

University of Groningen

Zonder vrees en zonder verwijt

Huiskamp, Florian

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2015

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Huiskamp, F. (2015). *Zonder vrees en zonder verwijt: Poolse militairen in West-Europa tijdens de Tweede Wereldoorlog*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. [S.n.].

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

rijksuniversiteit
groningen

Zonder vrees en zonder verwijt

Poolse militairen in West-Europa tijdens de Tweede Wereldoorlog

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor aan de
Rijksuniversiteit Groningen
op gezag van de
rector magnificus prof. dr. E. Sterken
en volgens besluit van het College voor Promoties.

De openbare verdediging zal plaatsvinden op

13 april 2015 om 11.00 uur

door

Florian Marwick Huiskamp

geboren op 10 mei 1977
te Warnsveld

Promotores

Prof. dr. D.F.J. Bosscher
Prof. dr. H. Renner

Beoordelingscommissie

Prof. dr. P.M.E. Volten
Prof. dr. H.W. Hoen
Prof. dr. W. Klinkert

Omslagontwerp: Erik Morren / Florian Huiskamp

Omslagfoto: Poolse militairen in Pietermaritzburg (Zuid-Afrika) op doorreis van Perzië naar Groot-Brittannië (1942). [Bron: persoonlijk archief van Fam. Pasdriofski, Coevorden]

Druk: Pumbo Amsterdam (www.pumbo.nl)

ISBN: 978-90-367-7659-2 (hardcopy)

ISBN: 978-90-367-7658-5 (digitale versie)

Uitgegeven in eigen beheer

fmhuiskamp@gmail.com

© 2015, Florian Huiskamp

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever/auteur.

Voor Toby Jeremiah

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf	9
 INLEIDING	
Algemene inleiding	11
Aanleiding tot onderzoek	14
Plan van aanpak	14
Deelvragen	15
Methodologie en legitimatie	16
Bronnenkritiek	17
Historiografie	17
 1. DE POOLSE STAAT EN KRIJGSMACHT (1918-1939)	
1.1 Inleiding	19
1.2 Józef Piłsudski en de Poolse onafhankelijkheid	20
1.3 Staatsvorming in de Eerste Wereldoorlog	23
1.4 De legitimatie van de Poolse staat na 1918	26
1.5 De <i>Wojna Bolszewicka</i>	28
1.6 Het <i>Sanacja</i> -regime (1926-1939)	34
1.7 Poolse paramilitairen in het interbellum	37
 2. DE SOVJET-DUITSE INVASIE EN DE POOLSE UITTOCHT (1939-1940)	
2.1 Inleiding	41
2.2 De invasie van Polen in september 1939	42
2.3 De massamoorden nabij <i>Katyn</i> in 1940	46
2.4 Het Poolse aandeel in de Franse verdediging	50
2.5 Poolse eenheden in Groot-Brittannië	54
2.6 De motivatie van Polen om te strijden	59
 3. DE POLEN IN GROOT-BRITTANNIË VANAF 1940	
3.1 Inleiding	63
3.2 De evacuatie van de Poolse regering en de goudvoorraad	63
3.3 De verhouding met de Britse gastheer en de Sovjet-Unie	67
3.4 Het Poolse 2 ^e legerkorps van generaal Anders	70

3.5 Generaal Sosabowski's parachutisten	71
3.6 Generaal Maczek en de 1 ^e Poolse Pantserdivisie	77
4. POOLS MILITAIR OPTREDEN IN WEST-EUROPA IN 1944	
4.1 Inleiding	81
4.2 De voorbereiding op <i>Operation Totalize</i>	81
4.3 De Poolse bijdrage aan <i>Totalize</i>	85
4.4 De Duitse tegenstand	86
4.5 <i>Operation Tractable</i>	87
4.6 De ingegraven Polen houden stand	91
4.7 De uitkomst van de omsingeling van Falaise	93
5. DE POOLSE BIJDRAGE AAN DE BEVRIJDING VAN NEDERLAND	
5.1 Inleiding	95
5.2 De planning van <i>Operation Market Garden</i>	96
5.3 De opstand in Warschau	99
5.4 De Poolse landing nabij Arnhem	100
5.5. De Valburgconferentie	107
5.6 De Polen tijdens <i>Operation Pheasant</i>	113
5.7 De 1 ^e Poolse Pantserdivisie boven de Rijn	117
6. SOSABOWSKI EN DE POOLSE POSITIE NA ARNHEM	
6.1 Inleiding	121
6.2 De Rijnlandse en Angelsaksische cultuur	121
6.3 De leiderschapscontroverse rond Sosabowski	126
6.4 De verhoudingtussen Brooke, Montgomery en Churchill	131
6.5 De Poolse positie na <i>Market Garden</i>	133
6.6 De Amerikaanse houding ten opzichte van de Polen	141
7. DE POOLSE VETERANEN NA DE TWEEDE WERELDOORLOG	
7.1 Inleiding	145
7.2 Nederlandse-Poolse betrekkingen tot 1952	145
7.3 De Poolse aanwezigheid in Duitsland (1945-1948)	149
7.4 Polish Resettlement Corps	156
7.5 De veteranengemeenschap in Nederland	157
7.6 Het geheim rond Maczek	161

8. HET PROCES VAN POOLS MILITAIR EERHERSTEL

8.1 Inleiding	167
8.2 De aanloop naar militair eerherstel	167
8.3 Onderzoeksjournalistiek naar de Poolse militairen	170
8.4 Pools eerherstel wordt een politiek debat	171
8.5 De uitvoering van eerherstel op 31 mei 2006	173
CONCLUSIE	179
EPILOOG	194
SUMMARY	195
BIJLAGEN	215
BRONNEN EN LITERATUUR	251
FOTO-EN KAARTVERANTWOORDING	261
PERSOONSREGISTER	265
ZAKENREGISTER	268
OVER DE AUTEUR	274

Woord vooraf

De Poolse militairen in de Tweede Wereldoorlog zijn de afgelopen jaren een belangrijk onderdeel in mijn leven geweest. In begin 2007 werd ik mij van de volle omvang van de Poolse bijdrage aan de geallieerde strijd pas goed bewust. Mijn eerste reactie was: waarom heb ik daar als historicus nooit eerder van gehoord? In Brabant, Twente, de Achterhoek, Zuidoost-Drenthe en Oost-Groningen zijn vrijwilligers bezig om de herinnering aan de Poolse inzet levend te houden. Waarom bestond er op nationaal niveau nauwelijks een collectieve herinnering over het militair optreden van de Polen?

De twee hoogleraren die mijn promotoren werden vonden een grondig onderzoek naar de achtergronden van het Pools militair optreden in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog een goed idee. Vanaf dat moment, begon voor mij een onderzoek waarin ik steeds meer groeide. In eerste instantie zag ik alleen een aantal puzzelstukjes, maar na verloop van tijd begonnen zich patronen te ontwikkelen en werden verbanden zichtbaar. Dit soort denkslagen doe je nooit alleen. Door middel van discussie komt er nieuw inzicht. Eigenlijk een typisch Poolse vorm van eenheid creëren: veel praten en acceptatie zoeken voor ideeën. Elke mate van kritiek of aanvulling was welkom, want dat is een cadeau waarmee je als onderzoeker je voordeel kunt doen. Om vervolgens met veel initiatief en doorzettingsvermogen aan de slag te gaan. Ik voelde me na verloop van tijd verbonden met de Polen.

Het bezorgde mij een soort Januskop: ik werd strenger voor mijzelf en meer coulant tegenover mijn omgeving. Daar waar ik vroeger afgaf op mensen die in mijn ogen leden aan zelfmedelijden of met slechte smoezen kwamen aanzetten, kreeg ik meer begrip voor hun denkbeelden. Ik kreeg ook meer begrip voor de afwegingen van mensen om keuzes te maken, die zij op een bepaald moment goed hebben geacht. Het gaf mij een interne rust, zodat ik mij kon richten op zaken die belangrijker waren, zoals het nastreven van doelen met zelf-opgelegde *deadlines*. Bij elke verzwakking beschouwde ik dat als persoonlijk falen en was ik vastberaden om het de volgende keer beter te doen. Volgens de mensen om me heen werd ik door het onderzoek waar ik mee bezig was, overvallen met bezieling.

Begin 2011 zei Hans Renner daarop tegen mij: “Als je zo door gaat word je nog een Pool!”. Tegen hem zeg ik nu: de transformatie is niet volledig, maar volgens mij wel geslaagd. Mijn dank aan beide promotoren, prof. dr. Hans Renner en prof. dr. Doeko Bosscher, is zeer groot. Zij hadden begrip voor de beperkingen van een externe promovendus die tegelijkertijd moet functioneren als actief dienende militair en gaven mij de ruimte en het vertrouwen om een eigen weg te vinden. Tegelijkertijd heb ik hun persoonlijke begeleiding, met oog voor detail, zeer gewaardeerd. Ook wil ik Justa Renner graag bedanken voor haar (informele) begeleiding en uitstekende werkzaamheden van redactionele aard.

Zo een transformatie is natuurlijk te danken aan velen. *Thank you Stan and Doris Sosabowski for the warm reception in Portugal and the elaborate discussions about the personal history of General Sosabowski, and for making the Polish culture more understandable.* Ik wil ook graag de medewerkers van het Maczek museum bedanken voor hun hulp bij mijn onderzoek. Zij zijn geweldig in het uitdragen van de Poolse gedachte, in hard werken en een menselijk gezicht laten zien. Frans, bedankt voor je tijd en uitleg. De ‘vrienden van het Air-

borne museum' bedank ik voor hun aanvullende literatuur en informatie. Geertjan Lassche, ik heb genoten van je documentaire en heb veel respect voor de gedrevenheid die je toont als journalist. Verder ben ik dank schuldig aan het Nationaal Archief (Den Haag) en de bibliotheek van de Koninklijke Militaire Academie (KMA) in Breda. Beide instellingen zijn een genot voor een onderzoeker door de hoge mate van klantgerichtheid. De bibliothecarissen van de KMA stuurden mij - ook ongevraagd - publicaties door, omdat ze wisten waar ik mee bezig was. Ook het Veteraneninstituut in Doorn, de *Graduate School for Humanities* in Groningen en de Inspecteur-Generaal der Krijgsmacht in Hilversum ben ik zeer erkentelijk voor hun steun, te meer omdat deze instellingen mij mede in staat hebben gesteld het promotieonderzoek succesvol af te ronden. Zij zagen het nut en belang in van mijn onderzoek naar de Poolse militairen voor de Nederlandse samenleving. Ook generaal-majoor Michiel van der Laan wil ik hartelijk danken voor de *human approach* die hij heeft in zijn werkwijze als commandant. Hij geeft duidelijk invulling aan het Rijnlandse leiderschapsmodel, zoals vermeld in hoofdstuk 6, zonder de gevoeligheden van de Angelsaksische cultuur uit het oog te verliezen.

Natuurlijk moet ik Hans Slui, Bas Baars, Roland van Gorp, Ruud de Graaff, Occo van Gent, Marc Gouw, Michiel Kramer, Vera van der Zee, Durk-Rein Lolkema, vermelden voor hun commentaar, aanpassingen en aanvullingen. Ook wil ik Jörg Noll, Sabine Mengelberg, Theo Brinkel, Jan Paulusse, Koert-Jan de Bruijn, Charlotte Huiskamp, Keetje de Bruijn, Fritzi de Bruijn, Rutger Kuipers, Judith Raven, Querine Beudeker, Sietske Veenman, Rikke Arnouts, Martin Beuker, Marcel ter Veld, Jochem van Wijk, Erik Morren, W.P. Huysman, Gösta Huijs, Byron Bos en alle niet genoemde personen bedanken voor hun steun. Verder wil ik de familie Pasdriofski en Pietrzak uit Coevorden expliciet noemen, de trotse nakomelingen van een Poolse veteraan. In het bijzonder spreek ik mijn dank uit aan Phil Pietrzak, Harry en John Pasdriofski voor de historische kennis over hun (groot)vader, maar ook Joyce Pietrzak, Carmi en Bea Pasdriofski voor de gezelligheid en fijne gesprekken. Johan, Michel, Claus, Janwillem, Jack, Ruud, Jim, Franklin, Henk, Dick, Cas en Geert wil ik ook bedanken voor de interessante conversaties m.b.t. mijn onderzoek.

Tenslotte moet ik nog twee mensen apart vermelden. Mijn vader John Huiskamp en schoonmoeder Maggy van Huystee. Jullie hebben mijn teksten doorgelezen en voorzien van commentaar. Dat hebben jullie zo uitvoerig gedaan dat ik veel van jullie heb geleerd. Het spiegelen van gedachten, het aandragen van ideeën en ten slotte het delen van creativiteit: te ervaren hoe jullie tegen zaken aankijken is heel stimulerend geweest. Tegelijkertijd wil ik mijn moeder Saskia Huiskamp en wederom Maggy bedanken voor het oppassen op Toby. Zonder jullie hulp was alles moeilijker geweest.

Tenslotte mijn vrouw Mar(iana). Het is niet gemakkelijk getrouwd te zijn met iemand die in de avonden en weekenden bezig is met een 'missie'. Gelukkig heb je altijd het belang ingezien en mij de vrijheid gegeven om dat te doen wat ik moest doen. Het klinkt misschien vanzelfsprekend, maar dat is het niet. Toby verzorgen naast het werk dat doorgaat en ook nog iemand tolereren die sociale gelegenheden moet missen, kan een belasting zijn voor een relatie. Nu ben ik er weer helemaal voor jou en Toby.

Inleiding

Algemene inleiding

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren meer dan 500.000 Poolse militairen loyaal aan de anticomunistische Poolse regering in ballingschap. Dit grote aantal soldaten was betrokken bij de bevrijding van West- en Zuid-Europa, het Midden-Oosten, Noord-Afrika en Polen. Van deze circa half miljoen militairen vochten ongeveer 128.000-150.000 Polen van alle krijgsmachtdelen mee met de geallieerden in West- en Zuid-Europa. De overige militairen streden in Polen met ongeveer 350.000 partizanen van het *Armia Krajowa*.¹ Naast grofweg een half miljoen Polen, die meevochten met de westers georiënteerde Poolse regering, streden er ook - vanaf 1941- Poolse militairen (circa 200.000-250.000) met de Sovjets tegen Nazi-Duitsland. Vaak werden ze daartoe gedwongen of verkozen ze het militaire bestaan boven een werkkamp in Siberië. Deze Polen aan het Duitse Oost-front zouden in april en mei 1945 ook een rol spelen in de aanval op de Duitse hoofdstad.

Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog, op 1 september 1939, vochten de Polen op twee fronten tegen in eerste instantie Nazi-Duitsland en - twee weken later - de Sovjets. Na een heftig, maar kortstondig conflict wilde een groot gedeelte van de Polen zich niet gewonnen geven. Het grote aantal van een kwart miljoen Polen dat bereid was om door vijandige linies te ontsnappen om de strijd te hervatten, is een veelzeggende indicator voor de Poolse vechtlust. Na een kortstondig gevecht in eigen land participeerden de Poolse militairen in de Franse krijgsmacht en later in Britse en Canadese eenheden om de strijd tegen hun bezetters voort te zetten. Zelfs vóór de Duitse inval van West-Europa in mei 1940, namen de Polen al deel aan de landing bij de Noorse stad Narvik in april 1940, om vervolgens een rol in de verdediging van Frankrijk te spelen in mei en juni 1940.

Na de onverwacht snelle val van deze bondgenoot trokken de Polen verder naar Groot-Brittannië, het land waar onderdelen van de Poolse marine al naar toe waren geëvacueerd vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. In het Verenigd Koninkrijk namen Poolse vliegers in augustus 1940 deel aan de *Battle of Britain* en landmacht-eenheden kwamen vanaf augustus 1944 in actie tijdens operaties in Normandië. Zelfs in Egypte en Libië streden Poolse eenheden. Onder leiding van generaal Władysław Anders vochten Polen samen met Britse eenheden tegen de Duitsers tijdens de Slag bij Tobroek in 1942. Zij marcheerden samen met de geallieerden naar Sicilië en het Italiaanse vasteland, waar ze strijd leverden bij Monte Cassino.

In dit onderzoek wordt er specifiek gekeken naar de Poolse bijdrage aan de bevrijding van West-Europa en in het bijzonder Nederland van augustus 1944 tot en met mei 1945. In deze studie worden de Poolse militairen, die aan Duitse zijde hebben meegevochten tijdens de Tweede Wereldoorlog, niet behandeld. Vanaf 1942 was het merendeel van de Poolse mannelijke bevolking namelijk verplicht te dienen bij de *Wehrmacht*. De loyaliteit van deze groep aan de Duitsers was twijfelachtig te noemen.

¹ In dit aantal zijn zowel de militairen met een professionele achtergrond (ongeveer 150.000) meegenomen, als de opstandelingen uit de burgerbevolking (circa 200.000).

De geschiedschrijving over de reeds genoemde Poolse betrokkenheid bij het geallieerde optreden is tot nu toe beperkt en gefragmenteerd gebleven. Dat valt deels te verklaren door de naoorlogse situatie, waarbij de Sovjet-Unie als bezettingsmacht achterbleef in Polen en een communistisch bewind aan de macht hielp. De democratische Poolse regering bleef na het einde van de Tweede Wereldoorlog voortbestaan in Londen, als alternatief voor het door de Sovjets in het leven geroepen bewind. Tot het einde van de Koude Oorlog zag deze instelling zichzelf als de legitieme vertegenwoordiger van de Poolse staat. De communistische Poolse regering in Warschau beschouwde de Poolse militairen die in het Westen hadden gestreden daarom als een instrument van de Poolse regering in ballingschap. Het gevolg was dat zij het na de Tweede Wereldoorlog zwaar te verduren kregen. In de communistische Poolse geschiedschrijving tijdens de Koude Oorlog werden zij praktisch buiten beschouwing gelaten. Zij waren volgens het communistische regime ‘fout’, omdat ze “met de kapitalisten hadden meegevochten”, met als gevolg dat hun loyaliteit aan de socialistische leer in twijfel werd getrokken.

In de meeste Westerse geschiedschrijvingen werd het Poolse militaire optreden in West-Europa ook onderbelicht, maar dan om een andere reden. De oorzaak hiervoor ligt in de relatie tussen het Britse en het Poolse politieke en militaire apparaat. Van Britse zijde werden de Poolse militaire eenheden en hun commandanten, om redenen die in deze studie nog uitvoerig aan de orde komen, beschouwd als ‘koppig’, ‘niet capabel’ en ‘slecht presterend’ in gevechtsacties. Op politiek niveau werd de Poolse regering in ballingschap gezien als ‘niet coöperatief’. De Nederlandse geschiedschrijving na de Tweede Wereldoorlog vormt een duidelijke uitzondering. Door diverse (amateur-)historici werd juist zeer positief geschreven over het Pools militair optreden in Nederland.² Deze positieve visie over het Poolse optreden in Nederland werd later ondersteund door de journalist Geertjan Lassche. Hij maakte in 2004 een documentaire voor de Evangelische Omroep (EO) over het langdurige gebrek aan waardering en het uitblijven van eerherstel voor de Poolse veteranen die in september 1944 bij de Slag om Arnhem hadden gevochten. De televisie-uitzending informeerde de Nederlandse bevolking en politici over het Poolse aandeel in de bevrijding. Uit deze documentaire bleek onder meer dat koningin Wilhelmina in 1946 bij de Nederlandse regering het verzoek had ingediend de Poolse veteranen, die gevochten hadden bij Arnhem, een dapperheidsonderscheiding te verlenen. Aan deze wens van Wilhelmina werd door het toenmalige Nederlandse ministerie van Oorlog geen gehoor gegeven. Al snel na de uitzending in 2004 rees bij enkele Kamerleden de vraag waarom dit niet is gebeurd. Was dit een bureaucratische fout? Kwam er druk vanuit Groot-Brittannië om hieraan niet te voldoen of was er anderszins sprake van een politieke oorzaak? Het is lange tijd een mysterie gebleven.

² Een aantal van deze studies zijn: Frank J. van der Poll, *Wat er aan vooraf ging en de geschiedenis van de 1^e Poolse Pantserdivisie* (Capelle aan de IJssel 1996), Thom Peeters, *Het Poolse aandeel in de overwinning* (Rijen 1984), F. Ruczynski, ‘Het aandeel van de Poolse strijdkrachten in de bevrijding van Nederland’ in: Het aandeel van de Polen in de bevrijding van Nederland, uitgave van de Poolse ambassade (Den Haag 2004) en Marguerite J.N. Brouwer, *Van Polen naar Nederland en terug...* (Utrecht 2010).

In de al genoemde documentaire van Geertjan Lassche, die op 14 september 2004 werd uitgezonden, was een geëmotioneerde prins Bernhard te zien die schande sprak van het feit dat de Poolse militairen nooit de verdiende en door de koningin aangevraagde onderscheidingen hebben gekregen. Hij vertelde in een interview hoe onterecht dat was en dat de Britse visie over het Poolse optreden tijdens de Slag om Arnhem incorrect was. De Poolse militairen hadden zich heldhaftig gedragen en verdienden, volgens hem, meer dan zestig jaar later alsnog eerherstel. Aanvankelijk wilde het ministerie van Defensie hieraan niet voldoen, met het argument dat sinds juli 1952 geen onderscheidingen meer werden verleend voor verdiensten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Uiteindelijk gaf de toenmalige minister van Defensie, Henk Kamp, toch opdracht om uit te zoeken of de Poolse veteranen, die betrokken waren bij de Slag om Arnhem, alsnog een onderscheiding konden krijgen. Op 31 mei 2006 werd door Hare Majesteit koningin Beatrix de dapperheidsonderscheiding verleend. Dit blijk van waardering kwam langs een creatieve weg tot stand, waarbij de Poolse veteranen - als collectief - een erkenning kregen.

Aanleiding tot onderzoek

Nadat de relatieve onbekendheid in Nederland met het Poolse optreden tijdens de Tweede Wereldoorlog en de achtergrond van de keuze voor het uiteindelijke eerherstel mijn aandacht hadden getrokken, bleef dat onderwerp mij intrigeren. Het is de directe aanleiding geweest voor dit onderzoek. De uitreiking van de onderscheidingen betekende genoegdoening voor de betrokken veteranen en, misschien belangrijker, eerherstel voor de Nederlandse nakomelingen van deze oud-militairen. Zij waren immers ook -indirect- betrokken bij de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog. Hun wortels lagen deels in Polen en deels in het land waarin zij opgroeiden. De invloed van het militair eerherstel is voor de (klein)kinderen van de veteranen een bevestiging van de moeilijke tijd die veel Poolse veteranen hebben gehad in hun nieuwe thuisland na de Tweede Wereldoorlog. De Poolse generaals Stanisław Sosabowski en Stanisław Maczek hebben tot op hoge leeftijd zwaar en ongeschoold werk moeten verrichten, omdat ze vanwege hun juridische status, die mede het gevolg was van het gebrek aan erkenning, niet in aanmerking kwamen voor een volledig overheidspensioen in Groot-Brittannië. Zij gingen allebei na de Tweede Wereldoorlog in het Verenigd Koninkrijk wonen, omdat leven onder een communistische regering in Polen geen acceptabel vooruitzicht was. Beide generaals waren van mening, net als de overgrote meerderheid van de in het Westen gebleven Poolse veteranen, dat een terugkeer naar hun voormalige thuisland verraad aan hun idealen zou betekenen. Onder druk van het Sovjetregime zou hun terugkomst bovendien zeker leiden tot gevangenschap of misschien zelfs de dood.

In Nederland verbleven voornamelijk Poolse veteranen die samen met Maczek en de 1^e Poolse Pantserdivisie of met Sosabowski en de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade hadden gevochten.³ Deze Poolse

³ Voor de Poolse regering in ballingschap was de inzet van de parachutistenbrigade voor geallieerde operaties een tijdelijk fenomeen. De regering zou vervolgens weer volledig zeggenschap krijgen over Sosabowski's eenheid voor de bevrijding van Polen. Soms wordt de brigade ook wel aangeduid met de term 'onafhankelijk', maar dit verwijst naar de politieke wens en niet de militaire realiteit. Ondanks dat de Britse regering de indruk gaf om de eenheid weer een 'onafhankelijke' status te geven hanteert de auteur de term 'zelfstandig' in de naamskeuze voor de eenheid. Hoofdzakelijk omdat de brigade op-

militairen keerden na de Tweede Wereldoorlog terug naar de plaatsen in Nederland die ze hadden bevrijd. De keuze voor de woonplaats had meestal te maken met contacten, die veelal militairen van de 1^e Poolse Pantserdivisie hadden opgedaan, met de lokale -met name vrouwelijke- bevolking. Er ontstonden relaties, kinderen werden geboren en een zoektocht naar werk in een nieuw land begon.

Doordat de meeste Poolse veteranen in Nederland de communistische regering in Polen niet erkenden, konden zij geen verblijfsvergunning krijgen. Dit bemoeilijkte ook het proces om werk te krijgen. Hogere officieren zoals Maczek en Sosabowski werden statenloos gemaakt door de communistische regering in Warschau. Deze veelal persoonlijke en sociale problemen kwamen bovenop de kwestie van de waardering voor het Poolse militaire optreden. Daardoor kreeg het proces van militair eerherstel in 2006 automatisch tevens een dimensie van eerherstel op een veel breder terrein. De rehabilitatie van Sosabowski en van de Poolse parachutisten vormde niet alleen een erkenning van deze militaire eenheid. Het eerbetoon moet gezien worden in een breed perspectief. Het was voor veteranen van de 1^e Poolse Pantserdivisie en hun nakomelingen belangrijk na zoveel jaren formeel te worden geaccepteerd. De Nederlandse overheid liet zien dat niet alleen het Poolse aandeel in de bevrijding van Nederland werd erkend en gewaardeerd, maar überhaupt de Poolse aanwezigheid.

Plan van aanpak

In dit onderzoek wordt het proces naar Pools militair eerherstel, op 31 mei 2006, als uitgangspunt genomen. Het lang onderbelichte aandeel van de Poolse parachutisten in de bevrijding van Nederland, werd uiteindelijk door de Nederlandse regering erkend. Deze groep is daardoor gelijkgesteld met de 1^e Poolse Pantserdivisie. Enkele militairen van deze eenheid hebben van het Nederlandse koningshuis vlak na de Tweede Wereldoorlog een onderscheiding ontvangen. Ondanks het feit dat beide groepen Poolse militairen nu zijn geëerd voor hun inzet tijdens de bevrijding, is de kennis over hun militaire optreden relatief onbekend gebleven.

Terwijl de Poolse parachutisten doorgaans wel bekend zijn geworden door één van de meest fameuze militaire acties in West-Europa, *Operation Market Garden*, is de kennis over de 1e Poolse Pantserdivisie beperkt tot de plaatsen waar veteranen en hun nakomelingen wonen. In Nederland is dat hoofdzakelijk Breda. In deze stad wordt, mede door toedoen van het ‘Generaal Maczek museum’, nog steeds veel aandacht besteed aan de 1^e Poolse Pantserdivisie. Het bestuur van dit museum is zeer actief om de herinnering aan het Poolse aandeel in de bevrijding levend te houden, door het organiseren van lezingen, herdenkingen en expositie van militair materieel. Naast Nederlanders van autochtone afkomst, maken kinderen van Poolse veteranen deel uit van het bestuur om ‘het Poolse verhaal’ te blijven vertellen. Volgens de nakomelingen van de veteranen mag deze onderbelichte kant in de Nederlandse geschiedenis niet verloren gaan.

Uit het oogpunt van militair eerherstel is vooral de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade van belang. Dit onderzoek richt zich op de achtergronden van de negatieve visie die leefde onder de Britse legerleiding over het Pools militair optreden. Waarom hadden de Polen zo een negatieve indruk bij de Britten achtergelaten?

trad binnen de geallieerde commandostructuur en niet beschikte over eigen (Poolse) militaire middelen om daadwerkelijk ‘onafhankelijk’ te kunnen opereren.

In hoeverre werd dit beeld gedeeld onder de Britten? Waren de Britten het allemaal met elkaar eens, of waren er nuances? Was dit alleen van toepassing op de houding van generaal Sosabowski of op de Poolse militairen als collectief? Wat hield de Poolse manier van militair optreden dan in? Was er sprake van een culturele botsing tussen de Britten en de Polen? Of hadden de Poolse militairen inderdaad verwijtbaar gehandeld?

Er is nauwelijks gestructureerd onderzoek verricht naar de eigenheid van de Pools bevrijders in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. De centrale vraag die in dit onderzoek beantwoord zal worden luidt: *welke specifieke eigenschappen zijn zichtbaar geweest in de Poolse bijdrage aan de bevrijding van West-Europa, met de nadruk op Nederland, tijdens de Tweede Wereldoorlog?* Dit vergt niet alleen inzicht in de inzet van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade en de 1^e Poolse Pantserdivisie in Nederland, maar tevens - en met name - in de algemene kenmerken van het Pools militair optreden, wortelend in een Poolse traditie. Om dat inzicht te verwerven wordt de onderlinge samenhang tussen de militaire organisatie, de operationele inzet, de verhouding tussen de Poolse regering in ballingschap en het militaire apparaat behandeld en ook de relatie met de - voornamelijk Britse- bondgenoten. Zo komen de kenmerken van het Poolse optreden aan het licht, en zo ontstaat ook een beter begrip van de redenen waarom prins Bernhard, vlak voor zijn overlijden (1 december 2004), zo geëmotioneerd was over het onrecht dat de Polen was aangedaan.

Deze zoektocht wordt beschreven in drie delen. Hoofdstukken 1 en 2 gaan in op de situatie in het interbellum wat betreft de ontwikkeling van het Poolse militaire en politieke apparaat. Verder zal er inzicht worden verschaft in de verspreiding van de Poolse militairen na de Poolse deling in 1939. In hoofdstukken 3, 4 en 5 wordt de opbouw behandeld van de 1^e Poolse Pantserdivisie en van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade in Groot-Brittannië. Beide eenheden bereidden zich voor op offensieve acties in West-Europa. Verder wordt er in dit deel ingegaan op de daadwerkelijke inzet van de 1^e Poolse Pantserdivisie in Normandië en in Nederland.

De auteur heeft zelf de Poolse route in Normandië deels te voet doorlopen (mei 2011) om door middel van een veldonderzoek de militaire dispositie te kunnen begrijpen. Bij de andere eenheid, de Poolse parachutistenbrigade, wordt nagegaan wat de Poolse bijdrage aan de *Slag om Arnhem* was. De slagvelden bij Falaise, Breda, de Ginkelse heide en Driel zijn door de auteur bezocht. De foto's en kaarten die het optreden van beide Poolse eenheden verklaren zijn gemaakt door de auteur, tenzij anders is aangegeven. Ten slotte wordt in hoofdstuk 6, 7 en 8 de nasleep van het Pools militair optreden in West-Europa besproken. Niet alleen wordt de rol van Sosabowski onderzocht en zijn invloed op de Poolse politieke positie in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog. De tijdelijke Poolse bezettingsmacht in naoorlogs Duitsland en het demobilisatieproces komen ook aan bod. De naoorlogse positie van de veteranen en de betrokkenheid van hun nageslacht, voornamelijk in Breda, staan ook beschreven in dit deel. Het geheel wordt afgerond door een beschrijving van het proces van militair eerherstel en de uitvoering hiervan op 31 mei 2006.

Deelvragen

Hoofdstuk 1. Op welke wijze hebben de politieke en militaire ontwikkelingen en gebeurtenissen gedurende het interbellum een rol gespeeld in de vorming van de Poolse militair tijdens de Tweede Wereldoorlog?

Hoofdstuk 2. Op wat voor een manier hebben de Poolse militairen, na de invasie van hun thuisland, de strijd voortgezet in West-Europa?

Hoofdstuk 3. Welke factoren hadden invloed op de opbouw van de Poolse krijgsmacht in Groot-Brittannië tijdens de Tweede Wereldoorlog?

Hoofdstuk 4. Welke kenmerken had het Pools militair optreden tijdens de Tweede Wereldoorlog in West-Europa tot 16 september 1944?

Hoofdstuk 5. Welke overeenkomsten of juist verschillen zijn er te onderkennen in het optreden van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade en de 1^e Poolse Pantserdivisie in Nederland?

Hoofdstuk 6. In hoeverre heeft de kwestie Sosabowski een effect gehad op de positie van de Poolse regering in ballingschap?

Hoofdstuk 7. In hoeverre heeft het Poolse demobilisatieproces invloed gehad op de positie van de Poolse veteranen na de Tweede Wereldoorlog in Groot-Brittannië en in Nederland?

Hoofdstuk 8. Hoe verliep het proces van militair eerherstel voor de Poolse veteranen in ons land?

Methodologie en legitimatie

Dit onderzoek analyseert de eigenschappen van het Poolse militaire optreden, zoals geformuleerd in de centrale vraag en beschrijft het proces van militair eerherstel. De ceremonie tot uitreiking van de Militaire Willems-Orde aan de *6th Polish Air Assault Brigade*, op 31 mei 2006, wordt daarbij als eindpunt gezien. Vanaf het begin van de twintigste eeuw tot 31 mei 2006 wordt beschreven welke (f)actoren bepalend waren voor het Pools militair optreden tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Er wordt hoofdzakelijk aandacht besteed aan de politieke en militaire verwikkelingen op zowel het Poolse nationale als het internationale vlak, de Poolse veteranengemeenschap en de rol van het Nederlands koningshuis. De Polen die vochten met de Sovjets en het Poolse 2^e Legerkorps worden niet meegenomen in de analyse van de kenmerken van de Poolse militairen in West-Europa. Dit onderzoek is gebaseerd op primaire en secundaire bronnen (wanneer het Polen aangaat meestal in de Engelse vertaling) en voorts op de voornamelijk Engels- en Nederlandstalige literatuur. Het geheel is aangevuld met interviews van Poolse veteranen en van een militair die betrokken was bij het eerherstelproces.

Ook worden (auto)biografieën bestudeerd van zowel Britse als Poolse militaire commandanten en politici om een genuanceerd beeld te krijgen van de onderlinge verhoudingen tijdens de Tweede Wereldoorlog. In dit onderzoek wordt gesproken over de Poolse militairen als collectief tijdens de Tweede Wereldoorlog en nauwelijks uitspraken gedaan over individuele personen. Ook zal de auteur een afweging maken tussen het gebruik

van relevante militaire termen enerzijds en een algemene - civiele - omschrijving van de historische situatie anderzijds. Hiervoor is bewust gekozen om de leesbaarheid van het historische document te laten prevaleren boven een overdaad aan opsommingen van militaire begripsbepalingen.

Bronnenkritiek

Tijdens dit onderzoek is rekening gehouden met verschillende vormen van bronnenkritiek. De eerste vorm is *rechtzinnigheidskritiek*. Dat wil zeggen dat de beweegredenen van de maker van de bron in ogenschouw genomen moeten worden. Tijdens het communisme werden in de voormalige Oostbloklanden de Poolse veteranen die in het Westen hadden gevochten, gezien als een verlengstuk van ‘het imperialistisch kapitalisme’. Het tegenovergestelde is ook van toepassing; auteurs van secundaire bronnen uit het post-communistische tijdperk (1989-heden) dienen ook met een kritische blik te worden benaderd. Vanaf deze periode zijn namelijk ook bronnen aanwezig van auteurs die al dan niet bewust de Poolse rol in het Westen te belangrijk maken en te positief schetsen. Dit geldt niet uitsluitend voor Poolse documenten, maar ook voor sommige verhandelingen die in het Nederlands zijn geschreven.

De tweede vorm van kritiek is de *interpretatiekritiek*. Auteurs van biografieën kunnen zich hebben laten leiden door eenzijdige informatie over het leven van de bestudeerde persoon. Ook kan de auteur uitspraken uit het leven van een Pools of Brits personage verkeerd interpreteren op basis van cultuurverschillen, taalverschillen, verschillen in beeldspraak of woorden die door de jaren heen een betekenisverandering hebben ondergaan.

Ten slotte is het van belang kritisch om te gaan met informatie die is verkregen uit interviews. Door zich bewust te zijn van *gezagskritiek* kan de onderzoeker inschatten of de geïnterviewde in staat was om op basis van zijn (toenmalige) functie, gefundeerde uitspraken te doen over bepaalde gebeurtenissen in het verleden.

De laatste vorm van kritiek is *echtheidskritiek*. De mens is geneigd feiten te vergeten en herinneringen door elkaar te halen, waardoor het lastig wordt om de mate van objectiviteit vast te stellen van een geïnterviewde persoon of van een (auto)biograaf.

Historiografie

Voor wat betreft de naoorlogse geschiedschrijving over de Poolse betrokkenheid bij de bevrijding van West-Europa bestaan grofweg twee stromingen. Eén stroming, de Angelsaksische (Britse, Canadese en Amerikaanse), beschrijft de Polen voornamelijk als romantische militairen op bepaalde momenten heldhaftig gedrag demonstreerden tijdens operaties in het Westen, maar min of meer een curiositeit waren in de Britse en Canadese commandostructuur (Stacey, Keegan, Copp en English). Eind twintigste, maar zeker begin ééntwintigste eeuw kwam hier verandering in toen enkel Angelsaksische historici een grotere rol toedichten aan de Polen (o.a. McGilvray, Davies, Olson en Cloud). Zij betoogden dat de Polen niet min of meer welwillende rariteiten waren binnen de Westerse geallieerden en lieten ook de verschillen in militaire cultuur zien.

De andere stroming kenmerkt zich door de Poolse historici die in het Engels publiceerden over de rol van hun landgenoten in West-Europa tijdens de Tweede Wereldoorlog. De Poolse geschiedschrijvers die woonachtig waren in het Westen en de historici die vanaf 1990 in het Engels publiceerden (Pezske, Suchcitz, Praz-

mowska, Barbarski en Zamoyski). Zij benadrukten het belang dat de Poolse militairen speelden tijdens de Tweede Wereldoorlog. In het Westen werd deze vasthoudendheid gezien als een herwaardering van een eigen geschiedenis in het nieuwe Europa na de Koude Oorlog. Toch blijven zij tot aan de dag van vandaag vasthouden aan het onwrikbare geloof dat de Poolse regering in ballingschap en militairen in het Westen er bekaaid vanaf zijn gekomen. Zij schetsen een beeld dat Polen door het *perfidie Albion* werden overgeleverd aan Stalin.

In het eerste decennium van de twintigste eeuw ontstonden er (onder Britse historici) scheurtjes in de perceptie van onaantastbare grootheden (zoals Montgomery en Churchill). Niet alleen werden daardoor vraagtekens gezet bij het eigen verleden, maar er kwam ook ruimte om de stellingname van de Poolse historici weer onder de loep te nemen. In feite is de veranderende houding ten opzichte van de Polen meer tot stand gekomen door zelfkritiek die is ontstaan bij Angelsaksische historici (Beevor sinds 2010 en Silbey sinds 2011) over de Britse rol in de verhoudingen met buitenlandse eenheden, dan door de aangedragen argumenten van Poolse historici. Met als gevolg dat er momenteel sprake is van een geleidelijke paradigmaverschuiving onder historici die het belang van buitenlandse eenheden in relatie met de toenmalige Britse krijgsmacht benadrukt.

1. De Poolse staat en krijgsmacht (1918-1939)

1.1 Inleiding

Een onafhankelijke Poolse staat zoals wij die nu kennen bestaat pas sinds 1918. Daarvoor zijn er wel diverse staten geweest die de naam Polen droegen, maar die *de facto* niet onafhankelijk waren van een van de Europese grootmachten. De periode vóór 1918 werd gekenmerkt door een grote betrokkenheid van diverse Poolse (para-) militaire eenheden die in Russische, Duitse en Oostenrijkse legers vochten en, op een later moment, zich juist keerden tegen deze bezetters. Voor een beter begrip van de Poolse militaire cultuur na 1918 is het noodzakelijk een beschrijving te geven van de totstandkoming van de Poolse staat na de Eerste Wereldoorlog.

De politieke landkaart van Europa was toen namelijk veranderd, met grote gevolgen voor diverse volkeren in Midden- en Oost-Europa. De Poolse staatsvorming bestond uit een aaneenschakeling van bloedige conflicten die zich voltrokken tussen 1918 en 1921. De etnische grensconflicten in deze periode zullen buiten beschouwing blijven. Deze conflicten zijn weliswaar belangrijke oorlogen geweest met de totstandkoming van de moderne Poolse staat als gevolg, maar in dit onderzoek zijn ze niet relevant voor het Pools militair optreden in de Tweede Wereldoorlog. Wel vertellen deze conflicten ons iets over de gewinning van het Poolse volk aan oorlog, gevolgd door een korte periode van relatieve rust in het interbellum.

In dit tijdvak zocht de Poolse staat naar het juiste politieke bestel en de vorming van een nationale krijgsmacht.⁴ De ‘bolsjewiekenoorlog’ of *Wojna Bolszewicka* was het eerste grote conflict van de moderne Poolse staat en beïnvloedde, in tegenstelling tot de etnische conflicten, de Poolse krijgsmacht in de Tweede Wereldoorlog. De vraag die in dit hoofdstuk centraal staat luidt: *op welke wijze hebben de politieke en militaire ontwikkelingen en gebeurtenissen gedurende het interbellum een rol gespeeld in de vorming van de Poolse militair tijdens de Tweede Wereldoorlog?*

De legitimatie van deze vraag steunt op het feit dat de meeste Poolse militaire commandanten die in de Tweede Wereldoorlog actief dienden, gevormd werden door de Eerste Wereldoorlog en de twee decennia erna. Niet alleen de commandanten, maar ook de Poolse manschappen in de Tweede Wereldoorlog hebben in hun jeugd de totstandkoming van de Poolse staat en de inrichting van het staatsbestel meegemaakt. De Poolse jeugd in het interbellum was de eerste generatie die Pools onderwijs genoot, Poolse politieke systemen zag ontstaan en vertrouwd werd met een Poolse krijgsmacht. De jongeren kwamen in aanraking met begrippen als: gevoel van trots, eigenwaarde en loyaliteit aan de nieuwe Poolse staat. Dit hoofdstuk wil inzicht verschaffen in de interbellumperiode, door een beeld te schetsen van de omgevingsfactoren waaraan de Poolse jongeren werden blootgesteld. Een beter begrip van deze periode zal meer inzicht verschaffen in de vorming van de Poolse militair die, minder dan twee decennia later, een belangrijke rol zou gaan spelen om West-Europa van het nationaal-socialisme te helpen bevrijden.

⁴ De conflicten in het interbellum waren van belang om de omvang van de Poolse staat te bepalen vanaf 1918. In tegenstelling tot de *Wojna Bolszewicka* (1919-1921) vormden ze niet een directe bedreiging voor het voortbestaan van de Poolse staat.

1.2 Józef Piłsudski en de Poolse onafhankelijkheid

De ontstaansgeschiedenis van de moderne Poolse staat heeft haar oorsprong in de Eerste Wereldoorlog. In die tijd was Polen opgesplitst tussen de Europese mogendheden Rusland, Duitsland en Oostenrijk-Hongarije. De laatste twee landen waren een onderdeel van de *Centrale mogendheden*.⁵ De deelname van Poolse strijdkrachten aan de kant van de Centralen tegen Tsaristisch Rusland op 6 augustus 1914, kan worden gezien als het beginpunt van het ontstaan van de nieuwe Poolse staat. Tijdens deze periode nam maarschalk Józef Piłsudski (zie figuur 1) met zijn Poolse legereenheden, namens de Oostenrijkers, het oostfront van de Centralen voor zijn rekening.

Józef Piłsudski liet echter op diplomatiek vlak doorschemeren tegen de Oostenrijkers en vanaf 1916 tegen de Duitsers, dat hij niet tegen Frankrijk of Groot-Brittannië wilde vechten. De reden voor zijn pro-westerse houding was voornamelijk pragmatisch van aard. Hij zag het belang in van een brede internationale erkenning voor een nieuw te vormen Poolse staat. In zijn optiek waren de geallieerde West-Europese grootmachten belangrijke partners, aangezien ze veel invloed hadden in de wereldpolitiek en zodoende de Poolse onafhankelijkheid konden faciliteren en beschermen. Hij beschouwde Rusland als de grootste bedreiging voor de wederopstanding van een nieuwe Poolse staat. Deze dreiging kwam voort uit zijn persoonlijke ervaringen met het Tsaristische rijk, zoals hij had meegemaakt in zijn jeugd.⁶

Piłsudski was niet alleen een Poolse revolutionair die de leidende rol speelde in het onafhankelijkheidsstreven van Polen in de twintigste eeuw. Hij heeft ook richting gegeven aan de vorming van de Poolse samenleving op politiek gebied. Om inzicht te verkrijgen in zijn intrinsieke motivatie om Polen tot een sterke onafhankelijke natie te maken, moeten we kennis nemen van zijn levensgeschiedenis.

Józef Piłsudski werd geboren en groeide op in het hedendaags Zalavas in Litouwen en kwam uit een oudadellijke Poolse familie. Vanuit zijn familie werd hij gestimuleerd kennis op te doen van de Poolse taal en cultuur. In de laatste decennia van de 19^e eeuw, toen een groot gedeelte van Litouwen en Polen onder invloed kwamen van de *russificatiepolitiek*⁷ ging Józef Piłsudski na het gymnasium geneeskunde studeren aan de universiteit van Charkov in het toenmalige Rusland. Tijdens zijn studie kwam hij in aanraking met revolutionair socialistische kringen en probeerde de balans te vinden tussen zijn studie en revolutionaire praktijken. Uiteindelijk sloeg de balans door in het nadeel van zijn studie en hield hij zich uitsluitend bezig met revolutionaire activiteiten tegen de onderdrukking door de Tsaristische regering.

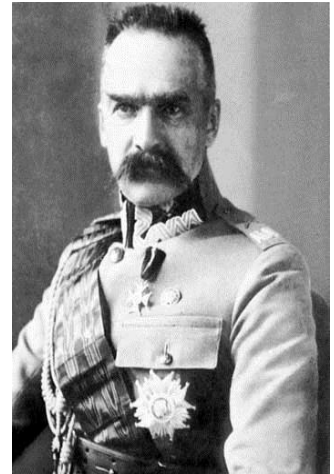

Fig.1 Józef Piłsudski (1867-1935), grondlegger van de moderne Poolse staat in begin 20^e eeuw.

⁵ De Centrale mogendheden bestonden tijdens de Eerste Wereldoorlog uit: het Duitse keizerrijk, Oostenrijk-Hongarije, Ottomaanse rijk en Bulgarije. Een andere benaming die wordt gebruikt is: *de Centralen*.

⁶ St. J. Boncza, *Joseph Piłsudski, founder of Polish national independence and chief of the Polish state* (Londen 1921), 3-5.

⁷ Politiek gericht op het hardhandig bijbrengen van Russische taal en cultuur aan niet-Russische minderheden.

De jonge Piłsudski kreeg al snel de belangstelling van de Russische geheime dienst. Hij werd enkele malen voor korte duur gearresteerd wegens ‘revolutionaire activiteiten’ tegen de Tsaristische regering. De korte detenties gingen over in een langere gevangenisstraf in Siberië. In dit gebied werd hij als politieke gevangene tussen 1887 en 1892 opgesloten. De aanklacht van de Russische overheid luidde: ‘wegens voorbereiding van een aanslag op Tsaar Alexander III’.⁸

Na zijn terugkeer uit Siberië organiseerde hij de Litouwse tak van de Poolse Socialistische Partij: *Polska Partia Socjalistyczna, PPS*. Als leider van de PPS zag Piłsudski het socialisme als geen op zichzelf staand doel, maar als een manier om met behulp van revolutie, een onafhankelijke Poolse staat te creëren. De socialis-tische revolutie had in zijn ogen een tweeledig doel. Ten eerste zorgde de revolutie voor de verzwakking van het tsaristische regime van Rusland. Deze verzwakking moest resulteren in een afname van de *russificatiepoli-tiek* opdat het Poolse volk zijn eigen identiteit kon behouden. Ten tweede zou het socialisme verbondenheid brengen onder de Poolse natie die verspreid leefde over de verschillende rijken. Het socialisme werd dus voor-namelijk gebruikt voor nationalistische doeleinden om de Polen te verenigen en niet om toenadering tot de soci-alisten van andere landen te zoeken in Rusland, Duitsland of Oostenrijk-Hongarije.

Tot 1900 leefde Piłsudski als een gematigd revolutionair in het Poolse gebied dat toen een deel van het Russische tsarenrijk vormde. De ommekeer van Józef Piłsudski, naar een meer gewelddadige revolutionair, kwam pas na zijn arrestatie toen hij voor het socialistische blad *Robotnik* werkte.⁹ Wederom werd hij gevangen genomen door de Russen, maar hij wist uiteindelijk te ontkomen en hield zich schuil in Galicië, een gebied dat toen behoorde tot het Oostenrijks-Hongaarse rijk.

Piłsudski gebruikte het nadeel van het opgedeelde Polen in zijn voordeel. De verspreiding van het Pool-se volk over meerdere landen betekende in dit geval, dat hij vanuit het Oostenrijkse gebied aan het werk kon gaan. Op deze manier kon hij zich blijven richten op de indamming van de Russische invloed zonder te hoeven vrezen voor de Russische autoriteiten. In de periode 1900-1904 werden de acties van hem en van zijn socialisti-sche kameraden meer extreem anti-Russisch, gericht op stakingen en protesten tegen de Russische overheersing van de Poolse gebieden. De voornaamste reden voor de toename van Pools geweld tegen Rusland lag in de voortschrijdende verzwakking van de Russische staat, die door interne revolutionaire stromingen (het opko-mende socialisme) en de onfortuinlijke oorlog met Japan (1904-1905) in grote moeilijkheden verkeerde. De Poolse revolutionairen zagen zo hun kans schoon voor hun eigen zaak.

In 1904 brachten de Poolse revolutionairen een bezoek aan Japan om steun te krijgen tegen tsaristisch Rusland.¹⁰ Piłsudski wist de Japanse regering voor zich te winnen om zijn revolutionaire doeleinden te verwe-zenlijken. De Japanse regering verleende steun met kleinschalige wapenleveranties. Al met al was het niet toe-reikend om een ‘Westers front’ te openen tegen tsaristisch Rusland, maar voldoende om in het najaar van 1904 te beginnen met de opbouw van een paramilitaire Poolse organisatie. De houding van de PPS tegenover de Rus-sische overheid in de Poolse gebieden werd grimmiger. Politieposten werden aangevallen en Pools belasting-

⁸ Boncza, *Joseph Piłsudski*, 3-5.

⁹ Norman Davies, *Heart of Europe. The Past in Poland's Present* (New York 2001), 117-118.

¹⁰ Andrew A. Michta, *Red Eagle. The Army in Polish Politics 1944-1988* (Hoover press, 1990), 25-29.

geld, bestemd voor Rusland, ontvreemd van de Russische autoriteiten. Vanaf deze periode komt de Poolse revolutie in een onstuimige fase terecht en worden er diverse succesvolle aanslagen gepleegd op Russische gezagsdragers. De Poolse revolutionairen hadden, op hun weg naar onafhankelijkheid, behoefte aan bewapende eenheden om de gewelddadige acties te kunnen uitvoeren.

In november 1906 kwam er een scheiding binnen de PPS. Het eerste kamp bestond uit Józef Piłsudski en gelijkgestemden, bestempeld als de oudere, revolutionaire garde. Deze groep beschouwde de socialistische revolutie als de enige manier om tot een onafhankelijke staat te komen en wilde vervolgens de Poolse staat maatschappelijk herstructureren met het socialisme als basis. Piłsudski plaatste echter kanttekeningen bij de vraag hoe ver het socialisme zou moeten worden doorgevoerd in de nieuwe Poolse staat. Dit blijkt uit een toespraak van hem tot zijn strijdmakkers van de PPS in 1918: *“Kameraden! Ik nam de rode socialistische tram om bij het tussenstation ‘onafhankelijkheid’ uit te stappen. U mag verder gaan tot het einde van de tramrit, maar laten we elkaar vanaf nu aanspreken met ‘meneer’ en geen ‘kameraad!’”*¹¹

Tegenover de oudere Piłsudski generatie stond de jongere generatie, die met behulp van een meer gematigde, socialistische actie en internationale samenwerking de vermindering van de Russische invloed in de Poolse gebieden wilde bewerkstelligen. Het is frappant om te constateren dat de jongeren voor gematigdheid en de oudere garde juist voor de harde lijn stond. Toch bleken de ouderen, onder leiding van Piłsudski, het meest invloedrijk te zijn. Zij bleven hun acties richten op bewapende eenheden van Rusland. Om de militaire acties te professionaliseren werd er in 1906 een militaire school geopend in Kraków (het Oostenrijkse deel van het opgedeelde Polen).

De keuze voor juist deze stad had te maken met de relatieve vrijheid die in het Habsburgse rijk heerste, vergeleken met het russificatieproces dat gaande was in Russisch bezet Polen. In die periode maakten de revolutionairen dan ook graag gebruik van de tolerante atmosfeer in Oostenrijks Galicië om hun militaire organisatie op te bouwen. In Kraków werd in een snel tempo begonnen met de opleiding van paramilitaire Poolse eenheden. In het eerste jaar waren er nog maar 800 deelnemers, maar het aantal Poolse vrijwilligers groeide gestaag tot circa 2000 personen in 1908.¹² Deze paramilitaire groepen speelden een cruciale rol bij aanslagen op Russische staatstransporten in Warschau. De staatstransporten bestonden meestal uit belastinggeld geïnd van Poolse burgers, dat op deze manier terugvloeide naar Polen en gebruikt werd voor training van meer paramilitaire eenheden. Zulke *Robin Hood*-achtige praktijken speelden de revolutionaire *hardliners* in de kaart. Meer overvallen op staatstransporten leidden tot financiering van meer paramilitaire eenheden, die op hun beurt weer meer staatstransporten konden overvallen of andere gezagsondermijnende acties konden plegen.

¹¹ Grace Humphrey, *Piłsudski: Builder of Poland* (New York 1936), 189. Citaat uit het Engels vertaald door auteur.

¹² Louis Vos en Idesbald Goddeeris, *De strijd van de witte adelaar: geschiedenis van Polen* (1966-2004) (Leuven 2005), 250.

1.3 Staatsvorming in de Eerste Wereldoorlog

Net vóór aanvang van de Eerste Wereldoorlog ontstond er een samenwerkingsverband van Poolse politieke partijen die de Europese spanningen als een middel zagen om de Poolse onafhankelijkheid af te dwingen. Het politieke samenwerkingsverband, de *Komisja Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych* (KSSN), oftewel de ‘commissie van geconfedereerde onafhankelijke partijen’ wilde een militaire bijdrage leveren aan Oostenrijk-Hongarije om zo de Russische invloed in Polen te elimineren. De beweging werd op 10 november 1912 opgericht en bestond uit verschillende Poolse politieke partijen, zoals de PPS van Józef Piłsudski, die samenwerkten tegen de Russische macht.¹³ De KSSN opereerde hoofdzakelijk vanuit de Habsburgse gebieden en steunde Oostenrijk-Hongarije, in de hoop dat Rusland verslagen kon worden in een komend conflict met de Centralen. De gedachte was dat na een Russische terugtrekking uit Polen deze politieke schaduwstructuur (gesteund door Oostenrijk-Hongarije) deze Poolse gebieden zelfstandig zou gaan besturen.

Voor de verwezenlijking van dit doel leunde het verbond van politieke partijen sterk op Piłsudski's paramilitaire schutterijverenigingen en op de jeugd van de Poolse padvinderij. Het samenwerkingsverband van politieke partijen vroeg daarom Piłsudski om, namens de KSSN, het creëren van de (militaire) randvoorwaarden voor een onafhankelijke Poolse staat op zich te nemen. Piłsudski doopte net voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog de schutterij-verenigingen en de padvinderij om tot de *Legiony Polskie* (Poolse legioenen). De legioenen verwezen naar de Napoleontische tijd, toen duizenden Polen hun heil zochten bij Napoleon Bonaparte. Na de Poolse delingen van 1795 werd revolutionair Frankrijk namelijk gezien als een bondgenoot, in de hoop dat de revolutionaire gedachte het Poolse volk naar een onafhankelijke staat zou leiden. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog zou de geschiedenis zich weer - gedeeltelijk - herhalen. De nieuwe Poolse onafhankelijkheidsbeweging, opererend vanuit het naburige Oostenrijk-Hongarije, formeerde een geweldsinstrument dat als politiek middel ingezet kon worden voor de totstandkoming van een zelfstandige Poolse staat.

Enkele dagen voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bracht Józef Piłsudski zijn Poolse legioenen in gereedheid en stelde hieruit een aantal militaire eenheden samen. De totale omvang van de Poolse legioenen bedroeg circa 12.000 - 14.000 Polen in 1914 en zou uiteindelijk uitgroeien tot 25.000 militairen in 1916. Met de *Slag om Kostiuchnowka* (4-6 juli, 1916) bereikten de Poolse legioenen één van de meest belangrijke wapenfeiten. Zij vertraagden toen een Russisch offensief, zodat de Oostenrijks-Hongaarse troepen zich ordelijk konden terugtrekken.¹⁴ Weliswaar tegen een hoge prijs, want de Poolse legioenen leden tijdens deze slag zeer hoge verliezen. Bijna 2.000 soldaten sneuvelden of raakten gewond, op een totaal van tussen de 5.500 en 7.300 Poolse legionairs, die bij het gevecht betrokken waren.

De Poolse ‘sneuvelbereidheid’ tijdens deze militaire actie, verschaftte Józef Piłsudski een goede onderhandelingspositie met Oostenrijk-Hongarije en met Duitsland. Zijn legioenen hadden inmiddels naam gemaakt bij de Duitsers dat ze bereid waren om zware offers in mensenlevens te accepteren. Met deze gedachte overtuigde Piłsudski de regimes in beide landen, dat een onafhankelijke Poolse staat nog meer gemotiveerde rekrui-

¹³ Vos en Goddeeris, *De strijd van de witte adelaar* (2005), 232.

¹⁴ Archibald L. Patterson, *Between Hitler and Stalin. The Quick Life and Secret Death of Edward Smigly-Ridz Marshall of Poland* (Indianapolis 2010), 28-32.

ten zou leveren om mee te vechten met de Centralen tegen de oprukkende Russen. De interesse was gewekt. Generaal Erich Ludendorff zinspeelde namelijk al met de gedachte om Poolse soldaten beschikbaar te maken voor het Duitse keizerrijk sinds 1915. Zijn ideeën werden bevestigd door de achterhoedegevechten van de Polen tegen de Russen bij Kostiuchnowka een jaar later. Hij vond de Poolse soldaten kwalitatief goed en zij dienden het groeiende verlies aan Duitse soldaten te verzachten.¹⁵ Dit plan van Ludendorff werd ook gedragen door Paul von Hindenburg en anderen binnen de *Oberste Heeresleitung* (OHL).¹⁶ Met als gevolg dat de Duitse legerleiding het initiatief nam druk uit te oefenen op politiek niveau. Rijkskanselier Bethmann Hollweg kon zich vinden in deze gedachte en wilde, om de Duitse militaire positie te verbeteren, een overeenkomst sluiten met Oostenrijk over de oprichting van een Poolse staat.¹⁷

Samen met de zuiderburen werd overeengekomen dat aan de Poolse wens tot meer autonomie tegemoet gekomen moest worden. In ruil voor een rekrutering in zowel de Duitse als Oostenrijkse gebieden, zouden de Polen een semi-autonome staat krijgen, zonder eigen buitenlands beleid en een leger onder Duits bevel.¹⁸ Volgens het plan werd volledige onafhankelijkheid pas na de oorlog toegekend. Ondanks dat de Oostenrijkers voorspelden dat de Polen niet akkoord zouden gaan met het plan, gingen zij onder Duitse druk toch overstag met het voorstel. Het idee van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije om ‘Pools bloed te leveren in ruil voor een onafhankelijke staat’ kwam op een goed moment. Beide landen waren toen verwickeld in een hachelijke tweefrontenoorlog met de geallieerden. Een onafhankelijke Poolse staat die vrijwillig troepen zou leveren voor het Oostfront was een zeer wenselijke zaak, zodat extra Duitse troepen konden worden overgebracht naar het Westfront in Frankrijk of naar het Oostenrijks-Hongaarse front in Noord-Italië.

Omdat Pilsudski beschikte over het mandaat van het samenwerkingsverband van Poolse politieke partijen (KSSN) om voorwaarden te bespreken die de Poolse zelfstandigheid mogelijk moest maken. De ‘ruil’ werd geaccepteerd door de Centralen en er werd een Pools koninkrijk gesticht op 5 november 1916 dat als vazalstaat van Duitsland zou dienen. Het koninkrijk zou twee jaar (1916-1918) bestaan met een beperkte bevoegdheid om zelfstandig politiek te bedrijven. In deze periode werd een begin gemaakt met de vorming van Poolse staatsinstellingen, maar de staat kon nog niet goed gedijen zonder volledige steun van de Centralen. De voornaamste reden voor deze beperkte steun van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije aan de Poolse staat had alles te maken met militaire noodzaak. Het was namelijk niet in het belang van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije om een zelfstandige Poolse staat te creëren. Beide landen wilden slechts verzekerd zijn van een blijvende Poolse militaire bijdrage in hun strijd tegen Rusland.¹⁹

¹⁵ Martin Kitchen, *The Silent Dictatorship: The Politics of the German High Command Under Hindenburg and Ludendorff, 1916-1918* (Londen 1976), 89.

¹⁶ Kitchen, *The Silent Dictatorship*, 89-90.

¹⁷ Ibidem, 91.

¹⁸ Ibidem, 89.

¹⁹ Zie Davies, *Heart of Europe. The Past in Poland's Present*, 95-98, Enno Meyer, *Grundzüge der Geschichte Polens* (Darmstadt 1977), 97-100 en “The Fourth Partition of Poland”, in: *The New York Times* (8 september, 1917) via query.nytimes.com/search/archive.html, laatst geraadpleegd op 13 november 2008.

Zowel de Duitse als de Oostenrijkse regering waren toegeeflijk ten opzichte van de Poolse wens om zelfstandig te worden. Zij vonden een geschikte kandidaat voor het nieuwe Poolse koninkrijk: de Oostenrijkse aartshertog Karl Stephan von Habsburg-Lothringen (Pools: Karol Stefan). Zijn dochters waren bovendien getrouwd met Poolse prinsen en hij sprak goed Pools. Voor Duitsland en Oostenrijk bleek hij geschikt om eerst als regent en vervolgens als koning op te treden.²⁰ Voor de Poolse bevolking was het koningschap echter een *farce*. Er bestond geen draagvlak onder de Polen voor een ‘opgelegde’ koning. Zij wilden geen marionet van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije zijn. De algemene opvatting was dat de militaire bijdrage van Józef Piłsudski een belangrijke garantie vormde voor een daadwerkelijk onafhankelijke Poolse staat. De ‘buitenlandse’ koning Karol Stefan werd niet gezien als een permanente oplossing, maar juist als een tijdelijke regeling tot een beter aanbod zich zou aandienen.

De regent-koning Karol Stefan was zich bewust van Józef Piłsudski's populariteit onder het Poolse volk en nam hem op in zijn kabinet als minister van Oorlog. Piłsudski zou deze functie slechts kort bekleden. In juli 1917 werd hij gevangen genomen door de Duitsers naar aanleiding van de zogenaamde ‘eedcrisis’. Als minister van Oorlog verbood hij Poolse militairen om een eed af te leggen aan de Centralen.²¹ De eed moest volgens Józef Piłsudski juist worden afgelegd aan ‘de Poolse staat’. De luis in de pels, Piłsudski, ontmaskerde op deze wijze de intenties van de Centralen om Polen geen volledige zelfstandigheid te geven. Voor deze ‘ongehoorzaamheid’ werd Piłsudski opgesloten in het Duitse Maagdenburg. De Poolse krijgsmacht werd ontbonden en verspreid over het Duitse en Oostenrijks-Hongaarse leger. Ook de rekrutering liep niet volgens Duitse wens. De opkomst was laag en Polen die wel kwamen opdagen bij de keuring voldeden niet aan de eisen.²²

De arrestatie van Józef Piłsudski had een versterkend effect op zijn populariteit onder de Poolse bevolking. Hij kreeg nu nog meer draagvlak onder de Polen en werd gezien als iemand die vocht tegen het bestaan van de marionettenstaat en voor een onafhankelijke Poolse staat. Vanuit het perspectief van de bevolking lag de loyaliteit van Józef Piłsudski geheel bij de Poolse onafhankelijkheid, in tegenstelling tot een aantal andere Poolse politici die wel genoeg namen met ‘de kruimels’. De gevoelskwestie om Poolse militairen de eed aan de Centralen te laten weigeren maakte van Piłsudski een volksheld. Hij liet aan de Poolse bevolking zien dat de Poolse militaire eenheden alleen stredden voor de Poolse staat en niet voor andere landen.

Aan het einde van de oorlog, op 8 november 1918, werd Józef Piłsudski door Duitsland vrijgelaten. De reden voor zijn vrijlating had te maken met de ontwikkelingen binnen de semi-onafhankelijke staat Polen. De voornaamste politieke tegenstander van Piłsudski, Roman Dmowski, was namelijk uitgesproken anti-Duits en geneigd vrede met Rusland te sluiten.²³ Voor Duitsland was deze gang van zaken uiterst ongewenst en daarom werd besloten om Piłsudski vrij te laten als ‘een tegenwicht’ tegen de activiteiten van Dmowski.

²⁰ "Archduke Charles to Govern Poland", in: *The New York Times* (14 december, 1916) query.nytimes.com/search/archive.html, laatst geraadpleegd op 13 nov 2008.

²¹ Martin van den Heuvel, *Tussen hamer en aambeeld. Polen en zijn burens* (Haarlem 2005), 61.

²² Kitchen, *The Silent Dictatorship*, 94.

²³ Davies, *Heart of Europe* (2001), 57-59.

In deze laatste fase van de Eerste Wereldoorlog was de Duitse aanwezigheid aan het Oostfront beperkt. De Russen waren verwickeld in een revolutie en sloten op 3 maart 1918 de vrede van Brest-Litovsk met Duitsland en Oostenrijk-Hongarije.²⁴ Met als gevolg dat de meeste Duitse eenheden snel werden overgeplaatst naar het Westfront in België en Frankrijk om een geallieerde doorbraak af te remmen. Een combinatie van terugtrekkende Duitse militairen uit Polen en afwezige Russische militairen die betrokken waren bij de Russische revolutie, veroorzaakte voor de Poolse onafhankelijkheidsbeweging een machtsvacuüm waar ze op zat te wachten.

Józef Piłsudski riep direct na zijn aankomst in Warschau de Poolse onafhankelijkheid uit op 18 november 1918. De nieuwe staat was nu geen ‘regentenkoninkrijk’ meer, gedomineerd door de Centrale mogendheden, maar een daadwerkelijk soeverein geworden republiek. Rusland, dat gebukt ging onder een revolutie, vormde ook geen bedreiging meer voor de Poolse onafhankelijkheid. De half miljoen terugtrekkende Duitse troepen aan het Oostfront verlieten ordelijk de Poolse gebieden en lieten hun wapens achter, waar de nieuwe Poolse krijgsmacht dankbaar gebruik van maakte.²⁵ Het enige dat de nieuwe Poolse staat nu nog nodig had, was internationale erkenning om zijn voortbestaan juridisch veilig te stellen.

1.4 De legitimatie van de Poolse staat na 1918

Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog bestonden er *de facto* twee regeringen, die lijnrecht tegenover elkaar kwamen te staan. Aan de ene kant de regering Józef Piłsudski in Warschau, aan de andere kant de regering in ballingschap van zijn politieke tegenstander Roman Dmowski in Parijs. Beide partijen hadden elkaar echter nodig. De contacten en het vertrouwen van de westelijke geallieerden waren door Roman Dmowski opgebouwd tijdens de Eerste Wereldoorlog. Hij werd door de Westerse geallieerden gezien als de diplomatieke vertegenwoordiger van Polen. Daar tegenover stond de nationale held Piłsudski, die vocht met de Centralen tegen Rusland, een van de geallieerde staten van de *Triple Alliance*. Hij werd daardoor als onbetrouwbaar gezien door de Westerse partners van de *Entente*.

Binnen de internationale gemeenschap bestond de behoefte om het interne conflict tussen de twee Poolse kampen bij te leggen. Zij vreesde dat er anders een burgeroorlog zou uitbreken tussen de achterban van Piłsudski en die van Dmowski. De Poolse concertpianist Ignacy Jan Paderewski, die veel roem verwierf in West-Europa, trad op als ‘mediator’ tussen de beide partijen. Hij werd door de internationale gemeenschap betrokken bij de *Conferentie van Versailles* en erkend als de voorlopige president van de nieuwe staat Polen. Paderewski werd door zijn internationale bekendheid gezien als een geschikte kandidaat om de twee politieke rivalen Piłsudski en Dmowski uit elkaar te houden. De grote angst van Paderewski was dat deze sterke persoonlijkheden elk over genoeg aanhang beschikten om een burgeroorlog te beginnen.

²⁴ Ibidem, 95-100.

²⁵ Evan McGilvray, *A Military Government in Exile. The Polish Government-in-Exile 1939-1945, a study of discontent* (Dorchester 2010), 16.

Volgens de regelingen van het verdrag van Versailles kon Polen rekenen op Amerikaanse steun voor de erkenning van de Poolse staat. Een van de 14 punten van de Amerikaanse president Woodrow Wilson, punt 13, ging namelijk over de creatie van een onafhankelijk Polen.²⁶ Mede dankzij de Amerikaanse druk voor de oprichting van een Poolse staat, kwam er tijdens de conferentie een brede steun voor de internationale erkenning van Polen.

De nieuwe Poolse staat had te kampen met een groot probleem. De voormalige ‘opdelers van Polen’ (Duitsland en Oostenrijk-Hongarije) moesten door hun hachelijke situatie aan het einde van de Eerste Wereldoorlog de Poolse onafhankelijkheid accepteren. Zij werden geconfronteerd met een nieuw buurland dat claims legde op grondgebied waar Polen en andere nationaliteiten woonden. Natuurlijk hadden de Europese mogendheden wel vaker de staatkundige grenzen van Polen gewijzigd, voornamelijk na de Poolse delingen in 1772, 1793 en 1795. In 1918 kwam er een nieuw voorstel van de toenmalige Britse minister van Buitenlandse Zaken, Lord George Curzon. Hij legde een plan voor om op basis van taal de oostgrens van Polen vast te stellen.²⁷

Volgens zijn plan moest minimaal vijftig procent van de inwoners ten westen van deze grens Pools spreken om bij Polen te mogen horen. Deze *Curzon linie* creëerde een gebied ten oosten van de grens, dat voornamelijk door Oekraïners en Wit-Russen bevolkt zou worden, met een minderheid aan Polen. De inwoners ten oosten van de grens behoorden toe aan de nieuwe Sovjetregering in Rusland. Voor de Poolse bevolking zorgde het voor veel onvrede, omdat deze etnische Polen buiten het leefgebied van de Poolse staat kwamen te wonen en niet de bescherming genoten van de nieuwe Poolse staat.

De periode van 11 november 1918 tot begin 1920 kenmerkte zich door onenigheid tussen Piłsudski en Dmowski over de inrichting van de Poolse staat. Józef Piłsudski zag het moderne Polen als een voortzetting van het middeleeuwse koninkrijk met verschillende etniciteiten binnen de landsgrenzen. De visie van Roman Dmowski stond daar juist lijnrecht tegenover. Hij vond dat Polen met het verleden moest afrekenen. De tijd van etnische gemêleerdheid was voorbij. Volgens deze politicus moest Polen een modern land worden met een etnisch Poolse (katholieke) bevolking, een gereduceerde Joodse bevolking en gericht op de toekomst.²⁸ Hij verafschuwde het gebrek aan kennis van de Britse premier David Lloyd George over de Poolse kwestie, die volgens hem gesteund werd door de ‘zionistische lobby’.²⁹ Overigens was hij niet -openlijk- van mening om de Joodse minderheid te elimineren, zoals onde de Nazi’s gebeurde. Dmowski stelde dat er simpelweg te veel Joden waren in Polen en dat deze groep, samen met andere minderheden, via gedwongen migratie het land moest verlaten.

²⁶ U.S. National Archives, Records of the United States Senate, Record Group 46, ‘President Wilson's Message to Congress, January 8, 1918’, raadpleegbaar via <http://www.ourdocuments.gov/doc.php>, laatst geraadpleegd op 3 december 2011.

²⁷ James R. Hooker, ‘Lord Curzon and the "Curzon Line"’ in: *The Journal of Modern History*, Vol. 30, Nr. 2 (1958), 137-138.

²⁸ Ezra Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe Between The World Wars*, (Bloomington 1983), 16-17.

²⁹ Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe Between The World Wars*, 16-17.

Dmowski baseerde zijn argumenten op het door de geallieerden opgelegde ‘minderhedenbeleid’ tijdens de *Conferentie van Versailles*.³⁰ Volgens Roman Dmowski was de uitkomst van de conferentie in het voordeel van drie miljoen Poolse joden en andere minderheden, ten koste van de etnisch Poolse bevolking. Het opgelegde beleid was, volgens Dmowski, een nieuw kruitvat dat te veel druk legde op de nieuwe staten in Midden- en Oosteuropa, die daardoor vertraging zouden oplopen in hun staatsontwikkeling.

Het verlangen naar een vereniging van de hele Poolse bevolkingsgroep bleek ook uit de wens van de Poolse regering om de stad Teschen aan de grensrivier Olza, tussen Tsjechië en Polen, te annexeren.³¹ Deze stad had een multi-etnische samenstelling met voornamelijk een Duitse en Poolse bevolkingsgroep. Tussen 23 januari en 5 februari 1919 ontstond een grensconflict om het stadje. De Polen stelden een referendum voor om de lokale bevolking te laten beslissen tot welke staat zij wilde behoren. Maar dit werd niet geaccepteerd door de onderhandelaars van Tsjechoslowakije. Het diplomatieke twistpunt bleef voortduren van juli 1919 tot aan de *Conferentie van München*.³² In 1938, na de opdeling van Tsjechoslowakije, werd Teschen daadwerkelijk door Polen geannexeerd. Dit voorbeeld is illustratief voor de vastberadenheid van de Poolse regeringen na 1918 om zo veel mogelijk Polen, desnoods met geweld, in de Poolse staat onder te brengen.³³

Voor dit onderzoek is het eerste conflict, de Pools-Oekraïense oorlog (1918-1919) van belang, aangezien het een startpunt was voor een groter conflict. Een oorlog die van een etnisch gerelateerde strijd overging in een groot regulier conflict met het Rode leger. Niet alleen de gevechten tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar ook deze strijd, die de Poolse staat nipt doorstond, liet diepe sporen na in de *psyche* van de Poolse burgers. Dit Pools-Sovjetconflict had verschillende namen, maar staat met name bekend als de Bolsjewiekenoorlog, oftewel de *Wojna Bolszewicka*.³⁴

1.5 De *Wojna Bolszewicka* (1919-1921)

De Poolse leider, Józef Piłsudski, wilde na de Eerste Wereldoorlog een federatie creëren tussen verschillende soevereine staten.³⁵ Het begrip *Międzymorze* betekent letterlijk ‘tussen twee zeeën’ en geeft aan wat Józef

³⁰ The Avalon Project (2008) zie artikel 87–93, "The Versailles Treaty June 28, 1919: Part III", http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/20th.asp, laatst geraadpleegd op 12 november 2008.

³¹ In het Tsjechisch en Pools wordt de stad aangeduid met respectievelijk: Těšín en Cieszyń.

³² Piotr S. Wandycz, *France and her Eastern Allies 1919-1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference in Locarno* (Minneapolis 1962), 75-108.

³³ Tot aan de Duitse inval op 1 september 1939 waren er in het interbellum de volgende Poolse conflicten: de Pools-Oekraïense oorlog (1918-1919), de Groot-Poolse opstand (1918-1919), Pools-Tsjechoslowaakse grensconflicten (1919), 1^e Silesische opstand (1919), 2^e Silesische opstand (1920) en 3^e Silesische opstand (1921). De meeste conflicten waren bloedige veldslagen tussen Poolse burgers, aangevuld met militairen die bijstand leverden.

³⁴ In het Pools wordt het conflict *Wojna Bolszewicka* genoemd, oftewel de ‘Bolsjewiekenoorlog’. Het wordt verder ook aangeduid met *Wojna 1920 roku* (oorlog van 1920). De auteur geeft de voorkeur aan *Wojna Bolszewicka*, de Bolsjewiekenoorlog, aangezien het begrip ‘Pools-Sovjetconflict’ verwarrend kan zijn met de staat ‘Sovjet-Unie’ die pas in 1922 werd opgericht.

³⁵ Kenneth F. Lewalski, “Joseph Piłsudski: A European Federalist, 1918-1922” in: *The Journal of Modern History*, Vol. 44, Nr. 1 (Maart 1972), 130-132.

Piłsudski voor ogen stond: een statenfederatie van de Baltische zee tot aan de Zwarte zee. Volgens hem moest Polen samen met Litouwen, Oekraïne en overige Midden- en Oost-Europese landen lid worden van deze federatie. Het doel van deze constructie was om een 'buffer' op te werpen tegen mogelijke expansie van Rusland en Duitsland. Voor Józef Piłsudski was de onafhankelijkheid van Polen verbonden met de onafhankelijkheid van de buurlanden. Er leefden immers Polen buiten de landsgrenzen en een mogelijke annexatie door Rusland of Duitsland zou betekenen dat de Poolse bevolking geen mogelijkheid zou hebben om terug te keren naar de Poolse staat.

In het geval van de *Wojna Bolszewicka* lag het zwaartepunt bij Oekraïne. In het westen van de Oekraïne leefde een aanzienlijke Poolse minderheid, die zich ten oosten van de Curzon-linie bevond. Dit betekende dat minder dan vijftig procent van de bevolking Pools was en niet bij de nieuwe Poolse staat werd betrokken. In tegenstelling tot de Oekraïeners die overwegend op het platteland woonden, leefden de Polen grotendeels in steden. Eén van de meest bekende steden was Lwow.³⁶ Voor de West-Europese mogendheden was het eenvoudig om een grens te trekken tussen Oekraïne en Polen op basis van gemiddelde bevolkingspercentages, maar voor de lokale bevolking in beide gebieden was het moeilijk te begrijpen dat een stad gedomineerd werd door één bevolkingsgroep, terwijl het platteland gemêleerd was. De Poolse steden werden beoordeeld op basis van een numerieke middeling met de Oekraïeners die op het platteland leefden. De Oekraïeners kregen daardoor een Poolse stad in handen, die eigenlijk altijd al grotendeels etnisch Pools was geweest. De Poolse regering zag het als een buitengewoon onwenselijke situatie en wilde het liefst aansluiting van alle buitenlandse Polen in de Poolse staat.

De gelegenheid om Polen in Oekraïne onder te brengen in de nieuwe Poolse staat kwam met de Russische revolutie van 1917. Deze revolutie zorgde voor een schisma tussen twee richtingen van Russische revolutionairen die elkaar bestreden. Aan de ene kant stonden de *Mensjewieken*. Onder hen bevonden zich tevens aanhangers van de voormalige Tsaar. Zij waren gematigd en voorstanders van een parlementaire democratie. De *Bolsjewieken* waren voorstanders van een éénpartijstelsel en een permanente marxistische revolutie. De *Mensjewieken* die deel uitmaakten van de 'witten' werden gesteund door de internationale gemeenschap. De *Bolsjewieken*, de 'roden' opereerden veelal met beperkte internationale steun, maar kregen meer aanhang onder de verarmde Russische boeren en industriële arbeiders. Deze burgeroorlog tussen de 'roden' en de 'witten' bood mogelijkheden voor Józef Piłsudski om zijn *Międzymorze* uit te voeren dankzij de verwarring die op dat moment in Rusland heerste.³⁷

Op 16 november 1918 kreeg het Rode leger de opdracht westwaarts te trekken om zoveel mogelijk grondgebied te verwerven in het machtsvacuüm dat met de terugtrekking van de Duitse krijgsmacht ontstond.³⁸ Dit leidde tot schermutselingen tussen het, naar het Westen oprukkende Rode leger in Litouwen en Wit-Rusland

³⁶ Het hedendaagse Lviv in Oekraïne.

³⁷ Matylda Urjasz-Raczko, 'Intermarium – History of Polish-Lithuanian Commonwealth or an Alternative for the Future? The Polish Perspective' in: Gergely Karácsony en Péter Smuk ed., *Central-European Case Studies* Vol.2 (Győr, 2008) 234- 250, aldaar 246-247.

³⁸ Norman Davies, *White Eagle, Red Star. The Polish-Soviet War 1919-1920 and 'the miracle on the Vistula'* (Londen 2003), 26.

enerzijds en Poolse lokale opstandelingen anderzijds. Deze schermutselingen kwamen spontaan tot stand en kunnen beschouwd worden als een spontane reactie van de plaatselijke Poolse bevolking uit zelfbehoud. Het Rode leger maakte namelijk stelselmatig gebruik van ‘lokale faciliteiten’ om in de logistieke behoefte te voorzien. Het grote aantal Sovjetsoldaten legde zo een enorme druk op de verarmde burgerbevolking.³⁹

Vanaf januari 1919 kregen de Poolse opstandelingen in Wit-Rusland, Litouwen en Oekraïne steun van de zojuist samengestelde Poolse krijgsmacht. In feite was dit de eerste reguliere actie van het nieuwe Poolse leger na de onafhankelijkheid in 1918. In februari 1919 bracht de mobilisatie 110.000 Poolse militairen op de been, tegenover het Westelijk Rode leger van ongeveer 47.000 militairen.⁴⁰ De numerieke opbouw van de Poolse krijgsmacht ging door en bereikte eind 1919 een hoogtepunt van 540.000 militairen.⁴¹ De omvang van het Rode leger aan het Westfront bleef nagenoeg gelijk op ongeveer 50.000 militairen. Van februari 1919 tot begin 1920 zorgde dit numerieke overwicht aan Poolse zijde voor een gestage opmars in Litouwen, Wit-Rusland en Oekraïne en werd het Rode leger verder teruggedrongen.

De reden voor het beperkte troepenaantal van het Rode leger in het Westen had te maken met de burgeroorlog tegen de ‘witten’. Medio 1919 bereikten troepen van het ‘Witte leger’ de omgeving van Moskou, waardoor de aandacht van de ‘roden’ gericht was op deze vijand. Een relatief klein aantal troepen van het Rode leger opereerde dus in het Westen, terwijl ongeveer 2,3 miljoen man van het Rode leger vocht om het Witte leger te stoppen nabij de Russische hoofdstad.⁴² Begin 1920 begon het tij te keren in het voordeel van het Rode leger en konden meer troepen voor operaties tegen de Polen worden ingezet.

Wat begon als de Pools-Oekraïense oorlog (1918-1919), met als doel om de Poolse bevolking woonachtig in de Oekraïne op te nemen in de Poolse staat, ging over in een grootschalig, interstatelijk conflict. Józef Piłsudski zag zijn initiële ambitie voor een *Międzymorze* slinken door de toenemende aandacht van de Bolsjewieken voor de verstoorde machtsbalans in Midden- en Oost-Europa. De visie van een multinationale federatie, met een dominante Poolse invloed, viel niet goed bij de Bolsjewieken die veel liever een internationale revolutie zagen gebeuren in Midden- en Oost-Europa.

Piłsudski begon te zoeken naar mogelijkheden toch nog iets van zijn Poolse toekomstvisie te redden en sloot een overeenkomst met de nationalistische leider Symon Petlura uit Oekraïne. Samen met hem werd naar Kiev gemarcheerd om de territoriale integriteit van de Oekraïne zeker stellen. Tegelijkertijd richtten de Sovjets hun pijlen op inlijving van de voormalige tsaristische gebieden. De Oekraïense bevolking stond wantrouwend tegenover de Poolse intenties en beschouwde Poolse aanwezigheid meer als inlijving, dan een bescherming tegen de communistische expansiedrift. Ondanks de herhaaldelijke geruststellingen van Piłsudski en Petlura kwam er geen begrip voor de Poolse aanwezigheid in de Oekraïne. De Polen trokken zich daarom met de Oekraïense bondgenoot terug, bij het naderen van het immense Rode leger. De alliantie tussen Polen en deze anti-

³⁹ Norman Davies, *White Eagle, Red Star* (Londen 2003), 158.

⁴⁰ John Erickson, *The Soviet High Command: a military-political history 1918–1941* (Londen 2001), 84–90.

⁴¹ Jerzy Lukowski en Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland* (Cambridge 2001), 203.

⁴² Erickson, *The Soviet High Command*, 84-90.

Bolsjewistische Oekraïense groepering zorgde voor een extra ondersteuning van 15.000 Oekraïense militairen die vervolgens zou uitgroeien tot 23.000 militairen aan het einde van de *Wojna Bolszewicka*.⁴³ In dit conflict telde elke man mee tegen de Rode dreiging vanuit het oosten.

Het Rode leger, onder leiding van generaal Michail Toechatsjevski, marcheerde ondertussen naar Wit-Rusland, Litouwen en Oekraïne. De totale omvang van het Rode leger dat richting Warschau optrok lag rond de 780.000 militairen, tegenover de 730.000 gemobiliseerde militairen aan Poolse zijde.⁴⁴ In eerste instantie lijken de krijgsmachten getalsmatig aan elkaar gewaagd, maar de Bolsjewieken in het bevolkingsrijke Sovjet-Rusland konden over meer personele reserves beschikken dan de Polen. Elk slachtoffer aan Poolse zijde betekende zelfs een grondige verzwakking op de langere termijn voor de nieuwe republiek. Iedereen werd namelijk gemobiliseerd, niet alleen mannen, maar ook jongeren en vrouwen (zie figuur 2).

Wat initieel begon als een (preëemptieve) offensieve operatie van de Polen om de jonge Oekraïense staat uit de invloedssfeer van de Sovjets te houden, werd al snel een verdedigend gevecht. Vanaf het voorjaar 1920 bleken de Bolsjewieken zeer succesvol in het terugdrijven van de Polen uit Oekraïne.⁴⁵ Met als gevolg dat de Poolse krijgsmacht een vertragend gevecht moest voeren tot aan Warschau. De enorme overmacht aan Sovjet-eenheden heeft ervoor gezorgd dat de internationale gemeenschap de Poolse overwinningsskansen zelfs gering achtte. Om de Poolse verdediging tegen de Bolsjewistische invasie te ondersteunen, bestond er een internationaal team van militaire waarnemers dat zich met de training van Poolse eenheden bezig hield en de Poolse legerleiding voorzag van tactische adviezen.⁴⁶

De Eerste Wereldoorlog heeft een grote invloed gehad op moderne oorlogvoering in zijn algemeen, maar specifiek voor de Polen. Als relatieve laatkomer in het conflict aan het Westfront (februari 1918), participeerden de Polen onder leiding van generaal Józef Haller de Hallenburg in de Franse commandostructuur en deden ze ervaringen op en kwamen in aanraking met nieuw oorlogsmaterieel.⁴⁷ Deze informatie over nieuwe technieken en verschillende vormen van optreden werd vervolgens door de Polen meegenomen naar hun eigen land en gebruikt tegen de Bolsjewieken. De *Wojna Bolszewicka* was het eerste grootschalige conflict na de Eerste Wereldoorlog, waarin Polen geprofitteerd heeft van technologische vernieuwingen op het gebied van tanks en luchtmacht. De Polen gebruikten deze nieuwe technieken op grote schaal om het Bolsjewistische voordeel - qua personeel overwicht - teniet te doen (zie figuur 3 en 4).

Het geïntegreerde optreden resulteerde in een glansrijke overwinning voor de Poolse krijgsmacht bij de *Slag om Warschau* (12-25 augustus 1920).⁴⁸ Tijdens deze veldslag werd aan Poolse zijde meer de nadruk gelegd

⁴³ Orest Subtelny, *Ukraine: A History* (Toronto 1988), 375.

⁴⁴ Deze aantallen geven de totale omvang weer van beide krijgsmachten. De daadwerkelijke aantallen voor gevechtsfuncties worden geschat op 200.000-220.000 man voor resp. de Poolse strijdkrachten en het Rode leger.

⁴⁵ Norman Davies, *White Eagle, Red Star* (Londen 2003), 130-148.

⁴⁶ Ibidem, 130-148.

⁴⁷ Wim Klinkert, 'Poolse bevrijders op weg naar Breda' in: *De Oranjeboom* 57 (2004), 223.

⁴⁸ Ibidem, 213 en 226.

op mobiliteit en verbindingen. De Poolse militairen waren effectiever dan hun tegenstander in het gebruik maken van communicatiemiddelen om reserve-eenheden te dirigeren naar gaten die vielen in de linies. De Sovjets, die hun reserves van ver moesten laten komen, konden de Polen daardoor niet uitmanoeuvreren. Met als gevolg dat de Poolse legerleiding het initiatief behield en star opererende onderdelen van het Rode leger probeerde te omsingelen. Het karakter van deze oorlog was, vanuit Pools perspectief, beduidend meer mobiel dan tijdens de Eerste Wereldoorlog. De effectieve verrijdeling van de Bolsjewistische invasie door de Poolse krijgsmacht bij Warschau, werd door het Poolse volk gezien als *het wonder aan de Wisla*.⁴⁹

In de West-Europese geschiedschrijving wordt opmerkelijk weinig aandacht besteed aan de omvang en de gevolgen van dit conflict. Toch heeft het een grote invloed gehad op de beeldvorming van de Pool op de inrichting van de Poolse staat (en van de krijgsmacht) in de moderne geschiedenis. Op 13 augustus 2010 werd bijvoorbeeld een grote *re-enactment* gehouden in Warschau. Deze reconstructie van de *Slag om Warschau* (1920) was een eerbetoon aan het Poolse leger en markeerde het 90-jarige jubileum van de overwinning tijdens de Slag om Warschau. In de hedendaagse Poolse perceptie wordt de uitkomst van de *Wojna Bolszewicka* gezien als een Poolse verdienste. Zij hadden christelijk Europa verdedigd tegen de bolsjewieken, dat zonder de Polen niet in staat zou zijn geweest om een vuist te maken tegen de Russische expansiedrift.

Fig.2 Poolse vrouwelijke militairen tijdens de *Wojna Bolszewicka* in 1920.

Fig. 3 Een Franse Renault FT-17 tank die sinds 1917 massaal werd geproduceerd en na de Eerste Wereldoorlog o.a. aan Polen werd verkocht. Dit type tank werd tijdens de *Wojna Bolszewicka* ingezet om de mobiliteit tegen de Sovjet-Russen te verhogen.

Fig. 4 Merian C. Cooper (links) en Cedric Fauntleroy (rechts) waren Amerikaanse vliegeniers die hun diensten aanboden aan de nieuwe Poolse luchtmacht. Zij vormden samen met 21 landgenoten het buitenlandse aandeel in de Poolse luchtmacht tijdens de *Wojna Bolszewicka*. De ervaringen van Amerikaanse en Poolse vliegers tijdens de Eerste Wereldoorlog maakten het zogenaamde *Kościuszko* squadron tot een succesvol instrument tegen de Sovjetinvasie.

⁴⁹ Patterson, *Between Hitler and Stalin*, 83-84.

De gevolgen van de *Wojna Bolszewicka* waren tweeledig. Ten eerste wisten de Polen zich te verzekeren van een (tijdelijke) rust vanuit het Oosten en kon de Poolse staat zich zodoende verder ontwikkelen. Deze rust werd verzilverd door de vrede van Riga (18 maart 1921).⁵⁰ De vredesonderhandelingen verliepen gunstig voor Polen, aangezien er nauwelijks etnische Polen woonden op het Poolse grondgebied dat werd teruggegeven aan Rusland. Ten tweede vochten veel Polen en Russen mee, die ook een belangrijke rol zouden spelen als militair commandant of politiek leider tijdens het interbellum en de Tweede Wereldoorlog. Onder hen bevonden zich: Władysław Sikorski, Edward Śmigły-Rydz, Stanisław Maczek en Stanisław Sosabowski. Maar ook belangrijke Sovjetleiders zoals Vladimir Lenin, Lev Trotski en Jozef Stalin waren direct getuige van de onfortuinlijke oorlog tegen de Polen.

Voor Lenin, Trotski en Stalin had het verlies van de militaire campagne tegen Polen echter grote gevolgen voor hun politiek aanzien. Trotski en Lenin gaven Stalin de schuld van 'een gebrekkig militair inzicht', maar Lenin erkende dat hij daar ook gedeeltelijk schuldig aan was. Zowel Lenin als Trotski refereerde aan Stalin's zucht naar persoonlijke militaire glorie ten koste van de overwinning op de Polen tijdens de strijd in 1920. De Georgische bolsjewiek had namelijk geweigerd eenheden van het Zuidwestelijke front beschikbaar te stellen aan generaal Toechatsjevski. Hij was erop gebrand om de stad Lwów in te nemen en stelde daarom geen militaire eenheden beschikbaar, die nodig waren voor de grote aanval op Warschau.

Deze koppigheid ging ten koste van de concentratie van middelen bij Warschau, waardoor de veldslag op 25 augustus 1920 werd verloren.⁵¹ Op de 9^e partijconferentie (22 september 1920) erkenden zowel Lenin als Stalin tegenover de communistische afgevaardigden dat ze beiden schuld hadden aan de nederlaag. De communistische expansie naar West-Europa was tijdelijk gestaakt en zou, volgens Lenin, bij de 'eerste geschikte gelegenheid' moeten worden hervat. Voor Lenin was daarmee de zaak tijdens de conferentie opgelost, maar Stalin voelde zich gekrenkt. Vooral omdat Trotski bleef benadrukken dat hij 'strategische fouten' had gemaakt tijdens de *Wojna Bolszewicka*. De diep gekwetste Stalin verdedigde zich toen nauwelijks tegen de beschuldigingen.⁵²

Hij zou het Trotski echter nooit vergeven. Jozef Stalin was waarschijnlijk gekrenkt omdat, voor het eerst in zijn carrière, mensen gingen twijfelen aan zijn competentie als sterk leider. Het is zelfs zeer aannemelijk dat Stalin de sporen van deze negatieve ervaring, namelijk de nederlaag tegen de Polen in 1920, op een later tijdstip wilde uitwissen. Binnen twee decennia na het conflict met Polen, zou hij met dodelijk geweld wraak nemen op de betrokken partijen. Generaal Toechatsjevski, de commandant aan wie hij troepen moest afstaan, kreeg een schijnproces en werd geëxecuteerd tijdens Stalin's terreur in 1937. Op 20 augustus 1940 werd Lev Trotski in Mexico vermoord door een geheim agent wegens zijn aanhoudende publicaties tegen de partijleider.⁵³ Eerder in datzelfde jaar zou Stalin het Poolse nationalisme wel 'oplossen' door systematische moordpartijen uit te voeren op Poolse officieren in de bossen van Katyn. In Stalin's ogen waren zij medeverantwoordelijk voor de beroving van zijn 'stalen imago' vanaf 1920.

⁵⁰ Edyta Banaszkiewicz-Zygmunt en Krzysztof Olendzki, *Poland. An Encyclopedic Guide* (Warschau 2000), 381-382.

⁵¹ Robert Service, *Stalin. A Biography* (Cambridge 2004), 180-183.

⁵² Service, *Stalin*, 183-184.

⁵³ Ibidem, 394.

Niet alleen Stalin was zich bewust van het Poolse verzet tegen zijn macht. Zelfs na de Tweede Wereldoorlog bleef de Sovjet-Unie bezorgd over het anti-Sovjet sentiment onder de Poolse bevolking. Zo bezocht Nikita Chroesjtsjov in 1956 de Poolse partijleider Władysław Gomułka. De Sovjetleider maakte zich duidelijk zorgen om de nationalistische uitingen van de Polen tegen zijn land. De Poolse bevolking verzette zich namelijk hevig tegen het wegvloeiën van grondstoffen en economische goederen uit haar land. Chroesjtsjov merkte tegenover Gomułka op, dat de Sovjet-Unie geen verhouding wilde met Polen zoals het bestond vóór de Tweede Wereldoorlog. Hij liet weten dat het vorig verzet tegen de Sovjet-Unie hem nog steeds “vers in het geheugen lag”, refererend aan de *Wojna Bolszewicka* van 1920.⁵⁴

1.6 Het *Sanacja*-regime (1926-1939)

In 1919 kreeg Polen een tijdelijke grondwet, met uitgebreide bevoegdheden voor het nieuwe staatshoofd Józef Piłsudski. De verruiming van de uitvoerende macht viel te begrijpen door de bedreiging van de Poolse staat tijdens de *Wojna Bolszewicka*. Vanaf 1921 kwam er een officiële grondwet, waarbij er sprake was van een beperking van de uitvoerende macht. Na de oorlog met de Bolsjewieken werd er juist meer belang gehecht aan een democratisch politiek model in vreedstijd. De nieuwe grondwet legde meer macht bij het Poolse parlement, de *Sejm*. Voor de Poolse staat betekende dit dat er een periode van parlementaire democratie aanbrak. De nieuwe democratie kreeg al snel te maken met een moeilijke economische situatie en werd geplaagd met een hoge inflatie.

De *fledgling democracy*, geplaagd door zwakke overheidsfinanciën, kon geen eenduidig beleid voeren. Kibbelende regerings- en oppositiepartijen steggelden over de vraag welke koers gevolgd moest worden. In mei 1926 maakte Józef Piłsudski een einde aan wat hij zag als een ‘gênante vertoning’. Hij schafte de democratie af met een *coup d’état* om in de jonge Poolse staat ‘het politieke gesteggel van de *Poolse landdagen*’ uit de middeleeuwen niet te laten herhalen. Op het gebied van buitenlands beleid was Frankrijk het enige land dat een alliantie had met Polen sinds 1921. Vanuit West-Europa bestond er nauwelijks interesse voor een relatieopbouw met een land dat moeite had om betrekkingen aan te knopen met zijn buurlanden in Centraal- en Oost-Europa.⁵⁵

De periode van 1926-1939 stond bekend als het *Sanacja*-regime.⁵⁶ Het was een autoritair regime van voormalige leger-officieren, die een sterke afkeer hadden ontwikkeld voor de “besluiteloze uitwassen” van de politieke bestuurders.⁵⁷ Zij wilden de corruptie en het gebrek aan inzet van Poolse politici aanpakken om de sterk oplopende inflatie in de Poolse economie af te remmen. Door de *coup d’état* behield Józef Piłsudski een grote invloed als voormalige militair. Hij wilde het parlementaire systeem vervangen door een presidentieel sys-

⁵⁴ Sergeï Khrushchev, *Memoirs of Nikita Khrushchev. Reformer 1945-1964*, Vol.2 (University Park 2006), 223-224.

⁵⁵ Banaszkiewicz-Zygmunt en Olendzki, *Poland. An Encyclopedic Guide*, 382.

⁵⁶ *Sanacja* heeft de betekenis van ‘gezondmaking’ of ‘genezing’. Dit verwijst naar de ‘zieke’ toestand van de Poolse staat op politiek gebied vóór mei 1926.

⁵⁷ Hans Roos, *Geschichte der Polnischen Nation 1916-1960. Von der Staatsgründung im Ersten Weltkrieg bis zu Gegenwart* (Stuttgart 1961), 115-117.

teem met meer bevoegdheden voor de president. De nadruk moest volgens hem liggen op daadkrachtigheid in plaats van passieve verdeeldheid. Om deze gedachte te ondersteunen werd in augustus 1926 een nieuwe grondwet aangenomen.⁵⁸ Deze draaide de meeste bevoegdheden van de *Sejm* terug naar de situatie van vóór 1921 en gaf de president ruime bevoegdheden ten opzichte van de *Sejm*.

De meest opvallende wijziging was de bepaling dat de regering de bevoegdheden kon overnemen en zelf de wetgeving mocht maken in geval van parlementaire besluiteloosheid. De klassieke democratische machtsdeling, waarbij uitvoerende en wetgevende macht worden gescheiden, verdween dus. Beide machten kwamen vanaf dat moment bij de regering te liggen. De democratische waarden werden volgens Józef Piłsudski en zijn aanhangers ondergeschikt gemaakt aan het hogere doel: de levensvatbaarheid en opbouw van de Poolse staat. De vorming van een democratische cultuur werd verder beperkt door de plaatsing van hoge legerofficieren op - civiele - ministeriële functies. Het *Sanacja*-regime werd daarom ook wel schertsend het 'Kolonels-regime' genoemd wegens het relatief kleine aantal burgerpolitici in deze periode.⁵⁹

In 1930 en 1934 vonden enkele incidenten plaats, waaruit blijkt dat Polen toen niet kon worden beschouwd als een democratische rechtsstaat voor politiek andersdenkenden. Aan de vooravond van de parlementsverkiezingen in 1930 werden politieke tegenstanders opgepakt door het *Sanacja*-regime (de zogenaamde Brest arrestaties). Deze aanhoudingen waren geen incident, aangezien drie jaar later zelfs een gevangenis werd ingericht voor politieke gevangenen in Bereza Kartuska (het hedendaagse Białystok).⁶⁰ Er kan gesteld worden dat, met de opkomst van een dictatuur in Duitsland, ook de democratische rechtsstaat in Polen verdween.

Józef Piłsudski bekleedde in deze periode geen officiële politieke functie, maar bleef aan als chef van de Poolse defensiestaf. Hij werd daardoor de meest gezaghebbende functionaris in Polen en gebruikte zijn militaire functie om achter de schermen invloed uit te oefenen op belangrijke politieke beslissingen. In de nadagen van zijn politieke invloed, richtte Piłsudski zich vanaf begin 1934 op het veilig stellen van het voortbestaan van de Poolse staat. Hij wilde dit bereiken door een non-agressie beleid te voeren tegenover de Sovjet-Unie van Stalin en het Duitsland van Hitler.⁶¹ Ook een alliantie met Frankrijk en goede betrekkingen met Groot-Brittannië moesten bijdragen aan deze strategie. De voornaamste reden voor deze internationale koers had te maken met de 'overlevingsdrang' van Józef Piłsudski. Een blijvende Poolse onafhankelijkheid kon, in zijn ogen, alleen worden gegarandeerd door een actieve rol te spelen in de internationale politieke arena.

Over het algemeen werd het Piłsudski-regime, ondanks de autoritaire houding, als positief beschouwd door inwoners met een andere religieuze of etnische afkomst, wat betreft de ontplooiingsmogelijkheden van minderheden. In zijn politieke concept drong Piłsudski aan op 'loyaliteit aan de staat', in plaats van 'trouw aan het Poolse volk', zoals Roman Dmowski voor ogen had. Toen Piłsudski op 12 mei 1935 stierf kwam er een kentering in de progressieve politiek ten opzichte van minderheden in Polen.⁶² De overheid kreeg steeds meer pro-

⁵⁸ Davies, *Heart of Europe* (2001), 106-110.

⁵⁹ Roos, *Geschiede der Polnischen Nation 1916-1960*, 123-127.

⁶⁰ Norman Davies, *God's Playground: A History of Poland* (New York 2005), 306.

⁶¹ Frits Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland 1800-1990* (Amsterdam 1996), 333.

⁶² Jerzy Holzer, "The Political Right in Poland, 1918-39" in: *Journal of Contemporary History* 12 (1977), 395-412.

blemen met opstandige minderheden in de zware economische periode van de crisisjaren. Oekraïense en joodse minderheden waren met name ontevreden over het gebrek aan ingrijpen van de Poolse overheid tijdens die periode. De antisemiet Roman Dmowski haalde politiek voordeel uit de onlusten. Hij bestempelde de joodse ontevredenheid als een bedreiging voor de samenhang van het Poolse volk. Volgens hem waren er te veel joden in Polen, die bovendien te veel invloed in alle lagen van de Poolse maatschappij uitoefenden.⁶³

Na het overlijden van Józef Piłsudski bestonden er aanvankelijk twee stromingen met een machtsbasis. De eerste stroming werd vertegenwoordigd door de opvolger van Piłsudski, Edward Śmigły-Rydz, een conservatieve autoritaire premier die door het militaire apparaat werd gesteund. De tweede stroming was van Ignacy Mościcki, een gematigde politicus, die juist medewerking kreeg van progressieve bewegingen en het politieke etablissement.⁶⁴ Uiteindelijk werd de politieke macht tussen beide stromingen opgedeeld, waarbij Ignacy Mościcki president werd, terwijl de uitvoerende macht bij Śmigły-Rydz lag in de functie van premier. De functie van president in Polen was meer een symbolische functie, terwijl de werkelijke macht bij de premier lag, die vervolgens op de steun van Piłsudski's militaire apparaat kon rekenen.

De laatste jaren tot aan de Tweede Wereldoorlog (1936-1939) kenmerkten zich door het handhaven van neutraliteit in het buitenlandse beleid ten opzichte van de Sovjet-Unie en het aangaan van een non-agressiepact met Duitsland. De Poolse regering voelde zich enigszins gesterkt na de gevolgen van de *Conferentie van München* (1938). Zij zag in dat de *appeasement*-politiek van de geallieerden tegenover Nazi-Duitsland meer een bedreiging vormde voor de Poolse staat, dan de agressie van de Sovjet-Unie. In deze periode drongen de Westerse geallieerden bij de Polen daarom aan om -in geval van een Duitse inval- toenadering te zoeken tot de Sovjet-Unie. Toch was de Poolse regering er niet zeker van dat het buurland in zo een geval wel 'steun' zou leveren. De profetische gedachte heerste dat de oosterbuur -na afweer van een Duitse inval- niet meer vrijwillig zou vertrekken uit Polen.⁶⁵ Een overtuiging die gestoeld was op de historische ervaring met de Sovjets tijdens de *Wojna Bolszewicka*.

Vanuit het oogpunt van parlementaire democratie was het autoritaire *Sanacja*-regime verwerpelijk. Toch, vanuit een economisch en sociaal perspectief, was een aantal positieve ontwikkelingen waarneembaar. Vanaf 1936 kwam de economische groei in een stroomversnelling door een progressief economisch beleid onder leiding van Eugeniusz Kwiatkowski. Hij baseerde zijn handelswijze op Duitse, Italiaanse en Amerikaanse ervaringen tijdens de mondiale crisis in de jaren dertig van de twintigste eeuw. Daarnaast nam de Poolse bevolking tijdens het interbellum ook sterk toe. In de periode 1921-1939 groeide de populatie van 27,2 miljoen tot 35,1 miljoen inwoners. Deze jonge bevolking groeide op in een (overwegend) nationalistische Poolse staat en beschouwde haar land als een onlosmakelijk deel van het Europese statensysteem.⁶⁶

⁶³ Holzer, "The Political Right in Poland, 1918-1939", 395-412.

⁶⁴ Ibidem

⁶⁵ M.K. Dzięwanowski, *Poland in the 20th century* (New York 1977), 103-105.

⁶⁶ Richard C. Frucht, *Eastern Europe, an introduction to the people, lands, and culture* (Santa Barbara 2005), 26-27.

1.7 Poolse paramilitairen in het interbellum

Al in de tweede helft van de 19^e eeuw bestonden er diverse clandestiene groepen van jongeren die de Poolse cultuur in stand wilden houden. Voornamelijk in de academische wereld, waar Poolse jongeren actief waren, maakten ze plannen om zichzelf (militair) te trainen of om intern pamfletten te verspreiden voor de Poolse zaak. Op deze manier konden heimelijk opererende groepen blijven bestaan buiten het zicht van Oostenrijkse, Russische en Duitse autoriteiten. De paramilitaire eenheden werden vanaf 1908 strak georganiseerd en omgedoopt tot *Związek Walki Czynnej* ('organisatie voor actieve strijd') die de basis vormde voor een toekomstige Poolse krijgsmacht. De organisatie had als taakstelling om officieren en onderofficieren op te leiden voor een nieuwe Poolse krijgsmacht.

Vanaf 1910 kwam de opbouw van Poolse paramilitaire groepen in een stroomversnelling door oprichting van niet-academische schuttersverenigingen als *Związek Strzelecki* ('schuttersbond') en *Polskie Drużyny Strzeleckie* ('Poolse schuttersafdelingen'). Beide organisaties zouden uitgroeien tot een klein leger van in totaal ongeveer 11.000 man in 1914.⁶⁷ Naast bovengenoemde 'schuttersverenigingen' en militair actieve studenten ontstonden er ook 'padvindingsorganisaties' die vanaf 1910 een steeds grotere rol gingen spelen in het bevorderen van nationalistische gevoelens bij jongeren.⁶⁸ Alle drie organisaties zouden eenheden leveren voor Piłsudski's *Poolse legioenen* en zodoende tijdens de Eerste Wereldoorlog bijdragen aan de Poolse onafhankelijkheid.

Na de onafhankelijkheid van Polen bleef de uitzonderlijke band tussen de padvinderij en de Poolse krijgsmacht bestaan. Vanaf 1918 fuseerden de meeste padvinderij-organisaties in een grote Poolse padvinderijvereniging: *Związek Harcerstwa Polskiego* ('Poolse padvinder- en gidsvereniging', ZHP).⁶⁹ Deze organisatie was de verzameling van een reeks verschillende kleinere padvinderij-organisaties met illustere namen als: valk (*Sokół*), zwijn (*Eleusis*) en schutter (*Strzelec*). Een verklaring voor de band tussen de padvinderij en de Poolse krijgsmacht moet worden gezocht in de niet volledig ontwikkelde staatsstructuren van de nieuwe Poolse staat, zoals die zou ontstaan na 1918. Uit praktische noodzaak werden daarom Poolse jongeren aangetrokken uit de padvinderij-organisaties om zodoende de personele tekorten in de Poolse krijgsmacht aan te vullen.⁷⁰ De ZHP speelde een grote rol in de personele aanwas van de krijgsmacht tijdens de Poolse conflicten van het interbellum in 1918-1922.

Een andere groepering ontstond aan het einde van de inzet van de ZHP tijdens de conflicten van de jaren twintig. In maart 1922 werd de *Młodzi Wszechpolska* ('Algehele Poolse Jeugd') opgericht, een sterke pro-katholieke en pro-Poolse organisatie. Tegenwoordig is deze organisatie weer actief, blijkende uit haar Engelstalige website: *All Polish Youth*. Deze webpagina beschrijft de kernwaarden van de groepering en eert de voormalige erevoorzitter, Roman Dmowski. In de jaren twintig van de vorige eeuw werd door de leden gekeken naar

⁶⁷ Richard M. Watt, *Bitter Glory. Poland and its fate 1918 to 1939* (New York 1998), 44-79.

⁶⁸ Gabriel Adrian en Jerzy Kłoczowski, 'Catholic Nationalism in Hungary and Poland' in: The Cambridge history of Christianity. World Christianities 1815-1914 (Cambridge 2006), 279.

⁶⁹ *Youth Organizations Based in Poland*, Books LLC (Memphis 2010), 11-15.

⁷⁰ *Societies of Greater Poland*, Books LLC (Memphis 2010), 8-11.

het fascisme van Mussolini. Veel jongeren bewonderden de harde fascistische afkeer van de linkse politiek en wilden ook een nationalistische revolutie ontketen om, in hun geval, het katholicisme en de Poolse etniciteit te bevorderen boven andere bevolkingsgroepen en religies.

In 1989, met het uiteenvallen van het communistisch regime, werd deze jongerenorganisatie weer opgericht. De nationalistische motieven bestaan nog steeds en de jongerenaanhang is grotendeels anti-liberaal, maar kent niet meer de grote ledensteun zoals tijdens het interbellum.⁷¹ In de jaren dertig van de twintigste eeuw kende de *Młódzie Wszepolska* een aanhang van circa 70.000 leden. In die periode moet de jongerenorganisatie, vergeleken met de ZHP, gezien worden als een kleinere en meer radicale variant. Getalsmatig was de ZHP in dezelfde periode al gegroeid tot meer dan 200.000 leden. Ook deze organisatie kende een praktische militaire basisopleiding en een sterke dosis vaderlandslievendheid, maar was minder religieus geënt dan de *Młódzie Wszepolska*.⁷² De beide, extreme en gematigde, Poolse jongerengroeperingen zouden tijdens het interbellum toonaangevende sociale en pedagogische instellingen van de Poolse staat blijven tot aan de Tweede Wereldoorlog (zie figuur 5).

Niet alleen de Poolse padvinderij was gemilitariseerd, maar iedere gezonde Poolse adolescent in de leeftijd van 16-18 jaar kreeg een verplichte militaire opleiding in schooluniform. Vanuit de middelbare school werden er elke zaterdag enkele uren besteed aan militaire basisvaardigheden. Er werd elke week twee tot drie uur getraind in schieten, handgranaat gooien, loopgraven aanleggen of marslopen.⁷³ Jaarlijks vonden er ook grote oefeningen plaats met andere middelbare scholen op militaire exercitieterreinen. De scholieren kregen tijdens deze

Fig.5 Een optocht van de Poolse ZHP tijdens het interbellum in omgeving van Lwow (in de tegenwoordige Oekraïne).

oefeningen Poolse militaire uniformen en wapens uitgedeeld, afkomstig uit het mobilisatiedepot van de Poolse krijgsmacht. Op deze manier beschikten de meeste scholieren al op een relatief jonge leeftijd over een militaire basisopleiding. Deze gemeenschappelijke oefeningen waren voor de scholieren een goed moment om zich te laten fotograferen in hun uniform, zoals te zien is in figuur 6 en 7.

⁷¹ www.polishyouth.org, laatst geraadpleegd op 24 oktober 2008. De Poolse organisatie telt momenteel ongeveer 3.000 leden.

⁷² *Youth Organizations Based in Poland*, 12.

⁷³ Op 26 april 2011 liet het RTL journaal van 19.30 uur een *item* zien over militaire training als keuzevak op Poolse middelbare scholen. De tegenwoordige Poolse jongeren kunnen net als hun voorouders, vanaf 16 jaar les krijgen in militaire basisvaardigheden. Het animo om deze vakken te volgen is onder scholieren groot, in de hoop om door te kunnen stromen naar de Poolse krijgsmacht of politie.

Vanaf hun achttiende levensjaar konden de Poolse mannen dienstplicht vervullen. De dienstplicht duurde minimaal twee jaar en was voor specialistische functies soms zelfs drie jaar. Mannen zonder een middelbare schoolopleiding konden zich aanmelden voor militaire dienstplicht vanaf hun eenentwintigste levensjaar en kregen dezelfde dienstdtijd als kandidaten met een middelbare schoolopleiding.⁷⁴

De militaire kwaliteit van de jongerenorganisaties en middelbare scholen was kennelijk van een relatief hoog niveau. Uit ooggetuigenverklaringen is bekend dat Sovjetsoldaten tijdens de invasie van Polen in september 1939 op zoek waren naar Poolse padvinders en adolescenten op middelbare scholen. De Sovjets beschouwden leden van jongerenorganisaties als een potentiële bedreiging. Gedurende de inname van het oostelijke gedeelte van Polen verwijderden de Russen alle nationalistische symbolen op de scholen en arresteerden gemakshalve alle jongeren die deel uitmaakten van deze organisaties of ouder waren dan 15 jaar. Voor de Sovjets waren deze jongeren potentiële *combattanten* en daarom werden ze ‘preventief’ krijgsgevangen gemaakt. Met als gevolg dat de meeste scholieren uiteindelijk gedeporteerd werden naar de Sovjet-Unie. Om vervolgens, verspreid over werkkampen, hun lot af te wachten.⁷⁵

Fig. 6 Poolse scholieren in Horodnka (in de tegenwoordige Oekraïne) op onafhankelijkheidsdag 11 november 1938.

⁷⁴ <http://www.withoutvodka.com/hist.htm>, laatst geraadpleegd op 7 januari 2011. Aleksander Topolski beantwoordt vragen m.b.t. uniformen en militaire training in de *Question and Answer* sectie van zijn website.

⁷⁵ Irena Grudzinska-Gross, Jan T. Gross, *War Through Children's Eyes: The Soviet Occupation of Poland and the Deportations, 1939-1941* (Hoover press 1986), 70-73.

Fig. 7 Poolse scholieren in Horodenka tijdens een weekend oefening in het voorjaar 1939.

2. De Sovjet-Duitse invasie en de Poolse uittocht (1939-1940)

2.1 Inleiding

Ondanks het algemene beeld dat nog steeds bestaat dat Polen alleen stond aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, was dit niet het geval. Op 21 februari 1921 werd er al een bijstandsverklaring gesloten met Frankrijk en Groot-Brittannië, waarbij rekening werd gehouden met agressie van zowel Duitsland als de Sovjet-Unie. Een verdere stap, de garantieverklaring van beide grootmachten voor de waarborging van Poolse soevereiniteit, volgde uiteindelijk op 31 maart 1939 na de bezetting van de Tsjechische gebieden door Hitler. Toch kon dit niet verhinderen dat op 1 september 1939 de Tweede Wereldoorlog begon in Polen. De twee West-Europese mogendheden waren evenwel niet op tijd om de Poolse staat bij te staan met militaire ondersteuning tegen de Duitse inval. Militaire eenheden van Nazi-Duitsland vielen het land binnen en het Poolse leger moest weerstand bieden aan een modern uitgeruste tegenstander die snel vanuit het westen operaties uitvoerde. De gezwinde Duitse opmars met geïntegreerd optreden werd *Blitzkrieg* genoemd en de Polen hadden de twijfelachtige eer om deze nieuwe tactiek als verdedigende partij te mogen ervaren. De Poolse krijgsmacht verplaatste de meeste eenheden naar het westen van Polen en liet zo de oostkant relatief onbewaakt voor de Sovjetinval die op 17 september 1939 begon. De militaire samenwerking van Duitsland en de Sovjet-Unie om de Poolse verdediging te breken was succesvol. Poolse eenheden die zich naar het oosten terugtrokken werden door de Sovjets gevangen genomen en geïnterneerd.

De Poolse militairen die konden ontsnappen, vertrokken via het noorden naar de Baltische staten of richting het zuiden, waar ze zich in Hongarije en Roemenië probeerden te reorganiseren om in West-Europa de strijd voort te zetten. Bijna 16 % van de militairen van het Poolse leger ontkwam op deze manier aan internering in Duitsland of in de Sovjet-Unie. Van de één miljoen Poolse militairen van vóór de Tweede Wereldoorlog zou ongeveer een kwart een bijdrage leveren aan de strijd op het Europese oorlogstoneel. Hoe valt te verklaren dat een bezet land als Polen een substantieel aandeel kon leveren aan de bevrijding van Europa? Dit hoofdstuk beschrijft de intrinsieke motivatie van de Poolse militair om strijd te leveren, ondanks dat zijn land is bezet in de Tweede Wereldoorlog door Nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie. De centrale vraag die wordt behandeld is: *op wat voor een manier hebben de Poolse militairen, na de invasie van hun thuisland, de strijd voortgezet in West-Europa?*

De Poolse staat bestond niet meer en de Poolse regering in ballingschap verbleef, net als de toenmalige Nederlandse regering, in Londen. Ondanks het feit dat beide regeringen geen staat meer in Europa bezaten konden ze wel een bijdrage leveren aan de geallieerde inzet met hulp van hun gastland(en). De Polen vluchtten voornamelijk naar Frankrijk en later naar Groot-Brittannië. In beide landen werden ze een onderdeel van de nationale verdediging tegen Nazi-Duitsland. In Frankrijk gold dit voor zowel landmacht- als luchtmachtonderdelen van de Poolse krijgsmacht. In Groot-Brittannië lag de nadruk meer op de Poolse marine en de befaamde Poolse 302e en 303e squadrons van de Britse *Royal Air Force* (RAF). De laatstgenoemden bleken zeer succesvol te zijn tijdens de *Battle of Britain* in september 1940. Ten slotte wordt in dit hoofdstuk de persoonlijke mo-

tivatie van verscheidene veteranen van de 1^e Poolse Pantserdivisie onder de loep genomen, die uitleggen waarom ze naar West-Europa zijn gegaan om tegen Nazi-Duitsland te vechten.

2.2 De invasie van Polen in september 1939

Volgens Adolf Hitler moesten de geallieerden de opheffing van Polen accepteren. Voor Hitler was de Poolse staat, zoals erkend in het *Verdrag van Versailles*, een “staatkundig gedrocht” dat nooit levensvatbaar had mogen zijn. De Sovjet-Unie en Duitsland zouden erop toezien dat de Poolse staat nooit meer zou herrijzen. De *Nationaal-Socialistische leer* (Nazi-leer) van ‘rassen-inferioriteit’ ten opzichte van het Poolse volk speelde hierin een belangrijke rol.⁷⁶ Reeds eerder probeerde Hitler Frankrijk en Groot-Brittannië te overtuigen dat het verdwijnen van een Poolse staat niet automatisch hoefde te leiden tot een oorlog.⁷⁷ De beide premiers van Groot-Brittannië en Frankrijk, Neville Chamberlain en Edouard Daladier, wilden deze wijziging in Midden- en Oost-Europa echter niet accepteren. Met als consequentie dat zij hun lot met Polen verbonden door op 31 maart 1939 garant te staan voor zijn soevereiniteit.⁷⁸

Vanaf 10 augustus 1939 was de *Geheime Staatspolizei* (*Gestapo*) onder leiding van Reinhard Heydrich al bezig voorbereidingen te treffen voor een aanleiding om Polen binnen te vallen. De directe aanleiding zou zich afspelen in de nabijheid van de toenmalige Duitse plaats Gleiwitz (Pools: Gliwice) aan de Pools-Duitse grens. Enkele ter dood veroordeelde Duitse gevangenen gestoken in Poolse uniformen kregen de opdracht om het radiostation van Gleiwitz te bestormen. De *Schutzstaffel* (SS) veiligheidstroepen zouden snel ter plaatse zijn om de ‘Poolse agressie’ uit te schakelen.

De invasie van Polen werd mogelijk dankzij het *Molotov-Von Ribbentrop Pact* dat werd gesloten door Nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie op 23 augustus 1939. Dit pact omvatte een niet-aanvalsverdrag tussen beide landen, die bekend stonden als ideologische tegenstanders. In een geheime clausule kwamen Nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie een opdeling van de staten in Midden- en Oost-Europa overeen. Beide machten konden zich niet verenigen in de bepalingen over nieuwe staten in Midden- en Oost-Europa, die door het *Verdrag van Versailles* in 1919 waren ontstaan.⁷⁹

Op 28 en 29 augustus 1939 onderhandelde de Britse diplomaat Sir Neville Henderson nog over een toenaderingspoging tussen Nazi-Duitsland en Polen om een mogelijk conflict te vermijden. De Britse diplomaat dacht dat Adolf Hitler nog te bewegen was om van een conflict af te zien. De Duitse dictator veronderstelde dat Groot-Brittannië en Frankrijk geen oorlog zouden beginnen over het voortbestaan van een onafhankelijke Poolse staat. Volgens zijn visie moest Polen een capitulatie onder dwang accepteren van de -conflict mijdende- in-

⁷⁶ Bullock, *Hitler. Leven en ondergang van een tiran*, 370.

⁷⁷ Ibidem, 364-365.

⁷⁸ Anita J. Prazmowska, *Britain and Poland, 1939-43: The betrayed ally* (Cambridge 1995), 31.

⁷⁹ <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1939pact.html>, laatst geraadpleegd op 4 februari 2009

ternationale gemeenschap.⁸⁰ Anders wilde Hitler in enkele korte conflicten de Britten en Fransen verslaan, om vervolgens zijn droombeeld van een duizendjarig rijk te verwezenlijken.⁸¹

De daadwerkelijke uitvoering van het eerdergenoemde plan door de *Gestapo* kwam in de avond van 31 augustus 1939 tot stand. De Nazi propagandamachine maakte gretig gebruik van het voorval bij Gleiwitz en de aanval op Polen was daarmee ‘gelegitimeerd’.⁸² De late oorlogsverklaring van Britse en Franse zijde op 3 september sterkte Hitler in de veronderstelling dat beide landen hun eerdere garantieverklaring aan Polen niet met volle overtuiging gestand wilden doen.

Op 1 september 1939 stak het Duitse leger de grens met Polen over en was de Duitse inval in Polen een feit (zie figuur 8). De *Blitzkrieg* tactieken van de *Wehrmacht* zorgden voor een snelle omsingeling van de Poolse krijgsmacht. De aanval van Duitse zijde was dusdanig succesvol, dat de Poolse Commandant der Strijdkrachten Edward Śmigły-Rydz al op 6 september de opdracht gaf om Poolse eenheden terug te laten trekken achter de rivieren Wisla en San.⁸³ De strategische gedachte achter deze terugtrekking had te maken met een vertragend gevecht. Op deze manier moest de snelheid uit de Duitse aanval worden gehaald, zodat de Polen tijd wonnen om zich te reorganiseren.

Het westen van Polen werd prijs gegeven om de strijd zo lang mogelijk te rekken. Op deze manier kon militaire hulp arriveren uit Frankrijk en Groot-Brittannië. De snelheid van de Duitse krijgsmacht was nieuw voor de Polen, die gewend waren aan het relatief langzame optreden van de Sovjets tijdens de *Wojna Bolszewicka* in 1920. De *Blitzkrieg* verliep zo snel dat de Polen zelf nauwelijks snelle uitvallen konden plegen vanuit een verdedigende positie zoals in 1920.

Het Duitse offensief in het westen van Polen ging zelfs zo voorspoedig, dat de Sovjet-Unie versneld tot actie moest overgaan om het gebied te bezetten dat, door de geheime clausule van het *Molotov-Von Ribbentrop Pact*, haar was toegewezen. De Sovjetinval werd door de Sovjet-Unie gelegitimeerd met de stelling dat er geen officiële Poolse staat meer bestond om minderheden te kunnen beschermen tijdens de Duitse aanval. De Sovjets bedoelden de Wit-Russen en Oekraïners, die beiden als bevolkingsgroep in het interbellum waren onderworpen door de Sovjet-Unie. Met dit voorwendsel vielen ze op 17 september 1939 de Poolse staat vanuit het oosten binnen om vervolgens de Poolse eenheden bij de Wisla en San in de rug aan te vallen.

Fig.8 De Duitse inval in Polen op 1 september 1939.

⁸⁰ Allen Bullock, *Hitler. Leven en ondergang van een tiran* (Utrecht 1958), 364-365. Oorspronkelijke titel: *Hitler: A Study in Tyranny* (Watford 1952).

⁸¹ Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland 1800-1990*, 345.

⁸² Rupert Butler, *De geschiedenis van de Gestapo 1933-1945* (Aartselaar 2004), oorspronkelijke titel: *The Gestapo* (Londen 1993), 46-47.

⁸³ Bullock, *Hitler*, 371.

Op hetzelfde moment was de Poolse regering bezig om zo veel mogelijk Poolse militairen te evacueren. De Poolse regering zag twee opties voor de krijgsmacht: terugtrekken en de strijd elders voortzetten of omsingeld worden en eindigen in gevangenschap. Generaal Władysław Sikorski kreeg de opdracht om de Poolse eenheden te hergroeperen in Frankrijk, waarnaar de Poolse regering inmiddels was uitgeweken. Er was voor de Polen dus geen sprake van een overgave, maar uitwijken naar een veilig gebied om de krijgsmacht zo veel mogelijk intact te houden. Vervolgens zou de strijd worden voortgezet om de Poolse staat te bevrijden.

Eind september 1939 werden diverse diplomatieke afspraken gemaakt tussen Nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie over het uitvoeren van definitieve grenscorrecties, zodat de Poolse staat door beide grootmachten tot in detail zou worden opgedeeld. De strijd van de laatste, geïsoleerde, Poolse eenheden zou uiteindelijk nog tot 6 oktober 1939 duren. Groot-Brittannië en Frankrijk waren ondertussen bezig met hun *drôle de guerre* (rare oorlog) en interverieerden niet.⁸⁴ Zij hadden weliswaar de oorlog verklaard aan Nazi-Duitsland, maar durfden het niet aan om Polen bijstand te verlenen. De Poolse krijgsmacht heeft uiteindelijk vijf weken stand kunnen houden.⁸⁵ Met het beëindigen van de strijd tegen de Polen konden Duitse en Sovjet militairen elkaar de hand schud- den en feliciteren met de gemeenschappelijke overwinning (zie figuur 9).

Aan de kant van Nazi-Duitsland sneuvelden in totaal 14.000 militairen tijdens de invasie. Door de Poolse weerstand verloren de *Wehrmacht* en *Luftwaffe* 993 tanks- en pantservoertuigen en 230 vliegtuigen. De Duitse inval leidde ertoe dat ongeveer 70.000 Poolse militairen sneuvelden, 133.000 gewond raakten en bijna 420.000 Poolse militairen gevangen werden genomen. De Sovjet-Unie nam circa 250.000 Poolse gevangenen voor haar rekening en was verantwoordelijk voor 7.000 Poolse gesneuvelden. In totaal werden door beide grootmachten 670.000 Polen gevangen genomen.⁸⁶ Uit dit enorme aantal Polen konden maar liefst 80.000 Poolse militairen ontsnappen via Roemenië, Hongarije, de Balkan of via Litouwen en Letland.⁸⁷

Volgens de Duitse historicus Heinrich Jaenecke vielen de Duitsers binnen als ‘uitroeiers’ van het Poolse volk. De intelligentsia werd opgepakt, geïnterneerd en deels vermoord. Om het Poolse nationalisme te breken moest ook de machtige katholieke kerk worden gebroken. De macht van de katholieke priesters werd beperkt en grote groe-

Fig.9 Een Russische militair (links) en Duitse militairen (rechts) begroeten elkaar na de gemeenschappelijke invasie van Polen in september 1939.

⁸⁴ Charles de Gaulle, *Memoires de guerre. Le salut 1944-1946* (Parijs 1959), 20.

⁸⁵ Andrew Hempel, *Poland in World War II. An illustrated Military History* (New York 2000), 7.

⁸⁶ <http://www.ww2.pl/The,1939,Campaign,22.html>, laatst geraadpleegd op 10 februari 2009.

⁸⁷ De totale Poolse krijgsmacht beschikte over ongeveer 960.000 militairen op 1 september 1939. De eenheden die niet gevangen genomen waren vluchtten via Roemenië, Hongarije, Litouwen en Letland naar voornamelijk West- en Zuid-Europa. Met aftrek van gewonden, gesneuvelden en gevangenen waren circa (960.000-880.000=) 80.000 Poolse militairen in staat om Polen te ontvluchten. Dit aantal stelde 8,3% van de oorspronkelijke gevechtsterkte van het Poolse leger in 1939 voor en zou snel aangroeien in de jaren daarna.

pen Polen, die zich niet wensten te conformeren aan de Duitse bezetting, werden op transport gezet naar concentratiekampen. Deze harde maatregelen waren, conform de rassenleer van Nazi-Duitsland, nodig om de Slavische volkeren te reduceren tot een status van 'slavenvolk'. Nadat de bestuurslaag, de intelligentsia en de militairen waren gedeporteerd en/of geëlimineerd, bleef de rest van de bevolking over.

Volgens de Nazi's moest deze groep worden ingezet als arbeidskracht voor het 'herenvolk'. De vrijgekomen posities in de Poolse maatschappij werden opgevuld met *Volksdeutsche* uit de Oostelijke gebieden. Deze *Volksdeutsche* kwamen uit gebieden die, conform het *Molotov-Von Ribbentrop Pact*, toevielen aan de Sovjet-Unie.⁸⁸ De Polen, die in de ogen van de Nazi's te 'slavisch' waren om 'verduitsd' te worden, werden gebracht naar het *Generaal-Gouvernement Polen* -in Centraal-Polen- waar het merendeel van de bevolking relatief homogeen Pools was (zie figuur 10).⁸⁹

In het *Generaal-Gouvernement Polen* moest de Poolse bevolking bewust worden beperkt in haar ontwikkeling. Volgens SS-chef Heinrich Himmler mocht er voor de Poolse bevolking geen onderwijs meer worden gegeven boven het niveau van 4^e klas lagere school. Hij vond het voor de Polen niet nodig om voldoende te kunnen lezen en schrijven, juist met het oog op hun functie als een 'slavenvolk'. Een duidelijk voorbeeld van dit repressieve beleid was de deportatie van het docentenkorps van de universiteit van Krakow naar het concentratiekamp.⁹⁰ Op 9 november 1939 werden alle professoren van de universiteit verzocht om naar het hoofdgebouw te komen voor een lezing, waar zij door de SS werden gearresteerd en afgevoerd in vrachtwagens naar concentratiekamp Sachsenhausen. De SS vernielde vervolgens de universiteitsbibliotheken en laboratoria, opdat het intellectuele leven van Polen voorgoed vernietigd zou zijn.⁹¹

Eind september 1939 ging Adolf Hitler zich richten op een westers offensief tegen Frankrijk en Groot-Brittannië. Hij kwam tot de slotsom dat Groot-Brittannië en Frankrijk geen vrede meer wilden sluiten. Voor wat betreft de territoriale verdeling van Polen met de Sovjet-Unie maakte Hitler zich geen zorgen. Hij had met Jozef Stalin goede afspraken gemaakt over de grenzen van Midden- en Oost-Europa die door het *Molotov-Von Ribbentrop Pact* werden gewaarborgd. De overtuiging van Hitler dat Frankrijk toch niet zou aanvallen werd verder gesterkt door het Frans/Britse gebrek aan initiatief op het westelijke oorlogstoneel. Volgens Hitler had Frankrijk anders wel het relatief kleine leger van Duitsland in het westen aangevallen sinds de Frans-Britse oorlogsverklaring van 3 september 1939.⁹² Stalin, net zoals Hitler, waande zich door het *Molotov-Von Ribbentrop Pact* veilig. De Sovjetleider begon met het verwijderen van 'anti-Sovjetelementen' uit de Poolse samenleving, terwijl Hitler oorlogsplannen smeedde om West-Europa binnen te vallen.

⁸⁸ Heinrich Jaenecke, *Polen. Kleine geschiedenis van een opstandige natie* (Baarn 1982), 86-89. Vertaling uit het Duits: Heinrich Jaenecke, *Polen. Träumer, Helden, Opfer* (Hamburg 1981).

⁸⁹ Jaenecke, *Polen*, 92-93.

⁹⁰ Ibidem, 90-91.

⁹¹ Lynne Olson, Stanley Cloud, *A Question of Honor: The Kosciuszko Squadron: Forgotten Heroes of World War II* (New York 2004), 200.

⁹² Bullock, *Hitler*, 380.

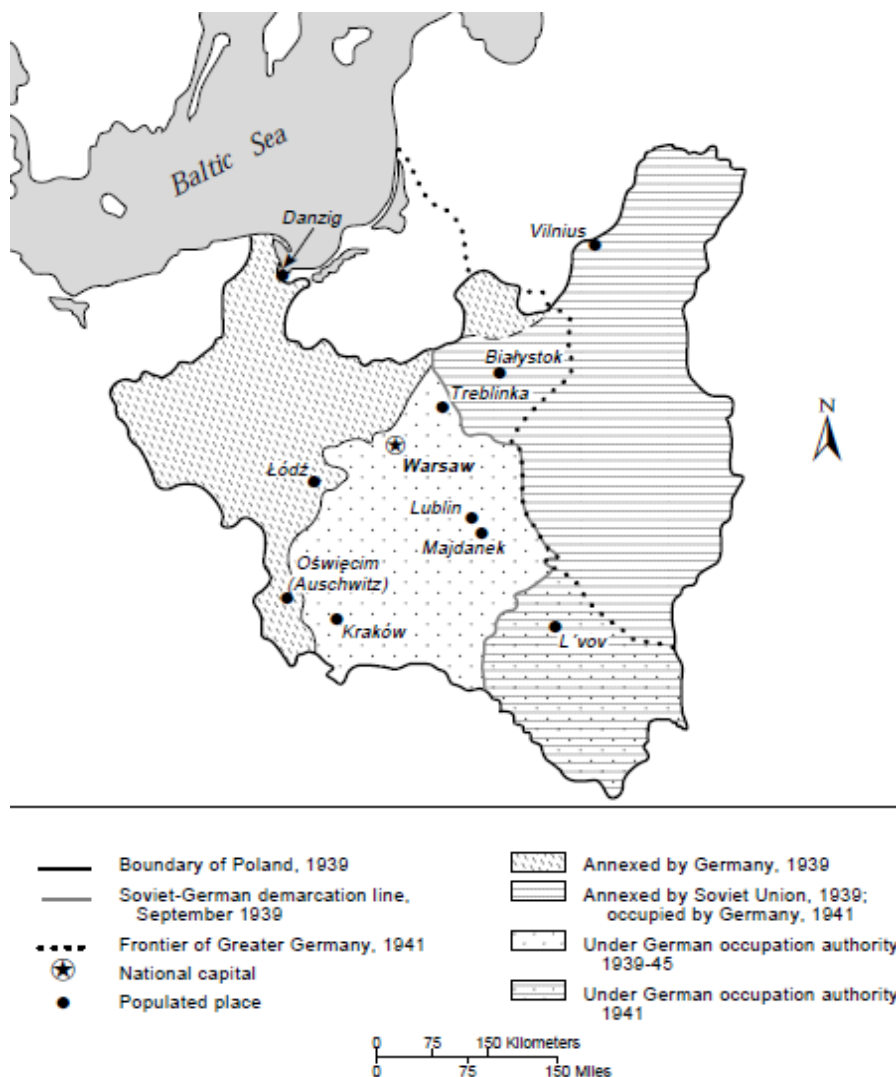

Fig.10 De opdeling van het Poolse gebied door Nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie in 1939. In het midden ligt het Generaal-Gouvernement Polen onderworpen aan Nazi-Duitsland.

2.3 De massamoorden nabij *Katyn* in 1940

Vanaf 17 september 1939 besteedde de Sovjet-Unie van Stalin in het bezette Polen bijzondere aandacht aan personen die zij als haar natuurlijke klassenvijand beschouwde. Vanuit een militair perspectief waren dit de Poolse officieren, omdat deze groepering over het algemeen hoogopgeleid, nationalistisch, anti-Russisch en uitgesproken anticommunistisch was. Naast de officieren, kwamen ook Polen uit andere maatschappelijke sectoren in aanmerking, zoals leden van de rechterlijke macht, hogere politiefunctionarissen, geestelijken, industriëlen, adel, artsen en andere hoogopgeleide personen.⁹³ De verwijdering van deze groeperingen uit de Poolse samenleving werd door het Sovjetregime uitgevoerd om tegenstand onder het Poolse volk definitief te breken.⁹⁴

⁹³ Slava Katamidze, *De geschiedenis van de geheime diensten van de Sovjet-Unie* (Aartselaar 2003), 87. Oorspronkelijke titel: *Loyal Comrades, Ruthless Killers* (Staplehurst 2003).

⁹⁴ J.P. Nater, *Katyn. De ontrafeling van een massamoord* (Rotterdam 1985), 19-20.

Vanaf aanvang 1940 begon in het Sovjetdeel van Polen de grootschalige deportatie van de intelligentsia. Iedereen die een mogelijke bedreiging kon vormen voor het Sovjetbewind werd door het Sovjetgezag verwijderd. Van de circa zes miljoen etnische Polen, die in het Sovjetbezet gebied leefden, werden maar liefst tussen de één en anderhalf miljoen Polen gedeporteerd naar verschillende kampen in de Sovjet-Unie. Onder deze omvangrijke groep bevonden zich ook ongeveer 250.000 gevangengenomen Poolse militairen. Van deze militairen werden circa 10.000 tot 15.000 officieren van de onderofficieren en manschappen gescheiden, om vervolgens in drie kampen (*Kozielsk*, *Starobielsk* en *Ostashkov*) ondergebracht te worden.⁹⁵ De bedreiging die de Sovjets in Poolse legerofficieren zagen lag in hun sterke verstrengeling met de Poolse staat. Zij werden door Stalin en de zijnen beschouwd als de hoeders van het Pools nationalisme, verdedigers van de Poolse republiek en zij stonden bovendien bekend om een sterke anti-Russische houding.

Op 5 maart 1940 gaf het hoofd van de Sovjet geheime dienst, *Narodny Komissariat Vnoetrennich Djel* (NKVD), Lavrenti Beria, opdracht over te gaan tot executie van de gevangengenomen Poolse officieren.⁹⁶ Ondanks dat hijzelf liever zou hebben gezien, aldus zijn zoon Sergo, dat de Poolse officieren in leven werden gehouden omwille van hun jarenlange militaire ervaring. Er waren toen ongeveer 250.000 Poolse officieren, onderofficieren en manschappen in Sovjetgevangenschap. Hij voorzag namelijk “een mogelijk conflict met Nazi-Duitsland” en dacht dat de Poolse militairen de strijd aan konden gaan met de Nazi’s.⁹⁷ Beria’s opstelling moet ook worden gezien in het perspectief van het gebrek aan Sovjetofficieren. Tijdens ‘de grote terreur’ van 1937-1938 werden vele Russische officieren beschuldigd van anti-sovjet praktijken en geëxecuteerd. De massale executies waren een gevoelige aderlating voor het kennisniveau van het Sovjetleger aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog.

Lavrenti Beria ondervond tegenstand bij zijn aanvankelijke opstelling van onder andere: minister Vjatsjeslav Molotov, maarschalk Kliment Vorosjilov en politburo-lid Andrej Zjdanov, die vonden dat Beria geen ervaring had met de Polen. Zij vertelden hem, op basis van persoonlijke ervaringen tijdens de *Wojna Bolszewicka*, dat het Poolse volk zich nooit open zou stellen voor het socialisme. Volgens deze ‘ervaringsdeskundigen’ zouden de Poolse officieren meteen de macht overnemen in hun land en vervolgens de Sovjets bestrijden. Stalin zou Beria een berisping voor zijn weerstand tegen de executies van de Polen hebben gegeven en waarschuwde hem dat dit ‘de eerste en de laatste keer was voor zijn rebelse houding’.⁹⁸ De zoon van Lavrenti, Sergo Beria, betoogt dat de massamoord bij Katyn hoofdzakelijk moet worden gezien als Stalin’s poging Europa vanaf 1940 te sovjetiseren.⁹⁹ Uiteraard is Beria’s zoon een onbetrouwbare bron. Zeker als het gaat om Lavrenti Beria’s ge-

⁹⁵ Nater, *Katyn*, 20.

⁹⁶ Volkscommissariaat van Binnenlandse Zaken, geheime politie van de Sovjet-Unie in de periode 1934-1943.

⁹⁷ Sergo Beria, *Beria my father. Inside Stalin’s Kremlin* (Londen 2001), 54.

⁹⁸ Beria, *Beria my father*, 54-56, aldaar 55.

⁹⁹ Ibidem

bagatelliseerde rol in de executies van de Polen.¹⁰⁰ Wel schetst zijn relaas een algemeen beeld hoe de Sovjets tegen de Polen aankeken.

Het was de eerste keer na de nederlaag tegen de Polen tijdens de *Wojna Bolszewicka* dat de Sovjet-Unie weer een poging ondernam om, gewelddadig, het socialisme te verspreiden buiten de landsgrenzen. Deze keer ging het gepaard met de uitroeiing van Poolse intelligentsia en officieren, zodat het fiasco van 1920 zich niet meer kon herhalen.

De gelijktijdige ontruiming van de kampen *Kozielsk*, *Starobielsk* en *Ostashkov* was een indicator dat er sprake was van een goed geplande en grootschalige actie. Het merendeel van de Poolse officieren en hoogopgeleide burgers werd met treinen afgevoerd, maar een relatief kleine groep van circa 400 personen kreeg een nieuw onderkomen in kamp *Pavlisjtsjev Bor*. Volgens de NKVD was deze groep ‘opvoedbaar’ voor Sovjetgedachten en hoefde daarom niet geliquideerd te worden zoals de overige 10.000-15.000 officieren.¹⁰¹ Vanaf 3 april 1940 begonnen transporten van de Poolse officieren. De deportatie werd uitgevoerd vanuit bovengenoemde kampen naar een plaats zestien kilometer ten westen van Smolensk, genaamd: *Katyn*.¹⁰² In de daarop volgende dagen werd elke dag vanuit Moskou telefonisch aangegeven welke officieren op transport gingen.

Veel van de gedeporteerde officieren verkeerden in de veronderstelling dat ze vrijgelaten zouden worden. Ze dachten dat ze op transport naar Polen gingen, omdat ze in westelijke richting reisden en voedsel meekregen. Op deze manier verdwenen dagelijks per kamp 300 officieren.¹⁰³ Naast officieren werden ook geestelijken en burgers getransporteerd naar de bossen van Katyn, waar ze werden geëxecuteerd (zie figuur 11). Deze locatie genoot de voorkeur omdat de NKVD in deze omgeving over een buitenverblijf beschikte in de bossen. Uiteindelijk had de keuze voor deze afgelegen plek een ‘positief neveneffect’ op de uitvoering van de liquidaties door de NKVD. De lokale bevolking was namelijk gewend om uit de buurt van de bossen te blijven, vanwege eerdere negatieve ervaringen met

Fig.11 Een reconstructie scène uit de film ‘Katyn’ (2007) geregisseerd door Andrzej Wajda, waarbij Poolse officieren in april 1940 door Sovjetsoldaten van de NKVD werden geëxecuteerd.

¹⁰⁰ Voor een meer genuanceerd beeld zie: Allen Paul, *Katyn: Stalin's Massacre and the Seeds of Polish Resurrection* (Annapolis 1996), Dmitri Volkogonov, *Autopsy of an Empire: The Seven Leaders Who Built the Soviet Regime* (New York 1998) en *Radio Free Europe / Radio Liberty* ‘Research Report’. Vol.2, nr.4 (22 januari 1993) en Vol.1. nr.44, (6 november 1992).

¹⁰¹ Vergelijk Nater, *Katyn*, 28-29, Paul, *Katyn: Stalin's Massacre and the Seeds of Polish Resurrection*, 353-354, George Sanford, ‘The Katyn Massacre and Polish-Soviet Relations, 1941-43’ in: *Journal of Contemporary History* Vol.41 Nr.1 (2006), 95-111 en Dmitri Volkogonov, *Autopsy of an Empire: The Seven Leaders Who Built the Soviet Regime* (New York 1998), 220. Het daadwerkelijke aantal geëxecuteerde Poolse officieren is tot op de heden omstreden. Het aantal gevangenen (waaronder burgers) en Poolse officieren wordt dikwijls met elkaar verward. De auteur houdt vast aan de executie van circa 22.000 Poolse gevangenen en schat dat tussen 10.000-15.000 Poolse officieren zijn vermoord.

¹⁰² Jaenecke, *Polen*, 98-100.

¹⁰³ Ibidem, 30-31.

te veel nieuwsgierigheid naar het NKVD verblijf. Elke lokale inwoner die te veel belangstelling toonde werd namelijk door de geheime dienst met de dood bestraft.¹⁰⁴

Ongeveer drie jaren later, in april 1943, troffen de Duitse eenheden, nabij Katyn, een massagraf aan met daarin de lijken van 4.143 Poolse officieren.¹⁰⁵ In dezelfde omgeving zouden nog 2 andere massagraven worden gevonden met ongeveer hetzelfde aantal Poolse officieren per graf. Het document: *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn* (*Auswertiges Amt*, 1943), een proces-verbaal, geeft een beschrijving van wat de Duitsers in de bossen van Katyn aantroffen. Uit dit document blijkt dat de lijken werden gevonden met het gezicht naar beneden en de handen vastgebonden. Verder bleek dat alle Poolse officieren met een nekschot om het leven waren gebracht. De kostbaarheden waren van de lichamen verwijderd, maar dagboeken van een aantal Poolse officieren werden nog wel aangetroffen. De data in de dagboeken eindigden tussen 3 en 20 april 1940, de periode dat de massaslachting plaats had. Volgens de Duitse informatie was er sprake van nog een gescheiden massagraf met de lijken van de hogere Poolse stafofficieren.¹⁰⁶

Het lijkt er sterk op dat er een systematische executie van officieren heeft plaatsgevonden die goed was gepland door de NKVD. Er waren Sovjetmilitairen die haat koesterden tegen de Poolse militairen door de herinnering aan de *Wojna Bolszewicka*. De Sovjetnederlaag aan de Wisla zorgde er namelijk voor dat de Sovjetexpansie in Europa uiteindelijk werd gestopt. De Sovjetkrijgsmacht was hierna zo verzwakt dat militaire operaties in Midden- en Oost-Europa werden uitgesteld.¹⁰⁷ De harde afrekening met de Poolse officieren lijkt op een vereffening uit pure wraak van de schande die de Sovjets wilden uitwissen.

In 2010 kwam de affaire Katyn twee keer in het nieuws. Op 10 april 2010 kwam de Poolse president Lech Kaczynski om het leven door een vliegtuigongeluk. Hij was samen met zijn vrouw en hoge militaire en regeringsfunctionarissen op weg naar Smolensk om de 70-jarige herdenking van de moorden bij Katyn bij te wonen. Donald Tusk, de Poolse premier, noemde de gebeurtenis ‘de meest tragische gebeurtenis in de Poolse geschiedenis sinds de Tweede Wereldoorlog’.¹⁰⁸ De Britse krant *The Guardian* maakte later dat jaar, op vrijdag 26 november 2010, bekend dat het Russische parlement Stalin en zijn geheime politie verantwoordelijk hield voor: “de executie van 22.000 Poolse officieren en burgers in 1940, in één van de grootste massamoorden van de 20e eeuw...”.¹⁰⁹ De bekentenis van het Russische parlement om op basis van historische gegevens toe te geven dat Stalin verantwoordelijk is geweest voor deze executies, is opmerkelijk te noemen. Al jaren is er namelijk geen verantwoording afgelegd voor historische wandaden begaan onder het Sovjetregime. Op deze manier hebben de Russen, na 70 jaar, een belangrijke angel gehaald uit de verstoorde Pools-Russische betrekkingen.

¹⁰⁴ Rapportage *Auswertiges Amt* (1943), *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn*, Maczek museum (Breda), 16.

¹⁰⁵ *Amtliches Material zum Massenmord von Katyn*, 33.

¹⁰⁶ *Ibidem*, 10.

¹⁰⁷ Katamidze, *De geschiedenis van de geheime diensten van de Sovjet-Unie*, 86.

¹⁰⁸ ‘Polish President Lech Kaczynski dies in plane crash’ (10 April 2010) op: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8612825.stm>, laatst geraadpleegd op 9 januari 2011

¹⁰⁹ ‘Russian Parliament admits guilt Katyn’ (26 november 2010) op: <http://www.guardian.co.uk/world/2010/nov/26/russian-parliament-guilt-katyn-massacre>, laatst geraadpleegd op 9 januari 2011

2.4 Het Poolse aandeel in de Franse verdediging

Vanaf oktober 1939 vond de uittocht van de Poolse krijgsmacht plaats. Na de militaire invasies van Nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie kon de Poolse krijgsmacht geen tegenstand meer bieden in de verdediging van de Poolse staat. De overgebleven eenheden zochten daarom hun toevlucht in Frankrijk of Groot-Brittannië. Er zijn twee redenen aan te wijzen waarom de Poolse militairen naar bovengenoemde landen vertrokken. Ten eerste hadden beide landen een bondgenootschappelijk verdrag met Polen gesloten. Op dat moment waren ze met elkaar verbonden tegenover de gemeenschappelijke vijand, Nazi-Duitsland. Op de tweede plaats, werd generaal Władysław Sikorski op 30 september premier in ballingschap en werd de Poolse regeringszetel naar Parijs verplaatst. Er zijn geen aanwijzingen dat de uittocht een opdracht was van de gevluchtte Poolse regering in ballingschap. Wel geven de vele naoorlogse opschrijvingen van commandanten aan dat zij na de Sovjetinval wisten dat de strijd niet houdbaar meer was tegen een overmacht op twee fronten. De communicatie tussen Poolse leger-eenheden was in de tweede helft van september veelal chaotisch te noemen door het aanhoudende gevechtscontact. Om naar het buitenland uit te wijken was een logische keuze. Het conflict met Duitsland was niet alleen maar een Poolse aangelegenheid gebleven, na de oorlogsverklaringen van het Britse rijk en Frankrijk. De Poolse militaire commandanten besloten daarom in het buitenland te hergroeperen en de strijd voort te zetten in de landen die Duitsland de oorlog hebben verklaard.

De Poolse eenheden volgden de uitgeweken regering en streken neer in Frankrijk. Niet alleen eenheden van de Poolse landmacht wisten te ontkomen, maar ook een gedeelte van de Poolse luchtmacht en vrijwel de gehele Poolse marine.¹¹⁰ De totale grootte van de Poolse luchtmacht in Frankrijk bestond uit 86 vliegtuigen, ondergebracht in 4 squadrons. In de periode tot mei 1940 hergroepeerde ongeveer 10.000 man vliegend- en grondpersoneel van de Poolse luchtmacht in Frankrijk. Desondanks dit grote aantal kwam er slechts één Poolse eenheid tot stand in de Franse luchtmacht. Met als gevolg dat het Poolse luchtwapen nauwelijks gereed was om op 10 mei 1940 tegen de Duitsers te worden ingezet. De voornaamste reden lag in de perceptie van de Fransen ten opzichte van de Poolse militairen, waarbij zaken als achterdocht, minachting en onverschilligheid de boven- toon voerden.¹¹¹ Het leidde ertoe dat tijdens de Duitse invasie in Frankrijk in mei 1940 alleen maar één squadron operationeel was, terwijl de andere squadrons nog aan het opleiden / trainen waren.

De Poolse marine heeft, in tegenstelling tot de Poolse land- en luchtmacht, niet deelgenomen aan de verdediging van Frankrijk. Bij de invasie van Nazi-Duitsland op 1 september 1939, kreeg de marine namelijk de opdracht uit te wijken naar Groot-Brittannië. Deze operatie kreeg de naam ‘Operatie Peking’ en was voor de Poolse regering de enige uitweg. Het alternatief was een zeeslag aangaan met de Duitse *Kriegsmarine*, die niet alleen numeriek in het voordeel was, maar ook over meer slagkracht beschikte. Volgens het plan moest de Poolse marine aansluiting zoeken bij de *Royal Navy* om, in geval van een Duitse inval, gezamenlijk strijd te voeren

¹¹⁰ Michael Alfred Peszke, *Poland's Navy, 1918-1945* (Cambridge 1999), 36-37.

¹¹¹ Erwin van Loo, *Eenige wakkere jongens*. *Nederlandse oorlogsvliegers in de Britse luchtmacht 1940-1945* (Amsterdam 2013), 67-68.

tegen de *Kriegsmarine*. Op 29 augustus 1939, een paar dagen vóór de Duitse inval in Polen, werd ‘Operatie Pe-king’ in werking gesteld en voer de Poolse vloot uit naar West-Europa.¹¹²

Tussen oktober 1939 en de Duitse aanval op West-Europa (10 mei 1940) groeide de omvang van de Poolse krijgsmacht in Frankrijk van 1.900 tot ongeveer 80.000-84.000 militairen.¹¹³ Ongeveer 40.000 tot 45.000 Poolse militairen wisten vanuit Polen via diverse routes Frankrijk te bereiken. Onder hen bevond zich ook kolonel Stanisław Maczek, die zich met een groot gedeelte van zijn 10^e gemechaniseerde cavaleriebrigade bij de Poolse eenheden in Frankrijk wist aan te sluiten.¹¹⁴ De andere militairen werden vooral gerekruteerd uit de reeds in Frankrijk wonende Poolse minderheid. Het merendeel van deze minderheid was tijdens het interbellum naar Frankrijk gekomen om in de steenkolenmijnen te werken en veel van deze Polen hadden hun Poolse nationaliteit behouden. De regering in ballingschap maakte dankbaar gebruik van deze landgenoten in hun nieuwe thuisland en riep de volwassen mannen op om hun bijdrage te leveren ‘aan de bevrijding van Polen’.¹¹⁵

Fig. 12 Poolse militairen in Frankrijk met Franse uniformen in juni 1940. Op de voorkant van de helm staat een witte Poolse adelaar afgebeeld.

De komst van de Poolse militaire eenheden werd door Frankrijk met gemengde gevoelens ontvangen. Aan de ene kant was de oorlog door de invasie van Polen begonnen en werd Frankrijk in het conflict, door de militaire bijstandsverklaring aan Polen, meegetrokken. Aan de andere kant kon Frankrijk voor de eigen landsverdediging over Poolse militaire eenheden beschikken, die nodig waren tegen de Duitse inval vanaf 10 mei 1940 (zie figuur 12). De extra capaciteit in militair personeel had echter ook nadelen. De regering Sikorski deed een verzoek om wapens en overige militair logistieke benodigheden. Maar de Franse overheid kon door schaarste niet adequaat reageren op het verzoek, wat de opbouw van Poolse eenheden in Frankrijk bemoeilijkte.¹¹⁶ Voor Frankrijk lag de prioriteit bij de eigen Franse krijgsmacht en niet bij Poolse militairen, die voornamelijk als ondersteuning van de Franse troepen werden gezien.

Daarnaast bestond er een zekere inflexibiliteit, of beter gezegd, onwil aan de Franse kant om lering te trekken uit de ervaringen van de Poolse krijgsmacht tijdens de Duitse inval in september 1939. Deze eigenzinnigheid weerhield de Fransen ervan van Poolse ervaringen te leren. De Poolse militaire staf had een rapport over de Duitse inval vervaardigd. Deze werd aan de Franse generale staf aangeboden. Het document beschreef

¹¹² Peszke, *Poland's Navy, 1918-1945*, 36-37.

¹¹³ F. Ruczyński, ‘Het aandeel van de Poolse strijdkrachten in de bevrijding van Nederland’ in: *Het aandeel van de Polen in de bevrijding van Nederland*, uitgave van de Poolse ambassade (Den Haag 2004), 13 en Meyer, *Grundzüge der Geschichte Polens*, 125.

¹¹⁴ Stanisław Maczek, *Van paardenwagen tot tank. Oorlogsmemoires (1914-1946) van generaal Maczek* (Breda 2009), 52-59.

¹¹⁵ Maczek, *Van paardenwagen tot tank*, 52-59.

¹¹⁶ Adam Zamojski, *The forgotten Few. The Polish Air Force in the Second World War* (New York 1995), 64-67.

de ervaringen van de Poolse eenheden in september 1939, met een analyse van de Duitse *Blitzkrieg* methodiek en met voorstellen hoe met deze nieuwe tactiek om te gaan.¹¹⁷

In de junidagen van 1940 namen, naast de Poolse luchtmacht, twee Poolse divisies en drie brigades actief deel aan de strijd in Frankrijk. Hieronder wordt kort beschreven waar deze eenheden voornamelijk actief waren en wat met de Poolse troepen aan het einde van de Duitse inval in Frankrijk is gebeurd.

Tussen december 1939 en mei 1940 bevond de 2^e Infanteriedivisie Fuseliers zich bij Parthenay, in Oost-Frankrijk. Van 17 tot 19 juni 1940 werd deze divisie bij de rivieren Doubs en Saône door Duitse eenheden omsingeld. Op 20 en 21 juni 1940 wisten de Polen zich, uit de Duitse omsingeling, een weg richting Zwitserland te vechten, waar uiteindelijk het grootste gedeelte van de divisie werd geïnterneerd.¹¹⁸

De Poolse Onafhankelijke Karpathische brigade vocht samen met Britse eenheden en Franse *legionairs* om de -tijdelijke- herovering van Narvik tussen 28 mei en 8 juni 1940. Na deze verloren operatie in Noorwegen, werd de eenheid teruggehaald en ingezet bij de verdediging van Bretagne in Frankrijk. Na de val van Frankrijk, op 22 juni 1940, werd het grootste gedeelte van de Karpathische brigade geëvacueerd naar Groot-Brittannië en Egypte, terwijl een deel van de Polen achterbleef in het Frans verzet.¹¹⁹

De Poolse 1^e Grenadiersdivisie omvatte in totaal 16.165 militairen en opereerde in Lotharingen, waar zij met de verdediging van een gedeelte van de Maginot-linie werd belast. In dit gebied leverde de divisie van 14 tot 16 juni 1940 strijd, totdat de Franse 52^e Divisie zich moest terugtrekken. Tijdens de Franse terugtrekking dekte de 1^e Grenadiersdivisie de aftocht. Met de ineenstorting van de Franse verdediging gaf de Poolse divisiecommandant, generaal Bronisław Duch, de opdracht om de divisie te ontbinden. Het merendeel van deze militairen kon naar Groot-Brittannië worden geëvacueerd.

De 10^e Gemechaniseerde Poolse Cavaleriebrigade stond in Frankrijk bekend onder de naam 10^e Poolse Pantserbrigade. De van kolonel naar generaal bevorderde Stanisław Maczek had nog steeds het commando over deze naar Frankrijk uitgeweken Poolse eenheid. Maczek en zijn eenheid vochten met name in de streken Champagne en Bourgondië. De eenheid beschermde in deze gebieden hoofdzakelijk de flanken van het Franse 4^e en 6^e Leger. Na een succesvolle actie op de Duitsers bij Montbard op 16 juni 1940, werd de militaire druk van de Duitsers voor generaal Maczek en zijn militairen onhoudbaar. De Franse militaire eenheden waren zich al aan het terugtrekken of zelfs gevlucht en de Polen kwamen alleen tegenover de Duitsers te staan. Uiteindelijk werd de situatie voor Maczek zo nijpend dat hij besloot de strijd te staken.¹²⁰ Vanwege een tekort aan brandstof en munitie kon de strijd tegen de Duitsers niet meer worden voortgezet en de Poolse generaal gaf de opdracht zijn Poolse tanks op te blazen. Om niet overrompeld te worden door de omsingelingstactiek van de Duitsers staakten de Polen net als de Fransen de strijd en vluchtten naar Groot-Brittannië.

¹¹⁷ Zamoyski, *The forgotten Few*, 64-67.

¹¹⁸ <http://www.ww2.pl/Campaign,in,France,137.html>, laatst geraadpleegd op 2 februari 2009. Van de 15.830 militairen werden er circa 13.000 militairen geïnterneerd.

¹¹⁹ <http://www.ww2.pl/Campaign,in,France,137.html>, laatst geraadpleegd op 2 februari 2009

¹²⁰ Maczek, *Van paardenwagen tot tank*, 128-134.

In dit land werd de brigade uiteindelijk omgevormd tot een eenheid met een andere naam, de 1^e Poolse Pantserdivisie.¹²¹ De divisie bestond voornamelijk uit de 10^e Poolse Pantserbrigade, aangevuld met militairen van de bovengenoemde Poolse eenheden die uit Frankrijk konden ontsnappen. Ten slotte bestonden er nog twee Poolse divisies in opleiding tijdens de invasie in Frankrijk. De Poolse 3^e en 4^e Infanteriedivisie droegen nauwelijks bij aan de gevechten in de verdediging van Frankrijk. Deze twee divisies beschikten over onvoldoende militair materieel om weerstand te bieden. Op 19 juni 1940 werden de trainingsdivisies ontbonden en de Poolse militairen die niet konden vluchten gingen op in het Franse verzet.

Bij het naderen van de Franse nederlaag had de Poolse regering in ballingschap Parijs reeds verlaten en was uitgeweken naar Londen. Op 19 juni 1940 gaf generaal Sikorski in een radioboodschap de opdracht aan zijn landgenoten om zich gereed te maken om naar Groot-Brittannië over te steken. Volgens de Poolse regering in ballingschap moesten de Poolse eenheden Frankrijk zo snel mogelijk verlaten en de regering volgen. Indien de oversteek naar de Britse eilanden niet mogelijk was, ging de regeringsvoorkeur uit naar het neutrale Zwitserland.¹²² Van alle Poolse eenheden maakte alleen de 2^e Infanteriedivisie Fuseliers gebruik van dit laatste geboden redmiddel. Zij ontkwamen op deze manier aan Duitse gevangenschap.

Deze infanteriedivisie was zeker niet de enige Poolse militaire eenheid die was uitgeweken om gevangenschap te voorkomen. De Poolse Onafhankelijke Karpathische brigade onder leiding van generaal Stanisław Kopanski was tijdens de Duitse inval in Polen naar Syrië uitgeweken. Voor de Polen was dit veilig gebied omdat het na de Eerste Wereldoorlog een Frans mandaatgebied was geworden. De veranderende machtsstructuren in het Franse moederland zorgden ervoor dat de Vichy-regering vanaf 10 juli 1940 het bestuur kreeg over de Franse mandaatgebieden. De Polen bevonden zich plotseling in een gebied dat door een Duitse bondgenoot werd bestuurd. Generaal Kopanski verplaatste daarom zijn brigade naar Palestina om zijn troepen onder te brengen in een Brits mandaatgebied.¹²³ Vanuit hier ging de brigade een bijdrage leveren aan de bevrijding van Noord-Afrika en Zuid-Europa, als onderdeel van het Poolse 2^e Legerkorps. In dit onderzoek wordt verder niet uitgeweid over deze eenheid, omdat zij geen direct aandeel had in de bevrijding van West-Europa.

Tijdens de gevechten van Poolse legereenheden in Frankrijk sneuvelden circa 1.400 Poolse militairen, ruwweg 4.000 raakten er gewond en ongeveer 16.000 werden gevangen genomen door het Duitse leger. Bovendien waren er zeker 13.000 Poolse militairen van gevechtsactiviteiten buitengesloten door de genoemde internering in Zwitserland.¹²⁴ Als deze globale getallen in ogenschouw worden genomen, valt op dat van de oorspronkelijk 80.000 Poolse militairen er nog circa 45.000 over waren om strijd tegen de Duitsers te leveren. Van dit

¹²¹ Frank J. van der Poll, *Wat er aan vooraf ging en de geschiedenis van de 1e Poolse Pantserdivisie* (Capelle aan de IJssel 1996), 4.

¹²² Ewa van den Bergen-Makala en Jan Minkiewicz, *Het aandeel van de Polen in de bevrijding van Nederland* (Ambassade van de Republiek Polen, Den Haag 2004), 15.

¹²³ Prazmowska, *Britain and Poland, 1939-43*, 76.

¹²⁴ De militairen met een hoge opleiding hielden zich tijdens de Tweede Wereldoorlog voornamelijk bezig met academische studieprogramma's, die werden aangeboden door de universiteiten van Fribourg en Zürich. De lager opgeleiden kwam voornamelijk in de bos- en mijnbouw terecht. Zie <http://www.polandinexile.com/france.html>, laatst geraadpleegd op 22 november 2010.

aantal volgde slechts een relatief kleine Poolse krijgsmacht (ongeveer 20.000) generaal Sikorski vanuit Frankrijk - direct - naar Groot-Brittannië om de strijd voort te zetten.

Wat is er dan gebeurd met de 25.000 Poolse militairen die achterbleven in bezet Frankrijk? Een voor de hand liggende verklaring is het aantal Poolse *émigrés* die reeds in Frankrijk woonden. In mei 1940 was ongeveer de helft van de oorspronkelijke 80.000 Poolse militairen in Frankrijk Poolse *émigrés*. Deze groep woonde en leefde al in Frankrijk, sprak Frans en kon in de maatschappij opgaan, in tegenstelling tot de gevluchte Poolse militair uit Midden- en Oost-Europa. In een bezet Frankrijk kon deze groep Franse Polen zich blijven inzetten voor gezagsondermijnende acties tegen de Duitse bezetter en tegen het Franse Vichy-regime. Een belangrijke activiteit van de achtergebleven Polen in bezet Europa bestond uit het verzamelen van inlichtingen ten behoeve van de geallieerden.¹²⁵

2.5 Poolse eenheden in Groot-Brittannië

Voor de territoriale verdediging in Frankrijk domineerden landmacht-eenheden en speelde de Poolse luchtmacht een kleine rol. In Groot-Brittannië was deze verhouding omgekeerd. De Poolse inbreng aan de verdediging van Groot-Brittannië werd juist gekenmerkt door een grote bijdrage van de Poolse luchtmacht. Een voorbeeld van het beperkte landmachtoptreden betrof de 1^e Poolse Pantserdivisie van generaal Maczek. Deze eenheid werd door de Britse regering belast met de taak om voornamelijk de Schotse oostkust te verdedigen tegen een mogelijke Duitse landing.¹²⁶

Verder kwamen de Britse overheid en de Poolse regering in ballingschap overeen dat de Poolse krijgsmachtdelen een semi-autonome status zouden krijgen. De Poolse regering in ballingschap stond erop dat Poolse eenheden onder haar autoriteit vielen en niet zouden worden opgedeeld onder de Britse eenheden. Vanuit het perspectief van de Britten was dit een belangrijk twistpunt, aangezien een groeiend aantal buitenlandse militairen zich op hun grondgebied bevond.

De Britse overheid kreeg in juni 1940 te maken met 20.000 Poolse militairen.¹²⁷ Het was daarmee voor het eerst in de Britse geschiedenis dat er zo een omvangrijke krijgsmacht van een buitenlandse mogendheid op de Britse Eilanden was gestationeerd, die bovendien geen volledige verantwoording aan de Britse overheid wilde afleggen. Dat de Britten de Poolse strijdkrachten toch een aanzienlijke mate van autonomie gaven had te maken met de grote omvang van deze groep.¹²⁸ In 1939 was het vestigen van buitenlandse eenheden op Brits grondgebied namelijk bij wet verboden. Een wetswijziging moest plaatsvinden om dit uiteindelijk mogelijk te maken. In oktober van dat jaar werd de druk verder opgevoerd, toen de Polen besloten om een aantal van 2.300

¹²⁵ Andrzej Peplonski en Andrzej Suchcitz, 'The Organisation and Operations of the II Bureau, Polish General Staff (PGS)' in: Tessa Stirling, Daria Nalecz en Tadeusz Dubicki, *Intelligence Co-operation between Poland and Great Britain during World War II. The report of the Anglo-Polish Historical Committee Vol.I* (Londen 2005), 81-108, aldaar 86-90.

¹²⁶ Van der Poll, *Wat er aan vooraf ging en de geschiedenis van de 1^e Poolse Pantserdivisie*, 8.

¹²⁷ Zamoyski, *The forgotten Few*, 64-67.

¹²⁸ Van Loo, *Eenige wakkere jongens*, 73.

Poolse luchtmachtmilitairen van Frankrijk naar Groot-Brittannië door te laten reizen. Deze groep werd belast met de oprichting van twee operationele en twee reserve-eenheden binnen de Britse commandostructuur.¹²⁹

De discussie tussen de Britse regering en de Poolse regering in ballingschap over de zelfstandigheid van de Poolse krijgsmacht, leidde tot een voorlopige overeenkomst op 11 juni 1940. De overeenkomst hield in dat de Poolse regering in ballingschap in eerste instantie twee squadrons mocht formeren, die zelf bekostigd dienden te worden. Wel bestond voor de Polen de mogelijkheid om een Britse lening te krijgen voor de financiering van de luchtmachteenheden. Een formele overeenkomst tussen de Britse en Poolse regering kwam onder externe druk tot stand. De Duitse *Luftwaffe* en de Britse *RAF* raakten namelijk steeds meer in gevecht verwickeld boven het Kanaal. Met als gevolg dat de Britse behoefte aan ervaren vliegers sterk toenam. De buitenlandse afkomst van de nieuwe vliegers werd van ondergeschikt belang geacht als het ging om de directe bedreiging van de Britse staat. Toch was de algehele opvatting (op dat moment) nog binnen de Britse luchtmacht dat vliegers van het continent gedemoraliseerd waren door het verlies dat ze hadden geïncasseerd.¹³⁰

Op 5 augustus 1940 kwam de uiteindelijke overeenkomst net op tijd, aangezien de *RAF* een zware strijd leverde om het luchtoverwicht boven het Kanaal. De Poolse luchtmachteenheden konden vanaf dat moment in Britse toestellen hun *RAF* collega's bijstaan tegen de *Luftwaffe*. Dit deden zij met een min of meer soevereine status als het om naamkeuze van eenheden en om onderscheidingstekens ging. De Poolse luchtmacht bleef verantwoording schuldig aan de Poolse regering in ballingschap, maar kreeg Britse uniformen en werd tevens onderdeel van de Britse militaire organisatiestructuur.¹³¹ Dit historische detail was niet bekend bij het prominente partijlid Nick Griffin van de *British National Party* (BNP). Hij hield in 2009 een rede over migratiebeperking uit Oost-Europa onder de leus: *Battle for Britain*. Op de achtergrond stond, ironisch genoeg, een poster van een Britse *Spitfire* met Poolse onderscheidingen die gevlogen werd door een Poolse piloot (zie figuur 13).¹³²

De meest bekende Poolse luchtmachteenheid was het 303^e squadron. Dit squadron droeg de bijnaam *Kościuszko* en dit was een verwijzing naar het oorspronkelijke squadron met dezelfde naam, dat tijdens de *Wojna Bolszewicka* (1920) tegen de Sovjets werd ingezet. De naamkeuze was niet alleen een eerbetoon aan het optreden van de Poolse luchtmacht tijdens

Fig. 13 Nick Griffin, partijlid van de *British National Party*, die een toespraak houdt over migratiebeperking uit Oost-Europa. Op de achtergrond staat een poster van, ironisch genoeg, een 'Poolse Spitfire'.

¹²⁹ Van Loo, 'Eenige wakkere jongens', 67-68.

¹³⁰ Van Loo, 'Eenige wakkere jongens', 74

¹³¹ Roel Wijkhuizen, *1939-1945: De rol van de Poolse troepen tijdens de Tweede Wereldoorlog. De 1e Zelfstandige Poolse Parachutistenbrigade tijdens de Operatie Market Garden (september 1944). Helden of lafaards: een late erkenning* (Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Utrecht, 2008), 15.

¹³² Zie <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1158970/BNP-shot-uses-POLISH-Spitfire-anti-immigration-campaign.html>, laatst geraadpleegd op 6 januari 2011.

deze oorlog. Het luchtmachtpersoneel beschouwde het als vanzelfsprekend dat het ‘oude’ squadron weer werd opgericht. Over het algemeen deden de Poolse vliegers van het 303^e squadron het uitzonderlijk goed in de *Battle of Britain* (10 juli – 31 oktober 1940). Zij leverden met 145 jachtvliegers de grootste buitenlandse inbreng in deze luchtslag om Engeland.¹³³

De voornaamste reden voor de goede Poolse prestaties was de grote operationele ervaring van het luchtmachtpersoneel, vergeleken met hun RAF-collega's.¹³⁴ Natuurlijk had het oudere militair personeel al gevlogen met het eerste *Kościuszko* squadron in 1920, maar ook de jongere vliegers beschikten over de nodige ervaring die zij hadden opgedaan tijdens de Duitse inval op Polen in september 1939.¹³⁵

Over het algemeen kan gesteld worden dat de Poolse vliegers, vergeleken met hun Britse collega's, een voorsprong hadden opgebouwd in gevechtservaring. Terwijl de Britten voor het eerst te maken kregen met goed geoefende vliegers van de *Luftwaffe*. De Duitse vliegers hadden al ruime ervaring opgedaan in Polen, Noorwegen, Denemarken en later in West-Europa. Dat deze verworven vaardigheden belangrijk waren, bleek uit het succes van het 303^e squadron. Deze eenheid beschikte naast de vrijwel nieuwe *Spitfire* toestellen ook nog over verouderde *Hurricanes*. Met deze twee typen Britse vliegtuigen werden veel relatief ervaren Duitse vliegers neergeschoten. In tegenstelling tot de Britse RAF jachtvliegers, die voornamelijk gewend waren om in de meer moderne *Spitfire* toestellen te vliegen.¹³⁶ Desalniettemin hadden de Poolse vliegers ook moeilijkheden met het Britse materieel. Zij waren zo gewend aan de techniek van hun eigen materieel, dat aflezen van meters in het imperiale stelsel en knopjes die precies andersom werkten een groot probleem vormden tijdens de opleiding.¹³⁷

De Poolse vliegcultuur was ook beduidend anders dan de Britse. Er bestond bij de Polen een grote afkeer tegen vliegen in gesloten formaties. Poolse vliegers vonden dat er op deze manier meer aandacht geschonken werd aan het voorkomen van botsingen in eigen gelederen, dan aan het agressief benaderen van vijandelijke vliegtuigen. De rigide Britse benadering van ‘oorlogvoeren volgens het boekje’ was een doorn in het oog van de ervaren Poolse piloten.¹³⁸ Elke kans werd genomen om bij gevechtscontact met de Duitse opponent uit formatie te breken en direct de aanval in te gaan. In eerste instantie beschouwden de Britten deze wijze van optreden als koppig, arrogant en ongedisciplineerd.¹³⁹ De Polen namen, volgens de Angelsaksische vliegers, te veel risico's en werden gezien als fanatiek en agressief. Zij werden ervan beticht om -aan parachute hangende- Duitse vliegers te beschieten of wilden met een niet loslatende bom onder het toestel weer gaan landen, waardoor het

¹³³ Van Loo, *'Eenige wakkere jongens'*, 74-75.

¹³⁴ Van Loo, *'Eenige wakkere jongens'*, 100.

¹³⁵ Olson en Cloud, *A Question of Honor: The Kosciuszko Squadron*, 162.

¹³⁶ Zie *Polish Airforce Operations Record Books 1940-1947* op: <http://orb.polishaf.pl/303sqn/1940-4/1940-09-no-303-squadron-f540>, laatst geraadpleegd op 15 januari 2009.

¹³⁷ Van Loo, *'Eenige wakkere jongens'*, 74-75.

¹³⁸ Voor voorbeelden zie de BBC documentaire *Bloody Foreigners. The Untold Battle of Britain* (2010).

¹³⁹ Van Loo, *'Eenige wakkere jongens'*, 76.

grondpersoneel in gevaar werd gebracht.¹⁴⁰ Dat zij liever de vrijheid wilden hebben om eigen manoeuvres te ontwikkelen, om zodoende het initiatief te nemen op de *Luftwaffe* blijkt uit het volgende citaat van een Britse collega:

*'...The Poles' exceptional concentration was equaled only by their daring. British pilots were taught to fly and fight with caution. They were instructed not to get too close, to open fire on the enemy at a distance of not less than 150 yards. The Poles, by contrast, had been trained at home to be aggressive, to use their planes the way a cavalryman uses his charger, to crowd and intimidate the enemy, to make him flinch, and then to bring him down... After firing a brief opening burst at a range of 150 to 200 yards, just to get on the enemy's nerves, the Poles would close almost to point-blank range. That was where they did their real work...'*¹⁴¹

De ervaring van het 303^e squadron had een positief effect op de overlevingskansen van de vlieger en vergrootte verder het toebrengen van schade aan de Duitsers. Op deze manier bleven veel Poolse toppiloten in leven en zij konden hun ervaringen met nieuw opgeleide vliegers delen. De vervangers voor de gesneuvelde piloten hoefden daarom niet, zoals veel van hun Britse collega's, bang te zijn om opgeofferd te worden aan ervaren Duitse piloten.

De bekwame vliegers van het Poolse 302e en 303e squadron namen deel aan de *Slag om Londen* (7-30 september 1940). Tijdens het hoogtepunt van deze wekenlange strijd, op 15 september 1940, hebben Poolse vliegers vijftien Duitse toestellen neergeschoten, terwijl zij slechts één vliegtuig verloren.¹⁴² Deze buitenlandse bijdrage aan de gevechten boven Groot-Brittannië bracht Sir Archibald Sinclair, *Britain's air minister*, tot de volgende uitspraak: " *Our shortage of trained pilots would have made it impossible to defeat the German air force and so win the Battle of Britain, if the...airmen of Poland had not leapt into the breach.* " ¹⁴³

Niet alleen de RAF, politici en het koningshuis waren op de hoogte van de Poolse kundigheid, maar heel Groot-Brittannië dankzij de Britse en Amerikaanse pers. Een journalist van de New York Times schreef: *'The Poles flying in the RAF are becoming the legendary heroes of this war'*.¹⁴⁴ Ook de Britse filmindustrie speelde een belangrijke rol in de beeldvorming met de kaskraker *Dangerous Moonlight* (1941). Deze film vertelde het verhaal over een Poolse pianist die zich aansloot bij een Pools squadron van de RAF en een oorlogsheld werd. Ondanks de duidelijke teneur van oorlogspropaganda, zorgde de film voor volle zalen en kregen de Poolse vliegers warme belangstelling van het Britse en Amerikaanse publiek.¹⁴⁵ Zij werden als helden onthaald

¹⁴⁰ Van Loo, *'Eenige wakkere jongens'*, 101.

¹⁴¹ Olson en Cloud, *A Question of Honor: The Kosciuszko Squadron*, 145.

¹⁴² Steven J. Zaloga en Richard Hook, *The Polish Army 1939-45* (Oxford 1982), 15.

¹⁴³ Olson en Cloud, *A Question of Honor: The Kosciuszko Squadron*, 163.

¹⁴⁴ Craig Thompson, 'Poland's avenging eagles; Poland's eagles' in: *The New York Times* (29 juni 1941).

¹⁴⁵ Van Loo, *'Eenige wakkere jongens'*, 80.

en uitgenodigd op vele *high society* feesten. Zo zijn er gevallen bekend van Britten die een neergeschoten Poolse vlieger tijdelijk ‘gijzelden’ op de tennisclub of golfclub om er goede sier mee te maken.¹⁴⁶

De *Battle of Britain* eindigde op 31 oktober 1940. Het grootste probleem voor de Duitsers tijdens de Slag om Engeland was, gezien de grote afstanden, de korte tijd dat zij op het gevechtsveld in Groot-Brittannië konden blijven vliegen. De geallieerde vliegtuigen hadden, in tegenstelling tot de Duitse toestellen, juist een kortere omlooptijd in het luchtruim. De Britse en Poolse vliegers konden daardoor sneller brandstof tanken, munitie bijladen en het luchtruim weer betreden dan de Duitse vliegers. Dit logistieke voordeel van de geallieerden, gaf de vliegers de mogelijkheid om meer gevechtsvluchten uit te voeren dan de Duitse piloten. De vliegers van de *Luftwaffe* moesten daarentegen een langere afstand afleggen om vliegtuigen te laten repareren of opgedane verliezen aan te vullen.

Met als resultaat dat de *Battle of Britain* een ware uitputtingsslag was voor beide partijen. Toch leed de *Luftwaffe* het meest. De Duitse luchtmacht kon moeilijk herstellen van de opgelopen kaalslag aan omgekomen vliegers en verloren vliegtuigen. Terwijl de Britten gebruik konden maken van een groeiend aantal buitenlandse piloten, was de *Luftwaffe* uitgeschakeld voor grootschalige operaties. Het grootste probleem was wellicht het verlies van Duitse vliegers, omdat deze moeilijk te vervangen waren dankzij de strenge fysieke en mentale selectie-eisen die aan hun inzet werden gesteld.

Tijdens de *Battle of Britain* namen in totaal 3.080 geallieerde vliegers deel.¹⁴⁷ Het Duitse aandeel in de strijd was ongeveer het dubbele van de geallieerden, met 5.600-6.550 vliegers en bemanningsleden van bommenwerpers.¹⁴⁸ Zowel de *Luftwaffe* als de *RAF* stredden bijna vier maanden lang om het luchtoverwicht boven de Britse eilanden. In deze periode was bijna twintig procent van de geallieerde vliegers -die aan de *Slag om Londen* deelnamen- van Poolse afkomst.¹⁴⁹

Deze groep continentaal-Europeanen was zeker niet de enige buitenlandse eenheid die in de *Battle of Britain* meevocht, maar op dat moment wel de enige buitenlandse eenheid die beschikte over eigen *squadrons*. Gedurende de latere jaren van de oorlog verliep de Brits-Poolse samenwerking bij de luchtmacht over het algemeen goed. De positieve verhouding kwam tot uiting in meer vrijheid voor de Polen binnen de Britse commandostructuur vanaf het voorjaar 1944. Zij mochten meer zeggenschap uitoefenen over hun eigen organisatie, wat resulteerde in het voeren van een eigen militaire rechtbank. De totale omvang van de Poolse luchtmacht bestond eind 1945 zelfs uit 12.300 man en kon beschouwd worden als de meest ‘zelfstandige’ luchtmacht onder Britse vlag.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Olson en Cloud, *A Question of Honor: The Kosciuszko Squadron*, 168-175.

¹⁴⁷ Wijkhuizen, *1939-1945: De rol van de Poolse troepen tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 15-17.

¹⁴⁸ Het aantal is gebaseerd op de oorlogsmemoires van Churchill. Volgens de Britse premier zette de *Luftwaffe* 2.669 toestellen in tijdens de Battle of Britain. Van dit aantal waren 1015 Duitse bommenwerpers met een bemanning van gemiddeld 4 personen en 1654 jachtvliegtuigen met gemiddeld 1-2 personen. Zie Winston S. Churchill, *Memoirs of The Second World War* (Londen 1959), 358.

¹⁴⁹ Wijkhuizen, *1939-1945: De rol van de Poolse troepen tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 15-17.

¹⁵⁰ Van Loo, *‘Eenige wakkere jongens’*, 85.

Het einde van deze luchtoorlog, die zich grotendeels boven Groot-Brittannië afspeelde, bracht Winston Churchill tot de beroemde woorden: “*Never in the field of human conflict was so much owed by so many to so few*”.¹⁵¹ Het grote gevaar voor een Duitse invasie van Groot-Brittannië was geweken. De westelijke geallieerden konden nu bezien op welke manier Duitsland uit West-Europa verdrongen kon worden.

2.6 De motivatie van Polen om te strijden

Wat was de reden voor de Poolse militairen om in het Westen te strijden? Had dit soms te maken met een verlangen naar ontastbare zaken als: roem, heldhaftigheid of avontuur? In deze paragraaf komen enkele persoonlijke ooggetuigen-verslagen van Poolse veteranen aan de orde, die aanwezig waren bij de bevrijding van Nederland. De persoonlijke verslagen geven inzicht in de motivatie voor een Pool om zich bij de Poolse krijgsmacht in West-Europa aan te sluiten.¹⁵²

Het is een feit dat de fysieke afstand van Polen naar Frankrijk en Groot-Brittannië groter is dan de afstand tussen Nederland en Groot-Brittannië. Maar waarom zijn er meer Poolse militairen naar Groot-Brittannië vertrokken dan *Engelandvaarders* uit Nederland? Nederland was namelijk net als Polen militair verslagen en bezet door Nazi-Duitsland. In beide landen was er sprake van een regering in ballingschap in Londen. Er hebben circa 80.000 Poolse militairen in Frankrijk en Groot-Brittannië meegevochten. Dat vertegenwoordigde ongeveer 8,30 procent van de totale Poolse krijgsmacht bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog op 1 september 1939. Dit stond in een schril contrast tot het aantal Nederlandse militairen dat meevocht. In de meidagen van 1940 maakten circa 1.700 *Engelandvaarders* op een vooroorlogse Nederlandse krijgsmacht van 270.000 militairen de overtocht naar Groot-Brittannië.¹⁵³ Voor Nederland resulteerde dit in een percentage, dat aanzienlijk lager was, namelijk 0,63%.

Heeft dit verschil te maken met de capitulatie? Zoals bekend heeft Nederland gecapituleerd na het bombardement op Rotterdam op 14 mei 1940. Na de capitulatie werd geen substantiële troepenmacht opgebouwd en ingezet voor de bevrijding van het Nederlands territorium op de Prinses Irenebrigade na. Waarom was er dan wel sprake van een veel grotere bereidheid onder de Poolse militairen om militaire acties uit te voeren? Misschien kunnen de ooggetuigenverslagen een beter inzicht geven in de sterke motivatie van de Polen om de overtocht te maken en door te vechten.

De geïnterviewde veteranen maakten allen deel uit van de 1^e Poolse Pantserdivisie en hebben elk hun eigen route naar Groot-Brittannië afgelegd. De persoonlijke verslagen vertonen echter overeenkomsten. Zo zijn de meeste militairen jaren onderweg geweest, voordat zij Groot-Brittannië bereikten. In de jaren die verstreken, hebben zij vaak lange reizen gemaakt, door verschillende landen. Het doel dat ze voor ogen hadden, was het be-

¹⁵¹ Winston S. Churchill, *Memoirs of The Second World War* (Londen 1959), 366.

¹⁵² Zie Vera van der Zee, *Voor uw en onze vrijheid* (Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam, 2008). Mevrouw drs. Vera van der Zee heeft voor haar doctoraalscriptie onderzoek gedaan naar het persoonlijke verhaal achter de Poolse veteranen en in dat kader een aantal interviews met Poolse veteranen afgenomen.

¹⁵³ Onno Sinke, *Verzet vanuit de verte. De behoedzame koers van Radio Oranje* (proefschrift Rijksuniversiteit Groningen 2009), 65.

reiken van Frankrijk (vóór mei 1940) of Groot-Brittannië (na juni 1940). Wat was de reden, dat deze militairen zo vastberaden naar het Westen wilden gaan om de strijd voort te zetten?

Voor Alfons Raichert (1925) was het belangrijkste argument, het verslaan van de vijand. Nadat het Duitse leger Polen was binnengevallen en zijn vader in concentratiekamp Buchenwald was vermoord, hoopte Raichert op 19 jarige leeftijd met de 1^e Poolse Pantserdivisie “iets te kunnen uitrichten tegen het Duitse leger”.¹⁵⁴ Volgens hem zouden: “...de Poolse militairen na de capitulatie van Duitsland eindelijk naar huis gaan, naar het bevrijde Polen. Dat was de bedoeling, dat werd de militairen voorgehouden...”.¹⁵⁵

Iedere kilometer bevrijd West-Europa was daarom een kilometer dichterbij huis. Het is begrijpelijk dat de Polen erop gebrand waren om de bezette gebieden zo snel mogelijk te bevrijden. Elke dag oponthoud door een belegering, logistieke problemen of weersomstandigheden was een dag niet in Polen. Volgens Raichert bestond er onder de Poolse militairen over het algemeen veel haat tegen de Duitsers, niet zozeer tegen de individuele Duitser, maar wel tegen dé Duitsers en hún Nazi-leer.¹⁵⁶ Over het moment dat zijn bataljon zich klaarmaakte om de confrontatie met de Duitsers aan te gaan, zegt hij het volgende:

“Dit was dus hét moment, van nu af zouden we de kans krijgen om ‘odwet’ (wraak) te gaan nemen op de Duitsers, zoals ze ons gezegd hadden!”.¹⁵⁷

Wlad Kohutnicki (1919) was anderhalf jaar bezig met de officiersopleiding van de Poolse militaire academie, toen de oorlog uitbrak. Hij werd krijgsgevangen genomen door de Russen, maar wist zichzelf met de uitspraak “ik ben jong, ik wil naar mijn moeder”, vrij te krijgen.¹⁵⁸ Het plan was vervolgens via Vilnius naar Frankrijk te gaan. Langs onder andere Finland en Zweden, wist hij uiteindelijk in Schotland te komen, waar hij zijn commandant van de academie ontmoette. Kohutnicki werd ingedeeld bij het tweede regiment van de 10e Cavaleriebrigade. Volgens de Nederlandse echtgenote van Kohutnicki was het bevrijden van West-Europa voor de meeste Polen niet zo belangrijk: “Ze deden het echt niet om heel Holland te bevrijden, want ja, ze kenden Holland amper natuurlijk... Het was natuurlijk om door te stoten naar Polen...”.¹⁵⁹

Kohutnicki noemde inderdaad een vrij Polen de belangrijkste reden voor de strijd in het Westen, want “de strijd voor een vrij Polen”, dat zat volgens hem in het bloed. Zijn vader, zijn opa, zijn oom, ze streden allemaal voor een onafhankelijk Polen. Naar de reden waarom een Pool vocht, hoefde daarom volgens de heer Kohutnicki niet eens gevraagd te worden. Zijn vrouw voegde daar nog aan toe, “dat een Pool altijd een Pool blijft”.¹⁶⁰

Władysław Figlarek (1919) kwam op een andere wijze in de 1^e Poolse Pantserdivisie terecht. Zijn vader was in 1923 naar Frankrijk gegaan om daar te werken, de rest van het gezin volgde even later. In 1929 verhuisde de familie naar Normandië, waar Figlarek in 1940 werd gemobiliseerd. Hij werd door de Poolse regering op-

¹⁵⁴ Interview met de heer Raichert, door V.W.M. van der Zee (2008).

¹⁵⁵ Idem (2008).

¹⁵⁶ J. Jespers, *Levensbeschrijving van de heer Alfons Raichert* (Breda 2001), 40.

¹⁵⁷ Jespers, *Levensbeschrijving van Raichert*, 36.

¹⁵⁸ Interview met de heer W. Kohutnicki, door V.W.M. van der Zee (2008).

¹⁵⁹ Idem (2008).

¹⁶⁰ Idem (2008).

geroepen, omdat hij de Poolse nationaliteit bezat. Figlarek vertrok naar Groot-Brittannië, met als advies van zijn vader: “Probeer maar bij de muziek te komen”.¹⁶¹ Figlarek speelde klarinet en saxofoon en hij slaagde inderdaad erin geplaatst te worden bij de muziek. Hij werd ingedeeld bij het 10^e Regiment Bereden Jagers, het verkenningsregiment, van de 1^e Poolse Pantserdivisie.

Voor Franek Mucharowski (1919) zou de tocht naar de 1^e Poolse Pantserdivisie er weer anders uitzien. Hij groeide op in Polen, in de buurt van de Russische grens. In 1939 viel het Sovjetleger het dorp, waar hij woonde, binnen en werden alle jonge mannen opgeroepen voor militaire dienst in de Sovjet-Unie. Mucharowski wist de winter in Siberië (met excessen als vijfenveertig graden onder nul) te overleven en kreeg hulp van een Russische marinier om te ontsnappen. Na een lange reis onder meer door Afrika, kon hij zich in Schotland bij de troepen van generaal Maczek voegen, waar hij tot Rode-Kruis-soldaat werd opgeleid.¹⁶²

Alfred Wieliszek (1921), die op het moment dat de oorlog uitbrak in Polen economisch recht studeerde, ging met een groep medestudenten naar Schotland om daar in de 1^e Poolse Pantserdivisie te dienen. Ook hij noemt het zo snel mogelijk bevrijden van het vaderland het enige doel van deze groep studenten.¹⁶³

Volgens Phil Pietrzak, de kleinzoon van een Poolse veteraan, wilde Tadeusz Pasdriofski (1922) uit Zablotow zijn vader, Jan Pasdriofski, achterna. De oudere Pasdriofski was een politieagent en vocht al met het Poolse leger in Noord-Afrika. Zijn zoon kwam echter niet verder dan de Poolse grens, waar hij door de Russen werd gearresteerd en getransporteerd naar een gevangenenkamp ergens in Siberië. Na zijn vrijlating heeft Tadeusz Pasdriofski olievelden bewaakt met Britse eenheden in Perzië en werd hij met andere Polen verscheept naar Zuid-Afrika om vervolgens naar Groot-Brittannië af te reizen om de parachutistenopleiding te volgen. Tijdens *Market Garden* werd hij boven Nederland gedropt met Sosabowski en in het voorjaar 1945 kwam Tadeusz tenslotte in Coevorden terecht. Hij was gestationeerd in de Poolse sector en belast met de grensbewaking van de Duitse grens met Nederland. Op 30 april 1945 ontmoette hij Mini Thijssen, de grootmoeder van Phil Pietrzak. De motivatie van Pasdriofski om mee te vechten kwam voornamelijk doordat zijn vader al voor Polen vocht. Hij vond dat hij niet passief kon blijven toekijken hoe zijn land werd bezet, terwijl familie en landgenoten wel aan het vechten waren.¹⁶⁴

Deze persoonlijke verslagen dienen enigszins genuanceerd te worden door de late optekening na de oorlog, waardoor (veelal onbewust) een uitgekristalliseerd beeld is ontstaan bij de geïnterviewde over zijn persoonlijke motieven of die van zijn familielid. Het opmerkelijke is echter dat de bovengenoemde evacués hoofdzakelijk uit vaderlandsliefde een avontuur aangingen om de strijd in het Westen voort te zetten. Zeker in een tijd dat het merendeel van de mensen nauwelijks een lange reis maakten buiten het eigen continent. De interviews zijn niet ongewoon voor de Poolse veteranen en komen overeen met andere verslagen van Polen, die via Amerika, Afrika en het Midden-Oosten reisden om zich aan te sluiten bij de Poolse krijgsmacht in het Westen.

¹⁶¹ P. de Leeuw, ‘Een bescheiden bevrijder, Władysław Figlarek’ in: De Stem, Regio Breda, (woensdag 13 juli 1994).

¹⁶² G. van Herpen, ‘Franek Mucharowski: Rode-Kruis-soldaat in Bredase St.-Josephschool’ in: De Stem, Stad en Streek (19 juli 1979).

¹⁶³ P. Schouten, ‘Ik ben Pool, Bredanaar en Nederlander’ in: De Stem, Stad en Streek (26 oktober 1994).

¹⁶⁴ Interview met Phil Pietrzak door F.M. Huiskamp (Driel, 19 september 2009).

3. De Polen in Groot-Brittannië vanaf 1940

3.1 Inleiding

Na de invasie van Duitsland in Polen bleven Poolse militairen een rol van belang spelen in de verdediging van Frankrijk en Groot-Brittannië. Deze groep was gevlucht uit Polen na de Duits-Russische inval van 1939. Toch was het niet de enige groep die betrokken bleef bij krijgsverrichtingen tot aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. In de Sovjet-Unie werden onder barre omstandigheden in concentratie-kampen sinds september 1939 ongeveer een kwart miljoen Poolse militairen vastgehouden. De Duitse inval in de Sovjet-Unie op 22 juni 1941 zorgde voor een verandering in de houding van Jozef Stalin ten opzichte van deze Poolse militairen. De Poolse regering in ballingschap oefende samen met de Britse regering druk uit om de vrijlating van de Poolse gevangenen in Sovjet krijgsgevangenschap. De bereidheid van Stalin tegemoet te komen aan het Pools-Britse verzoek, heeft in belangrijke mate de totstandkoming van de gehele Poolse krijgsmacht in West-Europa beïnvloed. Naast de vrijlating van de Poolse krijgsgevangenen door Stalin, zijn er nog andere factoren te onderkennen die hebben bijgedragen aan de opbouw van de Poolse krijgsmacht in West-Europa. In dit hoofdstuk zal de volgende vraag worden beantwoord: *welke factoren hadden invloed op de opbouw van de Poolse krijgsmacht in Groot-Brittannië tijdens de Tweede Wereldoorlog?*

Een belangrijke factor die bij de Poolse militairen in het Westen een rol speelde was de aanwezigheid van de Poolse regering in Londen. Dit gegeven vormde een stimulans voor de vele Poolse militairen om vanuit Groot-Brittannië het thuisland te bevrijden. Daarnaast was het persoonlijke leiderschap van de twee Poolse militaire leiders, Stanisław Maczek en Stanisław Sosabowski, bij de opbouw van de Poolse krijgsmacht van belang. Beide militaire leiders beschikten over een ruime ervaring opgedaan in de Eerste Wereldoorlog en tijdens de Poolse conflicten gedurende het interbellum. Deze ervaring heeft hen ertoe gebracht de nieuwe Poolse krijgsmacht in West-Europa te innoveren naar een gelijk, modern niveau zoals dat bestond bij de overige Westerse geallieerden. Tenslotte zorgde de Poolse regering in ballingschap ervoor dat de Poolse militaire belangen goed werden behartigd. Zo goed zelfs, dat de onafhankelijke houding van het Poolse politieke en militaire apparaat frictie zou veroorzaken met de andere Westerse geallieerde mogendheden.

3.2 De evacuatie van de Poolse regering en de goudvoorraad

De oprichting van de Poolse regering in ballingschap was gebaseerd op het Poolse grondwetsartikel 24, aangenomen in april 1935. Dit artikel stelt dat de Poolse president voor de duur van de oorlog aan de macht blijft. In het geval dat de president het ambt neerlegt, dan duurt het ambt van zijn opvolger tot 3 maanden na het beëindigen van het conflict.

'In event of war, the term of the President's office shall be prolonged until three months after the conclusion of peace; the President of the Republic shall then, by a special act promulgated in the Official Gazette, appoint his

successor, in case the office falls vacant before the conclusion of peace. Should the President's successor assume office, the term of his office shall expire at the end of three months after the conclusion of peace'.¹⁶⁵

Deze situatie deed zich voor op 30 september 1939, toen Ignacy Mościcki aftrad en werd opgevolgd door Władysław Raczkiewicz, die tot het einde van de Tweede Wereldoorlog president in ballingschap van de Poolse republiek zou blijven. De oorlogspresident, Raczkiewicz, nam de presidentseed af op de Poolse ambassade in Parijs. Tijdens dezelfde plechtigheid werd generaal Władysław Sikorski premier en opperbevelhebber van de Poolse krijgsmacht in West-Europa (zie figuur 14). Door de Duitse invasie in Frankrijk in mei 1940 werd de zetel, in eerste instantie, 300 kilometer ten zuidwesten van Parijs verplaatst naar de Franse stad Angers. De reden voor deze locatie had te maken met de reeds aanwezige Poolse militaire eenheden in de omgeving van Angers. Deze Poolse militairen waren bezig met hun training als onafhankelijk onderdeel binnen de Franse krijgsmacht. Gedurende de strijd om Frankrijk en de uittocht van Franse en Poolse eenheden naar Groot-Brittannië, begaf de Poolse regering in ballingschap zich naar Londen. Deze stad zou gedurende de Tweede Wereldoorlog de verblijfplaats blijven voor de Poolse regering.

Fig. 14 Władysław Sikorski, premier en opperbevelhebber van de Poolse krijgsmacht (tot 4 juli 1943).

Niet alleen de Poolse regering in ballingschap werd geëvacueerd in september 1939. Ook de nationale goudvoorraad werd ontruimd tijdens de Duitse inval. De totale hoeveelheid van goud (minimaal 75.000 kilo) die aanwezig was bij de centrale bank in Warschau belandde niet in vijandelijke handen.¹⁶⁶ Een ontsnappingsroute door Roemenië, via de havenstad Constanta, maakte het mogelijk dat ongeveer 75.000 kilo grotendeels werd verscheept naar Groot-Brittannië en Canada. Het res-tant, 2.500 kilo, bleef achter in Boekarest en werd in 1948 door de Roemeense regering teruggegeven aan de - communistische- regering van Polen.¹⁶⁷ De huidige waarde van het edelmetaal moet geschat worden op 4,7 miljard euro.¹⁶⁸ Een aanzienlijk bedrag waarover de Poolse regering in ballingschap toentertijd kon beschikken. Het beeld dat de Polen met lege handen naar het Westen kwamen is daarom een misvatting.

¹⁶⁵ <http://unpack.republika.pl/1/dok01b.html>, laatst geraadpleegd op 20 april 2009.

¹⁶⁶ Vergelijk Robert Westerby en R.M. Low, *The Polish Gold* (Londen 1940), 1-18, aldaar 1-3, Ingo Loose, *Kredite für NS-Verbrechen. Die Deutsche Kreditinstituten im Polen und die Ausraubung der polnischen un jüdischen Bevölkerung 1939-1945* (München 2007), 64-67, aldaar 65 en Prazmowska, *Britain and Poland 1939-1943*, 21. De historicus Loose noemt een bedrag van US 87 miljoen dollar voor de gehele Poolse goudvoorraad. Dit bedrag gedeeld door de goudprijs in 1939 geeft zelfs een hoeveelheid van 77,5 ton aan.

¹⁶⁷ Vergelijk Gianni Toniolo, *Central Bank Cooperation at the Bank for International Settlement 1930-1973* (Cambridge 2005) en World Gold Council Research Study nummer 23 van Timothy Green, *Central Bank Gold Reserves. A Historical Perspective since 1845*, (november 1999), 17. De Poolse goudvoorraad werd voor de Tweede Wereldoorlog geregistreerd op 75 ton.

¹⁶⁸ Dit bedrag is gebaseerd op een goudprijs van 8,40 Britse ponden / US 35 dollar per Troy ounce (31,1 gram). Een kilo (32 Troy ounce) prijs goud is dus 268,8 Britse pond (32 x 8,40 pond). Gecorrigeerd met inflatie naar huidige maatstaven is een kilo goud 52.050 Britse pond (*wealth/economic status*) via measuringworth.com. Dit komt overeen met US 79.500 dollar en 62.563 euro per kilo goud maal 75.000 kilo is US 5,9 miljard dollar of 4,7 miljard euro.

De goudvoorraad diende waarschijnlijk als onderpand voor de kredieten die de Poolse regering jaarlijks kreeg van zowel Groot-Brittannië als van de Verenigde Staten. Op basis van deze verzameling edelmetalen voorzag de Britse overheid de Poolse regering toentertijd van een krediet van 3,5 miljoen pond. Deze financiële middelen waren voornamelijk nodig om de salarissen van de Poolse militairen aan te vullen.¹⁶⁹ Naast een aanvulling op de bezoldiging, werd er ook een bedrag van 5 miljoen pond per jaar vrijgemaakt voor de aanschaf van militair materieel.¹⁷⁰ Niet alleen de Britten gaven de Polen krediet voor de aankoop van materieel. Ook de Amerikanen en Fransen hebben de Poolse regering in ballingschap kredieten aangeboden met de Poolse goudvoorraad als onderpand.

Op basis van deze geschetste financiële positie kan worden gesteld dat de Poolse regering in ballingschap een relatief goed uitgangspunt had aan het begin van de Tweede Wereldoorlog. Omgerekend naar hedendaagse maatstaven bedroegen de totale geldelijke middelen rond de 4,7 miljard euro voor de gehele oorlogsperiode (september 1939-mei 1945). In aanvulling op dit vermogen kregen de Polen jaarlijks nog eens 2,5-3,0 miljard euro aan kredieten van hun Angelsaksische bondgenoten.¹⁷¹ Indien deze geldwaarde van de Poolse goudvoorraad wordt verdeeld over een periode van 68 maanden (periode 1 september 1939-1 mei 1945) en vervolgens gedeeld door de 'kostprijs' per militair, geeft het een beter inzicht in hoeveel soldaten de Poolse regering zelfstandig kon financieren gedurende de oorlog.

Sosabowski gaf in zijn memoires aan dat een Poolse soldaat in Groot-Brittannië 2 shilling per dag verdiende. Voor officieren lag dit op 5 shilling per dag.¹⁷² Deze bedragen komen overeen met het salaris van een Britse militair uit 1939. Een Britse en Poolse soldaat verdienden in die tijd 3 pond per maand, dat is omgerekend 686 euro netto per maand naar huidige maatstaven (2012).¹⁷³ Voor een Poolse officier was dit zelfs 1715 euro netto per maand. Natuurlijk zijn niet alleen de salarissen, maar ook de materiële kosten van belang voor een juiste kostprijsberekening.¹⁷⁴ Vergeleken met de moderne uitrusting van een hedendaagse militair, kwam de militair uit de Tweede Wereldoorlog er maar bekaaid van af. Volgens een bron bedroegen de kosten voor zijn persoonlijke gevechtsuitrusting in totaal 170 dollar, omgerekend naar hedendaagse (2006) kosten.¹⁷⁵ Wanneer

¹⁶⁹ McGilvray, *A Military Government in Exile*, 64-65. Het bedrag van 3,5 miljoen pond is vergelijkbaar met 800 miljoen – 1 miljard euro (gemeten in eurowaarde 2012). Zie ook *National Archives* (Londen), *Conclusions of the War Cabinet meeting* nr. 268, *Establishment and pay of the Polish Land Forces* (9 oktober 1940), 173.

¹⁷⁰ Zie Prazmowska, *Britain and Poland 1939-1943*, 38. Dit bedrag is vergelijkbaar met 1-1,3 miljard euro (gemeten in eurowaarde 2012)

¹⁷¹ Zie Prazmowska, *Britain and Poland 1939-1943*, 21, 38 en McGilvray, *A Military Government in Exile*, 64-65.

¹⁷² Vertaald uit het Pools door de kleinzoon en naamgenoot van generaal Sosabowski. Hij vond deze gegevens in de autobiografie van zijn grootvader. Zie Stanislaw Sosabowski, *Droga Wiodła Ugorem* (Londen 1967), 99.

¹⁷³ Zie artikel 'Were soldiers ever well paid?' op http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/6040406.stm, laatst geraadpleegd op 16 mei 2013.

¹⁷⁴ In een kostprijsberekening worden alle kosten meegenomen die nodig zijn om de operationele inzet van een militair te bekostigen. Uitgaven als salarisbetalingen, aanschaf wapens en munitie, voeding, logistiek en medische zorg dienen verrekend te worden over de genoemde periode.

¹⁷⁵ 'GI's gear costs 100 times more than in WWII' (10-2-2007) Associated Press, http://www.nbcnews.com/id/21105586/ns/us_news-military/t/gis-gear-costs-times-more-wwii, laatst geraadpleegd op 24 juni 2013

men geneeskundige verzorging, voeding en toelagen meerekent zal een Poolse militair gemiddeld 1.000 euro per maand hebben gekost in de Tweede Wereldoorlog.¹⁷⁶ Men kan stellen dat de totale kosten van een Poolse militair, uitgaande van gemiddeld 1000 euro per maand vermeerderd met de eerder genoemde 68 maanden, voor de gehele oorlog rond de 68.000 euro bedroegen. Voor officieren was dit het dubbele (136.000 euro), vanwege de hogere salariskosten.¹⁷⁷

Een grove berekening die bestaat uit een conservatieve waardeschatting van 4,7 miljard euro voor de Poolse goudvoorraad, gedeeld door de kostprijs (68.000 euro) per soldaat, laat zien dat het mogelijk was voor de Poolse regering om 69.117 militairen in de rang van soldaat te bekostigen.¹⁷⁸ Deze factoren in ogenschouw nemend, kon er in 1939 een organisatie van minstens 70.000 militairen in een lage rang (voor de gehele duur van de Tweede Wereldoorlog) worden onderhouden, gebaseerd op de onderliggende waarde van de Poolse goudvoorraad. Met de jaarlijkse Britse- en Amerikaanse kredieten konden de loonaanvulling van Poolse (onder)officieren en de aanschaf van nieuw materieel worden bekostigd.¹⁷⁹ Op basis van deze calculatie was het dus mogelijk dat de Poolse regering in ballingschap een leger van circa 75.000 militairen kon onderhouden in het Westen gedurende de gehele oorlog.¹⁸⁰ Deze calculatie correspondeert met het daadwerkelijke aantal Poolse militairen dat in het Westen heeft gevochten tot 1943. Met de oprichting van het Poolse 2^e Legerkorps in datzelfde jaar, kwamen er in een korte periode te veel Poolse militairen die moesten worden onderhouden. Met als gevolg dat, toen het legerkorps uiteindelijk werd samengesteld, er waarschijnlijk geen geld meer was om ook deze Polen op de loonlijst te zetten.

Maar wat is er met het restant van het Poolse goud gebeurd? Na de oorlog is er nauwelijks informatie te vinden over de goudvoorraad. Ook uit onderzoek van de *World Gold Council* is gebleken dat Polen in 1945 geen fysieke goudvoorraad meer geregistreerd had staan en dat het dus ‘verdwenen’ was.¹⁸¹ De meest logische verklaring is dat de Poolse regering in ballingschap het goud als onderpand gebruikte om krediet te krijgen van Angelsaksische bondgenoten om krijgsverrichtingen te kunnen financieren. Het is bekend dat de kosten van de training en uitrusting van de Poolse luchtmacht door de Britse overheid werden voorgeschooten en later verre-

¹⁷⁶ De eerder genoemde 686 euro en 71 euro zijn hierin al verrekend, waardoor een kleine 250 euro per maand overblijft voor voeding, geneeskundige verzorging en toelagen.

¹⁷⁷ Dit bedrag is gebaseerd op 1715 euro salaris per maand, aangevuld met 250 euro per maand, afgerond naar 2.000 euro per maand. Een vermenigvuldiging van dit bedrag met 68 maanden maakt 136.000 euro voor de gehele oorlog, per officier.

¹⁷⁸ Natuurlijk moeten ook aspecten als verschil in inkomen tussen manschappen, onderofficieren en officieren worden meegenomen. Voor deze berekening worden loondifferentiatie en rangverschil buiten beschouwing gelaten. Ook dient vermeld te worden dat de inzet van Poolse eenheden in Frankrijk door de Franse regering werd bekostigd.

¹⁷⁹ De universele verhouding manschap-onderofficier/officier en salaris levert een resultaat op dat 1/10 van het personeel een rang van onderofficier/officier bekleedde. De Britse 800 miljoen-1 miljard euro per jaar voor loonaanvulling gedeeld door 136.000 euro maakte een bekostiging van tussen 5.882-7.352 (onder)officieren mogelijk.

¹⁸⁰ Dit aantal is ontleend aan de conservatieve optelling van 69.117 soldaten met 5.882 (onder)officieren, resulterend in een legeromvang van 74.999-76.469 militairen.

¹⁸¹ Timothy Green, ‘Central Bank Gold Reserves. A Historical Perspective since 1845’ in: *World Gold Council Research Study*, nummer 23 (november 1999), 17.

kend werd met beslaglegging op de Poolse goudvoorraad.¹⁸² Deze gang van zaken is waarschijnlijk ook van toepassing geweest op de andere Poolse krijgsmachtdelen.

Het is goed mogelijk dat de bereidheid van de Westerse partners om krediet te blijven geven bekoelde toen duidelijk werd dat het onderpand vanaf 1943 niet meer volledig de kosten dekte.¹⁸³ De goudvoorraad is uiteindelijk verrekend met de openstaande rekeningen van de Polen. Een insolvable balans in de tweede helft van de oorlog heeft ongetwijfeld de machtspositie van de Poolse regering in ballingschap blijvend ondermijnd.

3.3 De verhouding met de Britse gastheer en de Sovjet-Unie

Er zijn twee voornamelijk successen te vermelden van de Poolse regering in ballingschap. Het eerste succes behelsde de overeenkomst tussen de Poolse regering in Londen en de Sovjet-Unie omtrent vrijlating van Poolse militairen en burgers. Deze overeenkomst stond bekend als het *Sikorski-Maisky Pact* van 30 juli 1941.¹⁸⁴ Het pact is genoemd naar de twee ondertekenaars. Enerzijds generaal Władysław Sikorski, in zijn functie als premier van de Poolse regering, anderzijds Ivan Maisky, de Sovjetambassadeur in Groot-Brittannië.¹⁸⁵ Beide functionarissen onderhandelden over het lot van de naar schatting 1,5 - 2 miljoen gedeporteerde Poolse burgers en militairen naar de Sovjet-Unie.

De uitkomst van de besprekingen resulteerde in een algehele amnestie voor de Poolse burgers en militairen in de Sovjet gevangenkampen. Verder werd er overeengekomen dat 100.000 Poolse militairen zouden worden vrijgelaten om te strijden in West-Europa. Uiteindelijk was hun aantal hoger, ongeveer 114.000 personen, waarvan circa 35.000 Poolse burgers.¹⁸⁶ De amnestie had ook positieve gevolgen voor de Sovjets zelf. Zij rekruteerden militairen binnen de overige Poolse krijgs- en strafgevangenen (ongeveer 400.000), om aan Sovjet-zijde mee te strijden tegen de Duitsers aan het Oostfront.¹⁸⁷

Het tweede succes van de Poolse regering in ballingschap bestond uit de volharding tegen Jozef Stalin om geen Pools gebied aan de Sovjet-Unie af te staan. De Sovjet-Unie bleef gedurende de Tweede Wereldoorlog aanpassing van de Poolse grenzen eisen. De Poolse staat zou volgens Stalin worden gecompenseerd met grondgebied van Nazi-Duitsland. Deze politieke druk van de Sovjets op Polen nam toe medio 1943 en viel samen met de ommekeer aan het Oostfront, in het voordeel van de Sovjet-Unie. De spanning tussen de Poolse regering in ballingschap en de Sovjet-Unie escaleerde, toen generaal Władysław Sikorski op 4 juli 1943 onder verdachte

¹⁸² Van Loo, *'Eenige wakkere jongens'*, 71.

¹⁸³ Michael Alfred Peszke, 'The Polish Air Force in the United Kingdom, 1939-1946' in: *Air Power Review*, Vol. 11, nr. 3 (winter 2008), 68-71, aldaar 69.

¹⁸⁴ McGilvray, *A Military Government in Exile*, 73-76.

¹⁸⁵ <http://avalon.law.yale.edu/wwii/polsov.asp>, Yale University, laatst geraadpleegd op 20 april 2009.

¹⁸⁶ Lezing Lkol b.d.Frans Ruczyński, 'Vergeten overwinnaars. Poolse bevrijders in West-Europa en Nederland 1939-1947' (Breda, 1 december 2009).

¹⁸⁷ Van der Poll, *Wat er aan vooraf ging en de geschiedenis van de 1^e Poolse Pantserdivisie*, 6.

omstandigheden om het leven kwam tijdens een vliegtuigongeluk nabij Gibraltar. Bij de Polen rees al snel het vermoeden dat Sovjetagenten betrokken waren bij de aanslag op hun leider.¹⁸⁸

Het zal niet verbazen dat de dood van generaal Władysław Sikorski bij de Poolse regering in Londen groot wantrouwen veroorzaakte jegens de Sovjets. Door het ongeval was de premier én opperbevelhebber van de Poolse krijgsmacht in het Westen in één klap uitgeschakeld. Tot op de dag van vandaag zijn de mysterieuze omstandigheden rond zijn dood niet opgehelderd.¹⁸⁹

Niet alleen de Sovjets hekelden Sikorski als premier van de Londense Polen. Ook de Britse regering ergerde zich in toenemende mate aan de Poolse houding ten opzichte van de Sovjets. Tijdens een bilateraal overleg tussen de Britse minister van Buitenlandse Zaken Sir Anthony Eden en de Amerikaanse president Roosevelt in Washington op 15 maart 1943 kwamen de Polen ter sprake. Harry Hopkins, adviseur en vertrouweling van Roosevelt die ook aanwezig was, verwoordde het als volgt: *“...Eden said that the Poles are being very difficult about their aspirations. He told a story of how the British Government wanted to turn a cruiser over to the Poles and Sikorsky insisted on naming it ‘The Lemburg’ after the city over whose sovereignty Russia and Poland are bound to have a bitter fight. Eden stated that he told Sikorsky that naming this cruiser ‘The Lemburg’, would merely irritate the Russians and there was no earthly reason for giving it the name because Lemburg is not a seaport. However, Sikorsky insisted and would not take the cruiser when the British refused to permit it to be named ‘Lemburg’. Eden said Sikorsky was forever meeting with the small states of the Balkans promoting Polish ambitions; that all this was known to the Russians and Eden thinks Sikorsky is doing far more harm for Poland than good. Poland has very large ambitions after the war and Eden says that privately they say that Russia will be so weakened and Germany crushed that Poland will emerge as the most powerful state in that part of the world...”*.¹⁹⁰

Enkele maanden voor de dood van Sikorski in april 1943 werden door de Duitsers in Katyn massagraven ontdekt. Stalin beschuldigde onmiddellijk Hitler en zijn *Wehrmacht* van deze misdaad, maar de Polen wisten beter. Als hoofd van de Poolse regering in ballingschap en Poolse opperbevelhebber reageerde Sikorski furieus op deze ontwikkelingen. Met als gevolg dat de Poolse regering in ballingschap de betrekkingen met de Sovjet-Unie wilde verbreken. De Britse regering speelde tijdens dit voorval een actieve rol. Zij oefende druk uit op de Poolse regering in ballingschap om toch contact te blijven onderhouden met de Sovjet-Unie, ondanks de Poolse woede.¹⁹¹

Tijdens de *Conferentie van Teheran* (28 november tot 1 december 1943) bleek hoe Winston Churchill met de Polen in zijn maag zat. Hij realiseerde zich dat de Sovjet-Unie na de oorlog een belangrijke rol in Euro-

¹⁸⁸ McGilvray, *A Military Government in Exile*, 128-129. Er bestaan veel samenzweringstheorieën over de dood van Sikorski (waarin de Sovjets een prominente rol spelen), maar bewijs van een moord op deze Poolse premier en generaal ontbreekt. De Duitse schrijver, Rolf Hochhuth kwam in 1967 met een andere opmerkelijke ‘verklaring’. In zijn toneelstuk *Soldaten* speelt Churchill een belangrijke rol in de moord op Sikorski. Hochhuth draagt echter geen feiten aan voor de aantijging van een mogelijke Britse betrokkenheid. Het is wel opmerkelijk te noemen dat de Poolse politieke positie na de dood van Sikorski aanzienlijk verzwakte.

¹⁸⁹ McGilvray, *A Military Government in Exile*, 128.

¹⁹⁰ Robert E. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins. An Intimate History* (New York 1950), 708-710, aldaar 710.

¹⁹¹ Andrzej Micewski, ‘General Sikorski’ in: *Polish Perspectives* (Warschau mei 1971) Vol. XIV, nummer 5, 20-28.

pa zou spelen en deed zelfs een voorstel om de Poolse grens naar het westen te verschuiven. Stalin vroeg eerst of de Polen betrokken moesten worden in deze afspraken, maar Churchill gaf aan dat dit niet hoefde. Het was volgens Churchill de bedoeling dat Roosevelt, Stalin en hijzelf de grenzen bepaalden tijdens de conferentie. De Poolse regering zou na de conferentie worden 'geadviseerd'.¹⁹² Op dat moment - 28 november 1943 - had het Verenigd Koninkrijk de Sovjetzijde gekozen in het conflict tussen Polen en de Sovjet-Unie.

Het is goed denkbaar dat Churchill de beste intenties had om met Stalin tot een goede oplossing te komen met betrekking tot het Poolse vraagstuk, maar hij maakte in dat geval een verkeerde inschatting. De Britse premier liet aan Stalin blijken om, zonder de Polen daarbij te betrekken, te willen bemiddelen in het conflict. Dit gaf Stalin zeer waarschijnlijk het idee dat Churchill de relatie met de Sovjet-Unie belangrijker vond dan de verbolgenheid van de Poolse regering in ballingschap. De ogenschijnlijk welwillende houding van Stalin in Teheran bracht Churchill ertoe om wel met de Sovjet-leider te blijven onderhandelen en niet met de onwrikbare Polen, ongeacht of het verhaal van Katyn klopte of niet. De Westerse geallieerden hadden Stalin namelijk zeer nodig. Er was op dat moment nog geen tweede front geopend in het Westen, terwijl de Sovjets al bezig waren om de Duitsers terug te dringen in deze fase van de strijd.

Voor de vele Polen die hun land ontvlucht waren, kwam het bericht over de massagraven bij Katyn niet geheel onverwacht. Het was steeds waarschijnlijker geworden dat het grootste deel van het Poolse officierskorps de dood had gevonden in de Sovjet-Unie. Anders hadden de officieren zich ongetwijfeld gemeld, mochten ze de wantoestanden in de gevangenkampen hebben overleefd.¹⁹³ De Poolse politici en militairen in West-Europa bespraken openlijk de Russische wreedheden en uitten terechte kritiek. Dit werd hen niet in dank afgenomen door de Westerse geallieerden. De Verenigde Staten en Groot-Brittannië reageerden terughoudend op de berichten over de massamoord. Niet in de laatste plaats omdat Stalin en het Rode leger populair waren bij het publiek in de Angelsaksische landen. Jan Nowak, een geheime koerier van de Poolse ondergrondse, die op 5 mei 1943 vanuit Polen in het Westen aankwam, berichtte hierover het volgende: *"Voor een nieuwkomer uit Warschau, die evenals alle Polen thuis nog altijd een kritiekloze bewondering voor Engeland had, was de Britse reactie op de gebeurtenissen rond Katyn de grootste slag sinds het begin van de oorlog. (...) De commentaren in de Britse pers waren zo selectief dat de lezers niet konden twijfelen, dat Katyn het werk van de Duitsers was en dat de Poolse regering een geallieerd land had belasterd. (...) Deze geconcentreerde aanval kwam echter niet tot uiting in de Poolse programma's van de BBC, zodat de Polen in Polen in een wereld van schijn bleven leven (...)".*¹⁹⁴

Het was duidelijk dat de Britse regering de Sovjet-Unie 'niet kwijt wilde als bondgenoot', daarom moest 'gevoelig' nieuws over de Sovjetbondgenoot van het Oostfront niet worden verspreid. Voor een snelle beëindiging van het conflict tegen Nazi-Duitsland werd deze partner onmisbaar geacht. Met name het optreden van de Russen in de winter van 1942-1943 zorgde ervoor dat de Duitse krijgsmacht het zwaar te verduren kreeg

¹⁹² Winston S. Churchill, *Memoirs of the Second World War* (Londen 1959), Vol.IV Triumph and Tragedy 1943-1945, 760-761.

¹⁹³ Andrew Hempel, *Poland in World War II*, 65.

¹⁹⁴ Nater, *Katyn*, 96-97.

in deze periode. Het behoud van de stad die luisterde naar de naam van de Sovjetleider, Stalingrad, kan aangemerkt worden als omslagpunt voor de Russen. In het voorjaar van 1943 nam het aantal successen toe en werden de Duitsers geleidelijk teruggeslagen. Terwijl de Sovjets het initiatief vast in de hand hielden, waren de Westerse geallieerden nog bezig hun plannen te maken voor de bevrijding van Europa.

3.4 Het Poolse 2^e legerkorps van generaal Anders

De vrijlating van de Poolse militairen, onder het *Sikorski-Maisky verdrag*, verliep zowel snel als chaotisch. Vanaf 22 augustus 1941 begon generaal Władysław Anders (zie figuur 15), inmiddels uit de Moskouse gevangenis vrijgelaten, aan een reis door de Sovjet-Unie. Van de uitgemergelde Poolse ex-gevangenen heeft hij een leger bijeengeraapt. Maar ook Poolse burgers en kinderen sloten zich in grote getale aan bij Anders, waardoor zijn leger uitgroeide tot ongeveer 114.000 personen. Het leger deed, aldus Anders, eerder denken aan de ‘Bijbelse schare van Mozes’ met (Poolse) vrouwen, mannen en kinderen dan aan een modern leger uit de twintigste eeuw. Zoals Mozes zijn volk uit Egypte meenam naar Israël, zo nam generaal Anders zijn volk mee uit de Sovjet-Unie, door Brits Palestina naar Egypte. Net zoals Mozes de leider was van zijn volk, zo werd de Poolse mensenmassa genoemd naar haar leider: *Anders’ leger*.¹⁹⁵

Fig. 15 Generaal Władysław Anders, commandant van het Poolse 2^e Legerkorps.

De tocht behelsde een reis door het zuiden van de Sovjet-Unie en verder, langs Perzië naar Irak, Palestina en Egypte. Onderweg werden de militaire eenheden geformeerd en kregen de kinderen onderwijs en -ongeacht geslacht- werd de jongens en meisjes discipline bijgebracht middels militaire organisatievorm. De Polen bleven een geruime tijd in Iran en Irak om op krachten te komen na de uithongering die ze hadden doorgemaakt tijdens hun verblijf in de Sovjet-Unie. Tijdens het oponthoud in dit gebied, nam een aantal Poolse militairen van Joodse afkomst het besluit om niet verder te gaan naar Egypte. Zij wilden zich vestigen in Palestina en verlieten hun landgenoten.¹⁹⁶ De Poolse Joden die achterbleven zetten zich in als paramilitaire eenheden die de belangen van de Joodse kolonisten in het beloofde land verdedigden. Dit doel, ‘verdediging’, heet in het Hebreeuws: *Haganah* en leidde tot een confrontatie met de Britse autoriteiten in Palestina tot 1948. Een van de Poolse Joodse deserteurs was de latere premier van Israël, Menachem Begin (1977-1981). Met de achterlating van Poolse Joden trok het Poolse leger verder door de Sinaiwoestijn om zich aan te sluiten bij het Britse 8^e Leger in Egypte.

Hier werd het leger verenigd met Poolse eenheden die al in 1939 gevlucht waren uit Polen en aan Britse zijde vochten in Egypte. De samenvoeging van Anders’ leger met deze Poolse legereenheden leidde tot de op-

¹⁹⁵ Władysław Anders, *An Army in Exile. The story of the Second Polish Corps* (2e druk; Nashville 2004), 101-116.

¹⁹⁶ Davies, *Heart of Europe. The Past in Poland's Present*, 76.

richting van het Poolse 2^e Legerkorps met een totale omvang van 83.000 militairen in 1943.¹⁹⁷ De overige Poolse militairen werden naar Groot-Brittannië getransporteerd en zouden daar worden verdeeld over de 1e Poolse Pantserdivisie en de Poolse 1e Zelfstandige Parachutistenbrigade. Het Poolse 2e Legerkorps werd een onafhankelijk onderdeel van het Britse 8e Leger en volgde de geallieerde opmars van Egypte naar Italië. Op het Italiaanse schiereiland was het Poolse 2e Legerkorps betrokken bij één van de zwaarste veldslagen van de Tweede Wereldoorlog in het Westen, de *Slag om Monte Cassino*.¹⁹⁸

Generaal Władysław Anders had een groot probleem dat hem parten bleef spelen. Sinds 25 april 1943 onderhield de Sovjet-Unie geen diplomatieke relatie meer met de Poolse regering in ballingschap. Het was een reactie op het verzoek van de Londense Polen aan het Internationale Rode Kruis om onderzoek te doen naar de moorden bij Katyn.¹⁹⁹ Voor generaal Władysław Anders betekende de veranderende Sovjethouding onder meer, dat hij niet kon rekenen op meer rekruten uit de Sovjet-Unie. De personele reserves voor zijn Poolse 2^e Legerkorps moesten daarom nu komen van gevangengenomen Poolse militairen die, sinds 1942, in de *Wehrmacht* waren geïncorporeerd. Vanaf dat jaar was Polen namelijk officieel onderdeel geworden van Nazi-Duitsland. Met als gevolg dat alle Poolse mannen vanaf 18 jaar Duitse onderdanen werden en daarmee dienstplichtig voor de *Wehrmacht*. Later werd het legerkorps van Anders aangevuld met Polen uit de bevrijde delen van Europa.

De Sovjets kregen in juli van dat jaar nog een tegenoffensief te verwerken, maar Stalin was in oktober 1943 ervan overtuigd dat de Duitsers verslagen zouden worden.²⁰⁰ Stalin had nu een grote troef in handen en was in staat om de Britten en de Amerikanen onder druk te zetten. De Sovjetleider beseftte dat hij hoog van de toren kon blazen wanneer zijn Russen eerder in Berlijn zouden zijn dan de Angelsaksen.

3.5 Generaal Sosabowski's parachutisten

De Russen experimenteerden al met de inzet van luchtlandingstroepen in de jaren dertig van de twintigste eeuw. Toch zou het nog tot de Tweede Wereldoorlog duren voordat zij op grote schaal zouden worden ingezet, door - hoofdzakelijk - de Duitsers en de geallieerden. Het nut van luchtlandingstroepen is om strategisch relevante, militaire objecten op de vijand te veroveren om zodoende voldoende tijd te genereren voor landeenheden om het veroverde doelwit daadwerkelijk te consolideren. De Duitse krijgsmacht had de primeur tijdens de inval in Denemarken en Noorwegen in april 1940. Op grote schaal werden *Fallschirmjäger* ingezet om de vijand te verslaan, of om zo lang mogelijk stand te houden tot de eigen troepen in het gebied arriveerden. Door de kwetsbaarheid van de luchtlandingseenheden moesten de militairen beschikken over een hoog moreel om met beperkte bewapeningsmiddelen relatief lang stand te houden.

¹⁹⁷ M. Siuchninski, *An illustrated History of Poland* (Warschau 1979), 199.

¹⁹⁸ Het totale aantal Poolse gesneuvelden, gewonden en vermisten bij Monte Cassino bedroeg 3.784 militairen. Zie Van der Poll, *Wat er aan vooraf ging en de geschiedenis van de Eerste Poolse Pantserdivisie*, 5 en Anders, *An Army in Exile. The story of the Second Polish Corps*, 181.

¹⁹⁹ Prazmowska, *Britain and Poland, 1939-43*, 168.

²⁰⁰ *Ibidem*, 168-170.

Aan geallieerde zijde was er door de Duitse voorsprong een grote behoefte ontstaan aan luchtlandings-eenheden. Deze noviteit op militair gebied kon de geallieerden een middel verschaffen voor een snelle overgang in het schakelen van een defensieve naar een offensieve rol. Bij een offensieve rol, de bevrijding van Europa, was de inzet van luchtlandingseenheden onontbeerlijk. De Poolse regering in ballingschap kwam daarom in februari 1941 al met het plan om een parachutisteneenheid te formeren.²⁰¹ Een logische en moderne keuze van de Poolse regering, die altijd een onafhankelijke rol van de Poolse militairen voorstond en zodoende een instrument in handen had om snel Poolse militairen in te zetten bij de bevrijding van Polen. De keuze viel op generaal Stanisław Sosabowski (zie figuur 16) die uit zijn, vanuit Frankrijk geëvacueerde, Poolse 4^e Infanteriedivisie de meest bekwame Poolse militairen moest selecteren voor de nieuw op te richten luchtlandingseenheid. De commandant stond al gauw voor het dilemma om de toelatingseisen te verlagen of anders permanent een personele onderbezetting te riskeren.²⁰² Hij koos voor het laatste. Op deze manier kon er geen afbreuk worden gedaan aan de kwaliteit van de Poolse luchtlandingseenheid.

Het afgewogen besluit van Sosabowski om genoeg te nemen met een gebrek aan personeel, kan ook worden gezien vanuit een ander perspectief. De personele invulling van de Poolse parachutistenbrigade viel immers ook samen met de uitvoering van het *Sikorski-Maisky verdrag* dat één maand eerder werd ondertekend. De verwachting bestond onder de Polen dat het verdrag een toename van Poolse militairen in West-Europa zou betekenen, waardoor de personele onderbezetting uiteindelijk kon worden opgelost. De Poolse militairen uit de Sovjet-Unie waren echter vaak te ondervoed om direct mee te kunnen doen aan de zware fysieke opleiding met een hoog afbreukrisico. Ondanks al deze problemen verklaarde generaal Władysław Sikorski de Poolse luchtlandingseenheid van Sosabowski operationeel en gaf haar op 23 september 1941 de naam *Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade*.²⁰³

Fig. 16 Generaal Stanisław Sosabowski, commandant Poolse 1^e Zelfstandige Parachutisten

Verder was Sosabowski's eenheid de voornaamste leverancier van rekruten voor de *Cichociemni*, een offensieve inlichtingeneenheid die werd opgeleid in *Audley End House*.²⁰⁴ Leden van de *Cichociemni*, werden boven Polen gear parachuteerd om vervolgens inlichtingen te verwerven voor de Poolse regering in ballingschap en de Britse overheid. Ook moesten ze contact leggen met landgenoten die gedwongen werden te vechten voor de Duitsers. De *Cichociemni* waren bijzonder waardevol voor inlichtingenverwerving. Niet alleen in Polen zelf, maar ook in andere Europese landen konden de Polen goed worden ingezet.

²⁰¹ Stanisław Sosabowski, *Freely I served* (Nashville 1982; Oorspronkelijke uitgave 1960), 95.

²⁰² Sosabowski, *Freely I served*, 124.

²⁰³ Ibidem, 105.

²⁰⁴ *Cichociemni* betekent: 'stil en onzichtbaar'. Deze groep kan worden beschouwd als de voorloper van de hedendaagse Poolse *special forces unit*: G.R.O.M. (*Grupa Reagowania Operacyjno-Manewrowego*) of 'Mobiele Reactie Eenheid'.

Er bestonden voor de oorlog al Poolse gemeenschappen in West-Europa, Noord- en Zuid-Amerika.²⁰⁵ De verspreiding van Polen over de wereld droeg bij aan de ontwikkeling van talenkennis bij de vrijwilligers die meevochten aan de Poolse kant. Deze linguïstische kwaliteiten waren van groot belang voor het vergaren van heimelijke informatie in bezet gebied. De *Cichociemni* agenten werden onder andere opgeleid in spionage en om kleine groepen tegenstanders uit te schakelen. Zij deden dit door middel van het leggen van verbindingen, het openmaken van sloten, het vervaardigen en plaatsen van explosieven, documentvervalsing en guerrilla-oorlogvoering.

Ondanks de personele onderbezetting was het moreel uitzonderlijk hoog onder de Poolse parachutisten. Volgens Sosabowski was de voornaamste reden: “...dat wij bij de bevrijding van Polen zouden worden ingezet. Wij waren de enige eenheid die nog rechtstreeks onder de Poolse opperbevelhebber [Generaal Władysław Sikorski] stond en er werden plannen gemaakt voor operaties in ons vaderland”.²⁰⁶ De professionaliteit en gedrevenheid van de Poolse 1e Zelfstandige Parachutistenbrigade bleef niet onopgemerkt onder de geallieerden. Ongeveer één jaar later, in september 1942, kwam er van de Britse regering het voorstel een Brits-Poolse parachutistendivisie te formeren. De Britse interesse was zeer waarschijnlijk ingegeven door de overtuiging dat de Poolse parachutisten van minimaal dezelfde statuur waren als de Britse para's. De Britse commandant, luitenant-generaal Frederick ‘Boy’ Browning (zie figuur 17) vroeg of Sosabowski interesse had in het commando over de gecombineerde Brits-Poolse parachutistendivisie, binnen een Britse commandostructuur.²⁰⁷ Kennelijk waren de Britten zo geïnteresseerd in de Poolse parachutisten dat ze een commandantenfunctie binnen de Britse militaire organisatie -tijdelijk- wilden openstellen voor een buitenlandse militair. Ook op het hogere militaire niveau bestond bij de Britse legerleiding de wens om zo snel mogelijk een parachutistenbrigade op te richten, zoals blijkt uit de reactie van generaal Alan Brooke tijdens een Legerkorpsoefening van Bernard Montgomery. ‘...At the end of 5 Corps Exercise No.1, on 7 December [1940], Bernard held his by now traditional post mortem. Alan Brooke had been ‘very much impressed’ by the exercise, particularly by the use of parachutists an innovation which made Brooke ‘feel certain that we must develop an Airborne brigade with the least possible delay...’.²⁰⁸

Fig.17 Generaal Frederick ‘Boy’ Browning, commandant van de British 1st Airborne Division

Niet alleen Alan Brooke beschouwde luchtlandingseenheden als een innovatie, Montgomery benadrukte in een toespraak tot zijn officieren binnen het legerkorps op 30 maart 1941: “In a modern army...the employment of parachute troops must have a very definite place in any plan of battle. For this reason I wish greater attention paid to the subject and in 5 Corps we will work on the general principles outlined above”.²⁰⁹

²⁰⁵ Ian Valentine, *Station 43. Audley End House and SOE's Polish Section* (Stroud 2010), 38.

²⁰⁶ Sosabowski, *Freely I served*, 108.

²⁰⁷ Richard Mead, *General ‘Boy’. The life of Lieutenant General Sir Frederick Browning* (Barnsley 2010), 101.

²⁰⁸ Nigel Hamilton, *Monty. The Making of a General 1887-1942* (New York 1981), 449.

²⁰⁹ Hamilton, *Monty. The Making of a General 1887-1942*, 471.

Op het eerste gezicht was de voorgenomen integratie tussen Britse en Poolse luchtlandingseenheden een teken van goede militaire samenwerking tussen de Britse regering en de Poolse regering in ballingschap. Het tegendeel was echter waar. Het Britse voornemen zorgde juist voor grote onvrede bij de Poolse regering in Londen. De voornaamste reden voor de consternatie was de voorgestelde opzet om de Poolse parachutistenbrigade in de Britse commandostructuur onder te brengen. De ware betekenis van het voorstel, zo vreesden de Polen, was dat de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutisten-brigade niet meer ‘onafhankelijk’ zou zijn. De opperbevelhebber van de Poolse krijgsmacht in West-Europa, Generaal Władysław Sikorski, weigerde daarom het enige nog bestaande militair instrument op te geven dat rechtstreeks onder het gezag van de Poolse regering in ballingschap viel.

Van Britse zijde kon Browning geen begrip opbrengen voor het dilemma waar de Poolse generaals voor stonden.²¹⁰ Immers, hij had zijn persoonlijke ambities op het militaire vlak waar te maken. De Amerikaanse *counterparts* van Browning beschikten namelijk al over gevechtservaring tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een frustratie waar generaal Browning zich moeilijk overheen kon zetten: “...*Even if Browning had felt the operation [Market Garden] to be too ambitious, he was not a man to say so. As a Grenadier Guardsman, Browning had achieved an almost legendary reputation in the British army for discipline and decisiveness. He was not a man for discussion, and he detested the new commander of the First Allied Airborne Army, General Brereton, who had been promoted to command all Allied airborne troops without the remotest experience of airborne operations. Brereton was in Browning’s view confused, weak willed, and over-cautious. ...Browning prided himself on his Guardsman’s stiff upper lip. He was always immaculately turned out, and it must be remembered that he was a frustrated man, not having, as yet, fought in North-west Europe –unlike Generals Ridgway, Gavin and Taylor, the American Airborne Corps and Divisional commanders. ...*”.²¹¹

Dit was waarschijnlijk de voornaamste reden waarom de commandant van de *British 1st Airborne division* een grote interesse had in samenwerking met het goed opgeleide Poolse personeel. Deze *rising star* binnen de Britse krijgsmacht had namelijk hetzelfde probleem als Sosabowski. Intensieve trainingen zorgden voor een grote uitval van fit personeel. Een samenvoeging van de Poolse en Britse parachutisten zou dit probleem uit de wereld helpen.

Enerzijds wilden de Poolse generaals een bijdrage leveren aan de gezamenlijke oorlogsinspanning met de Britten tegen Nazi-Duitsland. Anderzijds zou de opgave van Poolse soevereiniteit betekenen dat Poolse militairen een soort marionetten waren van overige naties die vrijelijk konden beschikken over hun inzet en lot, zonder zich te committeren aan de restauratie van de Poolse staat. Deze gedachte was onhoudbaar voor de Polen. Zij wilden een herhaling van hun geschiedenis, als leverancier van troepen zonder politieke inspraak, juist voorkomen.

Het is opmerkelijk dat de climax van de Britse druk synchroon loopt met een negatieve fase voor de Polen in West-Europa tijdens de Tweede Wereldoorlog. De dood van generaal Władysław Sikorski op 4 juli 1943

²¹⁰ Mead, *General ‘Boy’*, 100-101.

²¹¹ Nigel Hamilton, Monty: *The Field-Marshal 1944-1976* (Londen 1986), 65.

en de berichtgeving over Katyn zorgden voor een nieuw dieptepunt in Sovjet-Poolse betrekkingen. Inmiddels raakten de Britse politici en militairen geïrriteerd door de compromisloze Poolse houding ten opzichte van de Sovjet-Unie op politiek vlak en tegen henzelf op militair vlak. Een weigering van Poolse zijde niet deel te nemen aan de Britse militaire commandostructuur was geen optie meer voor Groot-Brittannië. Als schikking werd, aldus Sosabowski, door Frederick Browning voorgesteld dat bij de bevrijding van Polen ook Britse parachutisten zouden worden ingezet.²¹² Dit voorstel was opmerkelijk te noemen, aangezien een Britse officier een toezegging deed van een beslissing die op het politieke niveau lag.

Na de dood van generaal Sikorski werd generaal Kazimierz Sosnkowski de commandant van de Poolse strijdkrachten in het Westen. De Britten oefenden druk uit op de nieuwe commandant om alsnog akkoord te gaan met Poolse militairen onder Brits commando. Geen materieel en vliegtuigen zouden worden toegewezen aan de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade als Sosnkowski bleef weigeren. De Poolse parachutistenbrigade zou dan opgeheven en ondergebracht worden bij de 1^e Poolse Pantserdivisie. Volgens de Britse legerleiding zou op deze wijze meteen de permanente onderbezetting bij de Poolse eenheden zijn opgelost.²¹³

Wellicht speelden de problemen bij de inname van de Primosole brug en het vliegveld van Gerbini ook een rol. Deze militaire doelen op het eiland Sicilie moesten, tijdens operatie *Husky*, met Britse parachutisten worden ingenomen, maar de actie verliep niet naar wens. Bernard Montgomery was niet te spreken over Browning's eenheden, zoals blijkt uit de biografie van Nigel Hamilton: “...*Far from cautiously building up stocks, troops and transport, he was determined to exploit the enemy's confusion by an audacious bid to reach Catania and the Gerbini airfields after daylight on 14 July [1943]. But when dawn broke that day, it was clear his luck had run out. 'On night 13/14 July a parachute brigade had been ordered to be dropped at the [Primosole] bridge, to hold it. But again the pilots of the aircraft failed us; 23 aircraft returned to Africa without dropping the paratroopers, 16 aircraft were reported missing [shot down by the Royal Navy in error], and 11 aircraft dropped the paratroopers in the plain of CATANIA', Monty recorded in his diary. 'But those dropped were very dispersed, all over the place, and the operation of getting a really firm hold on the bridge in this way was a failure'*.”²¹⁴

De discussie werd grimmiger in het najaar van 1943 toen er meer druk ontstond op de geallieerde krijgsmacht om van het groeiende militair overwicht op Nazi-Duitsland gebruik te maken om een landing in West-Europa uit te voeren. Er moest een besluit worden genomen over de inzet van Poolse militaire eenheden. Montgomery ‘masseerde’ op militair niveau de Poolse commandant der strijdkrachten Sosnkowski om een besluit te nemen in het voordeel van de Britten. Opnieuw Hamilton: “*General Sosnkowski, the C-in-C [Commander in Chief] of the Polish Army, refused to bring the Polish Armoured Division up to full strength, with reserves, Monty crushed him simply by saying he would not take the Polish Armoured Division to Normandy. Sosnkowski gave in instantly: 'I have given orders to complete the Division at the expense of other Polish units in Scotland.'* Yet if he was hard, Monty mixed a certain amount of sugar in his pills. To Sosnkowski he compli-

²¹² Sosabowski, *Freely I served*, 122.

²¹³ Ibidem, 131.

²¹⁴ Nigel Hamilton, *Master of the Battlefield. Monty's War Years 1942-1944* (New York 1983), 309.

*mented the men of the Polish Armoured Division which he had inspected in March [1944] – ‘I met quite a number of men that had fought against me in the Afrika Corps under Rommell [sic]; I now know why the Africa Corps was so good!!’.*²¹⁵ Op 11 maart 1944 werd de oorspronkelijke overeenkomst tussen wijlen generaal Sikorski en maarschalk Alan Brooke opgezegd. In plaats daarvan kwam er een nieuw verdrag. Deze afspraak hield in dat de parachutistenbrigade niet meer alleen in Polen kon worden ingezet. De Britten wilden dat de Poolse parachutisten ook voor geallieerde doeleinden konden worden gebruikt.

Uiteindelijk werd de uitzichtloosheid om te volharden in de Poolse eis, dat militairen alleen de eigen staat mochten bevrijden, onderkend. De Poolse regering in ballingschap kwam tot inkeer en bepaalde op 14 maart 1944 dat de Poolse 1e Zelfstandige Parachutistenbrigade in Europa ‘onder bepaalde voorwaarden mocht worden ingezet’. In de autobiografie van generaal Stanisław Sosabowski kunnen we lezen dat de Poolse regering in Londen de volgende beperkingen stelde:

- “1. De brigade slechts voor één operatie of voor enkele kleinere acties zal worden gebruikt;
2. De brigade teruggetrokken zal worden indien de verliezen tot 15% zijn gestegen;
3. De brigade niet ingezet zal worden in de eerste fasen van de invasie;
4. Er een duidelijker toezegging moet worden gedaan met betrekking tot vliegtuigen voor Polen.”²¹⁶

Voor Montgomery kon er geen sprake zijn van inzet onder bepaalde voorwaarden. Hij vond dat een commandant volledig vrij moest kunnen beschikken over zijn eenheden, zonder beperkingen. Sosnkowski gaf uiteindelijk op 24 mei 1944 toe aan zijn eisen, met als gevolg dat de Polen de zeggenschap over hun instrument begonnen te verliezen.²¹⁷ Op 6 juni 1944 werd de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade uiteindelijk ingedeeld bij de *British 1st Airborne Division* onder bevel van Frederick Browning, die weer onderdeel uitmaakte van de 21^e Legergroep van veldmaarschalk Bernard Montgomery. Na de commotie over de commandostructuur en de inzet van de Poolse parachutistenbrigade, rees de vraag wanneer deze kon worden ingezet. De geallieerde landing in West-Europa had namelijk op 6 juni 1944 plaatsgevonden en de parachutistenbrigade moest volgens Browning zo spoedig mogelijk aan de slag.²¹⁸ Hij eiste daarom inzetbaarheid op 6 juli 1944. Dit tijdstip was volgens Sosabowski te vroeg, aangezien zijn brigade nog niet voldoende getraind was, onderbemand was en bovendien geen toegang had tot voldoende materieel. Als het aan de Pool lag, was zijn eenheid pas eind september 1944 operationeel. Voor Browning was hiermee de maat vol en hij gaf Sosabowski opdracht om zijn troepen op 1 augustus 1944 gereed te hebben voor inzet.²¹⁹

²¹⁵ Hamilton, *Master of the Battlefield. Monty's War Years 1942-1944*, 557-558.

²¹⁶ Sosabowski, *Freely I served*, 129-130. Zie ook Mead, *General 'Boy'*, 101.

²¹⁷ Ibidem, 131.

²¹⁸ Vanaf dat moment was de Poolse parachutistenbrigade niet meer ‘onafhankelijk’, maar nam het een ‘zelfstandige’ positie in, als onderdeel van de Britse commandostructuur.

²¹⁹ Mead, *General 'Boy'*, 106-107, aldaar 106.

3.6 Generaal Maczek en de 1^e Poolse Pantserdivisie

Op 21 oktober 1939 meldde kolonel Stanisław Maczek zich bij generaal Władysław Sikorski, die als premier van de Poolse regering en opperbevelhebber van de Poolse strijdkrachten zich op dat moment in Parijs bevond. Maczek werd voor zijn deelname aan de strijd in september 1939, bevorderd tot brigadegeneraal (zie figuur 18). Hij herstelde zijn oude Poolse pantserbrigade die als de 10^e Gemotoriseerde Brigade de Fransen bijstond in hun strijd tegen de Duitse inval van mei 1940.²²⁰ De Poolse pantserbrigade leverde diverse slagen in de meidagen van 1940 om de Franse aftocht te dekken. Vervolgens trokken de Polen zich terug door de Champagne naar Bourgondië, richting Dijon. Na de Franse capitulatie op 17 juni 1940 bereikte Maczek en een deel van zijn manschappen Groot-Brittannië.²²¹ De tocht kenmerkte zich door nachtelijke verplaatsingen met rust gedurende de dag, waarbij de steden Marseille en Algiers werden aangedaan om uiteindelijk het Britse grondgebied te bereiken.

Eenmaal aangekomen in Groot-Brittannië moest het Poolse 1^e Legerkorps een bijdrage leveren aan de bescherming van de Schotse kust tegen een mogelijke Duitse inval. Medio 1942 was dit gevaar geweken en begon Maczek met het trainen van Poolse eenheden voor een offensief optreden tegen de Duitsers. De Poolse regering in ballingschap en de Britse overheid kwamen overeen om een Poolse pantserdivisie op te richten, waarvan de 10^e Pantserbrigade de kern zou vormen, onder leiding van Maczek.²²²

Tijdens de Tweede Wereldoorlog een pantserdivisie uit de grond stampen was geen sinecure. Het vergde veel inspanning, aangezien het een nieuw concept betrof en er al eerder geëxperimenteerd was met pantserop treden zonder noemenswaardige infanterie ondersteuning. Het gebrek aan eigen infanterie betekende dat vijandelijke infanterie -mits goed ingegraven en over anti-tankwapens beschikkend- een bedreiging vormde voor de log opererende tanks.

In Noord-Afrika hadden de geallieerden geleerd dat om succesvol te kunnen opereren er voldoende infanterie-eenheden aan een pantserdivisie moesten worden toegevoegd. Generaal Stanisław Maczek geeft enkele malen in zijn biografie aan dat de 1^e Poolse Pantserdivisie in het begin nog geen eenheid was. Er bestonden fricties tussen de verschillende Poolse legeronderdelen; voornamelijk tussen infanterie en cavalerie.²²³ De twee weigerden met elkaar samen te werken. Maczek moest tussenbeide komen om voor de nodige *esprit de corps* te zorgen. Hij loste het probleem op door enkele infanterieofficieren tijdelijk bij de cavalerie te plaatsen om elkaar beter te leren kennen. Het experiment bleek een succes. Er was niet alleen sprake van een wederzijds begrip. De

Fig. 18 Generaal Stanisław Maczek, commandant van de 1^e Poolse Pantserdivisie

²²⁰ Krzysztof Barbarski, *Polish Armour 1939-1945* (Londen 1982), 7-10.

²²¹ Thom Peeters, *De Eerste Poolse Pantserdivisie in Nederland "Operatie Breda"* (Breda 1978), 15.

²²² Julius L. Eglert en Krzysztof Barbarski, *General Maczek* (Londen 1992), 10.

²²³ S. Maczek, *Avec mes blindés: Pologne, France, Belgique, Hollande, Allemagne* (vertaling van *Od podwojdy do czolga, wspomnienia wojenne 1918-1945*) (Parijs 1967), 165.

overgeplaatste officieren gaven zelfs aan om tot aan het einde van de oorlog liever bij de cavalerie te willen dienen.²²⁴

De Engelse taal vormde een behoorlijke obstakel voor de Polen bij het volgen van de militaire opleidingen en trainingen in Groot-Brittannië. Over het algemeen was de kennis hiervan bij de Poolse militairen gebrekkig. Vooral bij de tankopleiding in Dorset bleek dat de Engelse technische benamingen voor de pantservoertuigen, een groot probleem waren voor de Poolse militair.²²⁵ De meeste Polen probeerden zich de technische kennis zo snel mogelijk eigen te maken, vaak meer door ambitie, inzet en creativiteit dan door hun talenkennis.

Naast het taalprobleem, speelde ook de diversiteit van technisch materieel de Polen parten. De gewenning aan één soort pantservoertuig bemoeilijkte het experimenteren met andere tanks. De grote verscheidenheid aan technische details was voor de Britse instructeurs vaak te tijdrovend om het de Polen in korte tijd uit te leggen en hen op te leiden in het gebruik ervan.²²⁶ De Poolse pantserdivisie maakte desondanks gebruik van verschillende typen tanks waaronder het gebruikte standaardtype, de Amerikaanse *Shermantank*. Voor sommige militairen liet de korte tijd tussen hun aanmelding bij de divisie en de eerste inzet weinig ruimte voor een uitgebreide militaire opleiding. Zij leerden aan het front de capaciteiten van hun materieel pas goed kennen en hadden, zoals Alfons Raichert, weinig ervaring met het fenomeen oorlog: *“Op het einde van de opleiding kregen we ’n soort ‘generale repetitie’. Er werd met scherpe munitie over ons heen geschoten, dus we moesten goed laag over de grond kruipen om niet geraakt te worden. Nadat ik daar voor de eerste keer de kogels over me heen had horen fluiten, was ik blijkbaar ook meteen klaar voor de strijd. De opleiding was daarmee ten einde.”*

227

De 1^e Poolse Pantserdivisie had nog steeds te kampen met een personeelstekort van ongeveer 900 man, vooral bij ondersteunende eenheden en bij de infanteriebrigade. De Poolse legerleiding dacht aanvankelijk dit tekort aan te zuiveren met reserves uit het Midden-Oosten, afkomstig uit het Poolse 2^e Legerkorps van generaal Władysław Anders. Terwijl de Poolse generaal al zijn militaire eenheden juist nodig had ter ondersteuning van geallieerde operaties in Italië! Uiteindelijk werd de personele lacune bij de Polen opgelost door het personeel te verschuiven van administratieve functies naar gevechtsfuncties. Met een aantal oefeningen in het vroege voorjaar van 1944, werden de militairen van de ondersteunende diensten paraat geacht voor vertrek naar het front.²²⁸

De Poolse pantsereenheid had bij gereedstelling een omvang van 13.872 Poolse militairen. De militaire eenheid was daarmee relatief klein voor een divisie, maar beschikte wel over moderne wapens. Op 19 maart 1944 waren zij gereed voor offensieve inzet in West-Europa.²²⁹ Het zou echter nog vier maanden duren voordat de eerste onderdelen van de 1e Poolse Pantserdivisie in Normandië aankwamen. Op 28 juli 1944 maakten de

²²⁴ Maczek, *Avec mes blindés*, 166.

²²⁵ Ibidem, 166.

²²⁶ Witold Biegański, *Poles in the battle of Western Europe* (Warschau 1971), 20.

²²⁷ J. Jespers, *Levensbeschrijving van de heer Alfons Raichert* (Breda 2001), 35.

²²⁸ Zbigniew Miecowski, *The Soldiers of General Maczek in World War II* (2004), 42.

²²⁹ J. van Alphen, *Breda bevrijd, oktober 1944* (Breda 1994), 1.

eerste contingenten van de 1^e Poolse Pantserdivisie de overtocht van Zuid-Engeland naar Frankrijk en waren een week later voltallig voor operationele inzet.

In tegenstelling tot de andere geallieerde strijdkrachten nam de 1^e Poolse Pantserdivisie, na de landing in Normandië, juist in omvang toe. De opmars van de Poolse eenheden bracht de Poolse militair in contact met zijn civiele landgenoten, die veelal gedwongen in Frankrijk moesten werken voor de Duitsers. Uit onderstaand citaat blijkt hoe de Poolse veteraan Alfons Raichert, die werkzaam was aan de *Atlantikwall*, dit heeft ervaren. “... En er was een groep, die waar ik dan bij kwam, allemaal jonge jongens en op transport met de trein naar Frankrijk. En daar hebben ze ons te werk gesteld met de bouw van de Atlantikwal. Dus dat is meer betonwerk, daar leerde je soms nog wat ook he. Ja, hoe jij moet als het ware binden dat ijzer zo. Als je goed je ogen open doet, kun je altijd overal wat leren. Daar ben ik geweest totdat de invasie kwam, 6 juni 1944 en ik heb de invasie gezien. Het was ongelooflijk wat je zag, op het water zo veel schepen, er was haast geen water te zien, alleen schepen, schepen, schepen. Maar dan begonnen die Engelsen, denk ja, dat het Engelsen waren, met landingen en beschietingen van de kust en vliegtuigen. Bij ons is eigenlijk nooit een bom gevallen, in het kamp waar wij waren. Ik weet niet of dat bewust was of niet, weet ik niet. Maar in elk geval, dat was wel, uren later kwamen dan de Engelsen en die kwamen het kamp dan binnen. Wij waren allemaal burgers, we hadden een soort overal, ik denk dat dat van de Duitse militairen was, denk ik. En daar deden wij mee werken, met dat ding. Die Engelsen hebben dus zo alles gekeken en ook gevraagd, want er waren jongens bij, en dat moet ik wel zeggen, dat waren twee broers. En dat waren eigenlijk joden, maar dat wist niemand, die heetten, ik meen Waldmann of zo iets, maar die spraken wel Engels. Die zijn een beetje beter onderlegd geweest als ik. Nou en daar hebben ze verteld, wie wij waren. Die Engelsman is zich ‘opkrommen’ en denk ik later, dus een bericht teruggegeven naar achter. Want een dag later, of twee, toen kwamen er Poolse militairen, terwijl wij nog niet eens wisten, dat er Poolse militairen bestonden in Engeland. Dat kun je niet weten, als wat he. En toen hoorden wij van alles over de bevrijding bijvoorbeeld en de verovering van Monte Cassino, in Italië. En dus dat die Polen daar waren. Daar wisten wij niks van. Maar goed, dat, even nadien kwamen die Polen, er waren een paar officieren, die vroegen of wij zin hadden in het Poolse leger....”²³⁰

Naast dwangarbeiders troffen militairen van de 1^e Poolse Pantserdivisie ook dienstplichtige Polen aan in *Wehrmacht* uniformen. Dit was niet alleen in West-Europa, maar kwam ook voor in Noord-Afrika en Italië. Na een controle op betrouwbaarheid, werden deze Polen naar het Verenigd Koninkrijk gestuurd voor een korte militaire training, om vervolgens terug te keren naar de 1^e Poolse Pantserdivisie. Op deze manier beschikte de divisie, tijdens haar tocht door West-Europa, over meer personele aanwas dan verliezen. Met als resultaat dat de eenheid in mei 1945 gestaag groeide tot iets meer dan 16.000 militairen, waaronder 885 officieren en 15.210 onderofficieren en manschappen.²³¹ Op het Europese continent zou de pantserdivisie worden ondergebracht bij

²³⁰ Interview met de heer Raichert, door V.W.M. van der Zee (2008).

²³¹ Urszula Kozierowska, *Ils sont morts pour la France* (Warschau 1978), 92.

het Canadese 2^e Legerkorps. Voor deze Noord-Amerikanen moest de Poolse pantserdivisie de taak van flankbeveiliging op zich nemen.²³²

²³² De 1^e Poolse Pantserdivisie opereerde binnen de Britse militaire structuur van de *21st Army Group* en werd geleid door generaal Bernard Montgomery. Hij werd per 1 september 1944 bevorderd tot veldmaarschalk en was daarmee de Britse militair met de hoogste rang die Europa bevrijdde. Het Canadese 1^e Leger viel (samen met het Britse 2^e leger) onder zijn commando en hij was in de militaire hiërarchie verantwoording verschuldigd aan generaal Dwight D. 'Ike' Eisenhower. De laatstgenoemde was *Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force* (SHAEF) en had het commando over alle geallieerde landstrijdkrachten in Noordwest-Europa.

4. Pools militair optreden in West-Europa in 1944

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt het optreden van de 1^e Poolse Pantserdivisie in West-Europa behandeld tijdens de Tweede Wereldoorlog. De nadruk ligt bij de veldslag in Normandië, die later bekend is geworden als: de *omsingeling van Falaise* (13-21 augustus 1944). Deze slag is een belangrijke militaire operatie geweest voor de bevrijding van West-Europa, aangezien het de aanwezigheid van de geallieerden consolideerde. Het gevolg van de *omsingeling van Falaise* was de definitieve verdrijving van de Duitse troepen uit Normandië. Voor de 1^e Poolse Pantserdivisie, als relatief kleine geallieerde krijgsmacht, zou de deelname aan deze strijd een vuurdoop betekenen voor haar inzet in West-Europa.²³³ De centrale vraag in dit hoofdstuk luidt: *welke kenmerken had het Pools militair optreden tijdens de Tweede Wereldoorlog in West-Europa tot 16 september 1944?*

De reden voor 16 september 1944 als eindpunt, heeft te maken met de inzet van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutisten-brigade tijdens operatie *Market Garden* vanaf deze dag. Dit hoofdstuk beschrijft het Poolse optreden in Normandië en beperkt zich tot dit aandeel in de bevrijding van West-Europa. De Poolse bevrijding van Noord-Frankrijk en België wordt niet behandeld. Deze gebieden werden zonder noemenswaardig Duits verzet ingenomen en zijn daarom voor een analyse van karakteristieken in Pools optreden van minder belang.

Bijna twee maanden na de initiële *D-Day* landing op 6 juni 1944 kwam de 1^e Poolse Pantserdivisie voor het eerst in actie. Op 1 augustus 1944 ging de divisie formeel deel uitmaken van het Canadese 2^e Legerkorps dat onder het bewind van luitenant-generaal Guy Simonds stond. Hij was met zijn eenheid weer ondergeschikt aan het Canadese 1^e Leger dat door generaal Henry Crerar werd geleid. In Normandië nam de Poolse divisie samen met het Canadese 2^e Legerkorps deel aan twee belangrijke militaire operaties, te weten *Totalize* en *Tractable*.²³⁴ In deze operaties moesten de Polen de Duitsers bij Falaise de pas afsnijden. Zonder het op dat moment te beseffen, zouden de Polen en Canadezen een cruciale rol spelen in de *omsingeling van Falaise*.

4.2 De voorbereiding op Operation Totalize

De Britse generaal Bernard Montgomery werd na de D-Day landing geconfronteerd met een samentrekking van Duitse eenheden in het oosten en zuiden van Normandië. Om een uitbraak van geallieerde troepen te bewerk-

²³³ De gerenomeerde Canadese militair historicus Roman Johann Jarymowycz schreef in zijn boek *Tank tactics: from Normandy to Lorraine* (2001) op pagina 190 dat Normandië voor zowel de Canadezen als de Polen een vuurdoop was. Jarymowycz stelt dat alleen Maczek en enkele oudere Polen gevechtservaring hadden, maar dat het merendeel van de officieren en manschappen net als de Canadezen aan oorlogservaring ontbrak. Volgens hem bestond de Poolse divisie uit veteranen van de septemberdagen 1939, aangevuld met vrijwilligers uit Noord-Amerika, Zuid-Amerika en Afrika (pagina 200, verklarende noot 20). De schrijver wekt de indruk dat de Poolse pantserdivisie meer uit ongeoeffende vrijwilligers bestond dan veteranen. Ook doet hij geen recht aan de samenstelling van de divisie en de geoefendheid van de Poolse militair aan de vooravond van de gevechten in Frankrijk, zoals gesteld in het eerste en tweede hoofdstuk van dit onderzoek.

²³⁴ *Operation Totalize* wordt in sommige gevallen ook als: *Totalise* omschreven. De auteur geeft de voorkeur aan de spelling met een 'z'.

stelligen, moesten de Duitse eenheden vanuit een statische positie, gedwongen worden om zich naar het oosten te verplaatsen. Op deze manier wilden de westerse geallieerden hun operatiegebied uitbreiden voor landingen van meer reserve-eenheden en definitief afrekenen met een mogelijke Duitse tegenaanval. De Amerikanen ge-positioneerd in het zuiden en het westen en de Britten in het noordoosten van Normandië, hadden zich ten doel gesteld om de Duitse eenheden vanuit hun statische positie in beweging te krijgen.

De Amerikaanse generaal George Patton maakte zich klaar om met het Amerikaanse 3^e Leger vanuit West-Normandië en Bretagne in noordoostelijke richting op te rukken om het Duitse 7^e Leger in te sluiten. Tegelijkertijd zouden Canadese en Poolse eenheden vanuit het noordoosten naar het zuiden trekken om de omsin-geling compleet te maken en daarmee de Duitse aanwezigheid in Normandië voorgoed te elimineren (zie figuur 19).

Fig.19. Een grove scheidingsweergave van de geallieerde en de Duitse posities in Normandië. De positionering van het Canade-se 1^e Leger waar de 1^e Poolse Pantserdivisie onder viel. De opeenvolgende operaties Totalize (geel) en Tractable (blauw) waren bedoeld om het Duitse 7^e leger af te snijden van aanvoer uit het oosten. De Amerikaanse en Britse legers omsingelden tegelijkertijd de Duitsers met een tangbeweging rond Falaise (kaart samengesteld door auteur).

Het Poolse aandeel in de strijd in Normandië zou pas zeven weken na D-Day (op 1 augustus 1944) plaatsvinden. Vlak voor de inscheping naar Frankrijk hield generaal Stanisław Maczek nog een korte toespraak voor zijn manschappen. Hij benadrukte dat de Polen het gevecht nooit hadden opgegeven en nu weer konden la-ten zien dat ze nog strijdvaardig waren. Volgens hem mochten de militairen wel wraak nemen voor het Poolse verlies, maar de manier waarop dit moest gebeuren was belangrijk voor hem. Zoals uit deze Nederlandse verta-ling van zijn rede blijkt: “Na vier jaar zijn we weer in Frankrijk. We landen op het bevrijde Franse gebied om zij aan zij met Britten en Amerikanen te vechten voor de Poolse zaak. Wij zijn trots omdat wij tijdens de vijf jaar van de oorlog de wapens niet hebben neergelegd en niet hebben gebogen voor de vijand. We hebben de hoop niet verloren tijdens de moeilijke en langdurige weg en volhoudend hebben wij de Pantserdivisie tot stand ge-bracht, de eerste in de geschiedenis van onze strijdkrachten. Deze divisie staat vandaag nog op het slagveld te-

*genover hen die verklaard hebben aan de hele wereld dat wij niet meer bestaan.(...) Wij zijn sterk, wij hebben het beste oorlogsmateriaal dat ook aan onze geallieerden ter beschikking staat.(...) Wij gaan voor het eerst de slag in om rekenschap te vragen voor vijf jaar oorlog: voor Warschau, voor Kutno, voor Westerplatte en voor honderdduizenden onschuldige slachtoffers, gedood door de hand van de veroveraar. Wij vragen rekenschap voor ieder Pools leven dat de Duitsers hebben genomen.(...) Dat betekent niet dat jullie dezelfde barbaarse strijdmethode moeten gebruiken. Jullie moeten strijden als alle Poolse soldaten hebben gevochten in de loop van de geschiedenis. De eerste slag gaan wij in met de beste divisie van onze bondgenoten. Wij weten wat wij waard zijn en vandaag als commandant wens ik jullie maar een ding: vecht eerlijk maar bedenk dat de Poolse soldaat vecht voor de vrijheid van vele volken maar alleen voor Polen sterft... ”.*²³⁵

De relatie tussen Maczek's commandant, de Canadees Henry Crerar, en het Britse opperbevel in de persoon van Montgomery was -op zijn zachtst gezegd- niet goed te noemen. Montgomery beschouwde Crerar als een slechte commandant, aangezien de Canadese generaal volgens hem geen leiding kon geven. Crerar werd verweten dat hij 'niet daadkrachtig was en geen grip had op zijn ondercommandanten'.²³⁶ Beide commandanten kenden elkaar nog van de geallieerde landing bij Dieppe in 1942, waar Canadese militairen onder bevel van Montgomery stonden. Generaal Crerar wilde als Canadees in het hoofdkwartier aanwezig zijn om geïnformeerd te worden hoe de landing zou verlopen. Montgomery weigerde met het argument dat 'geen enkele commandant zijn verantwoordelijkheid kon delen met een andere commandant'.²³⁷ Er ontstond een felle woordenwisseling tussen Crerar en zijn superieur Montgomery, waarbij de Canadese generaal Montgomery attendeerde op 'zijn onvervreembare verantwoordelijkheid om direct betrokken te worden bij een Canadees militair optreden'. Crerar was bereid 'het hoogste politieke niveau' hierover te informeren en dat zou in het nadeel van de Britse generaal zijn, als hij zijn zin zou doorzetten. Volgens Crerar bond Montgomery toen pas in en herzag hij zijn besluit.²³⁸

Sinds Dieppe was Montgomery's beeld over de commandant van het Canadese 1^e leger negatief. De Britse commandant liet zich voeden door negatieve uitlatingen van - Britse - officieren en confronteerde Crerar vervolgens met de twee brieven van zijn ondercommandanten Crocker en Dempsey die hun verhaal deden over de mislukte inname van het vliegveld Carpiquet, net ten westen van Caen: “...when the Canadians failed to take Carpiquet on 4 July [1944] Monty could not avoid friction. It came in the form of a letter from the 1 Corps Commander, General Crocker, to General Dempsey, who passed it on to Monty. ... Monty passed the two letters on to Crerar, saying, 'I have little to add to these letters. I definitely agree with them.' The Commander 'has certain qualities which are assets,' Monty acknowledged. 'But taken all round I consider he is not good

²³⁵ Zie Peter de Leeuw, 'Maczek, soldaat onder de soldaten' in: *De Stem, Regio Breda* (13 december 1994) en Evan McGilvray, *The Black Devils' March: A Doomed Odyssey. The 1st Armoured Division 1939-45* (Lancaster 2005), 12.

²³⁶ Stephen Ashley Hart, *Montgomery and 'Colossal Cracks' . The 21st Army Group in Northwest Europe 1944-45* (Westport 2000), 160.

²³⁷ Hart, *Montgomery and 'Colossal Cracks'*, 160.

²³⁸ *Ibidem*, 161.

enough to command a Canadian division; the Canadian soldier is such a magnificent chap that he deserves, and should be given, really good generals.' ²³⁹

Montgomery hekelde niet alle Canadese commandanten. De Britse commandant was bevooroordeeld en categoriseerde mensen en groepen graag in zijn uitspraken, maar maakte soms ook een uitzondering. Eén van Crerar's ondercommandanten, generaal Guy Simonds, die ook de Polen onder zijn hoede zou krijgen, viel bij Montgomery in de smaak. De Canadees was ontvankelijk voor Montgomery en stond open voor zijn doctrinair optreden. Montgomery aan het woord: *"I give my views on the Canadian Army: wrongly. In point of fact the soldiers were far better than their senior officers! It was those senior officers who were the trouble. I had great troubles with Crerar, the Commander of the Canadian Army in North-West Europe in 1944-45. He was utterly unfit to command an Army, and some of his Divisional Commanders were very poor. I complained to Alanbrooke (the CIGS) about it and he replied that I must somehow pull them along. He said he had the same trouble in the First World War, when it was found necessary to replace Byng by Currie. However, Alanbrooke did manage to get McNaughton kicked out; he was a useless commander, and was really a scientist. The Canadian Army produced only one general fit to hold high command in the Second World War- Guy Simonds."* ²⁴⁰

Het contact tussen de generaals Maczek, Simonds en Crerar verliep goed. De kennismaking op 4 augustus 1944 was opmerkelijk te noemen, aangezien het de pas de eerste ontmoeting was voordat er sprake zou zijn van een intensieve samenwerking tijdens een belangrijke militaire operatie. De Poolse commandant werd door beide hogere commandanten warm ontvangen en beschouwde zijn directe leidinggevende, Simonds, als een energieke jonge korpscommandant. ²⁴¹ Simonds zag wel dat er duidelijke verschillen waren tussen Poolse en Britse of Canadese militairen. Volgens hem moesten deze militairen dan ook anders benaderd worden dan Angelsaksische collega's. Het verschil in militaire houding lag voornamelijk in het Poolse initiatief om te discussiëren met leidinggevendenden over een andere visie.

Generaal Stanisław Maczek had ook een onconventionele houding met betrekking tot manoeuvre-optreden met tanks. Hij verschilde vaak van mening met luitenant-generaal Guy Simonds over de inzet van dit wapen tijdens *Operation Totalize*. Deze andere visie op het gebruik van tanks leidde overigens niet tot weigering van het uitvoeren van opdrachten tijdens de gevechten. De discussie ging onder andere over de onderlinge afstand van tanks op het slagveld. Maczek was van mening dat de tanks zich, tijdens manoeuvres, juist veel verder van elkaar moesten bevinden dan zijn Angelsaksische collega's gewend waren. Maczek's intentie was dat tanks op deze manier niet gemakkelijk ten prooi zouden vallen aan Duitse anti-tankposities. ²⁴²

Een ander voorbeeld is de briefing van Montgomery vlak voor *Operation Totalize* toen hij al zijn ondercommandanten tot op het compagniesniveau voorzag van instructies over de komende operatie. De aanwezige Poolse luitenant-kolonel Franciszek Skibinski was ontevreden over de flankbescherming van de Poolse pantserdivisie. Hij kon echter geen vragen stellen aan Montgomery, omdat de informatie door de Britse opper-

²³⁹ Hamilton, *Master of the Battlefield. Monty's War Years 1942-1944*, 714-715.

²⁴⁰ Hamilton, *Monty. The Making of a General 1887-1942*, 507.

²⁴¹ Maczek, *Van paardenwagen tot tank*, 177.

²⁴² McGilvray, *The Black Devils' March: A Doomed Odyssey*, 15-17.

bevelhebber unilateraal werd medegedeeld aan alle ondercommandanten. Volgens Skibinski maakte het plan een goede indruk op een aantal geallieerde -Angelsaksische- officieren, maar hij maakte zichzelf zorgen over de gebrekkige flankbescherming. Maczek begreep de frustratie van Skibinski over de onduidelijkheid in deze zaak, maar vroeg hem vertrouwen te hebben in de Britse commandant. Hij vertelde Skibinski dat 'Montgomery ongetwijfeld voorzorgsmaatregelen had getroffen voor de onbeschermden flanken'.²⁴³ Achteraf bleek dat Skibinski zich inderdaad nodeloos zorgen had gemaakt over een Duitse tegenaanval over de flanken.

4.3 De Poolse bijdrage aan *Totalize*

De strijd voor de 1^e Poolse Pantserdivisie, als onderdeel van het Canadese 1^e Leger, begon op 8 augustus 1944. Het was voor de Polen het eerste grootschalige militair grondoptreden in West-Europa sinds vier jaar. De eenheid werd ingezet tijdens operatie Totalize. Het doel van deze offensieve operatie was dat de Canadezen, Britten en Polen, na de inname van Caen, de Duitsers aan zich zouden binden ten noorden en noordoosten van Falaise, om vervolgens een gunstige uitgangspositie te scheppen voor de definitieve insluiting van het Duitse 7^e Leger (zie figuur 19). Aanvankelijk verliep de strijd voor de Poolse eenheden moeizaam. Zo werden er bij de startlijn Poolse en Canadese militairen gebombardeerd door Amerikaanse (!) bommenwerpers.²⁴⁴ De schade door dit *friendly fire* incident betrof vijftig gedode en gewonde militairen aan Poolse zijde en minimaal twee verloren Sherman tanks. Het onopzettelijke Amerikaanse bombardement markeerde een slecht begin van het offensief. Volgens Duitse bronnen werd het eerste militaire optreden van de Poolse eenheden in Normandië als 'aarzelend' en 'niet agressief genoeg' gekenschetst.²⁴⁵ Ook Bernard Montgomery liet zich op 9 augustus uit over de Polen: "*I have told Harry [Crerar] to give the Poles a kick up the fork*".²⁴⁶

Een Duitse commandant weet het aan de relatieve onervarenheid van de Poolse eenheden om offensief op te treden. Deze analyse mist elke grond omdat de Duitsers over het algemeen direct reageerden met zware pantservoertuigen op een naderende vijand. De *Übermensch* waande zich onoverwinnelijk en was niet bevreesd voor de *Untermenschen* met hun zwakke bepantsering.

Er is nog een andere verklaring mogelijk. In Normandië kwamen de geallieerden erachter dat hun pantservoertuigen minder bescherming boden tegen het anti-tankgeschut en tegen pantservoertuigen van de *Wehrmacht* en SS-eenheden, dan in eerste instantie werd gedacht. De Duitse militairen waren daarom een geduchte tegenstander voor de geallieerden en hun militair materieel. Ook de Polen waren zich ongetwijfeld bewust van hun, vergeleken met het Duitse oorlogstuig, zwakker materieel. Een kwalificatie als 'aarzelend' dient daarom eerder als 'realistisch' gezien te worden. Na *Operation Totalize* werd er pas een oplossing gevonden voor dit probleem. Als noodmiddel monteerden de Westelijke geallieerden voor extra bescherming delen van rupsbanden aan de buitenkant van hun pantservoertuigen.

²⁴³ Ibidem, 15-17.

²⁴⁴ John Alan English, *The Canadian Army and the Normandy Campaign* (2009), 218.

²⁴⁵ Hubert Meyer, *The history of the 12. SS-Panzerdivision Hitlerjugend* (Winnipeg 1994), 173.

²⁴⁶ Hamilton, *Master of the Battlefield. Monty's War Years 1942-1944*, 782.

4.4 De Duitse tegenstand

De Duitse tegenstand bestond uit eenheden van de 12^e SS Pantserdivisie, de *Hitlerjugend* genaamd, onder leiding van generaal-majoor Kurt Meyer. De 12^e SS pantserdivisie en Kurt Meyer waren berucht om de snelheid van het militair optreden en hun fanatisme. Het hoge tempo had te maken met de Duitse *Blitzkrieg* tactieken die deze generaal toepaste tijdens de invasie van Polen en later aan het Oostfront tegen de Sovjeteenheden. De ideologische gedrevenheid van de 12^e SS pantserdivisie kon worden verklaard door de personele vulling van deze militaire eenheid. De divisie bestond bijna volledig uit leden van de *Hitlerjugend*, hoofdzakelijk minderjarige militairen. Deze combattanten waren gemiddeld tussen de 14 en 18 jaar oud en zij waren opgegroeid met de waarden van het Nazi-regime. Met als gevolg dat de *Hitlerjugend* door geloof in 'Arische superioriteit' weigerde zich over te geven aan een militaire overmacht. Zeker als de tegenstander, vanuit hun perspectief, lager stond op de raciale ladder.

Volgens de Nazi-ideologie was leeftijd, naast rassenleer, een belangrijke factor in de mate van succesvol militair optreden. Deze doctrine is gebaseerd op een generaliserend gedragsprofiel van jongeren, die zich vaker bedienen van actie en agressie, in plaats van berekenbaarheid en afweging, dat meer kenmerkend is voor 'oudere' mensen. Dit verklaart tevens de keuze van het leiderschap voor de 12^e SS pantserdivisie. De Nazi-legerleiding stelde Kurt Meyer aan in de rang van generaal-majoor, ondanks zijn relatief jonge leeftijd van 33 jaar. Meyer had op die leeftijd al een ruime gevechtservaring opgebouwd in de Sovjet-Unie, Griekenland en Polen.²⁴⁷

Het Canadese 1^e Leger, en daarmee de 1^e Poolse Pantserdivisie, werd aangewezen tijdens operatie *Totalize* op te treden tegen de 12e SS pantserdivisie. De vuurdoop voor de Poolse eenheden tegen de fanatieke *Hitlerjugend* leek een ongelijke strijd voor de Poolse eenheden. Zij waren immers net betrokken bij de strijd in Normandië en werden nu geconfronteerd met één van de meest fanatieke eenheden van het Duitse Derde rijk. Deze ongelijkheid dient te worden gerelativeerd door de gevechten die de *Hitlerjugend* al had gevoerd tegen de geallieerde eenheden sinds 6 juni 1944. De strijd leidde ertoe dat de 12e SS pantserdivisie was verzwakt en dus niet op volledige sterkte opereerde toen de Canadese en Poolse militairen tegenover de fanatiekelingen van het Derde Rijk kwamen te staan.

De *Hitlerjugend* divisie nam snel in gevechtskracht af door de constante strijd na D-Day. Na acht weken vechten, sinds de geallieerde landing in Normandië, was de personele sterkte gereduceerd tot ongeveer 60% van de volledige vulling. In getallen betekende dit, dat maar liefst 8.334 man waren gesneuveld, gewond, gevangen genomen of vermist. Vanaf 22 augustus 1944 beperkte de slagkracht van de 12^e SS pantserdivisie zich tot 12.206 militairen. Van dit aantal vervulden ongeveer 2.500 minderjarige Duitsers geen gevechtsfunctie en zaten voornamelijk bij de bevoorradingsseenheden.²⁴⁸ De geallieerde acties in Normandië hadden tot gevolg dat de 12e SS pantserdivisie zodanig verzwakt werd dat zij nog maar één keer - tijdens het Ardennenoffensief - in actie kon komen.

²⁴⁷ Brenda Ralph Lewis, *The Hitlerjugend in Peace and War 1933-1945* (Londen 2000), 152-153.

²⁴⁸ Lewis, *The Hitlerjugend in Peace and War 1933-1945*, 159-161 aldaar 161.

4.5 Operation Tractable

In de periode na 13 augustus 1944 werd de Canadees-Poolse opmars vervolgd met een nieuwe operatie tegen het Duitse 7^e Leger, heette *Operation Tractable*.²⁴⁹ Ondanks dat de uitvoering nog onderwerp van discussie was bij de hogere legerleiding, moest de operatie leiden tot een vorm van insluiting van het Duitse 7^e leger, dat zich op dat moment ten zuiden van Falaise bevond. De geallieerden wilden dat het Duitse leger ‘in beweging kwam’, zodat de geallieerde opmars, van Caen via Falaise en Argentan naar Parijs, snelheid kon maken.

De 1^e Poolse Pantserdivisie werd op de linkerflank van de geallieerde opmars opgesteld met als doel om het dorp Chambois te bereiken. De inname van Chambois liep via het dorp Jort en zou het eindpunt van de operatie zijn voor de 1^e Poolse Pantserdivisie. De locatie van Jort was belangrijk door de aanwezigheid van een brug die ingenomen moest worden om de Poolse opmars te continueren (zie figuur 20). Bij aankomst in Jort bleek de brug over de rivier de *Dives* door de Duitsers te zijn opgeblazen om de geallieerde opmars te vertragen.

De Poolse commandant majoor Jan Maciejowski van de *10. Pulk Strzelcow* (Poolse pantserinfanterie) positioneerde zijn eenheden aan de westkant van Jort en begon de sterkte van Duitse eenheden te verkennen in het Franse dorp. De uitkomst van de verkenning was positief voor de eenheden van *10. Pulk Strzelcow*. Er bevonden zich daar hoofdzakelijk Duitse infanterie-eenheden die bezig waren met de aanleg van verdedigende stellingen. De verraste Duitse eenheden werden door de Polen aangevallen en vervolgens verjaagd of gevangen genomen. De succesvolle aanval op de Duitse militaire posities compenseerde het slechte nieuws dat de brug over de rivier de *Dives* was opgeblazen. De Poolse eenheden ondervroegen Duitse krijgsgevangen waar de rivier doorwaadbaar was. De Russische dwangarbeiders beaamden het Duitse verhaal dat er wel een doorwaadbare plek bestond in de rivier, in de buurt van de vernietigde brug.

Majoor Maciejowski nam op 15 augustus op basis van deze informatie het besluit de *Dives* langs de vernietigde brug over te steken (zie figuur 21 en 22).²⁵⁰ De aanwezigheid van Russische, Oekraïense en zelfs Poolse arbeiders in dit gebied valt te verklaren door de bouw, onderhoud en versterking van de *Atlantikwall*. De dwangarbeiders waren meestal van Slavische afkomst en zij werden, ook na 6 juni 1944, gebruikt voor het bouwen van verdedigings-stellingen voor de Duitsers. Voldoende kennis van de Duitse en Russische taal door Poolse militairen heeft ongetwijfeld een bijdrage geleverd aan de snelheid waarmee zij de informatie van gevangengenomen militairen en dwangarbeiders hebben verkregen en konden doorspelen aan hun commandant.

Het resultaat van deze actuele inlichtingen, in combinatie met het initiatief van de Poolse commandant om beslissingen te nemen, droegen bij aan een positieve wending voor de Poolse militairen aan het front in Normandië. Het besluit van Maciejowski om de rivier de *Dives* over te steken droeg wezenlijk bij aan de insluiting van het 7^e Duitse leger door de Polen op 16 augustus 1944. De Duitsers konden door de snelheid van het Poolse optreden geen verdedigende stellingen meer bouwen in het dorp en zodoende de geallieerde opmars vertragen. Ook Montgomery was tevreden over het behaalde resultaat, zoals hij beschreef op 17 augustus

²⁴⁹ *Tractable* betekent ‘meegaand’, ‘toegevend’. Het idee was dat de Duitse eenheden de strijd zouden opgeven als ze door de geallieerden werden ingesloten.

²⁵⁰ Hubert Meyer, *The 12th SS. The history of the Hitler Youth Panzer Division: Volume 2* (Mechanicsburg 2005), 51-100 aldaar 66.

1944: "...The best news I can give you tonight is that the gap has now been closed and the Polish Armoured Division has reached TRUN and is pushing on to CHAMBOIS...".²⁵¹

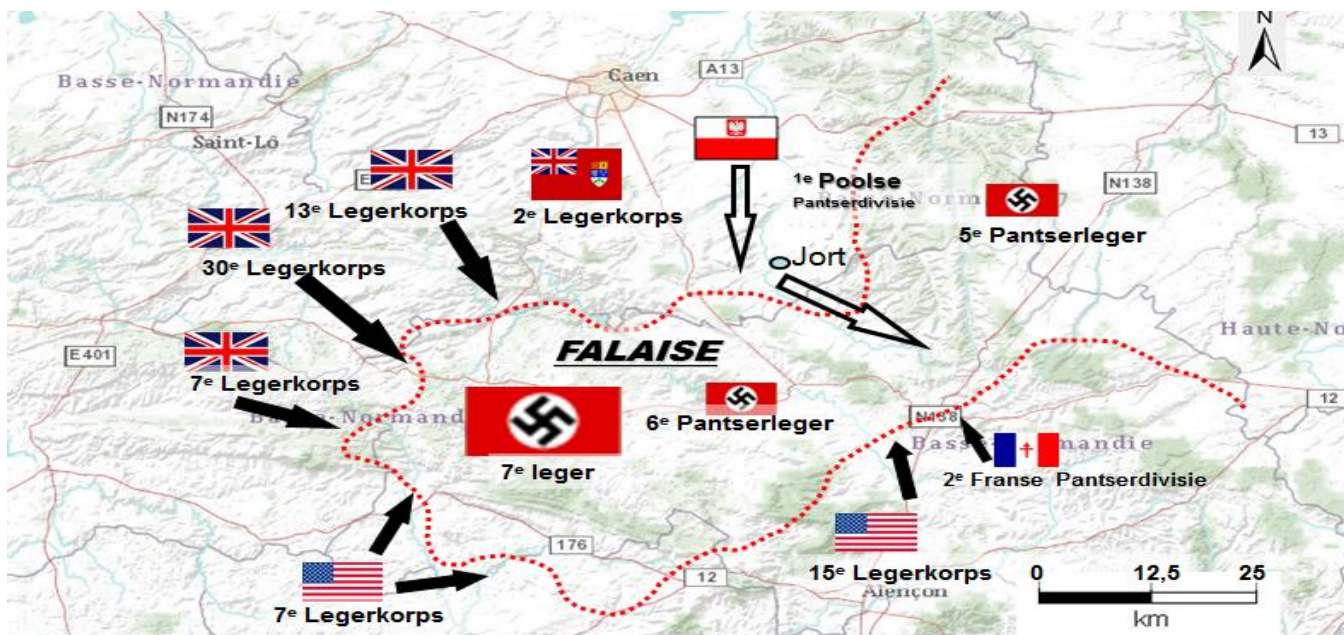

Fig.20 De Poolse opmars tijdens operatie Tractable richting Jort, waarbij de rivier Dives werd overgestoken (doorzichtige pijl). De Polen zochten vervolgens aansluiting bij het Amerikaanse 15^e Legerkorps om de omsingeling compleet te maken (kaart samengesteld door auteur).

Fig.21 en 22 Ongeveer 200 meter ten zuiden van de oorspronkelijke brug ligt de locatie waar de Polen de Dives hebben overgestoken. Een herinneringssteen (midden) aan de rand van het plaatsje Jort, markeert de plek waar de oversteek heeft plaatsgevonden. Het monument bevindt zich aan de oostelijke zijde van de rivier. Achter de herinneringssteen is de doorwaadbaarheid van de rivier te zien. Op deze locatie is de rivier ongeveer 30 centimeter diep (peildatum mei 2011). Volgens de lokale bevolking is de waterstand sindsdien niet veranderd. Het ondiepe water en de vlakke wal (onder) maakten de opstap van een Sherman of Cromwell tank technisch mogelijk. Het initiatief van een Poolse commandant hier is lovenswaardig. De foto is gemaakt in de richting (het westen) waar de Polen vandaan kwamen (foto auteur).

²⁵¹ Hamilton, *Master of the Battlefield. Monty's War Years 1942-1944*, 797.

Generaal Stanisław Maczek was zeer tevreden over het behaalde resultaat en gaf opdracht om snel door te stoten naar de volgende plaats, Trun.²⁵²

Deze plaats werd twee dagen later op 18 augustus 1944 bevrijd door de 1^e Poolse Pantserdivisie en de eenheden van de Canadese 4^e Pantserdivisie. De succesvolle rivieroversteek bleef niet onopgemerkt bij luitenant-generaal Guy Simonds. Hij complimenteerde generaal Stanisław Maczek met het succes van de Poolse operaties in de omgeving van Jort.²⁵³

Na de bevrijding van Trun gaf generaal Stanisław Maczek de opdracht om over een breed front van ongeveer 10 kilometer Chambois te benaderen. De aanwezigheid van Poolse eenheden alarmeerde de lokale Duitse legerleiding.²⁵⁴ De Duitsers maakten zich zorgen over de snelheid waarmee de Poolse eenheden zich sinds de rivieroversteek verplaatsten naar Chambois. Een inname van Chambois betekende immers dat het Duitse 7^e Leger ingesloten zou worden en niet meer kon ontsnappen. Op 19 augustus 1944 was er zelfs sprake van een tijdelijke insluiting van de Duitsers door het ‘afgedwaalde’ Koszutski’s regiment.²⁵⁵ Deze Poolse voorhoede wist de Amerikaanse 90^e Infanteriedivisie te bereiken op maar 8 kilometer van Chambois en sloot het Duitse 7^e leger in.²⁵⁶ Toch leidde de combinatie van grote hoeveelheden terugtrekkende Duitsers en constante (lucht)bombardementen ertoe dat de Polen een omsingeling niet konden bewerkstelligen. Ook de Amerikaanse 90^e Infanteriedivisie, onderdeel van het Amerikaanse 15^e Legerkorps dat zich gepositioneerd had ten zuidwesten van Chambois (zie figuur 20), kreeg te veel Duitse weerstand om vanuit het zuiden de Duitsers in te sluiten.

Als reactie op de omsingeling werden de 2^e SS Pantserdivisie en 9^e SS pantserdivisie ingezet om de Poolse aanwezigheid te neutraliseren, om zodoende een ontsnappingsroute voor het Duitse 7^e leger open te houden. Als reactie op deze dreiging kozen de Poolse eenheden ervoor om verdedigende posities in te nemen ten

²⁵² Copp, *Fields of fire: the Canadians in Normandy*, 235-237.

²⁵³ Mc Gilvray, *The Black Devils' March: A Doomed Odyssey*, 35.

²⁵⁴ Meyer, *The 12th SS. The history of the Hitler Youth Panzer Division: Volume 2*, 66-71.

²⁵⁵ John Terry Copp, *Fields of fire: the Canadians in Normandy* (2003), 240-241. De Canadese historicus beschrijft in zijn boek dat Koszutski's eenheid *had gone astray*. Deze Engelse uitdrukking kan tweeledig worden uitgelegd. Het kan betekenen afdwalen door eigen toedoen ('verdwaald zijn'), maar ook gedwongen worden om koers te wijzigen. De militaire term 'frictie' is dan van toepassing: "...door een kracht die activiteiten verstoort...van buitenaf opgelegd door een opponent of omgeving..." (zie Koninklijke Landmacht Doctrine Publicatie 3.2 *Landoperaties* 2-2). In Copp's boek ziet het er naar uit dat Koszutski's regiment Chambois niet kon bereiken door de combinatie van zware Duitse tegenstand in de *Falaise pocket* en de constante geallieerde (lucht)bombardementen. Maczek meldde namelijk dat hij een infanteriebataljon zou sturen om te assisteren. Dit is uitermate lastig te doen als de positie van het regiment niet bekend is ('verdwaald zijn'), dus is de semantische benadering van 'afdwaling door externe factoren' beter. Het is daarom aannemelijk te veronderstellen dat Koszutski op ongeveer 8 kilometer ten noorden van Chambois, een voor hem gunstige positie innam, om vervolgens te wachten op de logistieke ondersteuning en het gedetacheerde infanteriebataljon. Inmiddels was de ontsnappingsdruk van het Duitse 7^e leger in oostelijke richting al te veel op stoom gekomen, om de insluiting alsnog voor elkaar te krijgen.

²⁵⁶ Colonel C.P. Stacey, *The Victory Campaign . The Operations in North-West Europe 1944-1945* (Ottawa 1960), Volume III, 261.

noorden van Chambois op heuvel 262 (zie figuur 23 en 24). In plaats van terug te trekken, besloten de Polen om stand te houden in de ontsnappingsroute van het Duitse 7^e Leger.

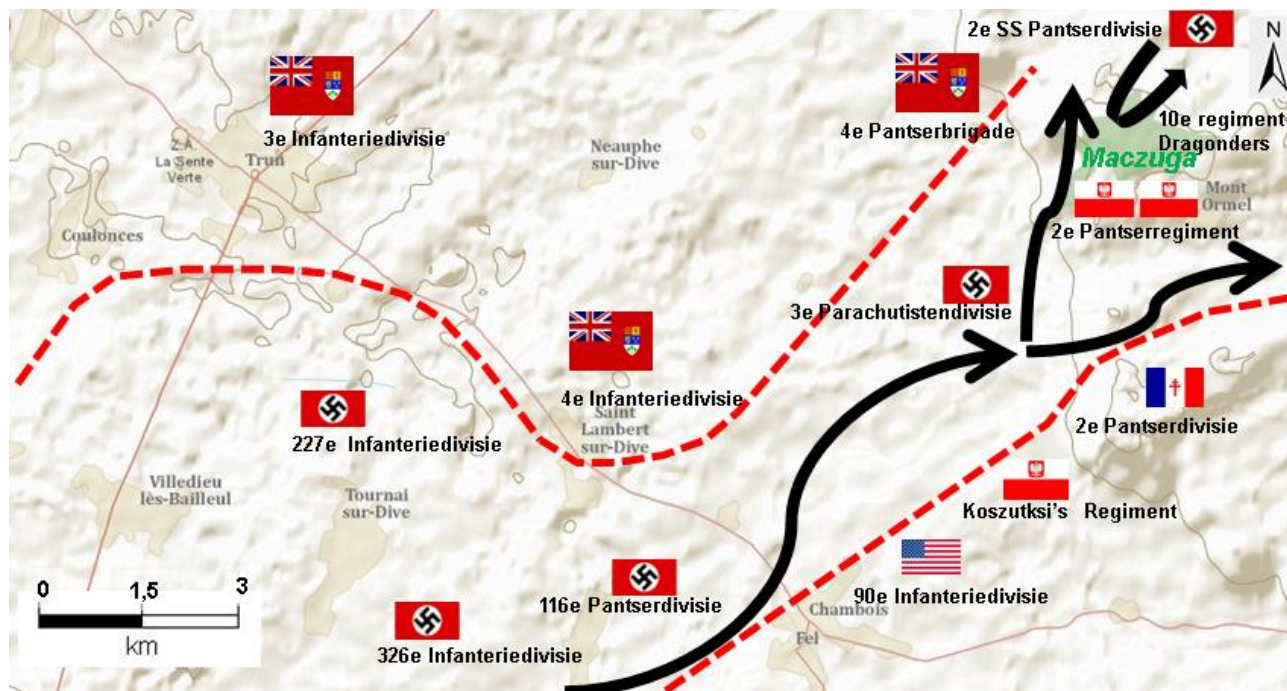

Fig.23 Na de bevrijding van Jort trekken de Polen snel op richting Trun en Chambois. Zij namen een verdedigende positie in rond Chambois, waardoor de ontsnapping van het Duitse 7^e Leger (zwarte pijl) ernstig werd belemmerd. De bovenste positie is de 'Maczuga' op heuvel 262 (noord) ten noordoosten van Chambois. Deze stelling lag precies in de terugtrekkende route van het Duitse 7^e leger en maakte de omsingeling van Falaise compleet (kaart samengesteld door auteur).

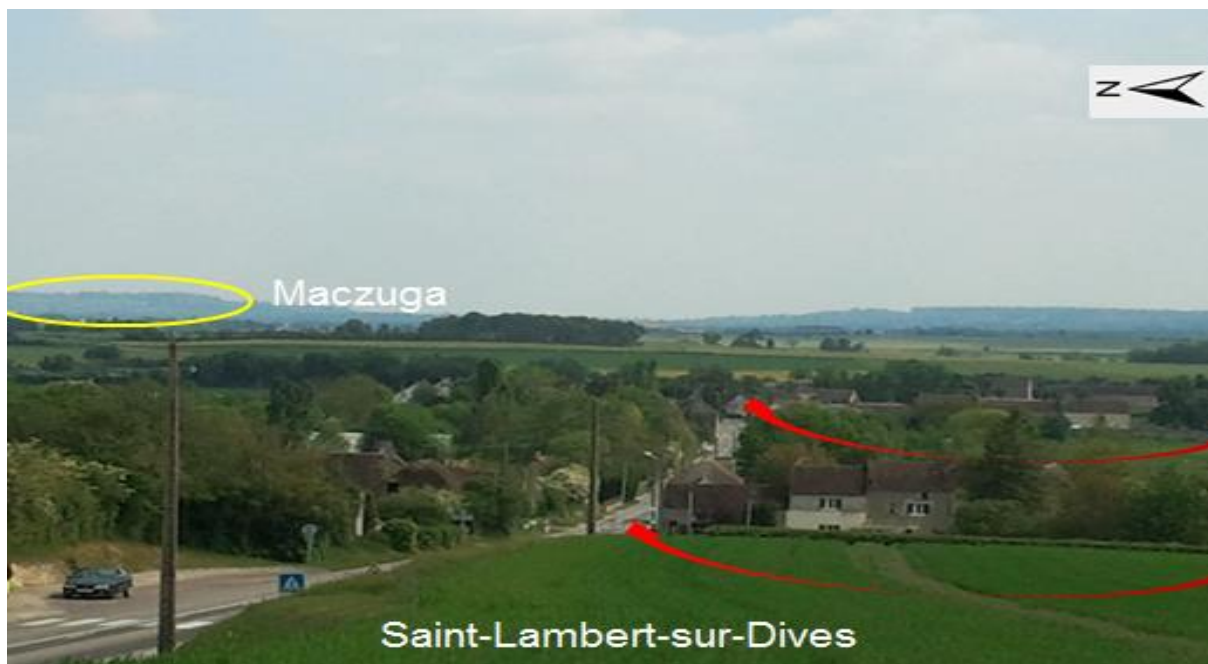

Fig.24 De Polen kwamen uit noordelijke richting en wilden naar Chambois. Maar het grootste gedeelte van de Poolse eenheden moest zich weer terugtrekken op de 'Maczuga' (geel) door de opgejaagde Duitse eenheden (rood). De weg op deze foto wordt de Couloir de la Mort (dodengang) genoemd vanwege het Duits militair materieel dat werd vernietigd door de geallieerde luchtmacht en artillerie. De weg loopt door Saint-Lambert-sur-Dives in oostelijke richting (foto auteur).

4.6 De ingegraven Polen houden stand

De genoemde heuvel 262 was eigenlijk een hoogtelijn op een militaire stafkaart, maar de Polen gaven het de bijnaam *Maczuga* ('knots' of 'knuppel'). Voor hen was deze beschutte verhoging in het terrein, met de typische Normandische *bocages*, de uitgelezen locatie waar ze de terugtrekkende Duitsers zouden tegenhouden. De heuvel fungeerde als een afsluitpunt in het landschap voor het ingesloten Duitse 7^e Leger. Ondanks de voordelen in het terrein kregen de Polen herhaaldelijk zware aanvallen te verduren van de 2^e SS Pantserdivisie en de 9^e SS Pantserdivisie nadat bijna een aansluiting met de Amerikaanse eenheden was gerealiseerd. De Duitse tegenaanval dwong de Polen om zich in te graven nabij Chambois en op de *Maczuga*. Op de verdedigende posities kregen de Polen het zwaar voor hun kiezen. Niet alleen door het terugtrekkende Duitse leger dat opgejaagd werd door de geallieerde grondeenheden en luchtmacht. Ook de blootstelling aan tegenaanvallen van de genoemde Duitse pantserdivisies was een bedreiging. De Duitse pantserdivisies waren er namelijk op gebrand om, in een ultieme reddingspoging, het overgebleven Duitse 7^e Leger te bevrijden uit het sluitende net van de geallieerde omsingeling.

In de verzwakking van het Duitse leger in Normandië speelden de Polen, achteraf gezien, een voorname rol. De geallieerden kregen meer tijd om de Duitse eenheden te slijten. Terwijl de Duitsers, op hun beurt, de Canadese, Britse en Amerikaanse omsingeling juist wilden vermijden en zich richting het noordoosten terugtrokken. Precies waar de Polen zich positioneerden, ontstond er een smalle corridor waarlangs de Duitse troepen zich terugtrokken. Weliswaar ondersteund door Canadees artillerievuur, maar gering in aantal, waren de Polen echter niet in staat om de corridor volledig af te sluiten.²⁵⁷ Toch probeerden zij, zonder logistieke ondersteuning, de Duitse eenheden zo veel mogelijk uit te schakelen. De intensieve gevechten zorgden voor een groeiend tekort aan munitie.²⁵⁸ Tegelijkertijd ondersteunden de Canadezen de Poolse posities op de *Maczuga* met artillerievuur.

Na verloop van tijd was de situatie zo nijpend dat de Polen de Duitsers zelfs met lege flessen te lijf gingen als slag- of stootwapen.²⁵⁹ De haperende bevoorrading leidde nog tot een grote consternatie. Maczek kreeg, volgens eigen zeggen, geen ondersteuning van generaal-majoor George Kitching (*Canadian 4th Armoured Brigade*) toen de Polen op de *Maczuga* in een uitzichtloze situatie terecht waren gekomen. Naar verluidt heeft Kitching gezegd "*to hell with them. They have run out of food and ammunition because of the inefficiency of their organization; our people have been fighting just as hard but we have managed to keep up our supply system.*"²⁶⁰ Ondanks de harde woorden, had Kitching wel een punt. De negatieve kant van het Poolse optreden was

²⁵⁷ Copp, *Fields of fire: the Canadians in Normandy*, 249.

²⁵⁸ John Keegan, *Six armies in Normandy: From D-Day to the liberation of Paris June 6th – August 25th 1944* (Londen 1984), 277-278.

²⁵⁹ Het betreft een ooggetuigenverslag van een lokale vrouw die het heeft waargenomen als meisje. In 2011 werd dit verhaal verteld bij het *Mémorial de Coudehard –Montormel* om de verbeterheid van de strijd te illustreren. De auteur heeft deze vertelling bijgewoond en wil nuanceren dat het een verhaal betreft van 70 jaar geleden, waardoor de juistheid moeilijk valt te controleren.

²⁶⁰ Copp, *Fields of fire: the Canadians in Normandy*, 249.

dat initiatief in het gevecht telde en die werd immers situationeel bepaald, zodat logistieke ondersteuning moest reageren op de gevechten. Terwijl de planmatige Angelsaksische traditie (meer dan de Polen) rekening hield met de logistieke ondersteuning tijdens het gevecht. De weigering van Kitching om de Polen te ondersteunen kwam hem uiteindelijk duur te staan. In eerste instantie werd de situatie op de Maczuga onderschat door de Canadezen, totdat Simonds poolshoogte kwam nemen en de ernst van de situatie inzag. Hij onthief Kitching prompt van zijn commando en zorgde ervoor dat de ondercommandant gedegradeerd werd tot brigadegeneraal.

261

Voor de Duitsers vormden de Poolse eenheden op de *Maczuga* een belemmering die tot elke prijs uitgeschakeld diende te worden om de corridor naar het oosten open te houden. De aanhoudende Canadese, Britse en Amerikaanse druk op het Duitse 7^e Leger resulteerde in een stroom aan terugtrekkende Duitse militairen die zich langs de Poolse posities persten nabij Chambois en de *Maczuga* (zie figuur 25). Ondanks dat de Duitse corridor slechts tweeënhalve dag bleef bestaan, ontstond er een ware slachting onder de Poolse en Duitse eenheden.

Op 21 augustus rond 14.00 uur kwam er een einde aan de strijd om de *Maczuga*. De Canadese *grenadier*

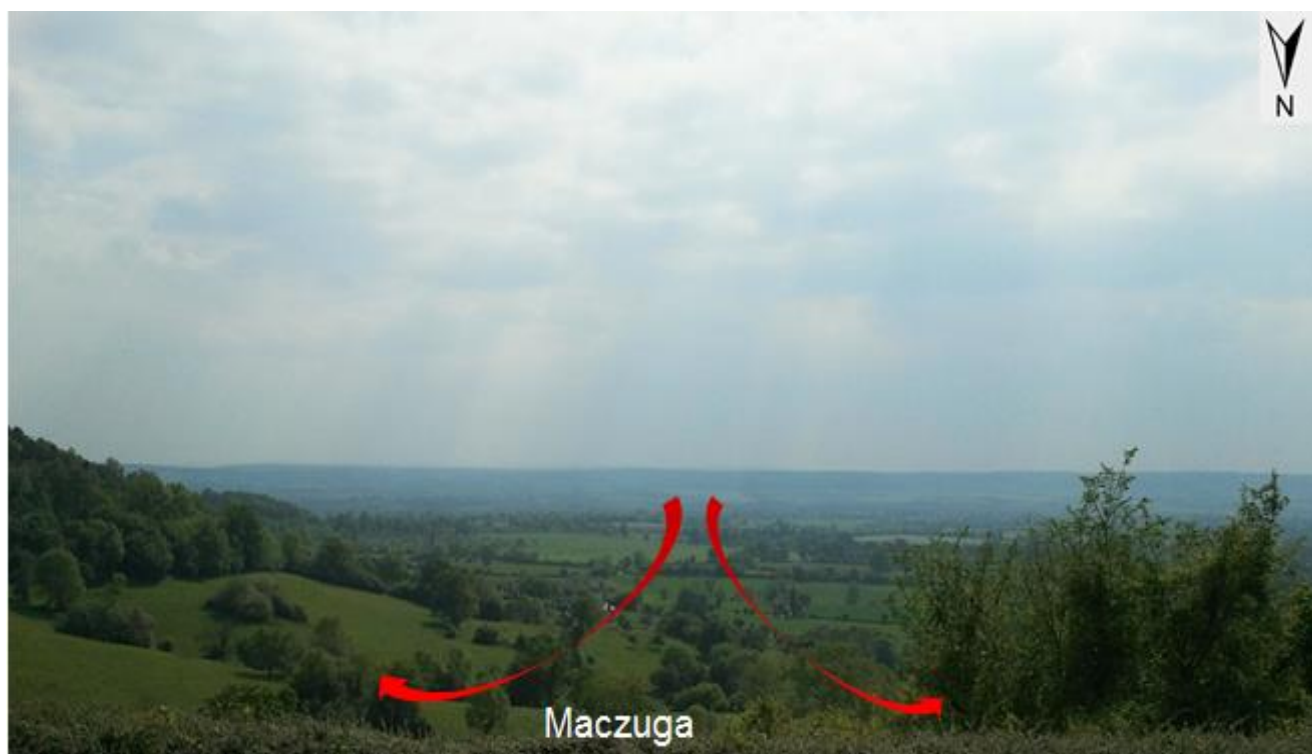

Fig.25 Het uitzicht vanaf de Poolse posities op de 'Maczuga' (heuvel 262). In de vallei zat het Duitse 7^e Leger dat omsingeld werd door de Britten, Amerikanen en Canadezen die zich hoofdzakelijk op de hoge posities bevonden, terwijl de gehele vallei onder vuur werd genomen door geallieerde luchtmacht en artillerie. De rode pijlen geven de voornaamste Duitse ontsnappingsroutes aan (foto auteur).

guards, die de Polen kwamen verlossen, aanschouwden een slagveld bezaaid met uitgeschakelde pantservoertuigen en met zowel Duitse als Poolse lijken. Volgens Canadese bronnen lagen de Duitse lichamen zo dicht bij elkaar dat het leek of ze elkaar aanraakten.²⁶² In het regimentsdagboek van de *grenadier guards* stond vermeld

²⁶¹ Zie Copp, *Fields of fire: the Canadians in Normandy*, 250 en Roman Johann Jarymowycz, *Tank tactics: from Normandy to Lorraine* (2001), 197.

²⁶² Stacey, *The Victory Campaign*, 265.

wat ze op heuvel 262 aantroffen toen ze de Poolse eenheden kwamen bevoorraden: *“The road, as were all the roads in the area, was lined and in places practically blocked by destroyed German vehicles of every description. Horses and men lay rotting in every ditch and hedge and the air was rank with the odour of putrefaction. Most of the destruction must have been caused by the air force, but the Poles had done their share. On the move up to Point 239 [the first phase of the advance] No. 1 Squadron lost three tanks and another was lost en route to 262....The enemy's losses were however far greater being two Panthers and another probable, one Pz Kw IV [a Mark IV tank], two self-propelled guns and probably 80 to 100 German infantry killed.... No. 1 Squadron's co-axes [machine-guns mounted "co-axially" with the main armament of the tanks] fired almost continuously from leaving 239 until arriving at 262 and the results were devastating. All the Germans in the area were either killed or ran away and the line of communication was opened up. The picture at 262 was the grimmest the regiment has so far come up against. The Poles had had no supplies for three days; they had several hundred wounded who had not been evacuated, about 700 prisoners of war lay loosely guarded in a field, the road was blocked with burned out vehicles both our own and enemy. Unburied dead and parts of them were strewn about by the score.... The Poles cried with joy when we arrived and from what they said I doubt if they will ever forget this day and the help we gave them.”*²⁶³

Niet alleen de *Grenadier Guards*, maar ook de opperbevelhebber van het Canadese 1^e Leger, Guy Simonds, heeft achteraf het slagveld bezocht van zijn eenheden. Hij bezocht ook de locatie van de 1^e Poolse Pantserdivisie in de omgeving van Montormel. Toen hij het resultaat zag van de zware gevechten merkte hij op dat hij: ‘in zijn leven nog niet zo een resultaat van militaire slachting heeft gezien’.²⁶⁴ De moordpartij was enorm. De lijken van militairen en dode paarden droegen bij aan een geweldige stank in de late zomermaand van 1944. Volgens de overlevering die circuleert bij de lokale bevolking kregen de kinderen zakdoeken met *eau de cologne* om de stank van rottend vlees enigszins dragelijk te maken. Het rottingsproces trok zoveel vliegen aan dat het net leek of donkere wolken zich samenpakten boven de vallei, maar in werkelijkheid waren het zwermen vliegen die zich te goed deden aan de lichamen van mens en dier.²⁶⁵

4.7 De uitkomst van de omsingeling van Falaise

Het operationele probleem tijdens het geallieerde optreden in de *Falaise pocket* had voornamelijk te maken met de verandering van het momentum. Na de trage opmars van de Britten naar Caen en de daar bijbehorende Duitse tegenstand, werd er druk uitgeoefend op Montgomery door Eisenhower en Churchill snelheid te creëren en de Duitsers in te sluiten. De overgang van behoedzaam naar snelheid (*Operation Tractable*) door de Canadese 4e divisie en de Poolse 1e divisie leidde ertoe dat de gevechtsondersteuning (vuursteun en logistiek) nauwelijks

²⁶³ Ibidem, 264.

²⁶⁴ ‘Poles Great Fight: Defeated Two SS Corps and Closed the Gap’ in: *The Tank*, 26, (1947), 78.

²⁶⁵ Dit zijn verhalen die worden verteld door lokale bewoners, *Mémorial de Coudehard –Montormel* (2011). Optekening door de auteur.

in staat was om de versnelling te faciliteren. Met als gevolg dat de Canadezen en de Polen wel de Duitsers uit hun balans haalden met hun snelheid, maar zichzelf in een benarde situatie brachten.

De Poolse bijdrage aan de *omsingeling van Falaise* was van groot belang in het verloop van de verdere strijd tegen Nazi-Duitsland. Ondanks de uitbraak van Duitse militaire eenheden was het grootste gedeelte van het Duitse 7^e Leger rond 1 september 1944 niet meer inzetbaar als een samenhangende eenheid. Het Derde Rijk verloor ongeveer 450.000 militairen in Normandië (ongeveer tweederde van het Duitse 7^e leger) en zou tot het Ardennenoffensief (16 december 1944 - 25 januari 1945) niet meer in staat zijn om tegen de geallieerden een grootschalige, gecoördineerde tegenaanval uit te voeren.²⁶⁶ Hierbij valt wel aan te tekenen dat reeds voor het Ardennenoffensief de geallieerden werden geconfronteerd met hardnekkige en georganiseerde Duitse weerstand in Zuid-Nederland in september 1944.

Tijdens de de acties in Normandië leden Poolse gevechtseenheden gemiddeld verliezen van 20 procent. Sommige eenheden misten zelfs meer dan 30 procent van hun totale gevechtskracht.²⁶⁷ De totale Poolse verliezen in absolute getallen waren 1.441 gesneuvelden, gewonden en vermisten. Dit cijfer stond - in procentueel opzicht - gelijk aan een verlies van circa 10 procent van de totale personele vulling van de 1^e Poolse Pantserdivisie.

²⁶⁶ Zie McGilvray, *The Black Devils' March: A Doomed Odyssey*, 55 en English, *The Canadian Army and the Normandy Campaign*, 235.

²⁶⁷ Maczek, *Van paardenwagen tot tank*, 212.

5. De Poolse bijdrage aan de bevrijding van Nederland

5.1 Inleiding

Na Normandië trok de 1e Poolse Pantserdivisie, via Abbéville en Ieper, naar Gent. De tocht door Frankrijk en België werd gekenmerkt door een snelle opmars, kortstondige gevechten en relatief weinig verliezen. De verklaring hiervoor ligt in het feit dat de Duitsers bezig waren met het terugtrekken en slechts relatief weinig verzetshaarden opwierpen tegenover de geallieerde krijgsmacht die snel doorstootte. Zo zijn er in de periode na Normandië en vóór de bevrijding van Breda in totaal 329 Poolse militairen van de 1^e Poolse Pantserdivisie gesneuveld, gewond of vermist.

Alleen al de Poolse operaties in Zuid-Nederland droegen bij aan meer dan een verdubbeling van dit cijfer. Tijdens de inname van Breda en omstreken steeg aan de zijde van de 1^e Poolse Pantserdivisie het totale aantal Poolse slachtoffers tot 945.²⁶⁸ Daar bovenop kwamen nog de extra mensenlevens die werden geëist door de deelname van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade aan *Operation Market Garden*.

Vanaf 16 september 1944 opereerden twee Poolse eenheden in Nederland, de 1^e Poolse Pantserdivisie onder leiding van generaal Stanisław Maczek en de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade van generaal Stanisław Sosabowski. In het vorige hoofdstuk is het optreden van de 1^e Poolse Pantserdivisie in Frankrijk besproken. In september 1944 werd deze eenheid ingezet tijdens operaties in België, hoofdzakelijk om de Westerschelde te bevrijden van Duitse bezetting. Dit gebied was cruciaal voor de geallieerde opmars, omdat de zeearm toegang gaf tot Antwerpen. De Belgische havenstad (bevrijd op 4 september 1944) was van logistiek belang voor de geallieerde eenheden in West-Europa, omdat het merendeel van de bevoorrading nu vanuit Normandië moest komen.²⁶⁹

De Poolse deelname had in deze fase voornamelijk betrekking op de bevrijding van het Nederlandse gedeelte in de geallieerde operatie, namelijk in Zeeuws-Vlaanderen bij de plaatsen Axel en Hulst. De bevrijding van Axel in Zeeuws-Vlaanderen ging, volgens enkele Poolse officieren, gepaard met de meest hevige tegenstand die ze waren tegengekomen sinds Normandië.²⁷⁰ Dit was volgens de Polen een voorbode van de zware Duitse tegenstand die kon worden verwacht op het Nederlandse grondgebied. Ondanks het hardnekkige Duitse verzet maakten de Poolse militairen, vergeleken met de Angelsaksische bevrijders, relatief weinig gebruik van artillerie- en luchtsteun tijdens hun bevrijdingsacties. De onnodige vernietiging van steden werd veelal veroorzaakt door de combinatie van felle Duitse tegenstand en de geallieerde noodzaak om het offensieve momentum te behouden. De snelle inname van Breda door de Polen leidde ertoe dat de vernietiging van historische gebouwen en het menselijk leed zoveel mogelijk beperkt werd.²⁷¹

²⁶⁸ Ibidem, 234 en McGilvray, *The Black Devils' March: A Doomed Odyssey*, 71.

²⁶⁹ Maczek, *Van paardenwagen tot tank*, 230-231

²⁷⁰ Col. dr. Z.M. Szydlowski, *De strijd om Axel in September 1944* (Axel 1949), 44-45.

²⁷¹ Maczek, *Van paardenwagen tot tank*, 250

In tegenstelling tot de 1^e Poolse Pantserdivisie van Maczek was Sosabowski's parachutistenbrigade nog niet in actie gekomen tijdens de bevrijding van West-Europa. Deze eenheid zou, achteraf gezien, een belangrijke rol spelen in een van de meest bekende en moeilijkste geallieerde operaties in West-Europa. Voor de eenheid van Stanisław Sosabowski werd de inzet tijdens *Market Garden* een 'vuurdoop', zoals de *omsingeling van Falaise* het eerste grote gevecht was voor de 1^e Poolse Pantserdivisie. Naast overeenkomsten waren er ook grote verschillen te onderkennen tussen de eenheden van de generaals Maczek en Sosabowski.

De 1^e Poolse Pantserdivisie werd door de Canadese legercommandanten Crerar en Simonds gezien als een waardevolle bijdrage aan de operaties in Normandië, mede door haar snelle opmars en gedrevenheid. De bijdrage van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade werd echter door Montgomery afgekraakt na afloop van *Market Garden*. Dit hoofdstuk zal zich richten op de vraag: *welke overeenkomsten of juist verschillen zijn er te onderkennen in het optreden van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade en de 1^e Poolse Pantserdivisie in Nederland?*

Gekozen is om niet de Poolse bevrijdingsacties rond Axel en Hulst centraal te plaatsen, hoe interessant deze dan ook mogen zijn geweest. De nadruk ligt op de bevrijding van Breda door de 1^e Poolse Pantserdivisie. Deze keuze is gerechtvaardigd door het feit dat de Poolse bijdrage in het eerste geval een uitloper was van een militair optreden buiten Nederland. Hoewel de bevrijding van de stad Breda ook onderdeel uitmaakte van een operatie ten behoeve van de bevrijding van de Schelde, was het een offensieve operatie van de Polen die grotere gevolgen heeft gehad voor de bevrijding van Zuid-Nederland dan de activiteiten in Zeeuws-Vlaanderen. De Poolse gevechtsacties bij Kapelsche Veer (Sprang-Capelle) op 30 en 31 december 1944 en in januari 1945 worden ook buiten beschouwing gelaten. Ondanks de hevige gevechten betrof het hier geen Pools offensief optreden tijdens de bevrijding, maar een reactie op een Duitse tegenaanval. De Duitse operatie, genaamd *Fall Braun*, beoogde een doorstoot vanuit Noord-Nederland om de essentiële bevoorradingshaven Antwerpen op de geallieerden te heroveren.

De 1^e Poolse Pantserdivisie maakte geen deel uit van *Market Garden*, maar hield zich in het najaar van 1944 tijdens *Operation Pheasant* bezig met de bevrijding van Zuidwest-Nederland. Gedurende dit geallieerd optreden werd de stad Breda bevrijd om vervolgens, in noordelijke richting, de Moerdijkbrug te ontdoen van Duitse posities. Daar stopte de opmars en de militairen van de 1^e Poolse Pantserdivisie bleven in de winter van 1944-1945 in Noord-Brabant. Tot aan het vroege voorjaar van 1945 verbleven militairen van de 1^e Poolse Pantserdivisie grotendeels in de stad Breda. Zij raakten bevriend met de bevolking en kwamen na de oorlog als veteranen terug naar Breda. Veelal omdat de politieke situatie in hun naoorlogse vaderland steeds grimmiger werd.

5.2 De planning van *Operation Market Garden*

Reeds vanaf het begin van de landing in Frankrijk was de inzet van de bondgenootschappelijke strategie om via een snelle opmars Nazi-Duitsland te verslaan. De vier grote geallieerde partners, de Amerikanen, Britten, Canadezen en Polen (met op dat moment 16.000 grondtroepen in Normandië), maakten snelle vorderingen. Zij wilden na de uitbraak in Normandië zo snel mogelijk de Duitse wil breken om in West-Europa door te vechten. Het richtpunt van de geallieerde eenheden was de vernietiging van het Duits militair-industrieel complex, dat voor-

namelijk geconcentreerd was in het Roergebied. Uitschakeling en inname van de Duitse industriële productiecapaciteit genoten daarom prioriteit.

Er bestonden twee visies in het geallieerde kamp om de route naar het Roergebied te bespoedigen. De Amerikaanse visie van generaal Eisenhower behelsde het opzetten van een ‘breed front’, met als doel de Duitse troepen over de hele linie terug te drijven naar Duitsland. De Britse visie, vertolkt door veldmaarschalk Montgomery, hield vast aan een ‘smal front’. Volgens de Brit moest een doorbraak geforceerd worden op een aantal plaatsen in de Duitse verdediging, gevolgd door een versnelde geallieerde opmars naar het Duits militair-industrieel complex. De algemene opvatting van Montgomery was dat deze methode eerder zou leiden tot een verkorting van de strijd in West-Europa dan een ‘breed front’ aanpak, waar de Amerikaanse legerleiding een voorstander van was.²⁷² Hij schreef daarom op 3 september 1944 dat het Britse 2^e Leger in beweging zou komen richting het noorden van het Roergebied: “*Second Army will advance from BRUSSELS-ANTWERP on 6 Sep directed on WESEL and ARNHEM and passing round North side of the RUHR. Require airborne operation of one British Division and Poles on evening 6 Sep or morning 7 Sep to secure bridges over RHINE between WESEL and ARNHEM*”.²⁷³ Maar Montgomery moest nog goedkeuring krijgen van generaal Dwight D. Eisenhower, de *Supreme Head Allied Expeditionary Forces* (SHAEF) in Europa voor de uitvoering van zijn plan.

Uiteindelijk besloot Eisenhower dat het voorstel van Montgomery (tijdelijk) voorrang zou krijgen boven het brede front van de Amerikanen, maar niet in de gewenste omvang. De Britse veldmaarschalk vermeldde in zijn biografie dat hij Eisenhower had overtuigd dat een ‘smal front’ de beste optie was.²⁷⁴ Vanuit Brits nationaal belang was er ook een goede reden voor dit plan. De Duitse V2 raketten vormden namelijk een steeds grotere dreiging voor het openbaar leven in Londen. Een landing in Noord-Nederland kon bijdragen aan de vernietiging van deze Duitse raketten, vanwege de situering van de lanceerinrichtingen.²⁷⁵ Door Eisenhower’s toezeggingen over de allocatie van militaire middelen kreeg Montgomery ‘groen licht’ om op 10 september 1944 zijn plan gestalte te geven.²⁷⁶

Al snel werd door Montgomery de keuze gemaakt om via Nederland een doorstoot te forceren richting het Duitse Roergebied. De keuze om de operatie via Nederland uit te voeren lag voor de hand. Het was immers de kortste route voor de geallieerden en dan nog door een relatief vlak landschap, met als welkome bijkomstigheid dat de snelheid van een doorstoot hoog gehouden kon worden. Naast de voordelen van het terrein waren er ook nadelen. Nederland bevatte veel rivieren en daardoor speelden bruggen in het militair optreden een belangrijke rol. Behalve bruggen was de Nederlandse bodemgesteldheid ook van belang. Op vele plaatsen in het rivierenlandschap was de bodem te zacht voor pantservoertuigen om overheen te rijden, of voor vliegtuigen om op te landen. Uiteindelijk was Nederland een geurbaniseerd land met een relatief groot aantal steden, geconcentreerd

²⁷² Lloyd Clark, *De slag om Arnhem 17-21 september 1944. Een brug te ver* (Oosterhout 2005), 9-13. Oorspronkelijke Engelse titel: *Arnhem: Operation Market Garden, September 1944* (Stroud 2002).

²⁷³ Nigel Hamilton, *Monty: The Field-Marshal 1944-1976* (Londen 1986), 22.

²⁷⁴ Bernard Montgomery, *The Memoirs of Field-Marshal Montgomery* (Barnsley 2005; Oorspronkelijke uitgave Londen 1958), 265-278.

²⁷⁵ Montgomery, *The Memoirs of Field-Marshal Montgomery*, 265-278.

²⁷⁶ C.E.H.J. Verhoef, *De slag om de Ginkelse heide* (Soesterberg 2002), 29.

op een kleine oppervlakte. Een succesvolle uitvoering van een militaire operatie door Nederland kon alleen geschieden door een volledige controle van bruggen, wegen en steden, die op de route van de opmars lagen.

Om het 'smal front' tot een succes te maken ging de staf van Montgomery verder met de planning van een militaire operatie met luchtlandingseenheden, die cruciale bruggen moesten innemen en veiligstellen. Tegelijkertijd moesten de grondeenheden oprukken om zo snel mogelijk de luchtlandingseenheden te ontzetten en door te stoten over de grootste Nederlandse rivieren, Maas en Rijn. Het einddoel van de operatie was een succesvolle inname van de brug bij Arnhem, waarna geallieerde eenheden konden afzakken in zuidoostelijke richting naar het Roergebied.

Het was een aanpassing op een ander plan voor een luchtlanding, genaamd *Operation Comet*, dat veel weerstand ondervond vanwege het optimistische karakter van de operatie.²⁷⁷ Het optimisme hing samen met de voortvarendheid van de geallieerden in hun opmars tegen de Duitsers sinds de *omsingeling van Falaise*. Nadien trokken de Duitse eenheden zich voornamelijk terug en waren er geen indicatoren dat de Duitsers met een groot tegenoffensief zouden komen. Montgomery dacht dan ook dat de *Wehrmacht* uiteen geslagen was en geen vuist meer kon maken tegen het geallieerde offensief.²⁷⁸ Het is zeer aannemelijk dat deze opvatting onder de hoge commandanten ook haar effect had op de andere bondgenootschappelijke militairen. Een gevaarlijke houding met het risico van onderschatting van de Duitse tegenstand in West-Europa.

Er was in het planningsproces van *Comet* weinig rekening gehouden met de locaties van sterke Duitse eenheden in het gebied, met als gevolg dat er minder luchtlandingseenheden werden gepland voor inzet. Zowel de Amerikaanse generaals als Sosabowski hadden kritiek op het geringe aantal van geallieerde eenheden, die betrokken zouden worden bij de operatie. Eisenhower bleef echter de gedachte van een 'smal front' operatie, zoals Montgomery voor ogen stond, steunen als een welkome afwisseling van de reeds toegepaste 'breed front' operaties van de Amerikaanse generaal Patton.

Het gewijzigde plan werd *Operation Market Garden* genoemd en Montgomery en zijn staf kregen op 10 september 1944 van Eisenhower toestemming om de operatie daardwerkelijk uit te voeren. Na een logistieke inventarisatie kon het uiteindelijke plan op 12 september 1944 in werking treden onder de naam *Operation Market Garden*. Dit draaiboek was hoofdzakelijk gebaseerd op *Operation Comet*, maar dan aangevuld met extra Amerikaanse luchtlandingseenheden, zodat er meer sprake zou zijn van een geallieerd overwicht bij de luchtlandingen. In het kort bestond het plan uit twee componenten, waarbij lucht- en landeenheden elkaar moesten ondersteunen om de bruggen in Nederland in te nemen voor een doorstoot naar het Roergebied. De luchteenheden (*Market*) werden gevormd door Amerikaanse, Britse en Poolse eenheden die vanaf 17 september 1944 de verschillende bruggen moesten innemen, zodat het Britse 2^e Leger (*Garden*) zou kunnen doorstoten richting Arnhem. De bovengenoemde luchtlandingseenheden waren vanaf 8 augustus 1944 al ondergebracht in de *First Allied Airborne Army* (FAAA) die uit ongeveer 35.000 militairen bestond. Deze Britse, Poolse en Amerikaanse

²⁷⁷ Clark, *De slag om Arnhem 17-21 september 1944*, 11-14.

²⁷⁸ Sidney Urquhart, 'Return to Arnhem' in: *Quarterly journal of Military History*, Vol. 19 nr. 3 (2007), 54-63, aldaar 55-56.

parachutisten vormden de strategische reserve van Eisenhower. Montgomery mocht van Eisenhower dit contingent inzetten voor zijn *Operation Market Garden*.

De FAAA werd sinds de landing in Normandië (6 juni 1944) niet gebruikt en was daarom gemotiveerd een bijdrage te leveren aan de bevrijding van West-Europa en de nodige gevechtservaring op te doen. Te meer daar de FAAA sinds 8 augustus 1944 zestien keer beschikbaar werd gehouden voor operaties die telkens weer werden afgelast.²⁷⁹ Na Normandië trokken de Duitsers zich namelijk terug en het inzetten van de FAAA bleek daarom een te kostbare aangelegenheid.

Ook de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade van Sosabowski was een onderdeel van de FAAA. Het grootste verschil met de andere Britse en Amerikaanse luchtplandingsseenheden was dat de Poolse parachutisten zichzelf zagen als een eenheid met een *status aparte* binnen de FAAA. Deze uitzonderingspositie refereert aan de impliciete uitspraak van de Poolse regering in ballingschap dat de eenheid gericht was op de bevrijding van Polen. In tegenstelling tot hun Angelsaksische collega's waren ze niet ongerust over een mogelijke inzet. Zij waren ervan overtuigd dat zij boven Warschau ingezet zouden worden of een *intermediate objective* moesten innemen om de bevrijding van Polen te faciliteren.

5.3 De opstand in Warschau

Inmiddels vond sinds 1 augustus 1944 een opstand plaats in Warschau tegen de Duitse bezetter. Het tijdstip van 1 augustus viel samen met de komst van Sovjetverkenningseenheden aan de rand van Warschau, eind juli 1944. Op dat moment gaf de Poolse regering in ballingschap opdracht aan de *Armia Krajowa* ('het vaderlandse leger') een opstand te beginnen tegen het Duitse gezag in Warschau. De *Armia Krajowa* was de bewapende tak binnen de Poolse ondergrondse en telde eind 1943 350.000 leden in Polen, waarvan zeker 50.000 man actief waren in Warschau.²⁸⁰ Het totale aantal opstandelingen in de hoofdstad moet worden geschat op ongeveer 150.000 deelnemers, onder wie oud-militairen, padvinders en de lokale burgerbevolking.²⁸¹

Het inmiddels gearriveerde Sovjetleger bleef echter ten oosten van de rivier Wisla staan en hield een 'gevechtspauze'. Stalin's leger zou pas weer verder trekken nadat de opstand door de Duitsers was neergeslagen. Enkele Poolse eenheden van de Poolse 1^e Divisie van generaal Zygmunt Berling die meevochten aan de Sovjetkant negeerden het bevel voor een gevechtspauze en mengden zich in de strijd aan de zijde van de *Armia Krajowa*.²⁸² Deze Poolse ondersteuning was niet voldoende, maar zij zorgde er wel mede voor dat de opstand werd verlengd tot 2 oktober 1944.

Het verzet tegen de Duitse bezetter verliep desastreus voor de bevolking van de Poolse hoofdstad. In Warschau werden 166.000 burgers en militairen van de *Armia Krajowa* slachtoffer van de Duitse reactie op het

²⁷⁹ Clark, *De slag om Arnhem 17-21 september 1944*, 14-15.

²⁸⁰ Meyer, *Grundzüge der Geschichte Polens*, 131.

²⁸¹ Ibidem, 135, en Hempel, *Poland in World War II*, 87.

²⁸² Hempel, *Poland in World War II*, 103.

verzet. Ongeveer 70% van de gebouwen werd daarbij vernietigd.²⁸³ Na drie maanden gevechtspauze, in januari 1945, hervatten de Sovjets hun offensief en bereikten de levenloze Poolse hoofdstad. De Poolse communisten, die sinds juli 1944 in Lublin zetelden en een provisorische regering vormden, volgden de Sovjeteenheden naar de hoofdstad. Als Stalin's getrouwe Polen genoten zij de steun van Moskou en ontwikkelden zich tot de politieke tegenstander van de Poolse regering in Londen.

Het besluit van de Sovjets in augustus 1944 halt te houden aan de Wisla had als voornaamste reden dat er behoefte was aan militaire reserves voor de *final push* naar Duitsland. De logistieke lijnen vanuit Rusland waren lang en voorraden moesten worden aangevuld, op dezelfde plek waar de Sovjetlegers een kwart eeuw eerder (in juli 1920) ook al stonden gedurende de *Wojna Bolszewicka*. De herinnering aan deze mislukte Poolse campagne zal waarschijnlijk ook hebben bijgedragen aan de passieve houding van Stalin en zijn maarschalk Georgi Zjoekov om het Poolse volk te hulp te schieten. Een andere reden was dat de *Armia Krajowa* een uitvoerend orgaan was van de Poolse regering in ballingschap. Deze regering stond immers op gespannen voet met de Sovjet-Unie door de massamoorden van Poolse officieren en notabelen nabij Katyn. De Russen hadden dus baat bij een regering die het Sovjetbewind vriendelijkgezind was en open stond voor communistische invloeden.

Voor de Poolse manschappen waren deze politieke en militaire omstandigheden doorslaggevend voor het beeldvormingsproces van de Poolse militair die ingezet werd bij *Operation Market Garden*. Sosabowski en zijn militairen wisten uiteraard dat er een opstand gaande was in Warschau. Deze informatie kwam binnen in Groot-Brittannië via inlichtingen uit Polen zelf. De Britten en de Poolse militairen in West-Europa waren hiervan dus op de hoogte.

De eenheden van Maczek waren reeds betrokken bij de bevrijding van West-Europa en wilden uiteraard naar Polen doorstoten voor de bevrijding van hun eigen land. De Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade van Sosabowski had echter nog geen gevecht geleverd en was naar de mening van de Poolse generaal 'vrij' om ingezet te worden in Polen.

5.4 De Poolse landing nabij Arnhem

In totaal namen 11.920 militairen deel aan de luchtlandingen tijdens *Operation Market Garden*. Ongeveer 14 % (1.689 militairen) van dit aantal was Pools.²⁸⁴ De Poolse eenheden waren als onderdeel van de Britse commandostructuur afhankelijk van de operationele planning van hun Angelsaksische bondgenoten. Achteraf gezien ging er veel verkeerd. Niet alleen Sosabowski had kritiek op de initiële planning van de operatie, ook de Britse inlichtingenofficier majoor Brian Urquhart tekende bezwaar aan tegen de komende operatie en werd op 15 september 1944 -gedwongen- met ziekteverlof gestuurd.²⁸⁵

²⁸³ Meyer, *Grundzüge der Geschichte Polens*, 135-139.

²⁸⁴ Dyrda, Jerzy R., 'Arnhem, Oosterbeek & Driel. September 1944' in: Martin Middlebrook, *Arnhem 1944. The Airborne Battle, 17-26 September* (Londen 1994), 438-439. De aantallen van Poolse militairen die Dyrda noemt (1689) komen niet geheel overeen met de hoeveelheid van het Kapittel der Militaire Willems-Orde. Deze organisatie spreekt over 1679 Poolse militairen die meevochten tijdens *Market Garden*.

²⁸⁵ Urquhart, 'Return to Arnhem', 59.

De naamgenoot van generaal Urquhart, baseerde zich op luchtfoto's en rapportages van het Nederlands verzet. Zowel deze berichtgeving als de Britse *Intelligence Summaries* (INTSUMs) gaven aan dat de Duitsers zich aan het hergroeperen waren rond Arnhem. Ook de hoger gerubriceerde ULTRA rapportages vermeldde dat Duitsers actief waren rond Arnhem, maar deze informatie werd niet gedeeld met Browning (terwijl Montgomery wel toegang had tot deze berichten).²⁸⁶ In de zienswijze van de Britse generaal was zijn inlichtingenofficier, majoor Urquhart, daarom de enige belemmering voor het uitvoeren van zijn operatieplan. Browning maakte de afweging om geen wijziging in het bestaande plan door te voeren en stuurde zijn inlichtingenofficier met ziekteverlof.

Op het eerste gezicht is het zeer merkwaardig om te constateren dat de geheime Britse ULTRA rapportages de bondgenoot Sosabowski niet bereikten. Deze inlichtingen kwamen namelijk van Duitse gecodeerde berichten die de Britten konden intercepteren, dankzij de hulp van de Poolse inlichtingendienst. Op 26 juli 1939 kreeg Groot-Brittannië een gekraakte versie van het ENIGMA apparaat.²⁸⁷ Toch resulteerde dit Poolse geschenk niet in een betere informatiepositie voor Sosabowski, vanwege de hoge nationale rubricering van de informatie. De rapportages (met codenaam ULTRA) die werden onderschept, waren voorbehouden aan Britse politieke en militaire besluitvormers in de hoogste echelons en werden –logischerwijs– niet met een Poolse commandant gedeeld. Het belang van de geïntercepteerde berichten moet niet worden onderschat. Harry Hinsley, een historicus met expertise in de Britse inlichtingen tijdens de Tweede Wereldoorlog, gelooft dat de afloop van de oorlog met mogelijk twee tot vier jaar is verkort door ULTRA.²⁸⁸ Het is zeer aannemelijk dat de geallieerden nauwgezet op de hoogte waren van de Duitse plannen op militair-strategisch en deels op operationeel niveau, zodat de Britten en Amerikanen gericht konden reageren op de militaire intenties van de Duitsers. Na de oorlog hebben invloedrijke personen als Churchill en Eisenhower bevestigd dat de ULTRA rapportages de doorslag hebben gegeven in het verslaan van Nazi-Duitsland.²⁸⁹

Niet alleen Browning liet zijn eigen inschatting van de situatie prevaleren boven de inlichtingenrapportages. Het is bekend dat Montgomery zich ook niet liet leiden door nieuwe informatie over Duitse troepenbewegingen. Prins Bernhard had eerder die maand, op 6 september 1944, een gesprek met Montgomery. Tijdens dit onderhoud vertelde de prins aan Montgomery dat het Nederlands verzet meldde dat de Duitsers bezig waren zich terug te trekken. Volgens Bernhard moesten de geallieerden gebruik maken van de geboden situatie en de Duitse eenheden uit Nederland verjagen. Montgomery gaf aan dat hij de Nederlandse rapportages onbetrouwbaar vond.²⁹⁰

²⁸⁶ Mead, *General 'Boy'*, 122.

²⁸⁷ Gordon Welchman, *The Hut Six Story* (Londen 1982), 158. Het ENIGMA apparaat versleutelde alle gerubriceerde informatie van de Duitsers. De Polen hadden de code gekraakt vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en gaven deze kennis door aan Groot-Brittannië. De Britten kregen op deze manier, door de Polen, een voorsprong op de ontcijfering van het Duitse berichtenverkeer.

²⁸⁸ Harry Hinsley wordt beschreven in Christopher Moran, *Classified. Secrecy and the State in Modern Britain* (Cambridge 2013), 255-280, aldaar 255.

²⁸⁹ Moran, *Classified. Secrecy and the State in Modern Britain*, 255, en Anthony Beevor, *The Second World War* (Londen 2012), 420.

²⁹⁰ Annejet van der Zijl, *Bernhard. Een verborgen geschiedenis* (Amsterdam 2010), 374.

De Britse commandant had niet het idee dat de Duitsers nog steeds aan het terugtrekken waren, maar voorzag ook geen grote tegenstand. Prins Bernhard kreeg het idee dat Montgomery het Nederlandse verzet niet vertrouwde als bron en daarom liever zelf een analyse over de tegenstander maakte. Ook werd Bernhard niet geïnformeerd over *Operation Market Garden*, waarschijnlijk vanwege het *Englandspiel*, dat plaatsvond voor *Market Garden*. Dit ‘spel’ werd gespeeld door de Duitse en Britse inlichtingendienst, waarbij de eerstgenoemde infiltreerde in de Nederlandse verzetsbewegingen en zich, via de radio naar Londen, voordeed als verzetsmensen. Met als gevolg dat Nederlandse agenten beticht werden van een dubieuze loyaliteit. Ondanks dit fenomeen hadden Bernhard en zijn generale staf waarschijnlijk wel kennis genomen van *Operation Comet*, maar waren zij niet op de hoogte van de meest actuele Britse en Poolse *dropzones* (DZ) en *landing zones* (LZ) tijdens *Market Garden*, noch van de landroute Eindhoven-Arnhem. Achteraf merkte prins Bernhard op in een interview met Cornelius Ryan, de auteur van *A Bridge too Far*, dat door een Britse consultatie van hun Nederlandse bondgenoten veel problemen vermeden hadden kunnen worden.²⁹¹

Ook een Britse veteraan van *Market Garden* gaf aan dat “risico’s inschatten bij de Britse legerleiding geen sterk punt was”.²⁹² Het algehele beeld van de operatie getuigt van een extreme mate van Britse *planningsgerichtheid*. De wil om variabele factoren, zoals weer en vijandelijke troepenbewegingen, ondergeschikt te maken aan de eigen operatieplanning getuigde van een algeheel optimisme over de operatie. Het tegenovergestelde van een meer planmatig militair optreden is een *intelligence driven operation*.²⁹³ Met deze variant wordt niet alleen meer aandacht besteed aan directe dreigingen voor een operatie, maar ook aan de kansen die benut kunnen worden door flexibel optreden. Op basis van dit principe kan een operatieplan steeds worden aangepast aan de op dat moment geldende kansen en bedreigingen. De Polen konden door hun vrijheid in Normandië juist opereren volgens dit laatste concept. Maczek en zijn pantserdivisie kregen, onder de Canadees Simonds, wel deze mogelijkheid om op hun eigen manier op te treden. Daarentegen werd Sosabowski geacht strikt de planning van Browning op te volgen, ongeacht of de realiteit te veel zou afwijken van het oorspronkelijke plan.

De Poolse deelname tijdens *Market Garden* vond plaats in twee fases. De eerste bestond uit een beperkte landing, gezamenlijk met het grootste gedeelte van de Britse eenheden, ten noorden van de Rijn en ten noorden van Oosterbeek. Op 19 september kreeg deze kleine Poolse eenheid van ongeveer 120-170 militairen, het zwaar te verduren op de landingszone bij Johannahoeve²⁹⁴, toen rond vier uur in de namiddag Duitse jachtvlieg-

²⁹¹ Cornelius Ryan, *A Bridge too Far* (New York 1974), 451-453.

²⁹² Danielle Pinedo, ‘Onze missie faalde, maar we gaven hoop’ in: *NRC Handelsblad* (19 september 2011).

²⁹³ *Intelligence driven operations* zijn militaire missies die worden uitgevoerd op basis van inlichtingen. Het doel is om de mogelijkheden uit te buiten die de opponent biedt tijdens een operatie, in tegenstelling tot het strikt uitvoeren van de initiële operatieplanning. Een voorwaarde voor deze manier van oorlogvoering is een relatief ‘platte organisatiestructuur’ en een grote mate van handelingsvrijheid.

²⁹⁴ Op basis van de getallen die het Kapittel der Militaire Willems-Orde hanteerde voor zijn onderzoek in 2005 kan gesteld worden dat 129 Poolse militairen (totale Poolse brigade (1679) minus Polen geland bij Driel (1060) minus Polen geland bij Grave (510) betrokken waren bij de landing ten noorden van de Rijn. De auteur houdt de getallen, omtrent Poolse parachutisten, aan van het Kapittel der Militaire Willems-Orde. Voor aantallen raadpleeg: Nota *Het verzoek van de Minister van Defensie tot het uitbrengen van een inhoudelijk oordeel over de daden van de 1^e Zelfstandige Poolse Parachutistenbrigade tijdens de Operatie Market Garden in september 1944* (2005). Dit document is in bezit van het Kapittel der Militaire Willems-Orde, Kanselarij der Nederlandse Orden in Den Haag.

tuigen op de zweefvliegtuigen vuurden. De landing vond plaats onder kruisvuur van Duitse en Britse eenheden. In het Britse INTSUM werd vermeld: "*Glider elements of Polish Para Bde landed on LZ 'L' but was very heavily opposed from ground and air and suffered severe casualties*".²⁹⁵ De Poolse overlevenden werden verspreid over de Britse verdedigingsperimeter om weerstand te bieden aan de Duitse aanvallen op de landingszone (LZ). Door de crash van de zweefvliegtuigen gingen ook grote delen van munitie en anti-tankwapens verloren die voor Sosabowski bestemd waren.

Volgens het initiële plan moesten Sosabowski en de rest van zijn Poolse brigade op 19 september 1944 landen, maar door het slechte weer werd de dropping uitgesteld tot de volgende dag. In het plan zouden de Polen ten zuiden van de Rijnbrug bij Arnhem, nabij het dorp Elden, een droppingszone (DZ) krijgen. Uiteindelijk zou de *dropping* van de Poolse hoofdmacht door het slechte weer (en het terrein dat in Duitse handen was), worden uitgesteld tot 21 september en bij Driel plaatsvinden. Deze scheiding (in ruimte en tijd) tussen zijn hoofdmacht en het Poolse deel dat met de Britten bij Oosterbeek landde, was voor Sosabowski moeilijk te accepteren. Hij protesteerde nog tegen de Britse plannen omtrent de opsplitsing, maar de Britse argumentatie baseerde zich op een tekort aan beschikbare vliegtuigen. Ook de afweging om voldoende (anti-tank)wapens mee te voeren voor de landing nabij Oosterbeek speelde een rol. De overgebleven ruimte in de zweefvliegtuigen moest daarom, vanuit een oogpunt van efficiëntie, worden opgevuld met Poolse militairen. Door het verlies van deze groep kon Sosabowski niet meer beschikken over ongeveer 10% van zijn brigade, die voornamelijk een ondersteunende rol moest spelen voor zijn gevechtseenheden tijdens de operatie.²⁹⁶

Volgens de Britse operatieplanning hadden de Polen geen anti-tankwapens nodig. Zij moesten vanuit het zuiden, via de Rijnbrug, Arnhem binnentrekken en hoefden geen vijandelijke pantservoertuigen te verwachten. Het uiteindelijke doel was verdedigende posities in te nemen ten noordoosten van Arnhem, totdat de geallieerde hoofdmacht de Polen zou ontzetten.²⁹⁷ Overeenkomstig het plan waren Britse eenheden al in het bezit van de Rijnbrug bij Arnhem, voordat de Polen de brug zouden bereiken. Indien de Britten de brug niet konden innemen, was het de taak van Sosabowski en zijn mannen om de Rijnbrug te veroveren en bezet te houden.²⁹⁸ Deze oorspronkelijke Britse operationele planning getuigt van een overschatting van de uitvoering van het *Market* gedeelte in het plan *Market Garden*. Ook het landoptreden was een ambitieus plan. Volgens prins Bernhard wist elke Nederlandse officier, die op de hogere krijgsschool had gezeten, dat een opmars over de route Eindhoven-Arnhem gevaarlijk was.²⁹⁹ De nauwe dijkwegen vormden een vertragende factor, maar ook de aanval op Arnhem vanuit het zuiden moest, in de optiek van Bernhard, worden afgeraden (zie figuur 26).

Uiteindelijk zouden twee factoren invloed hebben op de inzet van de geallieerde luchtlandingseenheden, waaronder de Poolse eenheden, nabij Arnhem. De eerste factor was de relatief trage opmars van de gealli-

²⁹⁵ Michael Peszke, *The Polish Underground Army, the Western Allies, and the Failure of Strategic Unity in World War II* (Jefferson 2009), 175.

²⁹⁶ C. Bauer, *De slag bij Arnhem. De mythe van het verraad weerlegd* (Amsterdam 1964), 246.

²⁹⁷ Clark, *De slag om Arnhem 17-21 september 1944*, 11-14.

²⁹⁸ Robert Kershaw, 'It never snows in September'. *The German view of Market-Garden and The Battle of Arnhem, September 1944* (Hersham 2007), 242-243.

²⁹⁹ Ryan, *A Bridge too Far*, 451-453.

eerde eenheden die deelnamen aan het deel *Garden*. De opmars werd tegengehouden door ontwrichting van enkele essentiële schakels in *Garden*. Deze schakels waren de bruggen die veroverd dienden te worden op de Duitsers. Het verzuim om één brug in te nemen kon leiden tot groot oponthoud van de gehele operatie. De grootste stagnatie vond plaats bij Son en Breugel, waar Amerikaanse militairen met lede ogen moesten toezien hoe een brug, door de Duitsers werd opgeblazen.³⁰⁰

De tweede en meest onvoorspelbare factor waren de weersomstandigheden. Het merendeel van de Poolse eenheden die ten zuiden van de Rijn moesten landen, werd door slechte weersgesteldheid twee dagen te laat (op 21 september 1944) ingevlogen, terwijl de Poolse eenheden met het zware materieel reeds op 18 en 19 september waren geland met de Britse eenheden ten noorden van de Rijn nabij Oosterbeek. De scheiding van de Poolse eenheden in een noordelijk en zuidelijk operatiegebied had als gevolg dat het Sosabowski ontbrak aan een concentratie van middelen om Arnhem vanuit het zuiden, als een volledige brigade, te kunnen naderen.

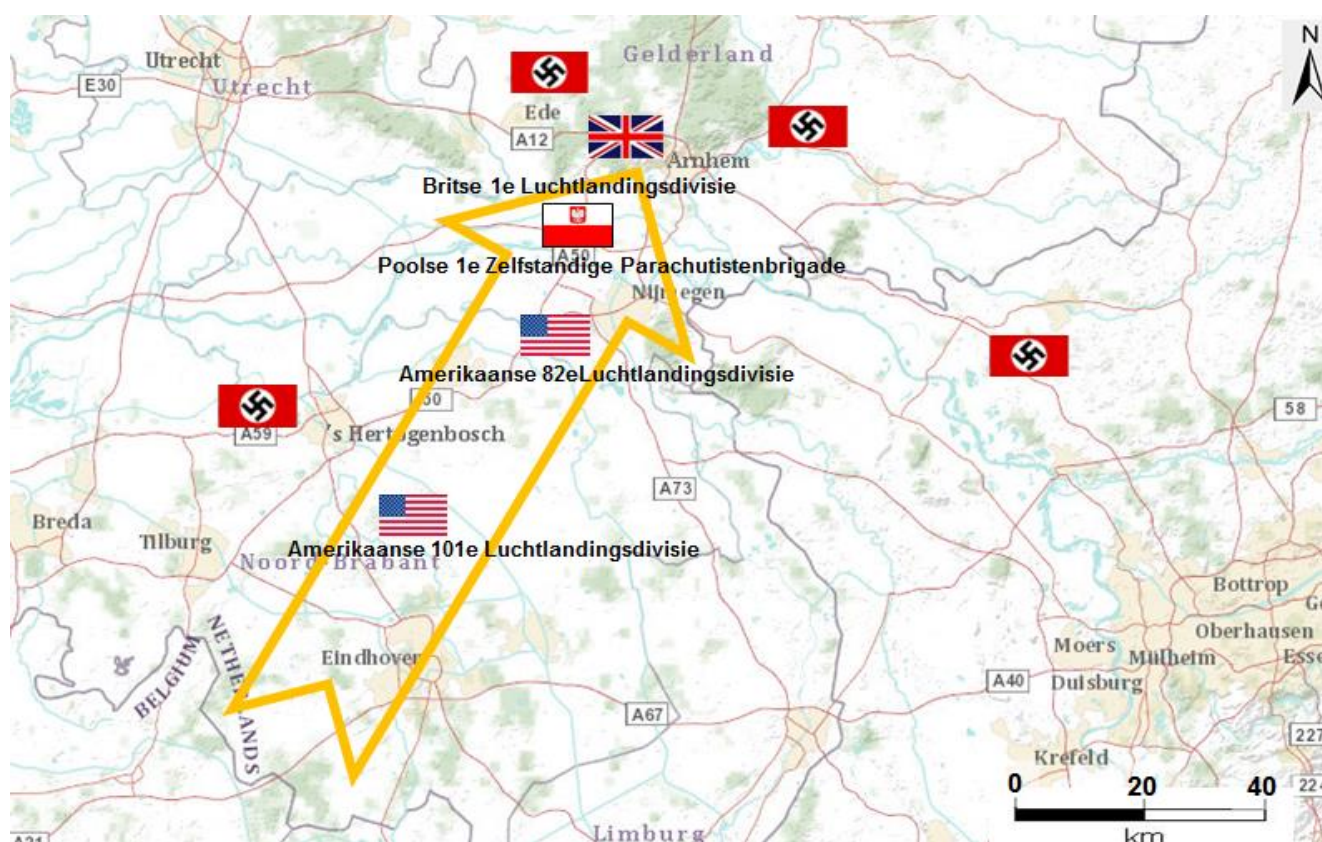

Fig.26 Een visuele weergave van geallieerde landingen tijdens Operation Market Garden 17-28 september 1944. De Polen landden in Driel, in de 'kop' van de pijl van Montgomery's 'smal front' strategie (kaart samengesteld door auteur).

De gebrekkige communicatiemiddelen en de weersomstandigheden zorgden ervoor dat de operatie haastig moest worden bijgestuurd. De Poolse landing van Sosabowski kon niet plaatsvinden ter hoogte van Elinden, aangezien de 1^e groep van Britse en Poolse parachutisten nog niet ver genoeg was doorgedrongen in Arn-

³⁰⁰ Kershaw, 'It never snows in September', 242.

hem en op sterke Duitse weerstand stuitte. Het besluit werd genomen door generaal Roy Urquhart om de Poolse landing meer naar het westen te laten plaatsvinden nabij Driel omdat de Pools-Britse eenheden Oosterbeek, aan de noordkant van de Rijn, wel stevig in handen hadden maar Arnhem niet. Urquhart verzekerde Sosabowski dat er een veerpont voor de Poolse eenheden klaar stond om de oversteek te maken van Driel naar Oosterbeek.³⁰¹

De hoofdmacht van Sosabowski landde uiteindelijk op 21 september 1944 in de omgeving van Driel. Van de 114 vliegtuigen die hem en zijn mannen moesten afzetten, konden slechts 53 toestellen nog geen twee (van de drie) Poolse bataljons parachuteren.³⁰² De overige toestellen werden door luchtafweer en het weer gedwongen terug te keren naar Groot-Brittannië. Het 1^e bataljon en de ontbrekende delen van het 3^e bataljon (in totaal 510 militairen, circa 30 % van de brigade), dat niet kon springen, werd twee dagen later (op 23 september) alsnog gedropt bij Grave, meer dan twintig kilometer verwijderd van de hoofdmacht. Tijdens Sosabowski's sprong boven Driel bestond zijn eenheid daarom slechts uit 1.060 man (ongeveer 60% van de brigade).³⁰³

Met deze beperkte personele sterkte moest de Poolse generaal de Duitse aanvallen -zonder antitankgeschut- van zich af trachten te houden. Deze zware wapens (14 stuks) waren namelijk twee dagen eerder geland op de noordoever bij Oosterbeek (op 18 en 19 september). Van de veertien stuks antitankwapens konden er slechts acht worden ingezet, vanwege zware verliezen tijdens de landing en de gevechten die erop volgden. Het overgebleven Pools materieel en personeel was - door omstandigheden - onttrokken aan Sosabowski's commando en werd samen met de Britse eenheden ingezet bij de perimeter rond Oosterbeek.³⁰⁴

Ondanks deze tegenslagen probeerde hij met zijn militairen zo snel mogelijk de oversteekplaats te bereiken naar de Britten bij Oosterbeek en zijn eigen positie te handhaven. Tot overmaat van ramp bleek de veerpont, waarover Urquhart berichtte, door de Duitsers buiten werking te zijn gesteld. Op dat moment ontstond er een chaotische situatie in het laagland bij Driel. De Poolse militairen werden door de Duitsers onder vuur genomen vanuit een hoge positie aan de noordkant van de Rijn, genaamd de Westerbouwing. Dit gebeurde nadat de Polen poolshoogte waren gaan nemen of er een ander vaartuig aanwezig was om de Poolse troepen in noordelijke richting over de Rijn te zetten.

De situatie begon met de minuut hachelijker te worden. Naast het aanhoudende vuurcontact met de Duitsers had Sosabowski geen radiocontact meer met de Britten in Oosterbeek. Bovendien kreeg hij informatie dat Duitse infanterie- en cavalerie-eenheden vanuit het oosten naderden.³⁰⁵ De Poolse generaal zat samen met een deel van zijn mannen volop in een operationeel plan dat allesbehalve succesvol bleek te zijn. Het eerste wat

³⁰¹ Bauer, *De slag om Arnhem*, 246.

³⁰² Thom Peeters, *Het Poolse aandeel in de overwinning* (Rijen 1984), 32.

³⁰³ De aantallen zijn ontleend aan de vertrouwelijke nota bestemd voor de toenmalige minister van Defensie, Henk Kamp. De auteur heeft zich gebaseerd op het onderzoeksgedeelte van de nota met titel '*Het verzoek van de Minister van Defensie tot het uitbrengen van een inhoudelijk oordeel over de daden van de 1^e Zelfstandige Poolse Parachutistenbrigade tijdens de Operatie Market Garden in september 1944*' (2005). Dit document is in bezit van het Kapittel der Militaire Willems-Orde, Kanselarij der Nederlandse Orden in Den Haag.

³⁰⁴ Kapittel der Militaire Willems-Orde, zie Nota '*Het verzoek van de Minister van Defensie tot het uitbrengen van een inhoudelijk oordeel over de daden van de 1^e Zelfstandige Poolse Parachutistenbrigade tijdens de Operatie Market Garden in september 1944*' (2005).

³⁰⁵ Johan Steendam, *Zij kwamen uit Polen en vchten voor vrijheid: Poolse militairen streden ook in Nederland. Een vergeten hoofdstuk uit de vaderlandse oorlogsgeschiedenis* (Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen 1998), 17.

hij deed, was zich ingraven bij Driel om de Duitse aanval op zijn positie af te weren. Het gebrek aan anti-tankwapens bemoeilijkte de situatie. De Polen moesten net als hun Britse collega's bij de Rijnbrug, gebruik maken van woonhuizen om zichzelf te beschermen tegen de Duitse aanval. Het enige dat Sosabowski nog kon doen was alle inzet richten op het helpen ontzetten van de Britten bij Oosterbeek, aangezien de inname van de Rijnbrug in Arnhem geen optie meer was vanwege de Duitse overmacht.

Ondanks het scala aan mislukkingen tijdens *Market Garden*, had de Poolse landing bij Driel een positief neveneffect op de operatie. De landing van Sosabowski bij Driel zorgde voor paniek bij de Duitsers. Het kostte namelijk veel inspanning de Britten in te sluiten in Arnhem en bij Oosterbeek. Vanuit Duits perspectief waren extra geallieerde parachutisten, op dat moment, een bedreiging voor het Duitse succesvolle optreden tegen de Britten. De inmiddels gearriveerde Duitse reserves werden direct in de hoogste staat van paraatheid gebracht en in plaats van Oosterbeek naar Driel gestuurd. Het vooruitzicht van nieuwe geallieerde luchtlandingstroepen tijdens de strijd leidde ertoe dat circa 2.500 Duitse militairen ten zuiden van de Rijn werden ingezet om de Poolse dreiging te neutraliseren. De Duitse reserve-eenheden waren erop gebrand om Sosabowski's eenheid uit te schakelen, voordat er een aansluiting met Urquhart's parachutisten kon worden gemaakt (zie figuur 27).

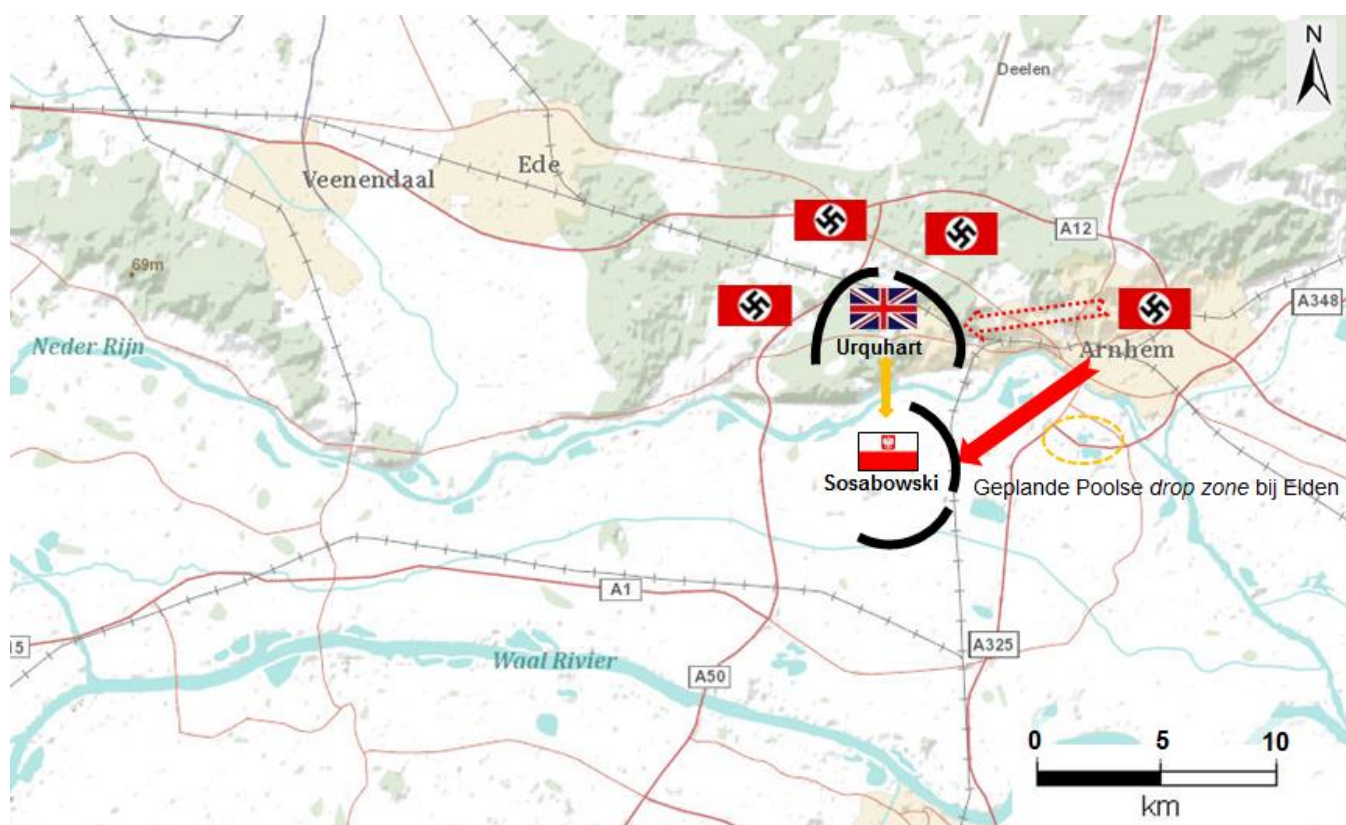

Fig. 27 Sosabowski's positie en de Duitse reserves die hij aantrok (rode pijl) door zijn landing in de omgeving van Driel. De Poolse aanwezigheid heeft de volledige omsingeling van de Britse eenheden ongedaan weten te maken (kaart samengesteld door auteur).

Zowel de Duitsers als de Britten waren bij Arnhem en Oosterbeek verwikkeld in intensieve gevechten.³⁰⁶ Als de Polen wel konden oversteken dan was Urquharts insluiting door de Duitsers volledig mislukt en zouden

³⁰⁶ Kershaw, 'It never snows in September', 243.

de Duitse reserves alleen maar reactief kunnen optreden tegen Pools-Britse initiatieven. Vier dagen van zware gevechten rond Driel vonden plaats, voordat de Duitse reserve-eenheden de strijd tegen de Polen opgaven. Het huidige aanzicht van Driel is getuige van de wil van de Polen om vastberaden hun gevechtspositie te behouden, ondanks het overwicht van Duitse zware wapens. De meerderheid van de gebouwen in Driel dateert namelijk van na de Tweede Wereldoorlog. Ondanks de uitzichtloosheid van de situatie, waarin de Polen verkeerden, betekende het niet dat de ontzetting van de Britse militairen bij Oosterbeek in het gedrang kwam.

Op de avond van 23 september gaf Sosabowski opdracht de oversteek te maken, maar de Polen werden bestookt door hevig Duits mitrailleurvuur en mortieren. De eerste poging om de Rijn over te steken mislukte. Ook andere pogingen, om met kleinere eenheden over te steken, waren puur zelfmoord. Tegelijkertijd werden de Poolse manschappen aangevallen vanuit het oosten, waardoor de Polen gedwongen werden om zich in te graven en een verdedigende houding aan te nemen. Pas na vier dagen van intense gevechten rond Driel werden de Poolse generaal en zijn mannen afgelost door grondeenheden van het Britse 30^e Legerkorps. Bij deze eenheid bevond zich ook het bataljon Poolse para's (510 militairen) die bij Grave waren gedropt. Pas in de ochtend van 24 september 1944 konden de Poolse militairen voor het eerst contact leggen met het Britse 30^e Legerkorps van Horrocks.

5.5. De Valburgconferentie

Na het afslaan van een Duitse aanval kreeg Sosabowski diezelfde dag via Horrocks te horen naar Valburg bij Nijmegen af te reizen. Hier vond een overleg plaats met alle ondercommandanten van *Operation Market Garden* over de hachelijke situatie waarin de FAAA zich bevond. De Britse generaal wilde met alle commandanten bespreken wat de vervolgstappen moesten zijn om generaal Urquhart uit zijn penibele positie te bevrijden bij Oosterbeek. Het *ad hoc* overleg zou achteraf de naam *Conferentie van Valburg* krijgen en vond plaats op 24 september 1944.

De geallieerde commandanten die betrokken waren bij *Market Garden* en Sosabowski bespraken wat de juiste aanpak moest zijn om het luchtlandingsgedeelte van *Operation Market Garden* tot een goed einde te brengen. Luitenant Jerzy Dyrda die als adjudant en tolk van generaal Sosabowski optrad tijdens de conferentie, deed na de Tweede Wereldoorlog verslag van de gebeurtenissen in Valburg. Hij schetste een grimmige sfeer tijdens de conferentie, waarbij de Angelsaksische commandanten aan één kant van de tafel zaten en Sosabowski, 'als een beklaagde', aan de andere kant van de tafel.³⁰⁷

Volgens Dyrda was het commandantenoverleg in Valburg meer "een militaire rechtbank te velde" dan een bijeenkomst om de hachelijke situatie ten noorden van de Rijn te bespreken. De Britse generaal Gwyllim Ivor Thomas had een plan opgesteld om geallieerde eenheden over de rivier te transporteren, teneinde de ingesloten militairen bij Oosterbeek te ontzetten. In dit plan moest een relatief kleine eenheid (één bataljon) de rivier oversteken om de militairen op de noordoever te evacueren. Sosabowski reageerde hier fel op. Volgens hem

³⁰⁷ Dyrda, 'Arnhem, Oosterbeek & Driel. September 1944' in: Martin Middlebrook *Arnhem 1944. The Airborne Battle*, 402-435.

diende er juist een grote eenheid de Rijn over te steken om eerst een tijdelijk militair overwicht te krijgen op de Duitsers, alvorens de ingesloten Britten te evacueren. De Poolse generaal was ervan overtuigd dat de oorspronkelijke operatie alsnog succesvol kon worden afgerond, mits er extra manschappen over de Rijn werden gezet om de Britse en Poolse eenheden te ondersteunen.³⁰⁸

Voor de Britse commandanten was het voorstel van Thomas toereikend. In de ogen van Sosabowski hebben zij de situatie in Oosterbeek onderschat. Hij wilde in een zo sterk mogelijke formatie oversteken met Poolse, Britse en Amerikaanse eenheden om een bruggenhoofd aan de noordelijke Rijnover te bewerkstelligen. Dit, terwijl de Britten de hoop opgaven en juist hun eenheden wilden terughalen. Tijdens de conferentie kwam het pas tot een echte uitbarsting, toen Thomas ook ging bepalen dat een Pools bataljon moest worden ingezet voor zijn kleinschalige reddingsoperatie en Sosabowski meedeelde welke Poolse eenheid dat precies zou worden (het 1^e bataljon). Volgens de geschiedschrijver van de Britse 43^e divisie antwoordde Sosabowski: *'I am general Sosabowski, I command the Polish Para Brigade. I do as I like'*.³⁰⁹ Op dat moment ontplofte generaal Brian Horrocks: *'You are under my command. You will do as I will bloody well tell you'*.³¹⁰

Deze uitbarsting van Horrocks tegenover een buitenlandse collega valt beter te begrijpen als een eerder voorval erbij wordt betrokken. De commandant van de Britse 43^e Divisie had het in Noord-Afrika, onder Montgomery, eerder aan de stok gehad met een niet-Britse eenheid die, in tegenstelling tot Sosabowski, wel een beroep kon doen op politieke steun van de nationale overheid. De commandant van de Nieuw-Zeelandse 2^e Divisie, Bernard Freyberg, speelde deze kaart heel handig uit tijdens de geallieerde campagne in Noord-Afrika in 1943: *"...Horrocks was a bit frightened of Freyberg. Freyberg was a well-known character, he was a Commander in his own right, and no man, even Monty couldn't have sacked Freyberg, he'd have had to go through the New Zealand Government to do it. And Freyberg wasn't a bit slow in throwing his weight about. If he didn't like an order from somebody or other, he'd say, 'Well, I'll just have to let my government know about that one' - which generally put a stopper on a Corps Commander"*.³¹¹

De politieke steun waar Freyberg op kon rekenen, was nauwelijks aanwezig voor Sosabowski. Hij moest niet alleen denken als militair commandant, maar ook zijn verantwoordelijkheid nemen op politiek-strategisch niveau. Vanuit deze gedachtengang vond Sosabowski het bezwaarlijk dat een eenheid uit zijn brigade werd gehaald en ingezet onder Britse bevelvoering. De Poolse generaal zou bij een mogelijke catastrofe 25-30 % van zijn brigade kwijtraken indien zijn bataljon in deze operatie werd ingezet.

Naast de gevoeligheid op politiek-strategisch niveau was er ook sprake van een cultureel conflict. De Poolse generaal bedoelde waarschijnlijk met *'I do as I like'*, 'laat mij bepalen hoe ik mijn eenheden inzet om het doel te bereiken'. Hij vroeg eigenlijk om een mate van vrijheid om zelfstandig te handelen en te bepalen welke bijdrage hij kon leveren. Terwijl de Britse reactie impliceerde dat de uitspraak van de matig Engels sprekende Sosabowski een vorm van insubordinatie was. Volgens de Angelsaksische generaals wilde Sosabowski niet

³⁰⁸ Sosabowski, *Freely I served*, 181-184.

³⁰⁹ Mead, *General 'Boy'*, 141.

³¹⁰ Ibidem, 141.

³¹¹ Hamilton, *Master of the Battlefield. Monty's War Years 1942-1944*, 197.

meewerken aan het Britse reddingsplan, zo was hun overtuiging. De Britten realiseerden zich mogelijk niet dat zij hem vroegen om de zeggenschap op te geven over het meest schaarse militaire middel, dat de Polen op dat moment bezaten.

Sosabowski beseftte dat een *dropping* boven Polen uitgesloten was, als hij akkoord ging met het Britse plan. Er waren twee redenen waarom hij zo fel protesteerde tegen de Britse instemming met het plan van generaal Thomas. Ten eerste zou een kleine reddingsoperatie niet leiden tot een bruggenhoofd over de Rijn. Het was alleen bedoeld om de operatie te beëindigen en de eigen Britse eenheden te evacueren, tot frustratie van de Poolse generaal.³¹² Het najaar met slecht weer beperkte de verdere mogelijkheden om grote operaties uit te voeren. Een nieuwe poging tot een doorstoot naar Duitsland kon pas plaatsvinden in het vroege voorjaar van 1945. Met de Sovjets voor Warschau was de kans dan verkeken op een bevrijding van het Poolse vaderland door de Polen. De tweede reden had te maken met de overdracht van zijn militaire soevereiniteit aan de Britten. Sosabowski was zich bewust van de politieke verantwoordelijkheid die hij had om de levens van Poolse elite-militairen niet te verkwansele, want ze moesten ook nog de opstand in Warschau steunen.³¹³

De Poolse generaal stond zeer waarschijnlijk in tweestrijd om zijn militairen niet direct onder Brits commando te stellen. Vanaf dat moment zou hij de regie kwijt zijn over Poolse militairen, die eigenlijk bestemd waren voor de bevrijding van zijn vaderland. Tegelijkertijd wist hij dat de inzet van Poolse eenheden bij Arnhem cruciaal zou zijn voor een snelle opmars naar Duitsland, waarna een snelle bevrijding van Polen mogelijk zou zijn. Op grond van deze belangenafweging moest Sosabowski handelen. Dit verklaart de gedrevenheid om zijn standpunt te blijven verdedigen, maar zijn manier van communiceren was in Britse ogen onbeschoft, belerend en niet coöperatief. De matige Engelse taalkennis van de Poolse generaal droeg ook niet bij tot enige nuancing en uiting van beleefdheidsvormen, waaraan in de Angelsaksische cultuur veel waarde werd gehecht. De aansluitende lunch maakte de situatie tussen Browning en Sosabowski nog problematischer. De Poolse generaal uitte tegenover zijn Britse chef kritiek op Britse commandanten die geen boten meenamen voor een oversteek over rivieren in het operatiegebied. Deze kritiek werd door Browning niet op prijs gesteld. Misschien had Sosabowski het wel bij het rechte eind, maar gelijk hebben en gelijk krijgen waren op dat moment twee verschillende zaken.

De Britse commandanten hadden nauwelijks ervaring met niet-Engels sprekende bondgenoten die opgenomen waren in hun militaire structuur. Veelal bestond er wel historische ervaring met Engels sprekende *Commonwealth* troepen of koloniale eenheden met Britse officieren, die werden ingezet naar hun merites: “...*De Britse elite hield met veronderstelde culturele verschillen duidelijk rekening bij de oorlogsplanning en inzet van troepen. De Canadese, Australische, Nieuw-Zeelandse en Zuid-Afrikaanse militairen werden opgevat als een soort ‘nieuwe wilden’. Het lag daarom voor de hand deze moedige, maar ongedisciplineerde en onbehouwen soldaten uit de nieuwe wereld in te zetten bij de gevaarlijkste (infiltratie)missies en de meest kansloze aanval-*

³¹² Michael Jarman, *The development of British Airborne Forces in World War Two and the concepts, expectations and reality of their participation in operations Market Garden and Varsity* (Doctoraalscriptie University of Wales, september 2010), 37-38.

³¹³ Peter Visser, ‘Generaal Sosabowski verdient onderscheiding!’ in: *Trivizier* nr. 5 (2005), 27.

len. Verbijsterend is dat die zichzelf ook graag zo lieten inzetten. Het fascinerende is dus dat de troepen uit de Commonwealth (en de naties die ze stuurden) het culturele spel meespeelden. ...”³¹⁴

Deze gedachtengang volgend verwachtten de Britten - vanuit hun militair-cultureel oogpunt - dat de Polen ook bereid waren om zich op te offeren. Enige vorm van aarzeling werd waarschijnlijk opgevat als teken van zwakte, gebrek aan moed, of zelfs lafheid. Deze zienswijze in combinatie met Sosabowski's dilemma om ook nog troepen over te houden om zijn vaderland te bevrijden zou uiteindelijk een gevaarlijke mix worden.

Afgezien van de culturele verschillen kan worden gesteld dat de Poolse generaal, vanuit een leiderschapsperspectief, juist meer flexibel en mensgericht was naar collega-soldaten dan zijn Britse beroepsgenoten. Hij probeerde na de mislukte landing zo snel mogelijk aansluiting te zoeken bij Urquhart in Oosterbeek en hij wist de Duitse aanval vanuit zijn positie met beperkte middelen af te slaan. Vervolgens wilde hij alsnog oversteken naar Urquhart om de operatie te redden, maar kreeg hij de opdracht om zich te melden in Valburg.

Voor Sosabowski was dit een onacceptabele onderbreking die ten koste ging van de noodzaak voor directe actie. Hij kon het moeilijk verwerken dat er werd overlegd, terwijl Poolse en Britse soldaten ten noorden van de Rijn elk moment gevaar liepen om de strijd te verliezen. Voor Sosabowski stond snel handelen voorop om de menselijke verliezen te beperken. Terwijl de Britse commandanten meer planningsgericht waren om de operatie af te sluiten. De menselijke slachtoffers die zouden vallen tijdens het overleg waren nu eenmaal onplezierige neveneffecten. Deze Poolse eigenschappen van mensgerichtheid en vrijheid van handelen waren niet alleen toe te kennen aan Sosabowski, maar ook aan generaal Maczek.

Hoe kon het dan dat Sosabowski door de Britten als onacceptabel werd ervaren, terwijl Maczek juist wel werd geaccepteerd door zijn Angelsaksische commandanten? Een tweetal factoren was van belang. Ten eerste was Maczek een rustige persoonlijkheid en meer diplomatiek ingesteld dan Sosabowski. Deze persoonskenmerken, in combinatie met een Canadese bevelsstructuur, creëerden een andere omgeving dan waarin Sosabowski zich bevond. De laatstgenoemde werkte samen met Browning, een vertrouweling van Montgomery en verankerd in een starre bevelsverhouding. Terwijl Maczek juist de vrijheid kreeg van zijn Canadese superieuren om de operatieplannen te vertalen naar een Poolse uitvoering. Ten tweede had Maczek niet de druk op de schouders om uitsluitend ingezet te worden in Polen. Hij wist dat de bevrijding van West-Europa de ondergang van Nazi-Duitsland betekende en, met het verslaan van Nazi-Duitsland, de bevrijding van Polen. Sosabowski met zijn parachutistenbrigade was daarentegen voorbestemd om Polen vanuit de lucht te bevrijden. In de ogen van de Poolse parachutisten en de Poolse regering in ballingschap waren deze militairen meer dan een gevechtseenheid. Zij waren de *avantgardisten* in het herstel van Pools gezag in Warschau. Voor de Poolse regering in Londen moesten de parachutisten een kern gaan vormen van een algehele volksopstand om de vooroorlogse politieke situatie te herstellen.³¹⁵

³¹⁴ Zie Hendrik de Jong, boekbespreking *Warfare and Culture in World History* in: *Militaire Spectator*, jaargang 182, nr.1 (2013), 52-54, en David Silbey, 'Connecting Culture and the Battlefield. Britain and the Empire Fight the Hundred Days' in: Wayne E. Lee, *Warfare and Culture in World History* (New York 2011), 165-181, aldaar 180-181.

³¹⁵ Evan McGilvray, *A Military Government in Exile*, 150-155.

Uiteindelijk moest Sosabowski akkoord gaan met het plan van generaal Thomas dat de luchtlandings-eenheden in de perimeter bij Oosterbeek in de nacht van 24 op 25 september 1944 zouden worden teruggetrokken. De Duitse druk op Oosterbeek nam ondertussen zodanig toe, dat haast geboden was om de militaire actie uit te voeren. De Polen gingen voor de tweede keer een poging ondernemen om de Rijn over te steken. Volgens het plan van Thomas werden circa 400 militairen ingezet om de Rijn over te steken. De Polen zagen toe hoe de Britten stuitten op dezelfde weerstand die zij de avond ervoor ook hadden ondervonden. Van de Britse eenheden van de 43^e Wessex divisie keerden slechts 75 militairen terug van de noordoever, de rest sneuvelde tijdens de overtocht of werd gevangen genomen door de Duitsers. De Polen, die bij Grave gedropt waren, staken vervolgens de Rijn over. In totaal konden ongeveer 200 Poolse militairen de Britse verdedigende perimeter bij Oosterbeek betreden.³¹⁶ Montgomery was zich bewust van de Poolse actie om Urquhart te ontzetten en schreef naar Sir Alan Brooke: *'Last night reinforcements from the Polish Para Bde were passed across the river but suffered considerable casualties in so doing as the river is swept by machine gun fire from both flanks'*.³¹⁷

Britse inlichtingenrapportages vertelden dat de Polen direct naar het noordoostelijke gedeelte van de perimeter werden gedirigeerd, waar de Duitse druk op dat moment het meest sterk was. Volgens Urquhart kwam de nieuwe redders nooit in contact met de Poolse militairen die elders in de perimeter al met de Britten tegen de Duitsers aan het vechten waren. Deze militairen bleven stand houden en verdedigden de Britse aftocht op 25 september, toen het signaal kwam om de Rijn over te steken in zuidelijke richting.

Achteraf gaf Urquhart een beschrijving van zijn contact met Browning na de afloop van de mislukte operatie. In de studie over Montgomery van Nigel Hamilton lezen wij hierover: *"Browning's attitude was similarly over-confident –and critical of the airborne troops' failure across the Neder Rijn. He sent in an adverse report on Sosabowski's performance commanding the Polish air drop at Driel, and when Urquhart, wet cold and exhausted after nine continuous days of battle, was brought to his headquarters on the night of 26 September, Browning at first declined to see him, as Urquhart recalled: ... 'I must see Browning before I do anything', I said. In any case I was rather keen that Browning could see me as I was, and not tidied up the next day! So I waited what seemed an age and finally Browning appeared, absolutely immaculate –he'd got up, quite obviously, dressed himself. And this I'd like to make quite clear because the film ['A Bridge Too Far'] was completely a misrepresentation. He appeared and I said to him, 'I don't think we did everything we should have done.' And I think Browning said, 'Well you did your best.' And after a bit he sent me off to bed."* En Hamilton vervolgt: *"Urquhart, exhausted and distressed by the bitter and bloody battle of Arnhem, found the subsequent evening shameful: 'Browning gave a dinner party in his mess, at which he invited Horrocks. And he produced a slap-up meal with chicken and also wine. And I remember hating the whole thing like hell, because one had got out of the way of eating. I didn't enjoy a minute of it. And I was very tired'".* De conclusie van Hamilton laat aan duidelijkheid niets te wensen over: *"Browning's insensitivity to Urquhart's feelings as a defeated airborne*

³¹⁶ Ryan, *A Bridge too Far*, 486.

³¹⁷ Hamilton, *Monty: The Field-Marshal 1944-1976*, 87.

*commander mirrored the general insensitivity on the part of British commanders to the changed battlefield situation –that the days of great advances were over. ... ”.*³¹⁸

Op dat moment waren, van alle buitenlandse militaire eenheden in Zuid-Nederland, de Polen als enigen in staat geweest de Rijn over te steken en een substantiële bijdrage te leveren aan de evacuatie van Urquhart en zijn overgebleven eenheden. De geboden hulp zorgde er mede voor dat ongeveer 2.400 geallieerde militairen levend de zuidkant van de Rijn bereikten.³¹⁹

Op 26 september, na de evacuatie ten zuiden van Arnhem, trokken de Britse en Poolse troepen zich ongeveer 10 kilometer terug en creëerden zo een niemandsland tussen het bevrijd gebied in Nederland en de Duitse bezetters ten noorden van de Rijn. De Britten werden vervoerd met vrachtwagens, de Polen marcheerden naar Nijmegen. Uiteindelijk zouden de Poolse parachutisten worden ingescheept in Oostende, om via België weer naar Groot-Brittannië terug te keren. De hoop op een vroegtijdige beëindiging van de oorlog was zienderogen minder geworden onder de geallieerden. In het westen van Europa denderde de oorlogsmachine tijdelijk wat langzamer, waardoor de Sovjets de tijd kregen de greep op Midden-Europa te versterken. Voor de Poolse parachutisten betekende deze verandering in tempo, dat zij geen kans meer zagen boven Polen ingezet te worden. Ondanks deze negatieve gevolgen voor hen en de Nederlandse bevolking was de operatie, vanuit een militair perspectief, niet zo negatief. Zuid-Nederland met zijn waterwegen was relatief snel opengebroken voor opvolgende militaire operaties. Ook kan betwijfeld worden of een directe doorstoot van de geallieerden naar het Roergebied wel mogelijk was, omdat de logistieke ondersteuning nog uit Normandië moest komen.

De grove onderschatting van de Duitse tegenstand op militair-strategisch niveau is kenmerkend geweest voor de geallieerde operatie. Uit gesprekken met Duitse krijgsgevangenen na de operatie, bleek dat het gebrek aan troepenconcentratie bij de geallieerden de oorzaak was voor het mislukken van de slag op operationeel niveau. De Duitsers hebben nooit tegen de Britse 1^e Parachutistendivisie als geheel gevochten, maar alleen tegen verspreide eenheden. Een Duitse SS-officier merkte op dat zijn enige intentie was om direct ten strijde te trekken tegen luchtlandingseenheden met alles wat hij had. Niet met de hoop om ze te verslaan, maar om hun ontplooiing te verstoren.³²⁰ Op tactisch niveau verklaarde een andere Duitse militair, dat met de komst van de Polen de manier van vechten grimmiger werd. Voorheen gaven de Britten de Duitsers de mogelijkheid om gewonden op te halen met witte vlaggen. Dit veranderde toen de Polen de Rijn overstaken om de Britten te helpen de Duitsers af te stoppen. De Polen pasten een meer agressieve benadering van hun tegenstander toe, door de Duit-

³¹⁸ Ibidem, 91-93.

³¹⁹ Wijkhuizen, 1939-1945: *De rol van de Poolse troepen tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 50. De exacte aantallen over het aantal gesneuvelden, vermisten en overlevenden variëren per bron. Sosabowski verklaarde: “Van de 1.700 man Poolse troepen die met zweefvliegtuig geland of geparachuteerd waren, marcheerde ik met 1.310 Poolse militairen uit Holland (zie Sosabowski, *Freely I served*, 188). Van de Polen, die zich aan het einde van de operatie op de noordoever bevonden, konden circa 160 militairen geëvacueerd worden, terwijl 50 sneuvelden en 120-150 werden vermist of gevangen gemaakt. Op de zuidoever van de Rijn verloren 42 Poolse militairen in de omgeving van Driel hun leven en werden ook 120-150 militairen vermist of vielen in Duitse handen, volgens de bron George F. Cholewczynski, *De Polen van Driel. De 1ste Poolse onafhankelijke parachutistenbrigade van generaal-majoor Stanisław Sosabowski tijdens de Slag om Arnhem* (Naarden 1969), 95. Het Kapittel der Militaire Willems-Orde spreekt juist over een totaal van 1679 parachutisten, waarvan 97 gesneuveld, 120 vermist en 1.462 militairen teruggekeerd. Zie nota: *1^e Zelfstandige Poolse Parachutistenbrigade*. De auteur houdt de gegeven data aan van het Kapittel der Militaire Willems-Orde.

³²⁰ Kershaw, ‘It never snows in September’, 242-245.

sers te weerhouden om hun gewonden op te halen.³²¹ Volgens de Duitse militairen negeerden de Polen de witte vlaggen en bleven zij in de bossen van Oosterbeek doorvechten. Dit onberekenbare gedrag leidde tot behoedzaamheid bij de Duitsers en heeft hoogst waarschijnlijk bijgedragen aan een vertraging van de omsingeling bij Oosterbeek.

5.6 De Polen tijdens *Operation Pheasant*

Bijna een maand na de mislukking van *Operation Market Garden* waren er nog steeds Duitse troepen in het zuiden van Nederland aanwezig. Deze Duitse troepen moesten ‘verjaagd’ worden uit de zuidelijke Nederlanden om zodoende al het land ten zuiden van de rivier de Maas in geallieerde handen te krijgen. Beheersing van de Schelde en een goede uitgangspositie voor een verdere opmars naar Duitsland was immers cruciaal voor de geallieerden. De opsporing en verjaging van de Duitse eenheden kreeg de optimistische benaming *Operation Pheasant*. Het fazantenseizoen was immers gestart op 15 oktober en de geallieerde eenheden (jagers) probeerden de Duitse troepen (fazanten) op te jagen in Zuid-Nederland alsof het een drijfjacht betrof. Aan de ‘jacht’ zouden op 20 oktober 1944 Amerikaanse, Britse, Canadese en Poolse eenheden deelnemen.

De 1^e Poolse Pantserdivisie had voorafgaande aan *Operation Pheasant* een rustperiode tussen 6 en 26 oktober 1944 ingelast die noodzakelijk was om eenheden van Zeeuws-Vlaanderen naar de omgeving Turnhout over te brengen. Ook moesten geallieerde eenheden wachten op bevoorrading uit Normandië, omdat de haven van Antwerpen en de provincie Zeeland nog steeds in Duitse handen waren. Deze gevechtspauze werd gebruikt om reparaties uit te voeren aan het materieel en voor aanvulling van nieuw personeel. Een onderbreking was meer dan welkom, aangezien de 1^e Poolse Pantserdivisie na operaties in Frankrijk en België op dat moment nog maar beschikte over 60-66 % van de totale personele bezetting.³²²

Vanaf 26 oktober 1944 namen de Polen volop deel aan *Operation Pheasant*. Voor Maczek luidde de opdracht dat hij richting Oosterhout moest optrekken om de Duitse eenheden de pas af te snijden en hen geen mogelijkheid te geven om zich te hergroeperen. Vanaf de Belgisch-Nederlandse grensplaats Baarle-Nassau trokken de Poolse eenheden noordwaarts langs de steden Breda en Tilburg. De hoofdmacht, bestaande uit Amerikaanse, Britse en Canadese eenheden, trok westelijk van Breda naar het noorden om de Duitsers te verdrijven in de omgeving van het Hollands Diep.

De 1^e Poolse Pantserdivisie kreeg te maken met troepen van het Duitse 15^e Leger onder leiding van generaal Gustav von Zangen, die uitbraken richting het oosten.³²³ Al gauw bereikte het Poolse verkenningsregiment (10. P.S.K.) van de 1^e Poolse Pantserdivisie het dorpje Hulten, bij Gilze (tussen Breda en Tilburg). De hoofdweg tussen de twee Brabantse steden was daarmee voor de Duitsers afgesneden. Net als tijdens de omsingeling van Falaise had de 1^e Poolse Pantserdivisie, in tegenstelling tot de Angelsaksische geallieerden, de moge-

³²¹ Ibidem, 270.

³²² Stanisław Maczek, ‘De bevrijding van Breda – oktober 1944’ in: *De Oranjeboom* XII (1959), 158.

³²³ Wim Klinkert, ‘Noord-Brabant strijdtonel. De gevechten in Noord-Brabant september-november 1944 in strategisch perspectief’ in: *De Oranjeboom XLVII* (1994), 66.

lijkheid gezien om te versnellen in haar opmars. De versnelling in operationeel tempo werd mogelijk gemaakt door de Britse 7^e Pantserdivisie, die vanuit het oosten de Duitsers aan zich bond en daardoor ruimte creëerde voor de Polen om de stad Breda in te trekken. Voor Maczek betekende het een wijziging op zijn hoofdopdracht, namelijk de eenheden van het Duitse 15^e leger de pas af te snijden. Hij buitte de ontstane situatie uit en bevrijdde Breda. De inname van de Brabantse stad was eigenlijk voorbestemd voor de Amerikaanse 104^e infanteriedivisie ('Timberwolves'), maar die vervolgde de opmars in westelijke richting en bevrijdde Etten-Leur.³²⁴

In tegenstelling tot de Polen, ondervonden de Britse, Canadese en Amerikaanse eenheden daarentegen veel weerstand bij de Belgisch-Nederlandse grens en waren niet in staat om de Duitse tegenstand voldoende te doorbreken. Van een algemene terugtrekking was dus geen sprake. In de beeldspraak van de operationele uitvoering: 'de jagers troffen de fazant in de struiken aan en het dier was niet van plan om bij het eerste schot haggel te vluchten'.

Generaal Maczek kreeg een wijziging in zijn opdracht. Hij moest in plaats van oostelijke flankbeveiliging een doorstoot forceren naar het Hollands Diep.³²⁵ Om invulling te geven aan zijn nieuwe missie, nam hij het initiatief de Poolse opmars over het Markkanaal te laten plaatsvinden (ten noorden van Breda). De eenheden van 10. P.S.K. die zich tot dusver in de omgeving van Gilze bevonden, verplaatsten zich richting Dorst en trokken in de nacht van 27 op 28 oktober 1944 het noordoosten van de stad Breda binnen.

De Duitse eenheden reageerden verrast op de Poolse beweging. De Duitse legerleiding verwachtte - logischerwijs - een aanval uit het zuiden, maar niet vanuit het noordoosten van de stad.³²⁶ De Duitse militairen in Breda lanceerden een tegenaanval om de Polen te verhinderen de stad in te nemen. De Poolse opmars vanuit noordoostelijke richting kwam tot stilstand, maar in de ochtend van 28 oktober 1944 trokken Poolse eenheden vanuit Bavel via Ginneken naar Breda (zie figuur 28). Duitsers hadden op verscheidene locaties in de stad versterkte stellingen en bunkers gebouwd om de geallieerde opmars te belemmeren. In een poging binnentrekkende Poolse eenheden te ontregelen verschansten Duitse militairen zich ook in huizen.

³²⁴ Klinkert, 'Poolse bevrijders op weg naar Breda' in: De Oranjeboom 57 (2004), 229-230.

³²⁵ Maczek, 'De bevrijding van Breda', 158.

³²⁶ J. Didden en M. Zwarts, *Einddoel Maas. De strijd in zuidelijk Nederland tussen september en december 1944* (Weesp 1984), 187.

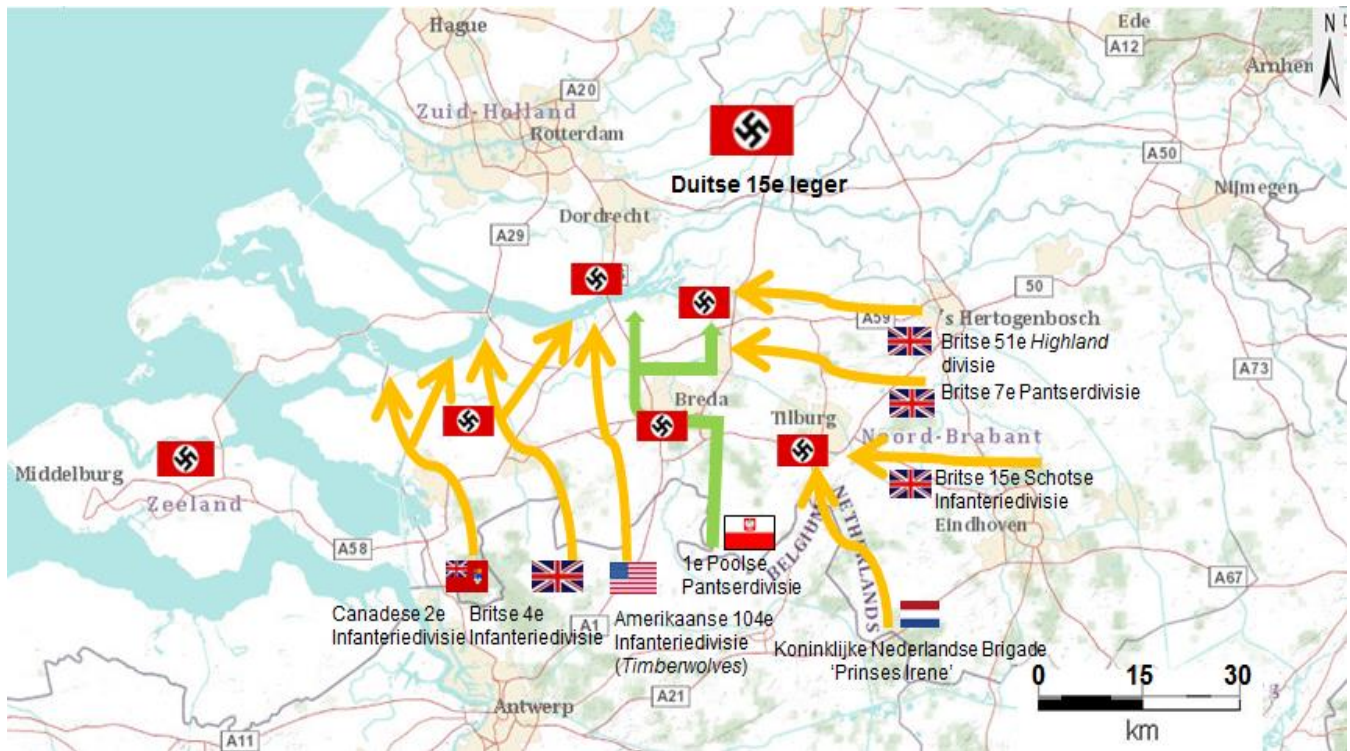

Fig. 28 De bevrijding van de stad Breda door eenheden van de 1^e Poolse Pantserdivisie (groene pijlen) op 27-29 oktober 1944 (kaart samengesteld door auteur).

Op zondag 29 oktober tegen vier uur in de middag veroverden Poolse eenheden van de 3^e infanteriebri-gade en 10. P.S.K de binnenstad van Breda. Niet alleen de Polen waren betrokken bij de bevrijding van Breda, ook de *Canadian 2nd Armoured Brigade* nam deel aan de bevrijding van het zuidoostelijke deel van de stad. Daarnaast maakte het lokale verzet van de gelegenheid gebruik om de Koninklijke Militaire Academie (KMA) in te nemen.³²⁷

Generaal Maczek schreef over de bevrijding van Breda het volgende: “*De vier dagen lang durende actie op Breda was na de zware gevechten der divisie bij Falaise het volgende grote succes. In plaats van de vervul-ling van een ondergeschikte rol, namelijk de vijand te binden, heeft de divisie een dominerende rol gespeeld bij het veroveren van de stad Breda en omgeving; oorspronkelijk zou de hoofdaanval hierop gericht worden met een veel sterkere artilleriemacht en eventuele vliegtuigbombardementen. Ongetwijfeld heeft ons optreden de stad voor ernstige vernietiging behoed*”.³²⁸

Het besluit van generaal Stanisław Maczek om de historische binnenstad te sparen heeft hem veel respect van de Bredase burgerbevolking opgeleverd. Hij beseftte klaarblijkelijk dat de oorlog al genoeg steden in de as had gelegd en hield zijn woord dat Poolse militairen ‘ridderlijk’ strijd zouden leveren.³²⁹ In dit geval betekende het begrip ‘ridderlijkheid’ dat hij zijn militairen liet blootstellen aan meer gevaar, in plaats van gebruik te ma-

³²⁷ J. Didden en Maarten Swarts, *Brabant bevrijd*, (1990), 227-229.

³²⁸ Maczek, ‘De bevrijding van Breda’, 161.

³²⁹ Zie McGilvray, *The Black Devils’ March: A Doomed Odyssey*, 12.

ken van een grootschalig bombardement op de Brabantse stad. Het resultaat was dat Breda relatief weinig verwoestingen had opgelopen.³³⁰ De opruiming van puin en glas veroorzaakt door de gevechten duurde slechts zes dagen.³³¹ De afweging tussen risico voor het eigen personeel en het behoud van de historische stad was voor de Poolse militaire commandant ongetwijfeld een zeer moeilijke. Hij moest op de hoogte zijn geweest van de verwoestende bombardementen op de Poolse steden tijdens de Duitse inval van 1939 en van de vernietigende effecten van de Sovjetbevrijding.

Na de bevrijding van Breda vervolgde de 1^e Poolse Pantserdivisie de weg naar het Hollands Diep. De pantservoertuigen hadden last van het drassige terrein ten noorden van de stad en moesten daarom rijden over de wegen om niet vast te komen zitten in het terrein. De Duitsers, bewust van dit euvel, concentreerden hun verdediging richting het noorden daarom langs de wegen. Het najaar bracht veel regen met zich mee, hetgeen de drassigheid van het landschap en daarmee de moeilijkheid van de operaties alleen maar versterkte. De operaties ten noorden van Breda om het land ten zuiden van de Maas veilig te stellen zouden tot 9 november 1944 duren en eindigen met de inname van Moerdijk.

Voor de Polen kwam er een ceremoniële afronding van de operatie in Zuid-Nederland met een bezoek van veldmaarschalk Montgomery. Hij onderscheidde enkele militairen van de 1^e Poolse Pantserdivisie vanwege hun moedige optreden bij de inname van de stad Breda en voor operaties ten zuiden van de Maas.³³² De Britse veldmaarschalk verleende Maczek en enkele officieren en manschappen van zijn divisie het *Distinguished Service Order* (zie figuur 29). Montgomery kreeg op zijn beurt de meest belangrijke Poolse onderscheiding, het kruis van de orde *Virtuti Militari*. De ontvangst van de Poolse onderscheiding of de uitreiking van het Britse eerbetoon staat overigens nergens beschreven in Montgomery's oorlogsmemoires.

De atmosfeer in Breda was na de bevrijding zeer hartelijk. De Poolse militairen werden ingekwartierd in de stad vanaf 25 november 1944 en zij hielden zich voornamelijk bezig met patrouilles aan de zuidzijde van de Maas. De relatieve rust die de Poolse eenheden genoten, had ook te maken met het Duitse offensief dat toen in de Belgische Ardennen plaatsvond.

De aandacht van de geallieerde legerleiding verschoof naar het oosten, te weten naar Oost-België en Luxemburg. Extra reserves werden naar dit gebied gestuurd en de eenheden die in het noorden gelegerd waren kregen een meer statische taak van grensbewaking. Voor de Poolse militairen vormde de periode van december 1944 tot april 1945 een uitgelezen kans om in Breda te overwinteren. Tijdens de bevrijding van Breda werden de Polen met open armen ontvangen. De Bredase bevolking verzorgde de Poolse militairen en velen van hen werden een onderdeel van

Fig. 29 Montgomery onderscheidt Poolse militairen in Breda op 25 november 1944.

³³⁰ F. van der Heijden e.a., 'Breda na de bevrijding – euforie, ontreddering en starheid ineen', in: *De Oranjeboom XLVII* (1994), 143.

³³¹ Heijden, 'Breda na de bevrijding', 150.

³³² Wiltold Bieganski, *Poles in the Battle of Western Europe* (Warschau 1971), 64.

de Nederlandse gastgezinnen. Voor Poolse militairen was het een thuis, dat ze al vijf jaar niet meer hadden gekend. In deze wintermaanden van 1944-1945 ontstonden vele relaties tussen Poolse militairen en vrouwen uit Breda. De gastvrijheid en hartelijkheid van de Bredase bevolking hebben ertoe geleid dat circa 300 Poolse militairen na de bevrijding terugkeerden naar Breda om daar te blijven wonen.

5.7 De 1^e Poolse Pantserdivisie boven de Rijn

Begin april 1945 werd de bevrijding van Nederland hervat en trokken de Polen via Tilburg, Den Bosch, Reek en Gennep naar Duitsland. In de buurt van Goch staken ze de Rijn weer over om in noordelijke richting hun veldtocht naar Nederland te vervolgen. Via de Duitse plaats Rees kwamen de Polen de Achterhoek binnen en vervolgden zij hun route via Twente naar Noordoost Nederland. Op 6 april 1945 kreeg de 1e Poolse Pantserdivisie opdracht om te vertrekken naar Coevorden voor verdere operaties in Nederland en Duitsland.

De opdracht bestond uit twee gedeelten. Eerst moest een Belgisch parachutistenbataljon *Special Air Service* (SAS) in Coevorden worden afgelost door de 1^e Poolse Pantserdivisie.³³³ Vervolgens moesten de Polen zich ten oosten van de Nederlandse grens in noordelijke richting begeven om de oostflank van de Canadese 2^e Divisie -als onderdeel van het Canadese 1^e Leger- te beveiligen, die ten westen richting Assen en Groningen op trok. De Poolse eenheden bevrijdden Emmen, Ter Apel, Stadskanaal en Veendam. Zij participeerden in het opsporen en uitschakelen van Duitse stellingen in het oosten van Drenthe en een deel van Groningen. In deze twee provincies was de 1e Poolse Pantserdivisie hoofdzakelijk actief ten oosten van de noord-zuid as, die van Wildervank tot Coevorden liep.

In de nacht van 17 op 18 april 1945 kreeg de Poolse divisie bericht over een Duits krijgsgevangenkamp genaamd *Stalag VI C Oberlangen*. Uit de informatie bleek dat de gevangenen voornamelijk Poolse vrouwen waren.³³⁴ Deze Poolse vrouwen waren door de Duitsers krijgsgevangen gemaakt tijdens de opstand van Warschau. Ongeveer 3.000 vrouwen werden na de gevechtshandelingen bij Warschau gearresteerd. De grootste groep (1.726 vrouwen) werd gedeporteerd naar het meest westelijke gedeelte van Duitsland om een mogelijke ontsnapping naar Polen te bemoeilijken.

Maczek hoorde het bericht toen hij zich in Emmen bevond en gaf de opdracht om meteen een tankpeloton naar Niederlangen te sturen. Het gevangenkamp lag net over de grens bij dit Duitse dorp, ongeveer ter hoogte van Ter Apel. Voor de Polen was het een complete verrassing om een Pools gevangenkamp aan te treffen in een gebied waarvoor zij verantwoordelijk waren. In eerste instantie dachten de Poolse vrouwen dat Britse militairen hen kwamen bevrijden, maar tot hun verbazing werden ze in het Pools aangesproken.³³⁵ De vrouwen werden hartelijk opgenomen in de 1^e Poolse Pantserdivisie en zouden na de Duitse capitulatie deel uitmaken van de tijdelijke Poolse bezettingsmacht in Duitsland.

³³³ McGilvray, *The Black Devils' March: A Doomed Odyssey*, 107.

³³⁴ Maczek, *Van paardenwagen tot tank*, 273-274.

³³⁵ McGilvray, *The Black Devils' March: A Doomed Odyssey*, 107.

Voor Montgomery ging de opmars niet snel genoeg, de Polen en de overige eenheden van 21 Army Group begonnen volgens hem vermoeid te raken en moesten zo snel mogelijk hun weg vervolgen: “...formations in 21 Army Group were nearly all of them getting very tired. They had been fighting continuously since 8th February and operations across the Elbe to the area LUBECK-KIEL would probably go very slowly. ... in north east Holland Polish Armd Div yesterday liberated a concentration camp of 1700 Polish women south of Winschoten and have made little progress since then...”.³³⁶

Na de bevrijding van *Stalag VI C Oberlangen* kreeg de 1^e Poolse Pantserdivisie de opdracht om verder Duitsland binnen te dringen naar Wilhelmshaven, de thuisbasis van de Duitse *Kriegsmarine*. De capitulatie van de *Kriegsmarine* aan de 1^e Poolse Pantserdivisie vond plaats op 8 mei 1945 en markeerde het einde van de gevechten voor de divisie (zie figuur 30 en 31). Voor de Poolse militairen was de oorlog voorbij en brak er een nieuwe fase aan, die net zo weinig zekerheid bood als het verloop van de Tweede Wereldoorlog.

Op 20 mei 1945 nam de divisie afscheid van haar commandant, generaal Maczek. Generaal-majoor Klemens Rudnicki nam het commando over en Maczek ging terug naar Groot-Brittannië waar hem een bevordering tot luitenant-generaal wachtte. Met zijn nieuwe rang werd hij de opperbevelhebber van alle Poolse leger-eenheden in het Verenigde Koninkrijk.³³⁷ Gedurende de twee volgende jaren zou de 1^e Poolse Pantserdivisie onder commando van het Britse Rijnleger (*British Army of the Rhine: BAOR*) komen te staan en zodoende deel uit maken van de geallieerde bezettingslegers in Duitsland. De Poolse divisie werd verantwoordelijk gesteld voor de organisatie en de verzorging van oorlogsgevangenen die door de Duitsers waren geïnterneerd. Daarnaast bekommerden de militairen van de 1^e Poolse Pantserdivisie zich ook over welzijn, gezondheidszorg en onderwijs van veel landgenoten, die gevangen hadden gezeten in Duitse werkkampen. De aanwezigheid van de Poolse militairen in het westen van Duitsland had een aanzuigende werking op Poolse voormalige dwangarbeiders die zich aansloten bij de Poolse militairen.

Fig.30 De overgave van de Duitse *Kriegsmarine* (rechts) aan de militairen van de 1^e Poolse Pantserdivisie (links).

³³⁶ Hamilton, Monty: *The Field-Marshal 1944-1976*, 483.

³³⁷ Maczek, *Van paardenwagen tot tank*, 297.

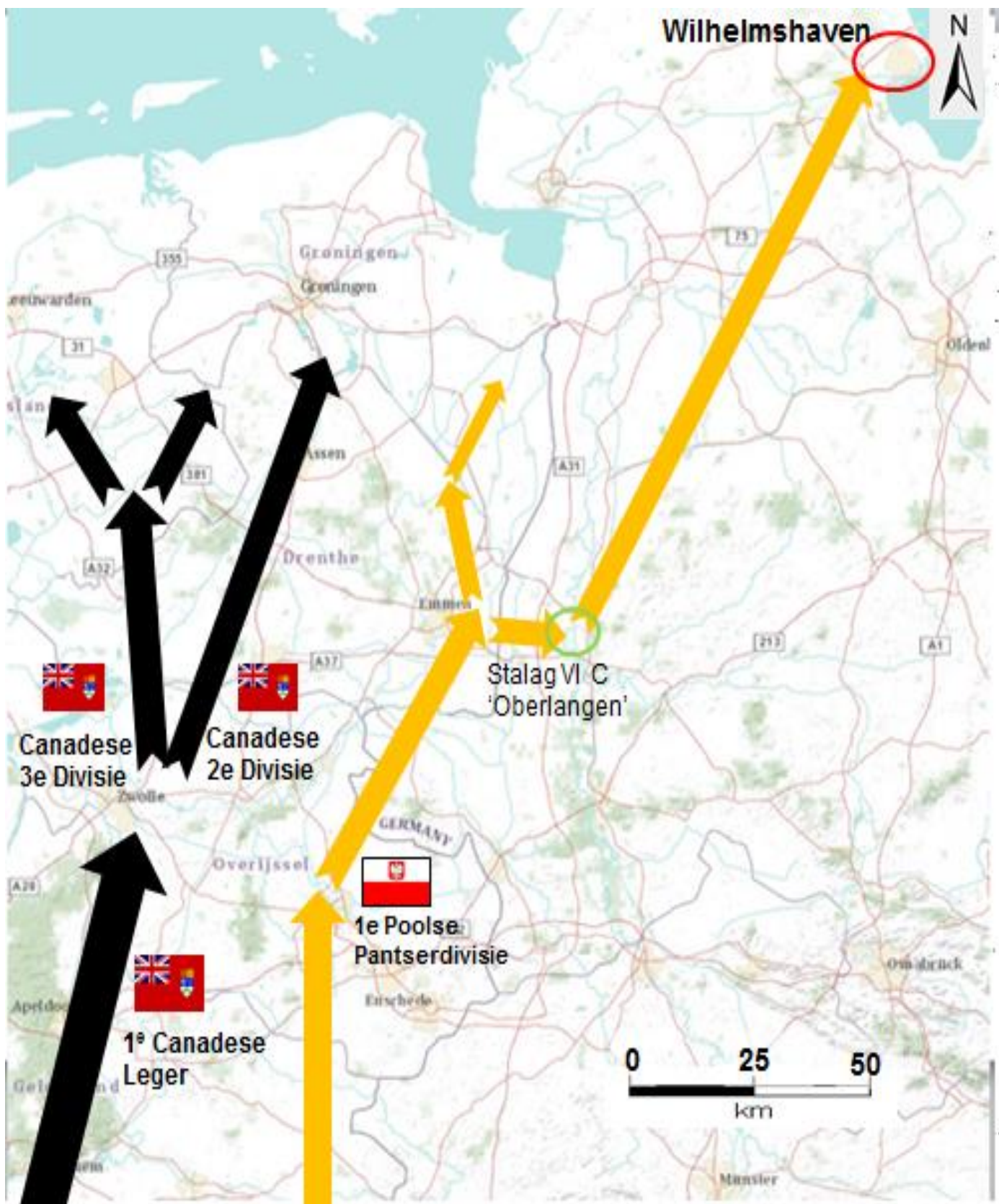

Fig.31 De opmars van de 1^e Poolse Pantserdivisie (gele pijl-beweging) ten opzichte van het Canadese bevrijdingsleger (zwarte pijlbeweging) vanaf de Achterhoek in noordelijke richting via Twente, Drenthe, Oost-Groningen naar Wilhelmshaven (rode cirkel). Onderweg werden de Poolse vrouwen in gevangenkamp Oberlangen (groene cirkel) bevrijd (kaart samengesteld door auteur).

6. Sosabowski en de Poolse positie na Arnhem

6.1 Inleiding

Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog dienden de Westerse Poolse militairen verspreid over West- en Zuid-Europa. Het merendeel van de Poolse eenheden bevond zich in Italië (Poolse 2^e Legerkorps), Duitsland (1^e Poolse Pantserdivisie) en Groot-Brittannië (de Poolse parachutisten, marine en *RAF* eenheden). De Polen waren verdeeld over de vraag wat ze na de Tweede Wereldoorlog moesten doen. De meerderheid wilde terug naar Polen, terwijl anderen juist weigerden. De reden voor de weigering had te maken met de afspraken die waren gemaakt op de *Conferentie van Jalta* (4-11 februari 1945). Tijdens deze bijeenkomst kwamen Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie overeen dat Polen een democratische staat zou worden met vrije verkiezingen. Veel van de Poolse militairen in het Westen hadden weinig vertrouwen dat de Sovjet-Unie haar invloedssfeer zou opgeven ten faveure van een Westers georiënteerd Polen.

Behalve voor de Poolse militairen was de West-Europese bondgenoot Groot-Brittannië ook gastland voor de Poolse regering in ballingschap. Ondanks zijn verantwoordelijkheid voor de Polen deed Winston Churchill zaken met Stalin over de toekomst van de Poolse staat, zonder de Londense Polen te raadplegen. Met als gevolg dat Polen definitief in de Sovjet-invloedssfeer terecht kwam. Het besluit van de Britse premier om te onderhandelen met de Sovjet-Unie, die negatief stond ten opzichte van een herstel van de vooroorlogse Poolse staat, was opmerkelijk te noemen. Nu de Sovjet-Unie Polen had bevrijd van de Duitse overheersing, met als gevolg dat het Sovjetleger zich op het gehele Poolse grondgebied bevond, was de Britse overheid klaarblijkelijk te weinig geïnteresseerd in het Poolse lot.

Vanaf oktober 1944, direct na *Operation Market Garden*, zijn er aanwijzingen dat het optreden van Sosabowski's Poolse parachutisten invloed heeft gehad op de Britse diplomatieke handelswijze. In dit hoofdstuk wordt nagegaan *in hoeverre de kwestie Sosabowski een effect heeft gehad op de positie van de Poolse regering in ballingschap*.

De Britse generaal Frederick Browning had aan Montgomery doorgegeven dat de Poolse generaal Stanisław Sosabowski een negatieve houding toonde en niet coöperatief was tijdens *Operation Market Garden*. De conflicten tussen beide generaals vallen beter te begrijpen vanuit een cultureel perspectief. De Britse en Poolse militaire cultuur was te verschillend en dit leidde tot botsingen. Naast het cultuurverschil was er ook nog de ongelijkwaardige verhouding tussen de Britse en Poolse overheid. De Britse regering kon een grote invloed uitoefenen op de Poolse regering in ballingschap door Sosabowski te laten ontslaan en de communistische Lublinregering die Stalin in januari 1945 in Warschau liet instellen, te accepteren. Kennelijk moest de Poolse rol in de Tweede Wereldoorlog worden gemarginaliseerd, ten gunste van de nieuwe naoorlogse wereldorde.

6.2 De Rijnlandse en Angelsaksische cultuur

De Poolse handelswijze kwam tijdens de Tweede Wereldoorlog, qua militaire gezagsverhoudingen, voornamelijk overeen met het 'Rijnlandse model'. Dit model is vernoemd naar de overeenkomstige bedrijfscultuur in lan-

den rond de rivier de Rijn. De benaming is voornamelijk van toepassing op landen in Noord- en West-Europa. Het organisatiemodel in deze landen is gebaseerd op: *de kracht van het collectief, maatschappelijke consensus, een actieve rol van de staat en een lange termijn mentaliteit*.³³⁸ De Britse gezagsverhoudingen zijn gebaseerd op het ‘Angelsaksische model’: *individueel succes, een minimum aan bemoeienis van de staat en winst op korte termijn*.³³⁹

Beide modellen zijn ontleend aan de economische wereld om te kunnen duiden waarom bedrijven in Angelsaksische landen winstmaximalisatie bovenaan hun prioriteitenlijst stellen, terwijl Rijnlandse ondernemingen daarentegen genoeg nemen met minder winst. In tegenstelling tot Angelsaksische ondernemingen hebben de Rijnlandse organisaties meer oog voor zaken als: arbeidssatisfactie, zelfontplooiing en een zinvolle dagbesteding. Een extrapolatie van deze verschillende economische waarden naar de maatschappelijke herkomst, leidt tot een herkenbare situatie voor de Poolse en Britse militaire positie tijdens de Tweede Wereldoorlog (zie figuur 32).

Angelsaksische model	Rijnlandse model
Hiërarchische structuren	Gelijkwaardige verhoudingen
Externe discipline	Interne discipline
Controle	Vertrouwen
Planning is leidend	Situatie is bepalend
Individualisme	Groepscohesie
Volgzame militairen	Initiatiefrijke militairen

Fig.32 Een ideaaltipe model van verschillen tussen het Angelsaksische en Rijnlandse model, vanuit een militair perspectief (figuur samengesteld door auteur).

De organisatie van de Duitse krijgsmacht tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam meer overeen met het Rijnlandse model. Vooral de bekende *Auftragstaktik* is een duidelijke exponent van de Rijnlandse manier van denken, ondanks herhaaldelijke pogingen van Hitler om definitief af te rekenen met deze uiting van de Duitse militaire cultuur. De term *Auftragstaktik* duidt op een ‘platte’ militaire organisatiestructuur die gericht is op het vergroten van de handelingsvrijheid van de ondercommandanten. De lagere niveaus kunnen op deze manier beter situationeel een inschatting maken hoe een doel verwezenlijkt dient te worden. In Nederland wordt dit proces ‘opdrachtgerichte commandovoering’ genoemd. Het tegenovergestelde is ‘uitvoeringsgerichte commandovoering’. Deze vorm van leidinggeven baseert zich op een strakke uitvoering van de gemaakte plannen, zonder

³³⁸ Poul Bakker, Sjaak Evers, Nol Hovens, Herman Snelder en Mathieu Weggeman, ‘Het Rijnlands model als inspiratiebron’ in: *Holland Management Review*, nr.103 (september-oktober 2005), 70-81, aldaar 72.

³³⁹ *Ibidem*, 72.

initiatief en vrijheid van de ondercommandant. De Rijnlandse manier van optreden behelst eenduidigheid op alle militaire niveaus van het te bereiken doel in een operatie, zodat de uitvoering toch kan plaatsvinden mocht de hiërarchische lijn wegvallen. Het impliceert een vertrouwensrelatie tussen commandanten van het hogere niveau en die van de lagere eenheden. De ondercommandanten krijgen vervolgens handelingsvrijheid om invulling te geven aan het te behalen einddoel.³⁴⁰

Bij de *Wehrmacht* was het ook gebruikelijk op het lager niveau een oplossingsgerichte houding te hebben *vis á vis* het hogere niveau.³⁴¹ De gedachte was dat de subalterne officier initiatief toonde in de organisatie en oplossingen vond voor de problemen die hij constateerde. Uit de Engelse vertaling van Erwin Rommel blijkt het volgende: “...*The officers of a panzer division must learn to think and act independently within the framework of the general plan and not wait until they receive orders. ...*”.³⁴² Het niet proactief rapporteren van kwesties binnen de eigen eenheid naar het hogere niveau was bij de Duitsers over het algemeen een teken van onprofessionaliteit en slecht leiderschap.

De Poolse krijgsmacht was ook, net als de Duitse *Wehrmacht* tijdens de Tweede Wereldoorlog, een exponent van het Rijnlandse model. Sosabowski en Maczek hebben in hun memoires regelmatig uitspraken gedaan, waaruit blijkt dat hun manier van denken volgens het Rijnlandse model verliep. De vele voorbeelden van Poolse militaire kenmerken uit vorige hoofdstukken kunnen worden beschouwd als uitvloeisels van dit Rijnlandse model. Sosabowski was zich ervan bewust dat militairen van andere nationaliteiten (Nederlanders, Tsjechen, Belgen, Noren en Fransen) ook gevoelig waren voor de “Poolse aanpak”. Tijdens de parachutistenopleiding in Groot-Brittannië werden zij, volgens hem, liever door de Polen dan door de Britten opgeleid.³⁴³

Het is goed denkbaar dat landen die het Rijnlandse model aanhingen - ondanks het taalverschil - graag met elkaar samenwerkten, vanwege de gemeenschappelijke culturele omgangsvormen in militair opzicht. In de meest pure vorm van het Rijnlandse model, is het moeilijk om de leider te herkennen, ook al is hij er wel. Het belang van ‘gelijkwaardige verhoudingen’ en ‘groepscohesie’ maken het voor een buitenstaander niet eenvoudig de hoogste persoon in rang te onderscheiden. Uit de eerste ontmoeting tussen Cora Baltussen en Sosabowski bleek dit ook. Mevrouw Baltussen, die tijdens *Market Garden* een Nederlands Rode Kruis verpleegkundige in Driel was, verzorgde de Poolse militairen tijdens hun gevechtshandelingen en onderhield contacten met de veteranen na de oorlog. Cornelius Ryan over de ontmoeting tussen de Poolse generaal en de Nederlandse verpleegster: “...*Among the group around her was General Sosabowski. As he wore no distinctive markings and looked like all the others*’, Cora remembers, ‘*it was not until the next day that I learned that the short, wiry little man was the general.*’ ...”.³⁴⁴

³⁴⁰ Volgens kolonel Richard van Harskamp bevindt de Nederlandse krijgsmacht zich in een transitiefase. Binnen de huidige Defensiedoctrine is opdrachtgerichte commandovoering een leidend beginsel, maar de commandostructuur is nog grotendeels niet aangepast. Zie Astrid Scholtens, ‘Opdrachtgerichte commandovoering’ in: *Grip4* nr.4 (April 2009), 113.

³⁴¹ Jaap Jan Brouwer en Piet Moerman, *Angelsaksen versus Rijnlanders. Zoektocht naar overeenkomsten en verschillen in Europees en Amerikaans denken* (Apeldoorn 2005), 74-95 aldaar 91-92.

³⁴² B.H. Liddell-Hart, *The Rommel papers* (New York 1953), 17.

³⁴³ Sosabowski, *Freely I served*, 101.

³⁴⁴ Ryan, *A Bridge to Far*, 449.

In tegenstelling tot Sosabowski waren Browning en Montgomery juist exponenten van de Angelsaksische cultuur. De laatstgenoemde merkte bijvoorbeeld in zijn autobiografie het volgende op: “...*If you tell the soldier what you want, and you launch him properly into battle, he will always do his part, he has never let the side down. The British soldier is easy to lead; he is very willing to be led; and he responds at once to leadership...*”.³⁴⁵

Montgomery geloofde als commandant in gestandaardiseerde militaire oplossingen voor situationele problemen. Hij beschouwde zijn manier van planmatig leiding geven als een noodzakelijke voorwaarde voor de Britse eenheden om succesvol tegen de formaties van zijn Duitse tegenstander, Erwin Rommel, te kunnen optreden. Voor de komst van generaal Montgomery in Noord-Afrika had het Britse 8^e Leger groot respect voor de Duitse tegenstander en zijn commandant. De Britse kapitein Warwick Charlton, die sinds 1941 bij het Britse 8^e Leger zat formuleerde het als volg: “*The British soldiers admired the Russians and they admired Rommel*”.³⁴⁶ Ook Montgomery’s biograaf Nigel Hamilton heeft de Britse bewondering voor de Duitse tegenstander beschreven. Hij geeft daarmee inzage in de verandering die Montgomery voor ogen had om het vertrouwen van de Britse militairen in het leiderschap te herstellen: “*Bernard’s diagnosis is historically important: for in it he recognized the primary fault of the British Army in the early years of the Second World War. This was the inevitable decline of military knowledge and expertise as the army was expanded to meet its wartime commitments. The same dilution and fragmentation that accompanied such expansion seemed then to characterize the way such armies fought: so that one witnessed the spectacle, in North Africa, of a pre-war trained British army exhibiting the greatest feats of daring, courage and administrative intelligence in 1940-1941 when faced by the Italians; yet declining into an erratic, polyglot collection of disparate units when confronted by German troops thereafter. ...Although he had had no experience of battle since Dunkirk, he had taken full advantage of his promotion in Home Forces to develop his ideas and techniques as a field commander. It was a very different style from Rommel’s, who employed the dashing opportunism of the old-fashioned cavalry commander. To Bernard pragmatic command was quite foreign- and wholly inappropriate in the command of an army. As Goronwy Rees has noted, there was something almost ascetic in Bernard’s approach. The truth was, he saw his profession, if not life itself, as a panorama of problems urging a solution- and solutions were not to be found in muddling through or improvising...*”.³⁴⁷

Bij Montgomery bestond er nauwelijks ruimte voor zijn ondercommandanten om initiatief te nemen in de strijd. Hij wilde op de hoogte worden gehouden over de precieze voortgang van zijn eenheden, ook al vertraagde zijn verzoek de snelheid in de achtervolging van Duitse eenheden. Na de Tweede Wereldoorlog vertelde Majoor Carol Mather van het Britse 10^e Legerkorps dat zijn commandant generaal Herbert Lumsden een eigen mening erop na hield die conflicteerde met Montgomery’s gecentraliseerde besluitvorming. Mather was tijdens de Noord-Afrika campagne verantwoordelijk om na de slag bij El-Alamein verbinding te onderhouden met het hoofdkwartier van Montgomery. Lumsden wilde juist de snelheid erin houden om de Duitsers geen mogelijk-

³⁴⁵ Montgomery, *The Memoirs of Field-Marshal Montgomery*, 228.

³⁴⁶ Hamilton, *Master of the Battlefield. Monty’s War Years 1942-1944*, 79.

³⁴⁷ Hamilton, *Monty. The Making of a General 1887-1942*, 482, 597.

heid te geven om zich te hergroeperen. De conflictsituatie tussen Montgomery en Lumsden beschrijft Mather als volgt: “*Now Herbert was a cavalry officer and wanted to get away from Monty...Monty’ll be furious. And he’d say, ‘I was taught by Monty at the Staff College that it was the duty of the senior officer to come up to the junior officer when there’s a battle on. It’s not for me to go back to him...and Herbert got very sort of stubborn. He said, ‘It’s his job to keep in touch with me, not me with him...I think his [Herbert Lumsden] main idea was to advance as quickly as possible –we had them on the run, his idea was to keep them on the run- and demolish them.’*”.³⁴⁸

Adolf Hitler wilde ook meer grip houden op het militair optreden in Noord-Afrika, maar de Rijnlander Rommel hield zijn vrijheid van handelen veelal tot frustratie van de Duitse dictator. Het voormalig hoofd operationele inlichtingen van het Britse 8^e Leger, Brigadier Sir Edgar Williams, herinnerde zich na de slag bij El-Alamein over Rommel: “*I think that all that time during the campaign you have two elements about the withdrawal: ‘hold to the last ditch’ Hitler stuff, and Rommel’s very astute generalship, so that you could bet your bottom dollar- although you couldn’t bet your bottom dollar, because that’s exactly what you couldn’t do with Rommel- you could take a sly bet that if Rommel was telling Hitler that he was holding to the last drop of blood, that he was in the process of doing a very calculated false front to us.*”.³⁴⁹ Voor Rommel was generaal Montgomery een berekenbare tegenstander en de Duitse commandant beschreef in zijn dagboek aantekeningen dat de Brit een obsessie had met het minimaliseren van risico’s en alleen in actie kwam als hij beschikte over voldoende personele en materiële reserves.³⁵⁰

De ideale militair van de Britten wordt door de Rijnlanders gezien als een ‘volgzame robot’, die geen eigen mening heeft. In Montgomery’s eerder genoemde uitspraak wordt met: “*...If you tell the soldier what you want...*” ‘letterlijk’ een opdracht bedoeld die de Angelsaksische militair moet uitvoeren en niet zijn rol in de brede context van de operatie. Sosabowski maakte een dergelijk voorval mee bij Driel, toen hij een Britse officier om hulp vroeg: “*...I turned to the English tank captain standing in my Headquarters: ‘Some German tanks have got inside my defences. Can you help me Captain?’ ‘Well, General,’ he hesitated, ‘my job is really only to reconnoitre and I am waiting for fresh orders from Corps Headquarters.’ ...*”.³⁵¹

Het Angelsaksische model ziet een initiatief nemende militair juist als een aanval op de hiërarchie en daarom als onprofessioneel. Zo gaf Sosabowski in zijn oorlogsmemoires aan dat zijn officieren niet gecharmeerd waren van de Britse militaire opleidingen. De Poolse officier keek met afschuw naar een instructie waarin een Britse onderofficier cursisten van een hogere rang afsnauwde, omdat ze de leerstof niet begrepen. De Polen vonden dat juist getuigen van slechte manieren en van een gebrekkige discipline bij de Britten.³⁵²

Vanuit het perspectief van het Rijnlandse model is de Poolse reactie verklaarbaar. In deze militaire cultuur stond het demonstreren van een directieve houding namelijk synoniem aan het bestraffen van personen die

³⁴⁸ Hamilton, *Master of the Battlefield. Monty’s War Years 1942-1944*, 20-21.

³⁴⁹ Ibidem, 93.

³⁵⁰ B. H. Liddell-Hart, *The Rommel paper* (New York 1953), 395.

³⁵¹ Sosabowski, *Freely I served*, 171.

³⁵² Ibidem, 95.

afwijkend gedrag vertoonden ten opzichte van de collectieve militaire gedragsregels. Voor de Poolse officieren was 'afsnauwen' een handelswijze die voornamelijk bestond om aspirant-collega's te bestraffen die nog niet bekend waren met de bestaande militaire normen en waarden of zich hieraan juist niet wilden conformeren. Om gelijkgeschakeld te worden met rekruten of met zichzelf niet respecterende collega's was voor de Poolse officieren waarschijnlijk een belediging. Het cultuurverschil wordt nog duidelijker, wanneer met behulp van deze twee modellen wordt gekeken naar de onderlinge relatie tussen Britse en Poolse commandanten.

6.3 De leiderschapscontroverse rond Sosabowski

De vraag of militaire leiders incompetent zijn wordt alleen gesteld wanneer een operatie is mislukt. Het is immers niet nodig om een discussie te voeren over de competentie van een leider wanneer een operatie succesvol verliep. Het militair leiderschap kenmerkt zich door leiding te geven onder veranderende, stressvolle omstandigheden. Deze vaak extreme situaties vergen veel van een persoon en niet iedereen beschikt over de juiste kwaliteiten om leiding te geven onder deze omstandigheden. Een persoon die niet of niet voldoende beschikt over de nodige vaardigheden om zijn taak uit te voeren is dan onkundig. Het gebrek aan de juiste competenties van een militair leider betekent nog niet *a priori* dat een operatie mislukt.³⁵³ Het onkundige leiderschap met voldoende - externe - gunstige factoren kan een operatie ook succesvol laten verlopen.³⁵⁴ Maar andersom is ook mogelijk. Een kundig militair leider -opererend onder onbeheersbare externe factoren- kan worden beschouwd als een onkundig leider.

In West-Europa waren twee generaals, Sosabowski en Maczek, belast met het leiderschap over de Poolse eenheden. De laatstgenoemde was deelgenoot van een succesvolle operatie. Hij en zijn Poolse militairen werden door de Bredase bevolking geroemd vanwege de 'ridderlijke manier van optreden'. Maczek werd beloond met een militaire onderscheiding door Montgomery.

En dan is er de controverse omtrent generaal Sosabowski. Hij nam deel aan een vrijwel mislukte operatie, genaamd *Market Garden*. Een groot gedeelte van Nederland werd weliswaar bevrijd, maar het uiteindelijke doel om een bruggenhoofd over de Rijn te forceren was, letterlijk, een brug te ver. De controverse omtrent Sosabowski vindt haar oorsprong in het oordeel van generaal Frederick Browning, die Montgomery verzocht om Stanisław Sosabowski uit zijn functie te ontheffen. Browning gaf aan dat Sosabowski een incompetente commandant was en beter vervangen kon worden door een 'meer flexibele Poolse officier'.³⁵⁵ De vraag rijst of Sosabowski werkelijk incompetent was. Zo ja, wat zijn dan de voornaamste criteria van militaire incompetentie met betrekking tot leidinggeven? Of was hij een kundig militair leider opererend onder niet te beïnvloeden onbeheersbare externe factoren?

³⁵³ Norman Dixon, *On the Psychology of Military Incompetence* (Londen 1994; Oorspronkelijke uitgave 1976), 17-21.

³⁵⁴ Hier valt te denken aan een incapabele leidinggevende, die gered wordt door gunstige externe factoren als: weersomstandigheden, kundige ondercommandanten en slecht uitgevoerde vijandelijke manoeuvres. Vervolgens krijgt hij/zij wel de *credits* voor het slagen van de militaire operatie op basis van het vertonen van leiderschap.

³⁵⁵ Generaal Frederick Browning beschreef Sosabowski als: 'quite incapable of appreciating the urgent nature of the operation'. Zie doctoraalscriptie: Johan Steendam, *Zij kwamen uit Polen en vochten voor vrijheid: Poolse militairen streden ook in Nederland* (Groningen 1998), 19.

Een uitkomst biedt de Britse psycholoog Norman Dixon met zijn boek *On the Psychology of Military Incompetence*, waar hij Britse commandanten beschrijft in diverse militaire conflicten (beginnend met de Krim-oorlog tot en met de Tweede Wereldoorlog). In zijn boek identificeert hij een veertiental kenmerken van ‘militaire incompetentie’ in het gedrag van - Britse - militaire commandanten. Hij is op zoek naar het antwoord op de vraag waarom zoveel incompetente leiders invloedrijke posities konden bekleden in militaire organisaties. Hij toont aan dat het een Britse militaire cultuur is om bij een mislukte operatie de schuld af te schuiven op ondergeschikten in lagere rangen om de hogere commandant vrij te houden van een mogelijke -politieke- bestraffing.³⁵⁶

Ondanks dat er geen bewijzen zijn, is het niet ondenkbaar dat de Britse commandanten Browning en Montgomery tot een *gentlemens deal* kwamen om Sosabowski aan te duiden als ‘zondebok’, om zodoende hun eigen gebreken te verbloemen wat betreft de planning en uitvoering van *Operation Market Garden*. De Britse historicus Anthony Beevor is zelfs uitermate negatief over Montgomery’s leidinggevende competenties, die volgens Beevor voornamelijk werden veroorzaakt door zijn narcistische eigenschappen en koppigheid.³⁵⁷ Montgomery zag zich volgens de gerenommeerde historicus grotendeels gesterkt in zijn kwaliteiten op basis van wat de pers over hem schreef. Over de militaire commandant Montgomery schrijft Beevor het volgende: “..Montgomery took pride in being different from the usual senior officer of the British army. And the short, wiry little general with a beaky nose could hardly have been more of a contrast to the unassuming, aristocratic and immaculate Alexander Monty dressed differently too, preferring a shapeless pullover and corduroys, topped later by a black Royal Tank Regiment beret as his hallmark. Yet he was a military conservative, believing in detailed staff work and the deployment of divisions, not the informal battle-groups which had evolved in the desert campaign. He played shamelessly to the crowd, whether soldiers or journalists, despite his rather shrill voice and inability to pronounce his Rs. A non-smoker and teetotaler, he was egotistic, ambitious and ruthless, possessing a boundless self-confidence which occasionally bordered on the fatuous. But this self-belief, which he was able to convey to all he met, lay at the heart of his mission to turn the badly bruised Eighth Army into one confident of victory. Commanders had to ‘get a grip’ and there was to be no more ‘bellyaching’ or querying of orders”.³⁵⁸

Personen die schuld afschuiven en geen verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen daden worden, door de Vlaamse communicatie-expert Noël Slangen, ‘dweren op stelten’ genoemd.³⁵⁹ Hij wil met deze uitdrukking zeggen dat leiders van grote organisaties zich voordoen als mannen van statuur, maar in werkelijkheid veelal ‘narcistisch’ en ‘besluiteloos’ zijn. Deze leiders zullen alleen keuzes maken wat in hun eigen belang is, in plaats van het belang van de organisatie voorop te stellen. Zij luisteren niet naar ondergeschikten, want deze kunnen in hun ogen geen bijdrage leveren aan het ‘superieure’ denkproces. Deze ‘dweren op stelten’ zijn in

³⁵⁶ Dixon, *On the Psychology of Military Incompetence*, 152-153 en 254.

³⁵⁷ Interview van Anthony Beevor met het NRC Handelsblad. Zie Bart Funnekotter, ‘We stevenen nu blind af op een catastrofe’ in *NRC Handelsblad* (1 juni 2012).

³⁵⁸ Beevor, *The Second World War*, 323-324.

³⁵⁹ Noël Slangen, *Praten met reuzen. Of hoe je met leiders werkt en communiceert* (Tielt 2009), 21-23 en 77-78.

staat om ‘op de winkel te passen’, maar kunnen niet inspelen op grote veranderingen, omdat zij niet over een *helicopterview* beschikken binnen hun organisaties. Zij richten zich liever op specifieke processen en kleine details en zijn daarmee de ‘micro-managers’ in een organisatie, die veelal denken het overzicht te hebben, maar het eigenlijk kwijt zijn.³⁶⁰ Montgomery voldoet ook aan het beeld van zo een *control freak*. Eerder is al beschreven dat hij geen vrijheid van handelen toeliet op het operationele niveau, maar hij liet zich ook in met het vinden van een nieuwe bediende voor het serveren van zijn lunch. Het werd zelfs de eerste officiële opdracht die Montgomery gaf als commandant van het Britse 8^e Leger: “*Army Commander requires best available soldier servant in Middle East to be sent to Main A Eighth Army at once.*”³⁶¹

In plaats van verantwoordelijkheid (vertrouwen) geven aan hun medewerkers, vallen deze leiders de werknemers lastig met uitvoeringsgerichte details die überhaupt niet horen bij hun functioneringsniveau. Volgens Slangen nemen ‘dwergeren’ geen verantwoordelijkheid voor eigen gemaakte fouten en zullen zij die altijd proberen af te schuiven op anderen. Of zoals Ramakers deze categorie ‘leidinggevendens’ aanduidt: “...als de leidinggevende sterk gefocust is op een planmatige en modelmatige werkelijkheid waarin rationaliteit, het volgen van regels, het werken met pre-fab-kaders of sjablonen, een vorm van zwart-wit denken en onvoldoende bewustzijn van creatieve mogelijkheden de boventoon voeren, dan zal in complexe zeer dynamische situaties, waarin moet worden opgetreden, de leidinggevende in de praktijk suboptimaal functioneren of het zelfs laten afweten...”³⁶²

De ‘reuzen’ zijn daarentegen leiders die wel over een *helicopterview* beschikken, zich nauwelijks inlaten met details, luisteren naar de mensen om hen heen en verantwoordelijkheid geven aan ondergeschikten. De leider geeft verantwoordelijkheid aan ondergeschikten omdat hij, conform zijn visie, vertrouwen heeft in het handelen van zijn personeel.

Een valkuil van ‘reuzen’ is dat zij misschien hun medewerkers te veel hun gang laten gaan en alleen ingrijpen wanneer het verkeerd gaat. Dit betekent dat het contact met de ondergeschikten dan alleen tot stand komt in negatieve zin, namelijk wanneer het fout gaat. Bij een ‘reus’ krijg je vrijheid van handelen. Hij ziet dat als de grootste beloning die een leidinggevende kan geven. Een inkrimping van deze vrijheid voor ondergeschikten is juist de grootste straf die er bestaat.³⁶³

Een voorwaarde voor modern leiderschap is het draagvlak onder het personeel. Sosabowski werd op handen gedragen door zijn militairen om verschillende redenen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog had hij operationele ervaring opgedaan als soldaat in het Oostenrijks-Hongaarse leger. Tijdens het interbellum is hij snel door de rangen omhoog geklommen en doceerde militaire geschiedenis en strategie aan de Poolse militaire academie in Warschau. Gedurende *Operation Market Garden* sprong hij als één van de eersten uit het vliegtuig,

³⁶⁰ Ibidem, 77-78.

³⁶¹ Hamilton, Monty. *The Making of a General 1887-1942*, 604.

³⁶² Ramakers, ‘Leiderschap is meesterschap’ (2009), 19.

³⁶³ Slangen, *Praten met reuzen*, (2009), 40-42.

omdat hij vond dat je niets van je personeel mag verlangen, zonder dat je het zelf hebt gedaan.³⁶⁴ Sosabowski was hard voor zichzelf en hij trainde de Poolse parachutistenbrigade tot het hoogste niveau. De gedrevenheid om de beste te zijn mocht echter niet ten koste gaan van de ‘menselijke’ behandeling van de militair.³⁶⁵

De Poolse generaal had een roeping om met zijn eenheid het vaderland Polen te bevrijden. Een volledige opname van Poolse militairen in een Britse eenheidsstructuur zou volgens hem leiden tot een afwijking van dit doel. Zelfs een beoogde leidinggevende positie over Britse eenheden heeft hij afgewezen, omdat het bekleden van een functie binnen de Britse commandostructuur niet zou stroken met zijn streven, de bevrijding van Polen.³⁶⁶ Voor Sosabowski was de bevrijding van zijn vaderland de belangrijkste drijfveer. Na de Tweede Wereldoorlog kwam er een abrupt einde aan deze wens. In het naoorlogse Groot-Britannië heeft hij nog 17 jaar lang als een gewone fabrieksarbeider gewerkt bij *Electrical Assembly Plant CAV Electrics* in de Engelse plaats Acton.³⁶⁷

Sosabowski's optreden als - modern - militair leider creëerde een groot draagvlak onder zijn militairen die hem bewonderden. Op 15 juni 1944 kreeg zijn eenheid van de Poolse bevolking een in Warschau vervaardigd brigadevaandel, dat langs ondergrondse kanalen naar Groot-Brittannië was gesmokkeld. Op dezelfde dag namen zijn manschappen het initiatief om hem de rangonderscheidingstekens, in de rang van generaal-majoor, te schenken. Deze tekens waren vervaardigd uit gesmolten Engelse *shillings*, afkomstig van hun soldij.³⁶⁸ Deze gift van zijn manschappen is een belangrijke indicator voor de initiatieven, sterke groepscohesie en ook van de acceptatie ('vertrouwen') van Sosabowski als leidinggevende. Dit zijn kenmerken die bepalend zijn in het Rijnlandse model van leidinggeven.

In de Tweede Wereldoorlog bestond nog weinig kennis over de invloed van leiderschap op de aansturing van eenheden. Er werd gedacht dat bepaalde persoonskenmerken geassocieerd konden worden met succes.³⁶⁹ Pas na de Tweede Wereldoorlog is er geleidelijk aan onderzoek verricht naar de verschillende leiderschapsstijlen van militair leiderschap en hun effect op groepscohesie in de Angelsaksische wereld.³⁷⁰ Het is opmerkelijk, dat verschillende aspecten van militair optreden uit het Rijnlandse model worden beschreven door Amerikaanse veteranen. Zij analyseerden de *modus operandi* van de Duitse tegenstander, daarbij gebruik ma-

³⁶⁴ Bartłomiej Marcinkowski, Jan Krzeminski en Stanisław Sosabowski III, *Generaal-Majoor Stanisław Franciszek Sosabowski (1892-1967)* (2007), tekstdocument, Koninklijke Militaire Academie (KMA), locatie: <http://pdf.kma.nl/alg/2007-4.art073.pdf>

³⁶⁵ Stanisław Sosabowski, *Freely I Served*, 161.

³⁶⁶ Marcinkowski, Krzeminski en Stanisław Sosabowski III, *Generaal-Majoor Stanisław Franciszek Sosabowski (1892-1967)*, 7.

³⁶⁷ Ibidem, 9 en <http://sosabowski.com/generalcv.html>, laatst geraadpleegd 18 mei 2012.

³⁶⁸ Sosabowski, *Freely I served*, 116.

³⁶⁹ Zie Robert Lussier en Christopher Achua, *Leadership: Theory, Application & Skill Development* (Mason 2009) 16-20 voor informatie over kenmerken van de *trait theory*.

³⁷⁰ Van Wingerden, *Personele aspecten van het modern gevecht. Groepscohesie* (maart 1990), 42. Een aantal toonaangevende studies direct na de Tweede Wereldoorlog en tijdens de Vietnamoorlog zijn onder andere: S.L.A. Marshall, *Men against Fire* (1947), E. Shils en M. Janowitz, *Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht in World War II* (1948), R.W. Little, *Buddy Relations and Combat Performance* (1964) en C.C. Moskos, 'Why Men Fight: American Combat Soldiers in Vietnam' in: *Trans-Action*, Vol. 7 (1969).

kend van eigen ervaringen en zij introduceerden deze ‘nieuwe’ inzichten in de Amerikaanse militaire leiderschapsliteratuur. Toch blijven de Angelsaksische benaderingen herkenbaar, zoals blijkt uit deze Amerikaanse definitie van ‘een leider’: “*Real leaders see their careers as a special calling. They are personally worthy (regarding self-purification, competence through dedicated self-study, hard discipline, and impeccable example). They soberly seek and accept responsibility; set and insist upon highest standards; are selflessly committed to noble, caring service; and are physically and morally courageous even to the point of willing self-sacrifice. This is real leadership...*”³⁷¹ In dit citaat worden de elementen uit het Rijnlandse model van menselijke benadering wel gebruikt, maar de Angelsaksische *top-down* benadering wordt nog steeds gehandhaafd. Er wordt namelijk met geen woord gerept over de acceptatie door het personeel waarmee deze leider moet ‘samenwerken’!

Het leiderschapsprofiel van Sosabowski valt net als dat van de Poolse krijgsmacht en van de *Wehrmacht* binnen het Rijnlandse model. Zijn omschrijving als commandant doet sterk denken aan die van een kandidaat die door de strenge selectiemethode van de *Israeli Defence Forces* (IDF) is gekomen: “*Voordat iemand binnen het IDF een officersfunctie kan vervullen ondergaat hij een uitgebreide training en opleiding. Doorstroming naar hogere rangen wordt mede bepaald door zijn persoonlijk functioneren binnen een team. Een Israëliisch officier is in principe ooit eens de beste soldaat binnen zijn gevechtseenheid geweest en heeft zich op grond van bepaalde sociale kwaliteiten dusdanig onderscheiden dat hij voor een militaire carrière in aanmerking komt. Dit staat in schril contrast met de situatie in Amerikaanse en West-Europese strijdkrachten, waar officieren slechts binnen een bepaalde traditie worden opgeleid (de ‘gentleman’-officier in het Britse leger; de ‘manager’-officier in het Amerikaanse leger)....Het vertrouwen tussen de officieren en manschappen binnen het IDF is groot, de bereidheid om dienovereenkomstig voor elkaar te vechten en het wederzijds verantwoordelijkheidsgevoel is sterk. Verder is binnen dit systeem ondenkbaar dat er militairen leiding geven die niet berekend zijn op hun veelzijdige taak.*”³⁷²

Toch lieten zowel Montgomery als Browning zich ondanks Sosabowski’s moderne leiderschapswaarden negatief uit over de Polen. Dit deden ze bovendien pas drie weken na *Market Garden*. Juist op het moment dat Churchill op de *Conferentie van Moskou* (9-19 oktober 1944) was. Op 16 oktober 1944 verstuurde Montgomery een telegram aan het hoofd van de *Chief of the Imperial General Staff*, veldmaarschalk Sir Alan Brooke. Hij schreef het volgende aan Churchill’s belangrijke militaire adviseur: “*...Polish Para Brigade fought very badly and the men showed no keenness to fight if it meant risking their own lives. I do not want this brigade here....*”³⁷³ Enkele weken later, op 24 november 1944, adviseerde Browning aan *Deputy-chief of the Imperial General Staff*, Sir Ronald Weeks: “*...General Sosabowski be employed elsewhere and that a younger, more flexible minded and cooperative officer be made available to succeed him....*”³⁷⁴

³⁷¹ LtCol Howard A. Christy, USMC (ret.), ‘Imperatives of Real Leadership’ in: *Marine Corps Gazette*, Vol. 88, nr. 11 (2004), 78-83, aldaar 82.

³⁷² Van Wingerden, *Personele aspecten van het modern gevecht. Groepscohesie*, 42.

³⁷³ Zie bijlage I, telegram van veldmaarschalk Bernard Montgomery aan Sir Alan Brooke, 16 oktober 1944.

³⁷⁴ Mead, *General ‘Boy’*, 238-239.

Waarom sprak Montgomery over de 'Polish Para Brigade' en niet over 'General Sosabowski', zoals Browning dat later deed? Met andere woorden, waarom werd het conflict tussen personen op een hoger militair niveau ge-extrapoleerd naar eenheden als geheel? De frictie was toch op commandantenniveau? Waarom werd de kwestie dan breder getrokken op alle Poolse militairen, in plaats van alleen op de persoon Sosabowski? Welk voordeel had de Britse legerleiding of het politieke apparaat bij het zwart maken van de Polen als collectief?

6.4 De verhouding tussen Brooke, Montgomery en Churchill

Sir Alan Brooke was als militair adviseur van Churchill, de bindende factor tussen de militair commandant Montgomery en de Britse premier. Een rustige, stabiele man die voor zichzelf de volgende rol zag weggelegd: *"...Alan Brooke appointed himself Churchill's nanny, just as he appointed himself Montgomery's guardian. ..."*³⁷⁵ De relatie tussen Sir Alan Brooke en Montgomery gaat terug tot aan het begin van de Tweede Wereldoorlog tijdens de inzet van de *British Expeditionary Force* (BEF) in Frankrijk. In 1939 diende Montgomery onder Brooke en beide heren ontwikkelden een groot wederzijds respect voor elkaar. Nigel Hamilton beschrijft het als: *"...Brooke towered above his colleagues; it was his ability to see the larger issues of a problem, to weigh them, and to make iron-cast decisions which provided an inspiration to Bernard Montgomery –as well as his sheer professional acumen. Brooke, first British master of the creeping artillery barrage in World War One, was the least romantic of English soldiers, and he approached higher military command as scientifically as if he were directing the fire of a coordinated brigade of artillery batteries...By contrast Brooke had a magisterial capacity for seeing both wood and trees; and Bernard was undoubtedly immensely privileged to have him as his Corps Commander. Indeed Brooke's example would in many ways be the model for his own conduct as a Corps and as an Army Commander for the rest of the war: a man constantly planning ahead, but firm and decisive in the present. Moreover for Bernard, driven from childhood to 'prove' himself and thus win approval, it was essential to have a mentor whose judgment he could respect, and whose professional imprimatur he could earn. For Bernard, such a man was Brooke... ."*³⁷⁶

Tijdens de Tweede Wereldoorlog nam de amicaliteit toe, zoals blijkt uit de briefwisseling van 10 juni 1940 tussen beide Britse commandanten: *"My dear Monty. Very many thanks for your letter & for all you said in it. I thank heaven for the fact that you & the 3rd Div were with the 2 Corps throughout our trip to Louvain & back. I don't know what I should have done without you. I only wish you were with me now when we start, but delighted that you won't be long in following on behind. I did my best to have 3 & 4 Divs made up at once for what they had [lost] & sent out instead of what they are doing. But I was told that political reasons made it essential to produce something at once. I have had a very busy time getting 2 Corps HQ plus additions together & am practically ready now. I am off in a very short time now, and shall welcome you with open arms when you turn up. Best of luck to you Monty, & again a thousand thanks for all your help and assistance since the war*

³⁷⁵ Alex Danchev en Daniel Todman doen deze uitspraak in het voorwoord van Alan Brooke's oorlogsdagboek. Zie Field Marshal Lord Alanbrooke, *War Diaries 1939-1945* (Los Angeles 2001; oorspronkelijke druk 1957), xviii-xix.

³⁷⁶ Hamilton, *Monty. The Making of a General 1887-1942*, 329-330.

started. Yours, Brookie".³⁷⁷ De vriendschap materialiseerde waarschijnlijk snel toen Sir Alan Brooke werd aangesteld als *Commander in Chief* van de *Home Forces* op 19 juli 1940.³⁷⁸ Twee dagen later volgde de bevordering van Montgomery tot luitenant-generaal en commandant van het Britse 5^e Legerkorps. De intieme verhouding tussen de twee doet vermoeden dat de *Commander in Chief* Montgomery had opgenomen in zijn patronagenetwerk, zoals een negatieve uitlating van Brooke doet vermoeden. Op 5 augustus 1940 schrijft hij: "...I know you well enough also Monty to give you a word of warning against doing wild things. You have got a name for annoying people at times with your ways, and I have found difficulties in backing you at times against this reputation...".³⁷⁹

Niet alleen was er sprake van een veelvuldige correspondentie tussen de twee Britse generaals in jaren 1940-1942, ook vonden er persoonlijke gesprekken plaats tussen de twee militaire leiders, zoals blijkt uit correspondentie ten tijde van operaties in Noord-Afrika (1943): "...There is a great deal I would like to talk to you about; but, (...) it would have to be alone and in private".³⁸⁰

De eerste ontmoeting tussen generaal Montgomery en Winston Churchill was op 2 juli 1940, toen de Britse militair met zijn eenheid belast was met de bescherming van de Engelse zuidkust. Hij gaf de premier in oorlogstijd een rondleiding langs de verdedigingswerken die bedoeld waren tegen een Duitse invasie. Tijdens zijn bezoek maakte Montgomery indruk op Churchill.³⁸¹ Ondanks de positieve indruk op de Britse premier was Montgomery niet de eerste keus voor het opperbevel over het Britse 8^e Leger, na het overlijden van luitenant-generaal William Gott. Toch kon Montgomery rekenen op steun van Sir Alan Brooke, zoals blijkt uit dit citaat: "According to Churchill's later account, 'There could be no doubt who his [Gott's] successor should be.' But Brooke in his diary, recorded a different version: 'I pressed for Montgomery to replace Gott. Had some difficulty; PM rather in favour of Wilson. However Smuts assisted me, and telegram has now been sent off to Cabinet ordering Montgomery out to take command of Eighth Army'".³⁸²

Montgomery kreeg zes dagen na zijn aanstelling als commandant van het Britse 8^e Leger bezoek van Brooke en Churchill. Beide heren waren onder de indruk van de snelle veranderingen die hij had doorgevoerd binnen nog geen week. Alan Brooke vermeldde het volgende: "I knew my Monty pretty well by then, but I must confess I was dumbfounded by the situation facing him, the rapidity with which he had grasped the essentials, the clarity of his plans, and, above all, his unbounded self-confidence- a self-confidence with which he inspired all those that he came into contact with".³⁸³ Voor Alan Brooke was het een bevestiging dat hij een goede keuze had gemaakt om Montgomery te steunen. Churchill kon het uitgesproken zelfvertrouwen van de Britse generaal

³⁷⁷ Ibidem, 396.

³⁷⁸ Ibidem, 417-419.

³⁷⁹ Ibidem, 433.

³⁸⁰ Hamilton, *Master of the Battlefield. Monty's War Years 1942-1944*, 241.

³⁸¹ Hamilton, *Monty. The Making of a General 1887-1942*, 411-415

³⁸² Field Marshal Lord Alanbrooke, *War Diaries 1939-1945* (Los Angeles 2001; oorspronkelijke druk 1957), aantekening 7 augustus 1942, 295.

³⁸³ Hamilton, *Monty. The Making of a General 1887-1942*, 656.

in eerste instantie ook waarden, maar verwachtte dat Montgomery open stond voor zijn politieke betrokkenheid bij militaire zaken. Uit niets bleek dat de Britse commandant hiervan gediend was. Met het vorderen van de oorlog wist hij Churchill op gepaste afstand te houden. Volgens Montgomery nam hij besluiten over militaire zaken en de Britse premier moest zich afzijdig houden, als het ging om de uitoefening van invloed op zijn militairen. Een duidelijk voorbeeld van deze scheiding komt aan bod tijdens een bezoek van de Britse premier aan *21st Army Group* op 19 maart 1944 om meer informatie te krijgen over de planning van D-Day. In de woorden van Montgomery's biograaf Nigel Hamilton: "*Churchill duly came, but he never penetrated beyond Montgomery to address the staff of 21st Army Group. Steering Churchill instead into his office, Monty asked the Prime Minister to be seated. Before Churchill had time to speak, Monty pre-empted him. 'I understand, sir, that you want to discuss with my staff the proportion of soldiers to vehicles landing on the beaches in the first flights,' he began. 'I cannot allow you to do so. My staff advises me and I give the final decision; they then do what I tell them.'*"³⁸⁴

Montgomery hield niet alleen het politiek-strategische niveau in de persoon van Winston Churchill op afstand, hij keek ook naar zijn eigen organisatie en bepaalde als een soort *subject-matter expert* welke Britse militair goed of slecht presteerde op basis van zijn eigen observaties. De invloed die Montgomery had op de functietoewijzing van zijn ondergeschikten moet niet worden onderschat. In oktober 1942 verklaarde hij: "*...The best soldier out here is Oliver Leese. Horrocks is next. Lumsden is a good Div General, but he is not very good as a higher Commander*".³⁸⁵ Met als gevolg dat Oliver Leese zijn opvolger werd als commandant van het Britse 8^e Leger, Brian Horrocks meeging met Montgomery naar Europa en Herbert Lumsden ontheven werd uit zijn functie en geen grote rol meer speelde in de bevrijding van West-Europa.

6.5 De Poolse positie na *Market Garden*

Sinds september 1942 werden de Poolse regering in ballingschap en de Poolse militaire leiders aangespoord om hun parachutisten in te zetten voor geallieerde doeleinden. De politicus Winston Churchill was zelf een groot voorstander van het nieuwe concept luchtlandingseenheden, in zijn ogen een modern middel om de strijd in Europa tot een snel einde te brengen. De militaire realisatie van deze wens door Sir Alan Brooke werd als een vrijbrief gezien door Browning en Montgomery om het Poolse politieke en militaire apparaat onder druk te zetten. Generaal Sikorski wist door zijn dubbele rol als Poolse premier en opperbevelhebber de Britse druk tegen te houden, tot zijn overlijden in juli 1943. Vanaf dat moment werden de ambten van premier en opperbevelhebber gescheiden. Er kwam een civiele premier, Stanisław Mikołajczyk en een nieuwe opperbevelhebber, Kazimierz Sosnkowski.

Tijdens de *Conferentie van Moskou* (9 tot 19 oktober 1944) nam de druk toe op de nieuwe Poolse premier en op de opperbevelhebber. Zowel Stalin als Churchill voerden de druk op om de Londense Polen te laten samenwerken met de communistische regering in Polen. De Britten verlangden van de Polen dat ze zich coöpe-

³⁸⁴ Hamilton, *Master of the Battlefield. Monty's War Years 1942-1944*, 591-592

³⁸⁵ Hamilton, *Monty. The Making of a General 1887-1942*, 815.

ratief zouden opstellen tegenover de Sovjets. Ondanks de samenwerking van Churchill met Stalin inzake Polen, keken de Britse premier en de Amerikaanse president Roosevelt met argusogen naar Stalin's intenties in deze fase van de oorlog. De militaire aanwezigheid van de Sovjet-Unie in Polen vormde namelijk een troefkaart in handen van de communistische dictator. Zijn machts-invloed in Europa groeide met elk nieuw Sovjet-offensief. Het kwam Churchill en Roosevelt ongelukkig uit dat de Polen zo vastbesloten waren om niet met de Sovjets samen te werken. De aversie van de Polen in Londen ten opzichte van de Sovjet-Unie kon zelfs leiden tot een breuk in het bondgenootschap van de 'Grote Drie' (de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en de Sovjet-Unie); een ontwikkeling waar de Britten niet gebaat bij waren. Zij wilden geen harde confrontatie met Stalin vanwege enige 'Poolse gevoeligheden'.

Bij de eerdergenoemde *Conferentie van Moskou* waren Churchill, Stalin en namens de Verenigde Staten, Averell Harriman aanwezig.³⁸⁶ Naast afgevaardigden van deze landen waren er ook vertegenwoordigers van de Poolse communistische regering in Lublin. Tijdens de conferentie werd er voornamelijk gesproken over een Sovjetbijdrage aan de strijd tegen Japan, een verdeling van de Balkan in invloedssferen en over de toekomst van Polen.³⁸⁷ Het laatste punt werd reeds op de aankomstdag besproken tussen Churchill en Stalin. Beide regeringsleiders stemden ermee in dat de Poolse premier Stanisław Mikołajczyk en enkele leden uit zijn regering vanuit Londen ook zo snel mogelijk naar Moskou moesten komen. Op dit dringende verzoek arriveerden de Polen in Moskou op 12 oktober 1944. Churchill schreef daarover: *There were only Stalin, Molotov, Eden and I, with Major Birse and Pavlov as interpreters. It was agreed to invite the Polish Prime Minister, M. Romer, the Foreign Minister, and M. Grabski, a grey-bearded and aged academician of much charm and quality to Moscow at once. I telegraphed accordingly to M. Mikołajczyk that we were expecting him and his friends for discussions with the Soviet Government and ourselves, as well as with the Lublin Polish Committee. I made it clear that refusal to come to take part in the conversations would amount to a definite rejection of our advice and would relieve us from further responsibility towards the London Polish Government.*³⁸⁸

Terwijl de Poolse delegatie uit Londen zich klaar maakte voor vertrek naar Moskou bespraken Churchill en Stalin de situatie op de Balkan. De Britse premier stelde voor om landen onder te verdelen in invloedssferen. Hij wilde op deze manier met name Griekenland veilig stellen voor Britse belangen, voordat Stalin Oost- en Zuidoost-Europese gebieden in handen zou krijgen. Churchill beseftte dat hij vanuit een *underdog* positie aan het onderhandelen was en dat een afwachtende houding alleen maar zou zorgen voor een nog slechtere positie. Hij besloot daarom het initiatief te nemen. "...*The moment was apt for business, so I said, "Let us settle about our affairs in the Balkans. Your armies are in Rumania and Bulgaria. We have interests, missions and agents there. Don't let us get at cross purposes in small ways. So far as Britain and Russia are concerned, how would it do for you to have ninety per cent predominance in Rumania, for us to have ninety per cent of the say in Greece, and go fifty about Yugoslavia?" While this was being translated I wrote out on a half-sheet of paper:*

³⁸⁶ Averell Harriman was destijds de Amerikaanse ambassadeur in de Sovjet-Unie.

³⁸⁷ Laurence Rees, *Achter gesloten deuren. De geheime afspraken tussen Stalin, de nazi's en het Westen* (Amsterdam 2009) en <http://www.bbc.co.uk/ww2peopleswar/timeline/factfiles/nonflash/a1144874.shtml>, laatst geraadpleegd 15 september 2009.

³⁸⁸ Churchill, *Memoirs of The Second World War*, 884-891, aldaar 885.

Rumania

Russia 90%

The others 10%

Greece

Great Britain 90%

(in accord with U.S.A.)

Russia 10%

Yugoslavia 50-50%

Hungary 50-50%

Bulgaria

Russia 75%

The others 25%

*I pushed this across to Stalin, who had by then heard the translation. There was a slight pause. Then he took his blue pencil and made a large tick upon it, and passed it back to us. It was all settled in no more time than it takes to set down... ”.*³⁸⁹

Stalin was duidelijk tevreden met het voorstel van Churchill. Nog voor de Poolse delegatie was gearriveerd, werd Oost-Europa verdeeld in Westerse- en Sovjetinvloedssferen.³⁹⁰

Met het behalen van één overwinning was Churchill er ook op gebrand om de naoorlogse Poolse kwestie zo snel mogelijk met Mikołajczyk en Stalin op te lossen. Het besluit dat de Poolse staat een andere -nieuwe- gestalte zou krijgen, was al genomen ten tijde van de *Conferentie van Teheran* in november 1943. Nu was het de bedoeling dat de Poolse regering in ballingschap de *Curzon linie*, als de Poolse oostgrens, zou accepteren en dat de Londense Polen gingen samenwerken met de communistische Lublinregering. De dwingende sfeer tijdens de *Conferentie van Moskou* was tekenend voor de onderhandelingen met de Polen. De ‘Grote Drie’ waren eensgezind over de uitkomst van de Poolse kwestie.

Op 14 oktober sprak Churchill zelfs in nog hardere bewoordingen tegenover Mikołajczyk en dwong hem samen te werken met de communistische Lublinregering. Zoals blijkt uit de volgende uitspraak van de Britse premier tegenover zijn Poolse ambtsgenoot: *‘You are no Government if you are incapable of taking any decision. You are callous people who want to wreck Europe. I shall leave you to your own troubles. You have no sense of responsibility when you want to abandon your people at home, to whose sufferings you are indifferent. You do not care about the future of Europe, you have only your own miserable selfish interests in mind. I will have to call on the other Poles and this Lublin Government may function very well. It will be the Govern-*

³⁸⁹ Ibidem, 885-886.

³⁹⁰ De ministers van Buitenlandse Zaken van beide landen, Vjatsjeslav Molotov en Anthony Eden, hebben nog tijdens de conferentie wijzigingen aangebracht (uiteraard in overleg met hun bazen) in de percentages van Hongarije en Bulgarije (80% Russische invloed en 20% van ‘de anderen’) en in die van Joegoslavië: 60% invloed voor de Sovjets. Zie ook Yvan Vanden Berghe m.m.v. Doeko Bosscher en Rik Coolsaet, *De Koude Oorlog. Een nieuwe geschiedenis (1917-1991)* (Leuven 2008), 83-84.

ment. *It is a criminal attempt on your part to wreck, by your "Liberum Veto", agreement between the Allies. It is cowardice on your part.*'³⁹¹

De boodschap was duidelijk en luidde: schikken naar de bestaande plannen en accepteren dat de Poolse staat qua grondgebied opschuift naar het Westen en een Sovjetvriendelijke regering krijgt. Niet alleen Winston Churchill, maar ook een andere minister uit zijn regering had een uitgesproken mening over de Polen. De Canadees-Britse politicus William Maxwell Aitkin, beter bekend als *1st Baron Beaverbrook* was naast regeringslid ook *media tycoon* tijdens de Tweede Wereldoorlog.³⁹² De combinatie van innovatief ondernemerschap en zijn hechte vriendschap met de Britse premier zorgde ervoor dat de baron diverse ministerposten heeft gekregen binnen het oorlogskabinet.³⁹³ Naast persoonlijke contacten met Winston Churchill, onderhield de invloedrijke mediamagnaat ook goede relaties met zowel Roosevelt als Stalin.³⁹⁴

Circa zes weken voor Churchill's uitbarsting tegenover de Polen op de *Conferentie van Moskou* liet Beaverbrook zich ook negatief uit over de Britse bondgenoot. Churchill's *Lord Privy Seal*, correspondeerde met de Minister van Buitenlandse Zaken, Anthony Eden, over de Britse beleidswijziging die genomen moest worden ten opzichte van de Poolse regering in ballingschap. De opmerkingen van Beaverbrook geven een duidelijk beeld van zijn anti-Poolse houding toentertijd. Weliswaar zijn deze uitspraken van slechts één kabinetslid, maar het geeft wel een goed beeld van de discussie die binnen de Britse regering werd gevoerd over de betrekkingen met hun bondgenoot. Op 26 augustus 1944, ongeveer vier weken voor *Operation Market Garden*, wist Beaverbrook hierover het volgende te melden:

"My Dear Anthony,

I am disturbed by the present state of our relations with Russia.

So I write you this letter, not in any way as a complaint, but as an attempt at argument, for I am responsible for the situation along with the others who take decisions.

(1) The Poles have always been unsatisfactory. They seized Teschen at the time of Munich etc. I need not make the case.

(2) The Polish war effort has been consistently overvalued in the Press.

³⁹¹ *Documents on Polish-Soviet Relations 1939-1945*, Vol. 2, 1943-1945, Nr. 239 (Londen 1967), 416-424, aldaar 423 en Stanisław Mikołajczyk, *The Rape of Poland: Pattern of Soviet Aggression* (New York 1948), 98. Met de term 'Liberum Veto' wordt bedoeld dat alleen een besluit kan worden genomen als *alle* betrokkenen het ermee eens zijn. In dit geval maakt Churchill een cynische verwijzing naar de Poolse landdagen in de zestiende en zeventiende eeuw. In die periode kon de Poolse koning geen enkel besluit nemen, zonder goedkeuring van zijn adel. Met als gevolg dat de Poolse koning te maken kreeg met eigenbelang van zijn edelen en het besluitvormingsproces werd geblokkeerd.

³⁹² Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, 248.

³⁹³ Churchill, *Memoirs of The Second World War*, 359-360.

³⁹⁴ Zie o.a. Anthony Beevor, *The Second World War*, 221-222, Churchill, *Memoirs of The Second World War*, 481-482, 484-485, Alanbrooke, *War Diaries 1939-1945*, 224, 463 en Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, 363, 728.

- (3) *The Polish newspapers have been a constant source of worry. They have exhibited anti-Semitism in a virulent form. Their political attitude was a major factor in the breach of Soviet-Polish relations.*
- (4) *Our hope for days to come, so far as relations with the United States are concerned, depends on a close measure of friendship with Moscow. I need not argue this point.*
- (5) *We have given the Russians many opportunities for suspicion. We delayed too long in taking decisions.*

Now the issue of Poland rises between us. For my part I believe the story of the Red Army officer as related in Clark Kerr's telegram No. 2219. If it is true that the Polish Underground made no attempt to interfere with the movements of the German armoured divisions towards the Warsaw front then any support we give to the Poles in the present controversy would be paralleled if the Germans had occupied Dublin and an uprising by the I.R.A. interfering with our plans for recapturing the city became the subject for similar controversy with Moscow.

Of course the truth of the Warsaw tragedy is that the Russians met with an unexpected and serious reverse almost at the gates of the city, due to the arrival of those armoured divisions which, they say, the Poles allowed to pass. The Russians got so near that it needed no exhortation from Moscow or London to make the citizens rise.

But whatever the cause of the tragedy the friendship of Russia is far more important to us than the future of Anglo-Polish relations".³⁹⁵

Deze veranderende houding tussen Groot-Brittannië en Polen op politiek niveau in Moskou uitte zich merkwaardig genoeg ook op het militaire niveau in dezelfde periode. Reeds vóór de uitvoering van *Operation Market Garden* was er een verschil van mening tussen de Britten en Polen over de visie met betrekking tot de inzet van militaire middelen. Volgens de Britse visie moest de luchtlandingsoperatie bij Arnhem leiden tot een versnelling in de oorlog om zo spoedig mogelijk het Duitse verzet te breken.³⁹⁶ Vanuit de Britse zienswijze was deze operatie belangrijker dan het Poolse verlangen om het eigen vaderland te bevrijden. Dankzij de Britse druk werden de Poolse eenheden ook ingezet bij *Market Garden*.

Sosabowski was geen groot voorstander van de - in zijn ogen - riskante Britse operatie. Hij had voornamelijk kritiek op het gebrek aan kennis over de aanwezigheid van Duitse troepen en hij was ervan doordrongen dat, in het uiterste geval, zijn troepen zouden worden opgeofferd voor een Britse operatie. En dit, terwijl tegelijkertijd een opstand gaande was in Warschau om het Nazi-juk af te schudden.

Met als gevolg dat aan Britse zijde Sosabowski werd beschouwd als een norse, kritische en niet-coöperatieve man die zijn militairen niet wilde verliezen voordat ze in Polen ingezet konden worden. Ook op het persoonlijke vlak was de relatie tussen generaal Frederick Browning en generaal Stanisław Sosabowski slecht. Het was Browning, die aangaf dat de verhouding tussen Sosabowski en de Westerse geallieerden gron-

³⁹⁵ *National Archives* (Londen), Correspondentie tussen Lord Beaverbrook en Minister van Buitenlandse Zaken Anthony Eden, FO954/20b/283 (26 augustus 1944)

³⁹⁶ Dwight D. Eisenhower, *Kruistocht door Europa* [oorspronkelijke Engelse titel: *Crusade in Europe* (Wassenaar, datum onbekend)], 268-270.

dig was verstoord door de ‘niet-coöperatieve en eigenzinnige houding’ van de Poolse generaal.³⁹⁷ Na *Operation Market Garden* stelde Browning voor dat Sosabowski een andere functie zou krijgen en dat een ‘meer flexibele, meewerkende opvolger’ in zijn plaats zou worden aangewezen.³⁹⁸

De periode na *Operation Market Garden* is qua berichtgeving over de Poolse militairen verwarrend. Aan de ene kant deed Browning zijn beklag over de inflexibele houding van Sosabowski als commandant. Aan de andere kant sprak veldmaarschalk Montgomery zich juist positief uit over de Poolse militairen als collectief op 14 oktober 1944.³⁹⁹ Volgens de veldmaarschalk traden zij ‘zeer moedig’ op en hij sprak zelfs over het uitreiken van een militaire onderscheiding. Op 16 oktober 1944 beweerde hij echter tegenover Sir Alan Brooke het tegenovergestelde en constateerde dat de Poolse parachutisten slecht hadden gevochten (zie bijlage I). Volgens Montgomery moesten ze het liefst worden overgeplaatst naar de andere Polen in Italië.⁴⁰⁰

Waarom kreeg hij deze *sudden change of heart* twee dagen later? Konden de Polen niet worden overgeplaatst naar de 1^e Poolse Pantserdivisie die zich op dat moment op *Operation Pheasant* voorbereidde? Het vermoeden rijst dat de ambivalente houding van Montgomery ten opzichte van de Polen een andere oorzaak had. De opstandigheid van Sosabowski vormde een welkome aanleiding voor de Britse militaire leiding om de nederlaag bij Arnhem te verbloemen. Of nog sterker: het falen van de operatie op de Polen af te schuiven. Wie de bronnen rondom deze gang van zaken bestudeert stuit op een merkwaardig feit. Er bestaan namelijk vrijwel geen negatieve verslagen over Poolse militairen van andere geallieerde militaire commandanten en journalisten die betrokken waren bij *Market Garden*. Zelfs in de meest respectabele Britse krant, *The Times*, is geen kwaad woord te vinden over de Poolse inzet, maar juist veel lof.⁴⁰¹ Sosabowski had met zijn militairen, gezien de moeilijke omstandigheden waarin hij verkeerde, zijn best gedaan. Toch was zijn inzet als commandant van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade van korte duur. Hij zou op 9 december 1944 zonder duidelijke reden door de Poolse regering in ballingschap van zijn bevel worden ontheven.⁴⁰² Ongetwijfeld had de kritiek van Browning over de inzet van Poolse militairen bijgedragen aan het ontslag van Sosabowski.⁴⁰³

Dat Montgomery op de hoogte werd gesteld door Browning is vrijwel zeker. De parachutistengeneraal had namelijk tijdens operatie *Husky* in Sicilië een fout gemaakt waar Montgomery niet van gediend was. Hij evalueerde de mislukte luchtlandingoperatie bij *Primasol bridge* en *Gerbine airfield* met generaal Oliver Leese en generaal Miles Dempsey. Montgomery reageerde geagiteerd en zei: ‘*Browning must discuss future employ-*

³⁹⁷ Mead, *General ‘Boy’*, 164.

³⁹⁸ www.pegasusarchive.org/arnhem/frederick_browning.htm.

³⁹⁹ Freek Janssen, ‘Boxtels archief zorgt voor eerherstel Polen’ in: *Brabants Dagblad* (23 december 2005).

⁴⁰⁰ Imperial War Museum, Londen. Telegram van Montgomery aan Sir Alan Brooke op 16 oktober 1944, zie bijlage I.

⁴⁰¹ Zie Richard Lamb, ‘Polish at Arnhem’, in: *The Times* (25 februari 1984) [onbekende auteur], ‘Rescue party at Arnhem’, in: *The Times* (14 november 1944) [onbekende auteur], ‘2,000 men return from Arnhem’, in: *The Times* (28 september 1944) en [onbekende Poolse correspondent], ‘Work of Polish Troops in Arnhem’, in: *The Times* (9 oktober 1944).

⁴⁰² Cholewczynski, *De Polen van Driel*, 95.

⁴⁰³ Generaal Frederick Browning beschreef Sosabowski als: ‘*quite incapable of appreciating the urgent nature of the operation*’ zie ook: Steendam, *Zij kwamen uit Polen en vochten voor vrijheid: Poolse militairen streden ook in Nederland*, (Groningen 1998), 19.

ment of airborne troops with me and not with my Corps Commanders. The conduct of operations in Sicily is nothing to do with him and suggest you inform him accordingly.'⁴⁰⁴ Het is onwaarschijnlijk dat Browning de fout, om Monty niet te informeren, een tweede keer zou hebben gemaakt. Achteraf kan worden gesteld dat Frederick Browning na Market Garden nog een carrière heeft gehad en geen grote negatieve gevolgen heeft ervaren. In tegenstelling tot de eerder genoemde generaal Herbert Lumsden, die na zijn aanvaring met Montgomery uit de gratie viel en weggepromoveerd werd als Britse *liaison officer* bij de Amerikaanse operaties in de Stille Oceaan.

De informatie dat de Polen 'slecht hebben gevochten' werd op 16 oktober 1944 in een telegram aan de hoogste militaire functionaris, Sir Alan Brooke, gestuurd. Hij was op dat moment in Moskou, waar Churchill met Stalin over het verdere lot van de Poolse staat overlegde. De ervaring van Browning en de mening van Montgomery speelden uiteraard mee in de uitbarsting van Churchill dat de Polen moesten meewerken aan de door Stalin voorgestelde oplossing voor de nieuwe grenzen van de Poolse staat en met de communistische Lublinregering. Niet alleen Alan Brooke adviseerde Churchill, maar ook de persoonlijke relatie tussen Montgomery en de Britse premier was over het algemeen goed te noemen. De Britse premier bezocht de veldmaarschalk veelvuldig in Noord-Afrika, Italië en Frankrijk en maakte bij elk bezoek aantekeningen in het dagboek van de militaire leider.⁴⁰⁵

Het is zeer goed mogelijk dat Montgomery reeds eerder wist van de frustraties, die zijn ondercommandanten Browning en Horrocks voelden jegens Sosabowski en dat hij dit op politiek niveau heeft kenbaar gemaakt. Volgens zijn *aide-de-camp* kapitein John Henderson onthield de Britse veldheer hoofdzakelijk de negatieve eigenschappen van personen in zijn omgeving. Bernard Montgomery liet zich daarbij zelfs leiden door uitspraken van derden, zonder zelf grondige ervaringen te hebben met de persoon in kwestie: "*If you said somebody was not to be trusted, he would take notice. And often afterwards he'd say: But you said that fellow was not to be trusted! And if you said that someone was good or frightfully nice or something, he took no notice. I mean that you never heard it repeated that he was a good fellow. But if you said the fellow was bad –well, one very soon learned to disparage people. He always remembered if anyone said someone was bad, he would come out with it at some time. He never really gave real credit to anyone else.*"⁴⁰⁶

Het is echter onwaarschijnlijk dat Montgomery het ongenoegen van zijn ondercommandanten direct aan de Britse premier duidelijk zou hebben gemaakt. De veldmaarschalk kende de -militaire- verhoudingen en richtte zijn telegram daarom niet aan Churchill zelf, maar aan zijn mentor en Churchill's militaire adviseur, Sir Alan Brooke.

Vanuit de verklaring van kapitein Henderson valt ook te begrijpen dat Montgomery er geen enkel probleem mee had om zes weken later, op 25 november 1944, de Poolse militairen van Maczek in Breda wel te onderscheiden. De medaille-uitreiking aan de 1^e Poolse Pantserdivisie en het debacle rond Sosabowski stonden bij Montgomery los van elkaar. Met als gevolg dat het telegram van 16 oktober 1944 de directe schuldvraag van

⁴⁰⁴ Hamilton, *Master of the Battlefield. Monty's War Years 1942-1944*, 311.

⁴⁰⁵ Montgomery, *The Memoirs of Field-Marshal Montgomery*, 166, 287 en 409.

⁴⁰⁶ Hamilton, *Master of the Battlefield. Monty's War Years 1942-1944*, 333.

Market Garden bij Sosabowski had neergelegd. In figuur 33 wordt schematisch weergegeven hoe de botsing tussen de Britse militairen en Sosabowski mogelijk invloed heeft gehad op Churchill's onderhandelingspositie met Stalin in Moskou. Na de conferentie was de positie van de Poolse regering in ballingschap dusdanig gemarginaliseerd dat zij op 9 december 1944 niets anders kon dan Sosabowski bedanken voor zijn diensten.

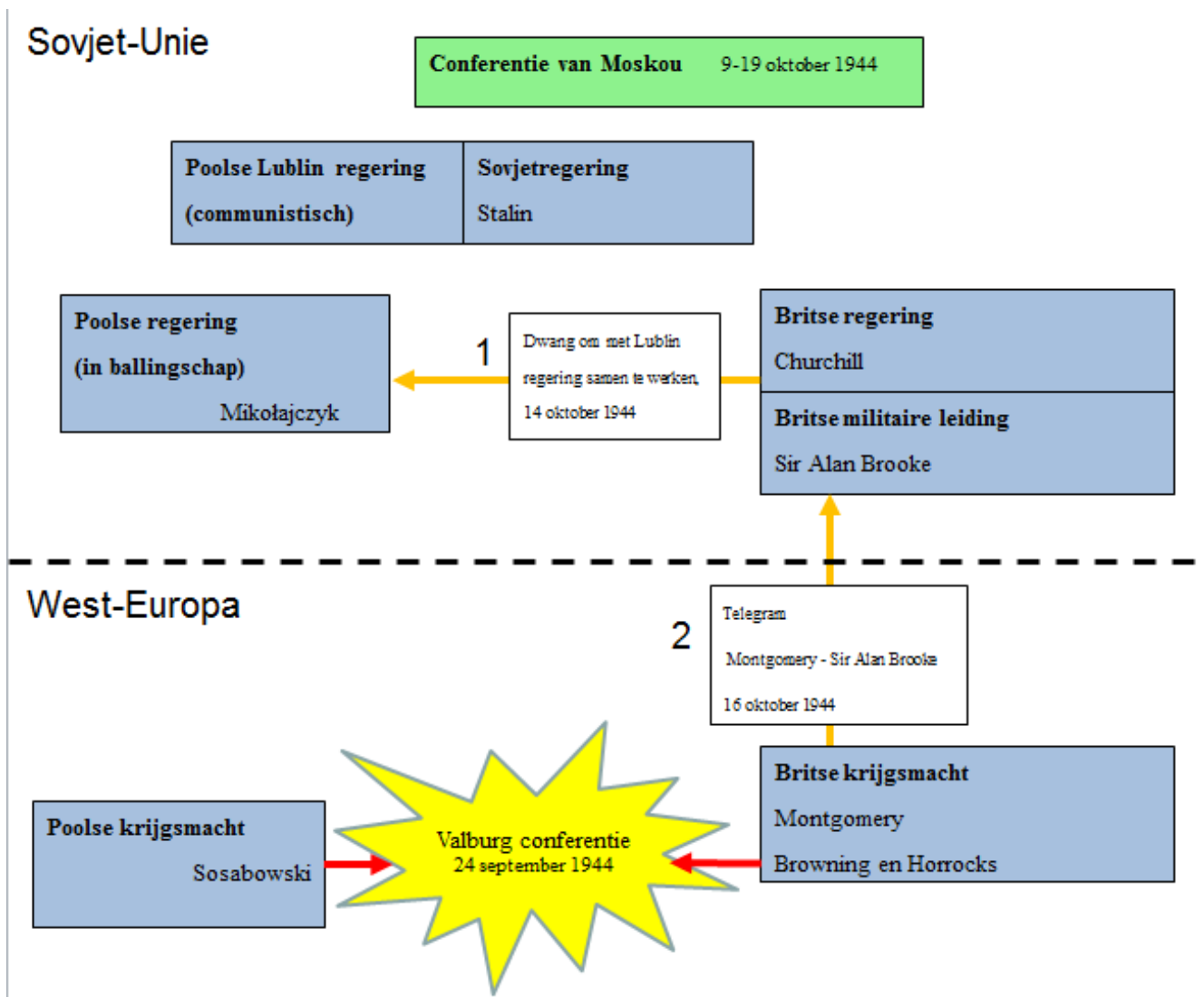

Fig. 33 De confrontatie tussen Browning en Sosabowski tijdens de Valburg conferentie bood voor de Britse onderhandelaars op de Conferentie van Moskou (9-19 oktober 1944) een welkome gelegenheid om de Poolse regering in Londen keihard te laten vallen. Op 14 oktober 1944 was Montgomery nog positief over de Poolse militairen, maar nadat Churchill de druk op Mikołajczyk had verhoogd om samen te werken met de Lublinregering (1) werd Montgomery op 16 oktober 1944 ineens negatief over de Poolse bijdrage aan Operation Market Garden (2). De informatie over de gebrekkige militaire inzet van de Polen onder Sosabowski sterkte de Britten in hun opvatting dat de politieke rol van de Poolse regering in ballingschap was uitgespeeld (figuur gemaakt door auteur).

Ongeveer twee weken voor het ontslag van de Poolse generaal, op 24 november 1944, was Mikołajczyk reeds afgetreden als premier van de Poolse regering in ballingschap. De Poolse premier voelde zich zo door Churchill gemanoeuvreed dat hij niets anders kon dan zitting te nemen in de voorlopige Poolse -

communistische- regering van Lublin. Doorslaggevend voor Mikołajczyks besluit was de belofte van Stalin dat er vrije verkiezingen zouden komen aan het einde van de oorlog.⁴⁰⁷ Niet iedereen kon Mikołajczyk keuze waarderen. Door andere leden van de Poolse regering in Londen werd Mikołajczyk gezien als een verrader, omdat hij zaken met Stalin deed.⁴⁰⁸ De Poolse regering in ballingschap was tot op het bot verdeeld. Deze verdeeldheid was kenmerkend voor de Polen tijdens de nadagen van de Tweede Wereldoorlog. De eendracht die onder Sikorski bestond, werd in een snel tempo afgebroken. De verwarring onder de Polen werd alleen maar groter na de *Conferentie van Jalta*, toen Churchill van Stalin te horen kreeg - en schijnbaar ook geloofde - dat de communistische dictator persoonlijk zou toezien op de uitvoering van vrije verkiezingen in naoorlogs Polen.

De nasleep van de *Conferentie van Jalta* veroorzaakte onder de Poolse militairen scepsis, verbittering en ontgoocheling. Zowel Groot-Brittannië als de Verenigde Staten lieten blijken dat de relatie met de Sovjet-Unie voor hen belangrijker werd geacht dan die met een democratisch gezinde bondgenoot.

6.6 De Amerikaanse houding ten opzichte van de Polen

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de Amerikaanse houding ten opzichte van Polen gekenmerkt door pragmatisme. President Franklin Delano Roosevelt had weinig interesse in Oost-Europese zaken, tenzij het directe gevolgen had voor de publieke opinie in de Verenigde Staten. Hij wilde zoveel mogelijk buiten de politieke verwickelingen in Europa blijven. Roosevelt liet zich voornamelijk leiden door wat de Sovjet-Unie en Groot-Brittannië ervan vonden.

Op 15 maart 1943 vond er een ontmoeting plaats in Washington tussen Roosevelt, zijn vertrouweling Harry Hopkins en de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Anthony Eden. De laatstgenoemde maakte zijn Amerikaanse collega's duidelijk dat de Sovjet-Unie enig territorium van de Polen wilde. Volgens Eden was Stalin alleen uit op een sterke Poolse staat met een vriendelijk gezinde regering. De Britse minister benadrukte dat een welwillende Russische opstelling aan de vredestafel zou afhangen van het inwilligen van deze wens.⁴⁰⁹

De Amerikanen lieten aan de Britten en de Sovjets blijken welwillend te zijn om de Curzon-linie als oostgrens van Polen te accepteren, mits de Polen hier ook mee akkoord gingen. De Amerikanen wilden echter wel dat Lwów bij de Poolse staat zou blijven, vanwege de grote etnische Poolse bevolking in deze stad.⁴¹⁰ Op dat moment nam de Amerikaanse president Roosevelt een opportunistische houding in als het om de Polen ging. Hij wilde de Polen wel helpen, maar Stalin niet tegen de haren in strijken. Hoofdzakelijk omdat de Amerikanen gebruik wilden maken van Sovjetbases in het oosten van Siberië om Japan aan te vallen.⁴¹¹

In december 1943 was generaal Sosabowski in de Verenigde Staten voor een werkbezoek. De transatlantische reis had met name te maken met de aanschaf van transportvliegtuigen voor zijn parachutebrigade. Tij-

⁴⁰⁷ Mikołajczyk, *The Rape of Poland: Pattern of Soviet Aggression*, 124-125.

⁴⁰⁸ Zie <http://web.ku.edu/~eceurope/hist557/lect16.htm>, Prof. Anna M. Cienciala, University of Kansas, colleges augustus/september 2009, laatst geraadpleegd op 25 november 2009.

⁴⁰⁹ Sherwood, *Roosevelt and Hopkins. An Intimate History*, 709.

⁴¹⁰ Rudy Abramson, *Spanning the Century. The Life of W. Averell Harriman, 1891-1986* (New York 1992), 387.

⁴¹¹ Jon Meacham, *Franklin and Winston. An Intimate Portrait of an Epic Friendship* (New York 2003), 296.

dens het bezoek deed Sosabowski ook het *United States Army Command and General Staff College* aan in Fort Leavenworth, Kansas. Op deze militaire basis kwam hij in een ‘geheime ruimte’ waar een kaart van Europa aan de muur hing. Hij verbaasde zich toen over de opdeling van het continent tussen de Westerse geallieerden en de Sovjet-Unie, waarbij Polen volgens de Amerikaanse kaart gemarkeerd was in de Sovjetzone.⁴¹² Natuurlijk kon Sosabowski getuige zijn geweest van het resultaat van één of andere Amerikaanse *war gaming* sessie, waar een prognose werd gemaakt over het verloop van de oorlog.⁴¹³ Maar de periode waarin dit plaatsvond, een half jaar voor de landing in Normandië, is op zijn zachtst gezegd opmerkelijk te noemen. Niet alleen waren de Westerse geallieerden nog niet geland in Normandië. Ook de Sovjets bevonden zich op dat moment nog niet in Polen. Een meer realistische verklaring voor de visuele weergave in Fort Leavenworth is dat er tijdens de onlangs gehouden *Conferentie van Teheran* reeds een besluit was genomen over het lot van Polen. De beslissingen op politiek-strategisch niveau (tussen de Angelsaksische partners en de Sovjet-Unie) waren kennelijk al vertaald naar het militair-strategische niveau en geaccepteerd als een realiteit. Terwijl de Polen in de veronderstelling waren dat ‘alle kaarten’ nog op tafel lagen.

Tijdens de *Conferentie van Jalta* (februari 1945) benadrukten de Britten dat zij de oorlog aan Duitsland hadden verklaard vanwege Polen. Volgens hen was het daarmee een halszaak geworden dat Polen na de Tweede Wereldoorlog weer een vrije en onafhankelijke staat moest zijn.⁴¹⁴ Voor zowel de Amerikanen als de Britten slokte de Poolse kwestie echter te veel tijd op gedurende de conferentie, waardoor de andere onderwerpen onderbelicht raakten. Desondanks hadden zowel Roosevelt als Churchill na de afloop het idee dat er een eervolle oplossing was gevonden, namelijk het herstel van een democratisch Polen.⁴¹⁵ Toch stuurde Roosevelt zes weken later, op 1 april 1945, een telegram naar Stalin met de boodschap dat hij ontevreden was met betrekking tot de uitvoering van de overeengekomen politieke beloften tijdens Jalta inzake de Poolse kwestie.⁴¹⁶ Roosevelt toonde steeds meer betrokkenheid, ten opzichte van de Polen, in vergelijking met zijn houding aan het begin van de oorlog.

Met het plotselinge overlijden van Roosevelt op 12 april 1945 kwam er een einde aan de groeiende steun van Roosevelt voor de Poolse zaak. Na zijn dood ontstond er een kentering in het Amerikaanse beleid ten aanzien van de Polen. De opvolger van Roosevelt, president Harry Truman, liet de onderhandelaar van zijn voorganger als speciale vertegenwoordiger met de Britten en Sovjets in functie. Als één van de weinige Amerikanen had de tussenpersoon, Harry Hopkins, een ‘relatie’ opgebouwd met Stalin. Natuurlijk valt te betwijfelen in hoeverre Hopkins een persoonlijke band met de roemruchte Sovjetleider had, of wat deze waard was, maar de nieuwe president vond het raadzamer om bestaande contacten met de Sovjet-Unie te bestendigen, dan een

⁴¹² Interview van auteur met de kleinzoon van generaal Sosabowski, Stan Sosabowski, op 5 mei 2013. De nazaat van de Poolse generaal vertaalde deze passage uit zijn grootvader's autobiografie voor de auteur naar het Engels. Oorspronkelijke tekst in het Pools is raadpleegbaar via Sosabowski, *Droga Wiodła Ugorem*, 126.

⁴¹³ *War gaming* is een methode om een operationeel plan te toetsen aan de tegenstander, waarbij een inschatting wordt gemaakt van de inzet van vijandige inzet van middelen en welke reactie daarop van toepassing is.

⁴¹⁴ James F. Byrnes, *Speaking Frankly* (Londen 1947), 31.

⁴¹⁵ Sherwood, *Roosevelt and Hopkins. An Intimate History*, 864.

⁴¹⁶ Byrnes, *Speaking Frankly*, 54.

nieuwe diplomaat aan te stellen.⁴¹⁷ Truman wilde het Poolse probleem aan het begin van zijn ambtstermijn snel oplossen. Ongetwijfeld hebben de Amerikaanse successen op het Aziatische strijdtoneel ook een rol gespeeld bij deze beslissing. Op 26 mei 1945 deed Hopkins, namens Truman, toezeggingen aan Stalin dat Polen op dat moment het probleem vormde in de onderlinge verhoudingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.⁴¹⁸ President Truman nam daarom, via Hopkins, het initiatief om het Poolse probleem definitief op te lossen. De voormalige *speechwriter* van Roosevelt, Robert E. Sherwood, haalt een gesprek aan tussen Hopkins en Stalin over de Poolse situatie. Hij zegt daarover het volgende:

*“...Mr. Hopkins said that he must say that rightly or wrongly there was a strong feeling among the American people that the Soviet Union wished to dominate Poland. He added that was not his point of view but it was widely held in the United States and that friends of international collaboration were wondering how it would be possible to work things out with the Soviet Union if we could not agree on the Polish question. Mr. Hopkins added that for himself he felt very strongly that if we could find a meeting of the minds on the substance of what we wished to see in the new Polish state we should be able to overcome the difficulties. He himself had had difficulty in understanding the immediate causes of disagreement, namely interpretation of wording such as the role of the existing government in the future Provisional Government of Poland. He concluded that he felt that the three great powers should in a short time be able to settle this matter. Marshal Stalin replied that this was true but it was necessary for all three Governments genuinely to wish to settle this matter. If one of them secretly did not wish to see it settled then the difficulties were real. Mr. Hopkins replied that as far as the United States Government was concerned we had no interest in seeing anyone connected with the present Polish Government in London involved in the new Provisional Government of Poland and he did not personally believe that the British had any such idea...”.*⁴¹⁹

Hopkins stelde dat de Poolse zaak symboolpolitiek was geworden voor de Amerikaanse publieke opinie. De Amerikaanse bevolking was betrokken bij de Poolse kwestie en wenste een handreiking van de Sovjet-Unie als het ging om het opzetten van een democratische regering. Stalin kwam daarop met een voorstel om de samenstelling van de Poolse eenheidsregering aan te passen met politici die op Britse of Amerikaanse voorkeurslijsten stonden. Op 31 mei 1945 werd de uiteindelijke lijst met Poolse kandidaten aangeleverd door de Amerikaanse ambassadeur in de Sovjet-Unie, William Averell Harriman en door Charles Bohlen van het Amerikaanse *State Department*.⁴²⁰ Via deze weg werden vier van de 18 tot 20 ministersposten in de Poolse eenheidsregering gevuld en tegelijkertijd kon de Amerikaanse publieke opinie tevreden worden gesteld.

Niet iedereen in de Verenigde Staten was het eens met deze gang van zaken. De Pools-Amerikaanse gemeenschap was verbitterd over de acceptatie van zowel de Curzon-linie als de Poolse eenheidsregering door de Amerikaanse regering. In de binnenlandse politiek van de Verenigde Staten werd de Poolse kwestie nog jarenlang uitgespeeld tussen de twee politieke partijen. De Republikeinen gebruikten de acceptatie van Stalin's

⁴¹⁷ Joseph C. Grew, *Turbulent Era. A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945* (Londen 1953), 1443-1445.

⁴¹⁸ Sherwood, *Roosevelt and Hopkins. An Intimate History*, 890.

⁴¹⁹ *Ibidem*, 907.

⁴²⁰ *Ibidem*, 907-908.

verbroken beloften door de Democraten als een voorbeeld van opoffering van principes. Volgens hen waren de Democraten te toegeeflijk geweest tegenover de Sovjet-Unie.⁴²¹ Ook het *Polish-American Congress* eiste dat Truman Jalta ongedaan zou maken.⁴²² Deze ophef in de Amerikaanse politiek zou nog enkele jaren doorsudderen totdat andere incidenten in de Koude Oorlog de overhand zouden krijgen.⁴²³

Ondanks de interne onenigheid op politiek gebied bleef er tijdens de Koude Oorlog nog wel Amerikaanse interesse in Polen. In de zomer van 1950 begon de *Central Intelligence Agency* (CIA) met operaties om de anti-communistische elementen te steunen in Polen. Er werden goudbaren, radiozenders en wapens het land ingesmokkeld, met een totale waarde van vijf miljoen US dollar. Een geheim Pools-Amerikaans netwerk, geleid door de Londense Polen, hield zich gedurende twee jaar bezig met de organisatie van een opstand om het communistische regime omver te werpen.⁴²⁴ Wat tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Britse en Amerikaanse regering nog krampachtig werd tegengehouden, namelijk een confrontatie tussen de Westerse en de communistische Polen, veranderde snel in het licht van de Koude Oorlog. Hoezeer de Amerikanen en Westerse Polen het ook nastreefden, de greep van de Sovjet-Unie en van de Poolse communistische regering op het land was te sterk om enige vorm van opstand te ontketenen. Met als gevolg dat de Westerse kansen om subversieve acties in de nieuwe Volksrepubliek Polen te ontplooien na 1952 drastisch afnamen.

⁴²¹ Athan G. Theoharis, *The Yalta Myths: An issue in U.S. politics, 1945-1955* (Columbia 1970), 29.

⁴²² Theoharis, *The Yalta Myths: An issue in U.S. politics, 1945-1955*, 40.

⁴²³ Ibidem, 114-115.

⁴²⁴ Peter Grose, *Gentleman Spy. The Life of Allen Dulles* (New York, 1994), 355.

7. De Poolse veteranen na de Tweede Wereldoorlog

7.1 Inleiding

Met het naast elkaar bestaan van een nieuwe Sovjetgezinde Lublinregering en de oorspronkelijke democratische Poolse regering in Londen nam vanaf eind 1944 de verwarring onder de Polen toe. De Poolse militairen in West-Europa moesten kiezen tussen teruggaan naar een door de Sovjet-Unie gedomineerd Polen, met alle consequenties van dien, of na de oorlog achterblijven als vreemdeling in West-Europa. Voor de achtergebleven militairen in West-Europa brak een moeilijke periode aan. Sommigen verkozen stateloosheid boven terugkeer naar een communistisch bezet Polen. De grondslag voor dit dilemma lag besloten in de *Conferentie van Jalta*. Op deze bijeenkomst werd de Poolse staat feitelijk aan de Sovjets uitgeleverd, met de belofte van ‘vrije verkiezingen’. Dit betekende dat het lot van Polen voortaan zou worden bepaald door Stalin en niet door Groot-Brittannië of de Verenigde Staten.

Het merendeel van de Poolse militairen in het Westen viel onder de Britse krijgsmacht en was gelegerd in Britse bezettingszones. Deze gebieden strekten zich uit van Groot-Brittannië en Duitsland tot aan Italië. Wat moest er nu gebeuren met deze Poolse militairen die niet terug wilden naar de nieuwe Poolse staat? Zij bleven achter in West-Europa, voornamelijk in Groot-Brittannië, Frankrijk, België en Nederland. Vanuit Groot-Brittannië vertrokken veteranen ook verder over de wereld naar de landen van het Britse Gemenebest, zoals Australië en Canada. De meesten bleven achter op de Britse Eilanden om een nieuwe toekomst op te bouwen.

Hoe verliep de overgang van een actief dienende Poolse militair naar veteraan in een vreemd land? In dit hoofdstuk worden het Poolse demobilisatieproces en de positie van de Poolse veteraan na de Tweede Wereldoorlog behandeld, waarbij de nadruk komt te liggen op het verloop van het Britse demobilisatieproces van Poolse eenheden en op het leven van gewezen Poolse militairen in naoorlogs Nederland. De onderzoeksvraag luidt dan ook: *in hoeverre heeft het Poolse demobilisatieproces invloed gehad op de positie van de Poolse veteranen na de Tweede Wereldoorlog in Groot-Brittannië en in Nederland?*

De keuze voor Groot-Brittannië en Nederland ligt voor de hand wegens de aanwezigheid van de 1^e Poolse Pantserdivisie en de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade in beide landen.⁴²⁵

7.2 Nederlandse-Poolse betrekkingen tot 1952

De Nederlands-Poolse betrekkingen zijn historisch gezien voornamelijk van economische aard geweest. In de zestiende en zeventiende eeuw voeren Hollandse handelsschepen op de havenstad Danzig (het huidige Gdańsk) en namen veelal graan mee terug naar de Nederlanden.⁴²⁶ Er bestond bij ons weinig interesse in het achterland van de Poolse hanzestad. Dit gold ook voor de Polen, die nauwelijks interesse hadden voor Hollandse

⁴²⁵ De veteranen van beide Poolse eenheden zochten hun toevlucht voornamelijk in deze landen. Veteranen die zijn uitgeweken naar andere landen in de wereld met een relatief grote Poolse gemeenschap, zoals Canada, de Verenigde Staten en Australië worden hier niet behandeld.

⁴²⁶ Zie <http://www.mfa.nl/ddi-onderzoek2/49068.pdf>, laatst geraadpleegd 5 december 2011.

producten. Om toch voldoende ballast mee te nemen werden de schepen naar Danzig gevuld met baksteen en tegels. Van deze bouwmaterialen werden dan pakhuizen gebouwd in typische zeventiende eeuwse Nederlandse stijl. De kooplieden uit de Lage Landen beschouwden de hanzestad als een commercieel centrum voor de Oostzee en brachten het welvaart. De Nederlanders knoopten contacten aan met het achterland, het koninkrijk Polen, om verzekerd te zijn van handelsverdragen en onbelemmerde doorvoer naar Danzig. Vanaf de 18^e eeuw daalde de interesse van Nederland voor dit gedeelte van het handelsimperium. De nadruk werd gelegd op de Atlantische handel en de vaart op de koloniën. Van dit beleid werd in de 19^e en tot midden 20^e eeuw niet afgeweken. Voor Nederland stond het voeren van een handels- en neutraliteitspolitiek centraal in deze periode.⁴²⁷

Gedurende de Tweede Wereldoorlog nam de Nederlandse regering het besluit om de neutraliteitspolitiek te laten varen. In deze nieuwe crisissituatie, geleid door de Westerse geallieerden was er, volgens de Nederlandse bestuurders, geen plaats meer voor een zelfstandige koers. In de Nederlandse relatie met Polen volgde de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, Eelco van Kleffens, een beleid van afstemming op Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. De minister Van Kleffens was een groot voorstander van het behouden van soevereiniteit als kleinere mogendheid. Toch was hij van mening dat deze zelfstandige status van Nederland moest worden behouden in een bondgenootschappelijk raamwerk.⁴²⁸

De intensivering van samenwerking tussen de Angelsaksische grootmachten en de Sovjet-Unie had volgens hem grote invloed op Nederland. Volgens Van Kleffens moest Nederland de erkenning van de Sovjet-Unie accepteren. Het communistische land was namelijk nog niet officieel erkend door de Nederlandse regering, terwijl de Britten en Amerikanen juist steeds intensiever gingen samenwerken met deze geallieerde partner in het oosten van Europa. De minister vond dat Nederland niet achter kon blijven in de samenwerking met de Sovjet-Unie. Hij drong aan op erkenning van de Sovjetstaat met het profetische argument dat het land een grote rol zou gaan spelen na de oorlog.

Een goede verstandhouding met het immens grote land dat reikte tot aan de Chinese zee, zou mogelijkwerijs ook steun betekenen voor Nederland in de Aziatische regio. Na het mondiale conflict wilde Nederland het gezag over Nederlands-Indië herstellen op de Japanse veroveraar en alle hulp was daarbij welkom.⁴²⁹ Op basis van dit argument, in combinatie met het volgen van de Angelsaksische bondgenoten, werd de Sovjet-Unie uiteindelijk als soevereine staat erkend op 5 juni 1942.⁴³⁰ Deze acceptatie van verandering in machtsverhouding zorgde ervoor dat de Nederlandse regering zich niet meer alleen liet leiden door de Angelsaksische bondgenoten. Ook de houding van de Sovjet-Unie ten opzichte van Polen was een factor van belang geworden voor de Nederlandse bestuurders.

⁴²⁷ Duco Hellema en Mathieu Segers, 'Tussen zelfbewustzijn en zinsbegoocheling; een bezinning op de grondslagen van het Nederlands buitenlands beleid' in: Duco Hellema, Mathieu Segers en Jan Rood (red.), *Bezinning op het buitenland. Het Nederlands buitenlands beleid in een onzekere wereld* (Clingendael publicatie, oktober 2011), 5.

⁴²⁸ E.N. van Kleffens, *Belevenissen II 1940-1958* (Alphen aan den Rijn 1983), 115-117.

⁴²⁹ B. Knapen, *De lange weg naar Moskou. Nederlandse relaties tot de Sovjet-Unie, 1917 - 1942* (Amsterdam en Brussel 1994) 235.

⁴³⁰ Knapen, *De lange weg naar Moskou*, 235.

Voor de Polen was dit een domper, aangezien enkele maanden tevoren Sikorski een voorstel had gedaan aan de kleine en middelgrote naties in Europa tot meer multilaterale samenwerking. De Poolse premier wilde dat Nederland, België, Noorwegen, Griekenland, Tsjechoslowakije, Joegoslavië en Polen in het naoorlogs Europa beter gingen samenwerken.⁴³¹ Niet alleen op militair vlak moest er volgens hem worden samengewerkt. Hij streefde ook op politiek en economisch gebied naar intensievere relaties. De Nederlandse regering was niet ontvankelijk voor het Poolse aanbod, omdat noch voor de Angelsaksische bondgenoten noch voor de Sovjet-Unie een rol van belang was weggelegd. Het internationale beeld van de Poolse regering in ballingschap hield een terugkeer in naar een multipolaire machtsverhouding in Europa met een grote rol voor de kleinere continentale landen. Zij moesten tegenwicht bieden aan de Duitse agressie, maar ook de grotere continentale machten in balans houden.⁴³²

In Nederlandse kringen bestond weinig interesse voor het standpunt van hun Poolse collega's, die overigens actief aan het lobbyen waren voor steun aan Midden- en Oost-Europa. Voor de Nederlanders was het onderhouden van diplomatieke betrekkingen met de Polen wel voldoende. Minister Van Kleffens verzocht jonkheer P.D.E. Teixeira de Mattos om deze verantwoordelijkheid op zich te nemen. Hij bekleedde deze diplomatieke functie van 3 september 1940 tot 16 juli 1945.⁴³³ Op 5 juli 1945, een tiental dagen voor het einde van Teixeira de Mattos' functietermijn, erkende de Nederlandse regering de Poolse 'voorlopige regering van nationale eenheid'.

Erkenning van de nieuwe regering in Polen betekende voor Nederland geen keuze om een communistisch land te steunen. De voorlopige regering in Polen bestond namelijk uit een samenwerkingsverband tussen enkele niet-communistische ministers uit de Londense Polen en Poolse communisten. De keuze voor de voorlopige regering was voor de Nederlandse regering een manier om betrekkingen aan te knopen met een land dat door de 'Grote Drie' werd erkend. De onderliggende reden van Nederland om contact te leggen met de nieuwe Poolse regering had hoofdzakelijk te maken met een tekort aan brandstof. De Nederlandse voorraad kolen raakte grotendeels uitgeput, terwijl deze grondstof juist zo noodzakelijk was voor de wederopbouw.⁴³⁴

Een Nederlandse vertegenwoordiging in Polen werd daarom in het najaar van 1945 opgezet met Reijner Flaes als de nieuwe ambassadeur. Naast diplomatiek vertegenwoordiger was Flaes ook schrijver van gedichten en romans onder het pseudoniem F.C. Terborgh. Deze nevenfunctie hield hij tijdens zijn literaire leven strikt gescheiden van zijn werkzaamheden als diplomaat. Vreemd genoeg stond zijn schrijfstijl bij Buitenlandse Zaken met name bekend als kernachtig en zeer uitgesproken. Hoewel deze manier van schrijven wel eens confronterend kon overkomen in het diplomatieke verkeer, waren zijn opvattingen over Midden- en Oost-Europa

⁴³¹ Zie <http://www.mfa.nl/ddi-onderzoek2/49068.pdf>, laatst geraadpleegd 5 december 2011.

⁴³² Ibidem.

⁴³³ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken te Londen (Londens Archief), (1936) 1940-1945 (1958), nummer toegang 2.05.80, inventarisnummer 1232.

⁴³⁴ F. Messing, *De Nederlandse economie 1945 - 1980. Herstel, groei, stagnatie* (Haarlem 1981), 43.

over het algemeen positief. Flaes beschouwde zichzelf als ‘verwant aan de Midden-Europese gedachtenwereld’.⁴³⁵

Vlak na de oorlog vond er een ontmoeting plaats tussen Flaes en de Poolse president Bolesław Bierut, tijdens welke een drietal zaken werd besproken. Voor de nieuwe ambassadeur was de repatriëring van Nederlandse *displaced persons*, het herstel van economische activiteiten in Polen door Nederlandse bedrijven en het sluiten van nieuwe handelscontracten belangrijk.⁴³⁶ Het derde onderhandelpunt was geen probleem. Nederlandse expertise was zeer welkom bij het repareren van Poolse havens. In ruil kon steenkool worden geïmporteerd uit Polen, want het aanbod was drastisch afgenomen door de Tweede Wereldoorlog, terwijl de Nederlandse vraag naar de voornaamste brandstof bleef bestaan. Flaes kreeg geen duidelijkheid over het tweede verzoek, te weten het herstel van het Nederlandse bedrijfsleven in Polen. Later bleek dat de Poolse regering op dat moment al bezig was met het nationaliseren van buitenlandse bedrijven, waaronder Nederlandse ondernemingen. Na de gemanipuleerde verkiezingen van 19 januari 1947, werd Polen geheel op communistische leest geschoeid. De verandering in de Poolse regeringsvorm bemoeilijkte voor Nederland daarom het nastreven van economische contracten op een structurele basis.

Niet alleen Nederlandse bedrijven werden getroffen door de nationalisatie, ook het Koninklijk Huis ondervond hiervan nadelige gevolgen. Het kasteel van prins Bernhard waar hij zijn jeugd had doorgebracht, *Schloss Reckenwalde*, lag sinds juli 1945 op Pools grondgebied. Door opschuiving van de Poolse grenzen in westelijke richting lag Reckenwalde binnen de landsgrenzen van de communistische Lublinregering en werd daarmee staatseigendom.⁴³⁷ Het eerste onderhandelpunt, de repatriëring van Nederlanders, was een gecompliceerde zaak, maar kon nog wel worden uitgevoerd. Het verzoek omvatte informatie met betrekking tot opsporing van Nederlanders die tegen hun wil vastzaten in Polen.

Vanaf 1948 kon Polen als een volstrekt communistisch land worden beschouwd, hoewel de officiële benaming Volksrepubliek Polen pas vanaf 22 juli 1952 formeel werd.⁴³⁸ Voor wat betreft de handelsrelatie met Nederland, zou een merkbare verandering komen onder invloed van Moskou. De nieuwe ideologie bracht een gewijzigde politieke houding met zich mee op diplomatiek niveau, waar het pragmatische handelsland niet mee uit de voeten kon. Zo zag zowel Warschau als Moskou Nederland als een ‘imperialistisch koloniaal overheerser’.⁴³⁹ Het beeld van ‘economische uitbuiting’ werd versterkt toen de politieke acties plaatsvonden in Nederlands-Indië. Met als gevolg dat Nederland slechts de helft van de gevraagde Poolse steenkoollevering kreeg. Enerzijds, omdat het communistische buitenlandse beleid bepaalde dat bevriende, met het communisme sympathiserende landen (waaronder het Indonesië van Soekarno), voorrang kregen. Anderzijds, vanwege het nieuwe

⁴³⁵ Zie <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/flaes>, laatst geraadpleegd 5 december 2011.

⁴³⁶ Durk-Rein Lolkema, *De bilaterale spagaat tussen politiek en economie. Nederland en Polen 1945-1963* (Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen 2009), 39.

⁴³⁷ Nationaal Archief, Den Haag, Gezantschap Polen, (1913) 1945-1954 (1955), nummer toegang 2.05.48.16, inventarisnummer 44.

⁴³⁸ Banaszkiewicz-Zygmunt en Olendzki, *Poland*, 399.

⁴³⁹ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Ambassade in de Sovjetunie (Moskou), 1943-1955 (1957), nummer toegang 2.05.111, inventarisnummer 156.

economische beleid van de Poolse staat. Er werd een begin gemaakt met de transitie van een overwegend agrarische samenleving naar een geïndustrialiseerde natie. In plaats van export naar Nederland kon Polen de steenkool nu zelf beter gebruiken. Toch was het gebrek aan handel tussen Polen en Nederland niet dramatisch voor Nederland. In het interbellum besloeg de totale export van Nederland naar Oost-Europa grofweg slechts 5-8%.⁴⁴⁰ Deze vermindering werd door Nederland na de Tweede Wereldoorlog ruimschoots gecompenseerd met economische activiteiten elders in de wereld.

7.3 De Poolse aanwezigheid in Duitsland (1945-1948)

Met de ondertekening van de militaire overgave van Noord-Duitse eenheden aan Montgomery op de Lüneburgerheide, kwam voor Nederland, Denemarken en Noordwest Duitsland op 4 mei 1945 een officieel eind aan de Tweede Wereldoorlog. De Poolse strijdkrachten, gehoorzaam aan de democratische Poolse regering in Londen, telden toen ongeveer 500.000 militairen. Dit immense aantal moet gerelativeerd worden, want het was inclusief de omvang van het *Armia Krajowa*, dat met circa 350.000 (para)militairen in Polen vocht. Het overige aantal, tussen de 128.000 tot 150.000 personen bestond uit militairen die onder Brits commando in West- en Zuid-Europa verbleven.⁴⁴¹

Van deze groep militairen die in West-Europa vochten, vormden 45.000 personen een garnizoen in het naoorlogse Duitsland. De bezettingsmacht bestond uit leden van de 1^e Poolse Pantserdivisie, aangevuld met Poolse parachutisten en 20.000-25.000 voormalige Poolse gevangenen. Deze militairen en burgers hadden een aanzuigende werking op de andere -civiele- Polen in bezet Duitsland.⁴⁴²

Gedurende deze bezettingsperiode stonden de meeste Poolse militairen in West- en Zuid-Europa voor een dilemma. Naar Polen teruggaan en - vanwege hun anti-communistische houding - vrijwel zeker vervolgd worden door de communisten of in het Westen blijven.⁴⁴³ Tijdens de *Conferentie van Jalta* besloten de grote mogendheden de grenzen van de Poolse staat naar het westen op te schuiven, tot aan de rivieren de Oder en Neisse.

Dat de Poolse bevolking over de toekomst kon beslissen in 'vrije verkiezingen' was een schrale troost. Het lot van het nieuwe Polen werd bepaald zonder overleg met de Poolse regering in ballingschap. Voor Groot-Brittannië en de Verenigde Staten was op dat moment een stabiele politieke relatie met de Sovjet-Unie belangrijker dan het herstel van een vooroorlogs Polen. Deze Westerse houding sterkte Stalin in zijn overtuiging dat hij met de Polen verder kon doen wat hij wilde.

⁴⁴⁰ Staden, A. van, 'De toenadering tot Oost-Europa in Nederlandse ogen. Een terugblik', in: *Internationale Spectator* nr.21 (Den Haag 1973) 739.

⁴⁴¹ Churchill sprak wisselend over 128.000 en 150.000 Poolse militairen in Britse dienst. Vergelijk Jan Rydel, *Die Polnische Besatzung im Emsland 1945-1948* (Osnabrück 2003), 90-91, Winston Churchill, *Memoirs of the Second World War*, 918 en Rees, *Achter gesloten deuren*, 326.

⁴⁴² Het merendeel van de Poolse militairen bevond zich in Italië en Groot-Brittannië. In Duitsland zat voornamelijk de 1^e Poolse Pantserdivisie van circa 16.000-20.000 militairen en restanten van Sosabowski's parachutisten (minder dan 1.000). Zie Jan Rydel, *Die Polnische Besatzung im Emsland 1945-1948* (Osnabrück 2003), 82-83.

⁴⁴³ Thomas Kernberg, *The Polish community in Scotland* (Glasgow 1990), 161-190.

Het wekt nauwelijks verbazing dat in het kielzog van de Britse politieke leiding ook de militaire top de Sovjetoverheersing van Midden- en Oost-Europa accepteerde. Kort na de *Conferentie van Jalta* was Michael Thomas, de Britse *liaison officer* bij de 1^e Poolse Pantserdivisie, getuige van een ontmoeting tussen de generaals Montgomery en Maczek die boekdelen sprak. Tijdens een lunch die Montgomery Maczek aanbood, sprak de Poolse generaal de vrees uit dat zijn geboorteplaats Lwow (het hedendaagse Oekraïense Lviv), door de *Conferentie van Jalta* binnen de grenzen van de Sovjet-Unie zou vallen. De reactie van Montgomery was, volgens Thomas, kenmerkend voor het gebrek aan tact dat de Britse veldmaarschalk bezat voor politieke aangelegenheden en culturele verschillen: ‘...*Montgomery interrupted him [Maczek] laughingly: ‘All the better, you will now be a Soviet general’. Maczek’s reply was icy: ‘Although it would be difficult to establish any comparison between the Polish and the Russian armies and between the British and American armies, what would you say if I offered you the rank of general in the American army?’ Montgomery blushed...*’.⁴⁴⁴

Op 14 februari 1945 zond Montgomery een telegram aan de plaatsvervanger van Sir Alan Brooke, generaal Archibald Nye (*Vice-Chief of the Imperial General Staff*), met een terugkoppeling naar het gesprek dat hij voerde met generaal Maczek. In het document met als titel: “*The Polish Problem*” stond geschreven: “*I have received your telegrams about the Poles, and the decisions taken at the Crimea conference. I sent for Maczek to come and see me today, and I explained things to him as you suggested. He says the troops in his division quite understand the situation and there will be no trouble for the present; they will fight the Germans as before. He thinks there may well be trouble after the elections, especially if the Lublin party get returned to power and the present President of Poland in London is kicked out. He says that there will be no free elections if it is left to the Russians to supervise. The guts of his opinion is that they originally had two enemies who invaded Poland i.e. Germany and Russia. One enemy has now been driven out; but the other enemy (Russia) remains. Of the two enemies, the Poles hate the Russians most!!*”.⁴⁴⁵

Toch bestond er geen volledige consensus in het Britse parlement over de uitkomst van de *Conferentie van Jalta*. Er ontstond veel ophef onder Britse parlementariërs. Met als gevolg dat 25 parlementariërs een motie van wantrouwen indienden tegen Churchill’s plannen om akkoord te gaan met het Britse buitenlandse beleid. Volgens hen was het een te radicale wijziging in de relatie met de Poolse regering in ballingschap.

De Britse regering koos voor een acceptatie van de - Sovjet gesteunde - Poolse Lublin regering ‘aangevuld met democratische elementen’.⁴⁴⁶ Volgens Churchill was er tijdens Jalta geen alternatief voorhanden om meer uit de onderhandelingen met Stalin te halen. De Britse premier was niet geneigd om een conflict aan te gaan over de Polen op het moment dat de Duitsers nog verslagen moesten worden.⁴⁴⁷

Churchill zat met de Polen duidelijk in zijn maag. Hij wilde aan de ene kant aan het einde van de Tweede Wereldoorlog graag van de Poolse militairen af, maar beseftte ook dat hij ze niet zo maar op straat kon zet-

⁴⁴⁴ Michael Thomas, ‘A Polish rejoinder’ in: *The Times*, 22 maart 1984, 13.

⁴⁴⁵ Hamilton, Monty: *The Field-Marshal 1944-1976*, 384-385.

⁴⁴⁶ Winston Churchill, *Memoirs of the Second World War*, 918-928.

⁴⁴⁷ Ibidem, 928-929.

ten.⁴⁴⁸ In het verslagen Duitsland van 1945 bevonden zich namelijk ongeveer 2.250.000 Polen.⁴⁴⁹ Deze arbeiders en militairen waren volgens generaal Sosnkowski zeer geschikt voor politie- en bewakingsdiensten binnen bezet Duitsland, omdat ze goed Duits spraken en loyaal waren aan de geallieerde zaak. Volgens de Poolse historicus Jan Rydel wilden de Britten niet dat de Poolse bezettingszone zou grenzen aan het door de Sovjets bezette gebied, uit angst voor een confrontatie tussen de Polen en de Sovjets in Duitsland.⁴⁵⁰ Er werd daarom besloten dat de Polen in de omgeving van het huidige district *Emsland* in de deelstaat *Niedersachsen* zouden komen (zie figuur 34).

Het kwam erop neer dat de Polen halt moesten houden met hun militaire eenheden in het westen van Duitsland. Zij mochten niet verder trekken naar Polen, omdat een overmacht van meer dan twee miljoen Poolse arbeiders, krijgsgevangenen en militairen voor de Britten een groot risico vormde voor een confrontatie tussen twee Slavische bondgenoten. Om toch de Britse krijgsmacht te ontlasten werden de Poolse militairen ingezet voor ordehandhaving en grensbewaking met Nederland (zie fig. 35 en 36). De 1^e Poolse Pantserdivisie en de overgebleven militairen van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade bestonden gezamenlijk uit ongeveer 20.000 personen. Deze groep bezette het district *Emsland* voor een periode van bijna drie jaar (1945-1948).

In mei 1945 kregen de Polen in Emsland bezoek van een Belgische en van een Nederlandse delegatie. De hoogwaardigheidsbekleders uit beide landen prezen de 1^e Poolse Pantserdivisie voor de bevrijding van België en Nederland. Als dank overhandigden de Nederlandse vertegenwoordigers de Polen een brief van prins Bernhard, waarin hij de Poolse militairen namens de Nederlandse bevolking bedankte voor de bevrijding van Nederland.⁴⁵¹

In de periode na mei 1945 waren de Polen druk bezig met de opvang van landgenoten in Duitsland. De aanwezigheid van Poolse militairen in *Emsland* had vooral een aantrekkingskracht op landgenoten die in Duitsland -gedwongen- arbeid hadden verricht. Zij waren werkzaam in de Duitse oorlogsindustrie of moesten hun dienstplicht vervullen bij de *Wehrmacht*. Vanaf voorjaar 1945 groeide deze groep van Poolse *Displaced Persons* (DP's) gestaag.⁴⁵² De Britten schatten in dat het aantal Poolse DP's in het *Emsland* dat jaar zou oplopen tot circa 400.000 mensen.⁴⁵³

⁴⁴⁸ Zie *National Archives* (Londen), *War Cabinet* document, *The Question of British Nationality for Polish soldiers, sailors and airmen* (5 maart 1940), Churchill spreekt zijn dank uit voor de diensten van de Poolse militairen en oppert dat er sprake kan zijn van een beperkte opname in het Britse rijk.

⁴⁴⁹ Rydel, *Die Polnische Besatzung im Emsland 1945-1948*, 90-91.

⁴⁵⁰ *Ibidem*, 25.

⁴⁵¹ Rydel, *Die Polnische Besatzung im Emsland 1945-1948*, 129.

⁴⁵² DP's zijn personen die in het buitenland verblijven en die door een natuurramp of krijgshandeling niet meer in staat zijn om naar hun oorspronkelijke woonplaats terug te keren.

⁴⁵³ Rydel, *Die Polnische Besatzung im Emsland 1945-1948*, 129.

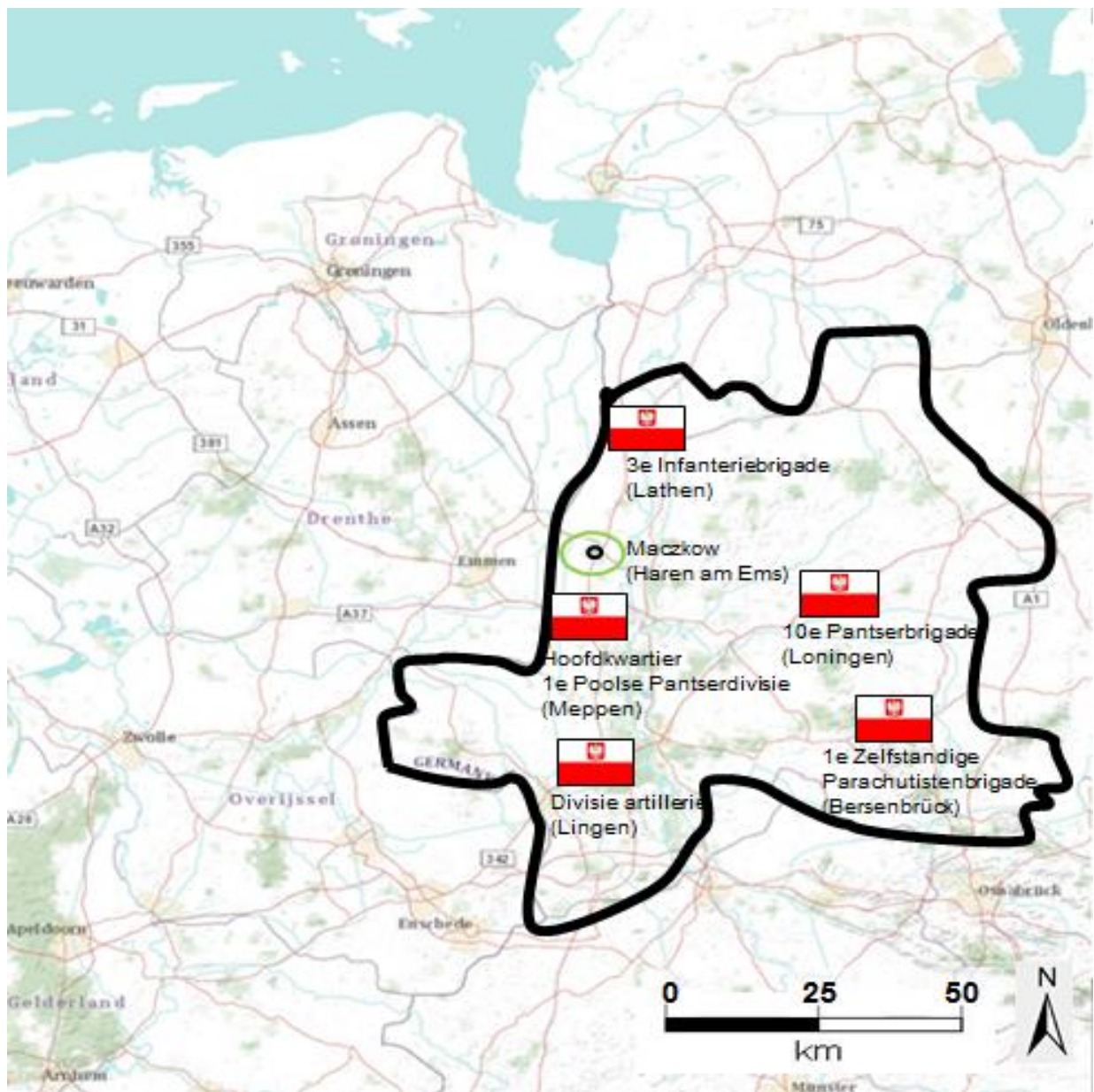

Fig 34. De Poolse bezettingszone in het westen van Duitsland 1945-1948. Deze zone was onderdeel van de Britse sector in bezet Duitsland (kaart samengesteld door auteur).

Fig.35 De Poolse korporaal Tadeusz Pasdriofski bij een geallieerd waarschuwingsbord dat de grens markeerde tussen Nederland en Duitsland.

Fig. 36 De grensovergang van de Poolse bezettingszone in Duitsland en Nederland in de omgeving van Coevorden (1945).

De angst bestond dat door een grote concentratie van Polen in één gebied, problemen zouden ontstaan met de lokale Duitse bevolking. Te meer daar tot juli 1945 DP's werden opgenomen in de Poolse krijgsmacht. Dit verklaart waarschijnlijk ook de grote getalsmatige verschillen in bronnen over de omvang van de Poolse militaire organisatie onder Brits commando in 1945. Het aantal van 250.000 Poolse militairen in het westen van

Duitsland was inclusief ongeveer 210.000-230.000 Poolse ‘DP’s in uniform’. Als dit getal niet wordt meegerekend dan komen de cijfers overeen met de eerdergenoemde 20.000 soldaten van de ‘echte’ Poolse bezettingsmacht, die onder Brits commando in Duitsland waren gestationeerd. De totale Poolse bezettingstroepen in *Emsland*, zowel ‘echte militairen’ als Poolse DP’s, kwamen in december 1945 zeker niet boven de 231.513 personen uit. Dit aantal nam geleidelijk af tot 76.378 in juni 1947, hoofdzakelijk door opname van beide groepen in het Britse gemenebest en door terugkeer naar Polen.⁴⁵⁴

Het centrum van de Poolse bezettingszone lag in het Emsland rond de Duitse plaats Haren am Ems, die werd omgedoopt tot *Maczkow* naar de Poolse generaal Maczek. De Duitse inwoners werden in 1945 onder dwang verhuisd naar de omliggende gemeenten en in hun plaats kwamen ongeveer 4.000 Poolse mannen en vrouwen. Deze groep kolonisten maakte van *Maczkow* een soort Pools educatief en cultureel centrum. Er werden theatervoorstellingen gegeven voor de Poolse militairen en een aantal scholen opgezet voor de minderjarige Poolse DP’s uit de regio. Al snel barstte de plaats uit zijn voegen, zoals bleek uit het aantal scholen dat tussen 1945 en 1948 als paddenstoelen uit de grond kwam. In het Poolse bezettingsgebied bestonden in deze paar jaar negen kleuterscholen, elf lagere scholen en twee middelbare scholen, met in totaal 1157 scholieren en 80 leerkrachten.⁴⁵⁵

Ondanks de grote toestroom van Polen naar dit deel van Duitsland was er nauwelijks sprake van grote excessen jegens de Duitse burgerbevolking. Zeker, als er een vergelijking wordt gemaakt met het gewelddadige Duitse optreden in Polen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Er bestaan geen meldingen van arrestaties, grote eigendomsvorderingen op de Duitse bevolking, laat staan van executies.⁴⁵⁶ De Polen waren ook toe aan vrede, zoals blijkt uit de huwelijken die werden gesloten en de kinderen die werden geboren in de militaire gemeenschap (zie fig. 37).

Het voortbestaan van de Poolse enclave in het westen van Duitsland kwam al snel onder druk te staan. De Sovjets hadden er lucht van gekregen en waren bepaald niet ingenomen met de aanwezigheid van deze groep Polen in Duitsland. Zij ageerden tegen deze ‘Poolse fascisten’ die zich, volgens hen, in Duitsland organiseerden om provocaties op touw te zetten tegen het nieuwe Polen en tegen de Sovjet-Unie.⁴⁵⁷ Het is best denkbaar dat Churchill, onder Sovjet druk, afzag van politionele taken voor de Polen in Duitsland om Stalin niet te provoceren. Hoe het ook zij, de laatste Poolse kolonisten moesten op 26 februari 1948 onder gejoel van de lokale bevolking uit *Maczkow* vertrekken.⁴⁵⁸ Ondanks de vreedzame co-existentie met

Fig. 37 Een huwelijk in de Poolse bezettingszone Emsland (1947).

⁴⁵⁴ Rydel, *Die Polnische Besatzung im Emsland 1945-1948*, 180.

⁴⁵⁵ Ibidem, 364-365.

⁴⁵⁶ Ingo Roetgers, *Polen im Emsland. Displaced Persons, Befreier und Besatzer nach dem Zweiten Weltkrieg* (Hannover 2007), 16.

⁴⁵⁷ Rydel, *Die Polnische Besatzung im Emsland 1945-1948*, 86.

⁴⁵⁸ Ibidem, 364-365

de Duitsers was het klaarblijkelijk genoeg voor de *Emslanders*. Onder de lokale bevolking in Haren am Ems bestaat nog een enkele herinnering aan de Poolse bezetting die als verklaring kan dienen voor de onvrede. Tijdens de wintermaanden hebben de Polen, wegens een gebrek aan brandstof, de houten vloeren van woningen in *Maczkow* opgestookt. In het voorjaar van 1948 trof de terugkerende Duitse bevolking de huizen aan met gaten in de vloer, of zelfs met helemaal geen vloer.⁴⁵⁹

De gedeeltelijke opname van Poolse DP's in de Poolse militaire structuur moet ook gezien worden vanuit een ander perspectief. De Britse regering liet na de *Conferentie van Jalta* de Poolse staat *de facto* aan de Sovjets over, onder voorbehoud van vrije verkiezingen in het naoorlogse Polen. In het voorjaar en zomer van 1945 raakten de Westerse geallieerden in een snel tempo de regie kwijt over Stalins plannen met Polen. Het aantreden van de nieuwe Amerikaanse president Harry S. Truman op 12 april 1945 betekende een persoonswijziging in de samenstelling van de 'Grote Drie'. Het oude driemanschap dat tegen Nazi-Duitsland vocht en de Tweede Wereldoorlog domineerde, bestond niet meer.

De eigen weg die de Sovjet-Unie bewandelde was te merken aan de overwinningssparade die op 24 juni 1945 in Moskou werd gehouden. Het Poolse 1^e Leger dat meevocht aan de kant van de Sovjets werd wel uitgenodigd voor de parade, maar de Westerse geallieerde Polen niet vanwege hun anticommunistische houding.⁴⁶⁰ Ondanks deze provocatie erkende Groot-Brittannië ongeveer twee weken later, in de nacht van 5 op 6 juli 1945, de voorlopige regering van nationale eenheid als de legitieme macht in het naoorlogse Polen.⁴⁶¹

Met het eindigen van de oorlog waren er niet alleen grote verschuivingen in het oosten van Europa merkbaar. Ook in Groot-Brittannië was er sprake van een machtsverandering. In diezelfde maand, op 27 juli, moest Churchill het veld ruimen als premier ten faveure van de *Labour* politicus Clement Attlee. Groot-Brittannië, met een nieuwe *Labour* regering, kreeg wel te maken met de Poolse erfenis van Churchill. De nalatenschap bestond uit de erkenning van het door de Sovjet-Unie gedomineerde Polen en uit ongeveer 250.000 Polen die onderhouden moesten worden. Toen de overwinningssparade in Londen op 8 juni 1946 werd georganiseerd had de Britse *Labour* regering de Poolse regering in ballingschap (zij bestond nog steeds) niet uitgenodigd. De internationale erkenning van de communistische Poolse regering had immers al plaatsgevonden door Groot-Brittannië en andere landen, waaronder Nederland. De andere erfenis, de zorgplicht voor een kwart miljoen Polen, werd zes weken vóór de overwinningssparade in Londen aangepakt. Poolse militairen die onder Brits commando hadden gestaan zouden worden gedemobiliseerd voor opname binnen het Britse koninkrijk.

Voor het demobilisatieproces begon schatten de Britten in dat ongeveer 30% van de Poolse DP's bereid was om direct naar Polen terug te keren. Circa 20-30% van de Poolse DP's wilden alleen terugkeren als ze ondersteuning konden krijgen om naar huis te reizen. De overgebleven 40-50% van de Poolse DP's lieten hun

⁴⁵⁹ Interview met opperwachtmeester Patrick Vermeulen die woonachtig is in de omgeving van *Haren am Ems* (november 2011). Deze Nederlandse militair heeft dit verhaal gehoord van zijn Duitse burens, die de Poolse bezetting nog bewust hebben meegemaakt.

⁴⁶⁰ Klinkert, 'Poolse bevrijders op weg naar Breda' in: *De Oranjeboom* 57 (2004), 223.

⁴⁶¹ L.F.E. Goldie, 'The critical date' in: *International and Comparative Law Quarterly* 12 (1963), 1251-1284, aldaar 1278-1281. Deze regering bestond uit 20 personen waarvan slechts twee (inclusief Mikołajczyk) afkomstig waren uit de Poolse regering in ballingschap.

keuze om terug te gaan afhangen van de al of niet permanente Sovjet-aanwezigheid. Voor de Poolse krijgsmacht gold grofweg dezelfde verhouding.⁴⁶²

De Britse autoriteiten kozen voor een geleidelijke instroom van de Polen in Groot-Brittannië. Ondanks de stapsgewijze opname heeft de toename van deze groep buitenlanders voor enige beroering gezorgd onder de lokale bevolking in Schotland en Engeland. De Pool zou, zo werd er gevreesd, banen afnemen van Schotse en Engelse arbeiders. De autochtone bevolking die tegen de Poolse aanwezigheid gekant was, kreeg bijval van verscheidene Britse vakbonden om de banen in eerste instantie voor de Britse arbeiders te reserveren. De initiële vrees was echter ongegrond, want de Polen werden ingezet in de sectoren van de economie waar een groot tekort was ontstaan, door de afwezigheid van mannelijke arbeiders tijdens de oorlog. Dit betrof voornamelijk de land- en mijnbouw sector waar het verlies van Britse militairen, die vóór de oorlog werkzaam waren in deze beroepen, op deze manier kon worden gecompenseerd.⁴⁶³

7.4 Polish Resettlement Corps

De Britse minister van Buitenlandse Zaken, Ernest Bevin, riep op 22 mei 1946 een *Polish Resettlement Corps* (PRC) in het leven om de integratie in goede banen te leiden. Veldmaarschalk Montgomery was onder de indruk van de bewindsman en zei het volgende: “*I was much impressed by Bevin; he will be the power behind the throne in the new set-up*”.⁴⁶⁴ Ondanks de oprichting van de PRC zou Attlee noch Bevin niet veel meer doen voor de Poolse zaak.⁴⁶⁵ De Sovjet-Unie onder druk zetten in een tijd van verslechterende contacten met dit Oost-Europese land zou de betrekkingen nog verder compliceren. Voor de naoorlogse Britse regering was de oprichting van een organisatie gericht op Poolse integratie op dat moment het hoogst haalbare.

Het doel van dit PRC was om een groot gedeelte van de resterende 112.000 Poolse militairen te ontwapenen en onder te brengen in militaire kampen in Groot-Brittannië, Duitsland en Frankrijk. De Poolse militairen werden doorbetaald alsof ze nog steeds onderdeel uitmaakten van de geallieerde krijgsmacht. In deze kampen werden zij klaargestoomd voor een terugkeer naar de civiele samenleving. Voor de Polen die in Groot-Brittannië wilden blijven omvatte de scholing verschillende cursussen die van nut waren voor een integratie in het Britse burgerleven. Naast praktische arbeidsvaardigheden voor het vinden van een baan, werd er ook Engels gedoceerd. De vervolgstap, een daadwerkelijke opname in de Britse samenleving, kon alleen plaats vinden door een wet die nog aangenomen moest worden in het *House of Commons*. Deze wet stond bekend als de *Polish Resettlement Act* van 1947 en was de eerste wet op het gebied van massamigratie in het Verenigd Koninkrijk.⁴⁶⁶

⁴⁶² Roetgers, *Polen im Emsland*, 6-7.

⁴⁶³ Kernberg, *The Polish community in Scotland*, 168-169, 205 en 245.

⁴⁶⁴ Hamilton, Monty: *The Field-Marshal 1944-1976*, 551.

⁴⁶⁵ Ibidem, 551.

⁴⁶⁶ Houses of Parliament, Parliamentary Archives, *Polish Resettlement Act, 1947* in: Controller's library bundle 9A 1946-1947 (Londen, 27 maart 1947). Zie bijlage II.

De tijdsduur van het PRC werd door de Britse overheid vastgesteld op twee jaar. Dit betekende niet dat de Poolse militairen verplicht waren om de gehele periode verbonden te blijven aan het PRC. Het stond hun vrij om naar Polen terug te keren of te emigreren naar andere landen. Het PRC moet dan ook worden gezien als een systeem om mensen te registreren en te begeleiden in een chaotisch naoorlogs Europa met verschillende bevolkingsgroepen die door elkaar leefden.

Vanuit het Britse perspectief was het PRC een enorme opgave. Ineens moesten bijna 112.000 nieuwe migranten worden opgeleid tot volwaardige Britse burgers die hun bijdrage konden leveren aan de wederopbouw. Een strak geleide organisatie, zoals het militaire apparaat, was bij uitstek geschikt voor de overgang naar Britse modelburgers. Binnen deze organisatievorm was er sprake van militair recht en discipline om de omscholing van een grote groep mensen ordelijk te laten verlopen.⁴⁶⁷

Op 5 mei 1948 werd door een Brits *Member of Parliament*, John Platts-Mills, aan Ernest Bevin gevraagd wat de stand van zaken was ten aanzien van het *Polish Resettlement Corps*. Bevin beantwoordde de vraag schriftelijk met de volgende mededeling: ‘...*The figures given in the 7th paragraph of Your Excellency's Note are approximately correct; the total number of men enrolled into the Resettlement Corps was approximately 112,000. Of these, over 9,000 have been repatriated to Poland and more than 6,000 have emigrated abroad. The majority of the remainder have been satisfactorily placed in civilian employment in this country. There remain in the Corps approximately 37,000 persons, many of whom have only reached the United Kingdom during the past six months: the resettlement of these is proceeding as quickly as possible...*’.⁴⁶⁸

De integratie van de Poolse minderheid in de Britse samenleving verliep over het algemeen naar tevredenheid. De meeste Polen konden een baan vinden in Groot-Brittannië en zij organiseerden zich in diverse Poolse verenigingen. Deze verbonden dienden als ontmoetingsplekken en waren erop gericht om de Poolse taal en cultuur levend te houden. Tot op de dag van vandaag zijn in Groot-Brittannië de meeste organisaties nog steeds actief. De voornaamste reden voor de lange levensduur heeft te maken met de instroom van nieuwe migranten in de afgelopen decennia, sinds de Val van de Muur (1989).

7.5 De veteranengemeenschap in Nederland

Nederland kende al vóór de Tweede Wereldoorlog een Poolse gemeenschap. Deze bevolkingsgroep was tijdens het interbellum grotendeels in Limburg terecht gekomen. De reden voor de migratie naar het Nederland van toen was hoofdzakelijk van economische aard. Toen bestond namelijk een grote behoefte aan arbeidskrachten in de mijnbouw. In het Nederland van omstreeks 1930 leefden alleen al ongeveer 5.900 Polen, waarvan het grootste gedeelte in Limburg. Na de Tweede Wereldoorlog kwamen er in Nederland tussen de 500-1.000 Polen bij, voornamelijk veteranen van de 1^e Poolse Pantserdivisie. Er is wel een groot verschil te onderkennen in het aan-

⁴⁶⁷ Ibidem, zie bijlage II.

⁴⁶⁸ *House of Commons* archief, brief van parlementslid John Platts-Mills aan minister van Buitenlandse Zaken Ernest Bevin (5 mei 1948, vol. 450).

tal Poolse veteranen dat naar Nederland is gekomen, vergeleken met andere landen. De Poolse migratie naar Nederland was getalsmatig gezien van een veel kleinere omvang, dan de trek naar andere staten.⁴⁶⁹

De toename met circa 500-1.000 Poolse veteranen heeft gezorgd voor een totale omvang van ongeveer 5.100 Nederlandse Polen in 1947.⁴⁷⁰ Dit betekent dat ondanks de aanwas met een groep Poolse veteranen in Nederland, de totale Poolse bevolking in naoorlogs Nederland afnam met circa 1.300-1.800 personen. Een verklaring ligt in de toenmalige trend van massamigratie vanuit Nederland naar landen als Canada en Australië. De reeds in Nederland woonachtige Poolse bevolking migreerde waarschijnlijk met de Nederlanders mee naar deze populaire migratielanden.⁴⁷¹

Zoals gesteld, waren de meeste Polen die in Nederland bleven wonen, afkomstig van de 1^e Poolse Pantserdivisie. Ze gingen meestal terug naar de Nederlandse steden die ze hadden bevrijd. Van alle Nederlandse gebieden waren Brabant en vooral de stad Breda een belangrijke vestigingsplaats. De andere gebieden waren voornamelijk Twente, Zuidoost-Drenthe en Oost-Groningen. Ongeveer 400 Polen keerden in eerste instantie terug naar het bevrijde Breda. Uiteindelijk zouden circa 250 militairen in de stad achterblijven en deel gaan uitmaken van de Bredase bevolking.

De reden dat grofweg 150 Polen weer vertrokken, had vaak te maken met een verbroken relatie of omdat zij wilden terugkeren naar Polen.⁴⁷² De voornaamste verklaring voor de circa 250 Polen om zich juist in Breda te vestigen, had te maken met het relatief langdurige contact dat bestond tussen de Bredase bevolking en de Polen gedurende de herfst van 1944 tot het voorjaar van 1945. De Poolse veteranen gingen terug naar hun geliefde of het gastgezin dat hen liefdevol had opgevangen. Vanuit een cultureel perspectief is de voorkeur voor Brabant ook te verklaren. Het katholieke Brabant verwelkomde de geloofsgenoten en sprak positief over de katholieke strijders in een nog verzuild Nederland.

De *Volkskrant*, toen nog een dagblad voor katholiek Nederland, reageerde in 1946 heftig op het Britse beleid om de Poolse veteranen in het PRC te bewegen toch te kiezen voor een terugkeer naar hun communistisch geworden vaderland. De druk die de Britse overheid legde op de Poolse katholieken om terug te gaan naar Polen, viel niet goed bij de krant die verontwaardigd meldde: '*Ernest Bevin zegt: Polen ga naar huis!*'.⁴⁷³ Een opmerkelijke passage in het artikel spreekt over de Polen als 'keurtroepen'. Deze uitspraak over de Poolse soldaten kan gezien worden als een indicator dat de katholieke Nederlanders zich in 1946 al een beeld hadden ge-

⁴⁶⁹ Het merendeel van de Poolse veteranen (ongeveer 100.000) ging naar Groot-Brittannië, de *Commonwealth* landen of de Verenigde Staten. Een klein aantal van circa 1.500 ging naar andere staten in Europa, waarvan 500 naar Frankrijk en 1.000 naar Nederland en België. Zie ook Jan Rydel, *Die Polnische Besatzung im Emsland 1945-1948* (Osnabrück 2003), 172.

⁴⁷⁰ *Rapport Cultureel Erfgoed Migranten. Collecties en beleid van openbare archiefinstellingen*, Internationaal instituut voor Sociale geschiedenis (Amsterdam 1999), 7.

⁴⁷¹ Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), Han Nicolaas en Arno Sprangers, 'Buitenlandse migratie in Nederland 1795-2006: de invloed op de bevolkingssamenstelling' in: *Bevolkingstrends* (3e kwartaal 2007), 38.

⁴⁷² Vera van der Zee, 'De bevrijding van Breda door de Eerste Poolse Pantserdivisie. Beeldvorming en groeps cultuur' in: *Militaire Spectator*, jaargang 178, nr. 10 (2009), 539.

⁴⁷³ 'Ereschuld jegens strijdende Polen wordt niet ingelost' in: *Volkskrant* (22 maart 1946).

vormd over de kwaliteit van de Poolse eenheden, in tegenstelling tot de uitspraken van Montgomery en Browning.

De grootste groep van de Poolse veteranen die zich in Breda vestigde had dezelfde universele problemen als andere immigranten in de huidige tijd. Hierbij valt te denken aan taalproblemen en het vinden van passend werk. Over het algemeen waren deze Polen goed geïntegreerd, met behoud van hun culturele achtergrond.⁴⁷⁴ De relatief gemakkelijke aanpassing had waarschijnlijk te maken met de beperkte omvang van het aantal nieuwe migranten. Enkele Poolse veteranen geven hieronder een impressie van hun inburgeringsproces vlak na de Tweede Wereldoorlog.⁴⁷⁵

Stefan Adamczyk

'...Na de oorlog brak een moeilijke periode aan. We zaten in Duitsland, we maakten deel uit van het bezettingsleger, en de oorlog was dan wel voorbij maar wat moesten we? We waren ons lot niet zeker. Naar Polen teruggaan, daar peinsde niemand over. We hadden geen werk, konden nergens studeren en er was geen land dat ons op wilde nemen. Belangrijkste was dat we nergens een werkvergunning kregen. Toch, na heel veel moeite kwam ik in Nederland terecht en ben ik een schoenmakerij begonnen....'

Władysław Jurkiewicz

'...Na de demobilisatie in 1947 ben ik bij Backer en Rueb gaan werken. Ik bouwde ketels door heel Nederland en in het buitenland. Ik had veel taalproblemen in het begin en ik voelde mij door mijn collega's soms gediscrimineerd, ze lachten me dan uit als ik de dingen verkeerd zei. Een huis vinden was niet makkelijk, de woningcommissie was onverbiddelijk. Maar na zeven jaar inwoning bij mijn schoonfamilie werd het tijd voor een eigen woning, vond ik. Ik heb toen weken lang elke dag wanneer ik uit mijn werk kwam, bij het huis van de burgemeester aangebeld en gevraagd of hij mij helpen kon. Dag in dag uit, en ik vroeg telkens weer of hij me aan een woning kon helpen. Op een gegeven moment was hij het zo beu dat hij me een brief gaf met zijn handtekening. Kort daarop hadden we onze woning aan de Schoolstraat...'

Jan Bula

'..Later in Breda ben ik bij de verffabriek Teolin terecht gekomen. Daar heb ik 32 jaar gewerkt. Eerst als vrachtwagenchauffeur, en later reed ik de directie. Na de oorlog waren er geen huizen in Nederland. Zoals zoveel mensen moesten we een beetje inschikken, we hebben 6 jaar bij mijn schoonouders ingewoond. Pas daarna kregen we ons eerste eigen huis. Ik had gelijk goede contacten met de Nederlanders. Ik kon meteen met ze overweg, maar een ding heb ik nooit kunnen begrijpen. Hoe het toch kwam dat veel van mijn Nederlandse collega's destijds niet wisten waar Polen lag?'

Het grootste probleem van de nieuwe migranten was de juridische status van de Poolse veteraan in Nederland. Pas na de ondertekening van het Internationaal Vluchtelingenverdrag van de Verenigde Naties in 1951

⁴⁷⁴ Voor een beeld van de Poolse gemeenschap in Breda zie videodocumentaire *Integratie voormalige Poolse soldaten in de Bredase samenleving* gemaakt door Ytze Brusse (Cinetone studios Amsterdam 1953) bestandsidentificatie F0108, Stadsarchief Breda.

⁴⁷⁵ Wiesje Peels en Gregoor Martens, *Interview met Poolse bevrijders* (Breda 2005), Generaal Maczek museum Breda.

kwam er meer duidelijkheid over de onzekere positie van de Poolse veteraan in Nederland.⁴⁷⁶ Tot die tijd heerste er een vreemde situatie. Er was immers nog steeds een Poolse regering in ballingschap in Londen, weliswaar zonder enige machtsmiddelen, die zou blijven voortbestaan tot de vrije verkiezingen in Polen van 1990. Tegelijkertijd bestond de Poolse communistische regering die vanaf 1948, na de ‘vrije verkiezingen’, in Warschau ging regeren. De vrijheid van de verkiezing kon, zoals Mikołajczyk beschreef, uiteraard in twijfel worden getrokken door de wurggreep van de Sovjet-Unie op Polen.⁴⁷⁷

Stalin's eis voor een Poolse staat met een Sovjetgezinde regering, had tot gevolg dat er twee Poolse regeringen bleven bestaan. De communistische regering zou gedurende de Koude Oorlog worden gezien als de legitieme regering van de Volksrepubliek Polen. De Poolse regering in ballingschap zou daarentegen na de Tweede Wereldoorlog de steun krijgen van anticommunistische en democratisch gezinde Poolse minderheden die verspreid over de wereld, waaronder in Nederland, leefden. Hun regering en hun president zaten nog steeds in Londen, niet in Warschau, zoals blijkt uit onderstaande opmerking van Zygmunt Chmielowski.⁴⁷⁸

Zygmunt Chmielowski

‘...In Breda hoorden we dat we niet naar Polen zouden gaan. Churchill en Roosevelt hadden ons verkocht aan Stalin. Er was geen plaats meer voor Polen. De ontgoocheling en verbittering was groot. De uitspraak van generaal Maczek: ‘Een Poolse soldaat vecht voor de vrijheid van alle volkeren, maar sterft alleen voor Polen’ kwam in een heel wrang daglicht te staan.’

Vóór 1948 bestond er nog enige hoop onder de Poolse veteranen op een mogelijke terugkeer naar Polen met een democratische regering. Ondertussen kon er voldoende werk gevonden worden in Nederland dat volop bezig was met de wederopbouw. In die tijd werd door de Nederlandse overheid niet moeilijk gedaan over het bezit van een arbeidsvergunning, want alle hulp was immers welkom. Zodoende ontstonden er in de periode tussen 1948 en 1951 voldoende materiële mogelijkheden voor de Poolse migranten in Nederland om eventueel terug te keren naar Polen. Ondanks de verbeterde materiële positie ontstond er een tweestrijd in de Poolse gemeenschap binnen Nederland. Enkele Polen gingen terug, terwijl de meeste Polen weigerden om in een Sovjet-gezin Polen te wonen. Zij gingen zich voorbereiden op permanente vestiging in Nederland, waaronder de veteranen Szczerbinski en Wieliszek.⁴⁷⁹

Edward L. Szczerbinski

‘...Er was voor mij geen reden om naar Polen terug te willen. Ik had daar geen familie en ik was mijn leven onder de communisten niet zeker. Mijn vrouw zorgde voor een arbeidsvergunning en ik kon aan de slag. Ik heb chocolaatjes gemaakt, marineschroeven geslepen en autobanden gemaakt. Ik werk heel precies, ik heb altijd goed werk kunnen vinden...’

⁴⁷⁶ *Rapport Cultureel Erfgoed Migranten. Collecties en beleid van openbare archiefinstellingen*, Internationaal instituut voor Sociale geschiedenis (Amsterdam 1999), 12.

⁴⁷⁷ Mikołajczyk, *The Rape of Poland: Pattern of Soviet Aggression*, 108-112, aldaar 108.

⁴⁷⁸ Wiesje Peels en Gregoor Martens, *Interview met Poolse bevrijders* (Breda 2005), Generaal Maczek museum Breda.

⁴⁷⁹ Idem (2005).

‘...In Breda heb ik voor NAC gespeeld en naast mijn werk ben ik UEFA trainer geweest van UWV, Boeimeer en het HERO elftal. In 1956 namen mijn vrouw en ik het café van haar vader over: het Huis van Negotie aan de Haagweg. Dat was een sport- en volkscafé, een huiskamer waar de buurt samenkwam. Er waren ook allerlei verenigingen thuis in het café. Voor de carnaval, de sport, het biljarten, een reisvereniging en later ook een Poolse vereniging. Samen hebben we 36 jaar hard gewerkt in het café....’

Deze relatief kleine groep van Poolse migranten na de Tweede Wereldoorlog zorgde voor de oprichting van een aantal Poolse verenigingen. Net zoals in Groot-Brittannië was het voor de Nederlandse Polen, uit een sociaal oogpunt, belangrijk om elkaar te blijven ontmoeten. De huidige Poolse organisaties in Nederland danken grotendeels hun oorsprong aan de Poolse veteranen die na de Tweede Wereldoorlog uit heimwee of uit trots de Poolse taal en cultuur wilden behouden. Er zijn tegenwoordig in Nederland vele Poolse verenigingen actief. Vooral in Breda is het Poolse verenigingsleven goed zichtbaar. Met de komst van nieuwe migranten na de Val van de Muur, konden de activiteiten van de Bredase Culturele Vereniging (BCV) *Polonia* worden voortgezet.

Een andere belangrijke factor die tot de bloei heeft bijgedragen is de Poolse tweede generatie. De veteranen hadden namelijk een wat meer gesloten verenigingsleven opgebouwd, waarbij de jongere generatie niet zoveel aansluiting vond. De tweede generatie wilde graag Poolse cultuuruitingen en met name herdenkingen nieuw leven inblazen, aangezien deze in haar ogen niet meer goed en naar behoren werden uitgedragen. Een belangrijke aanleiding vormde de herdenking van de bevrijding van Breda in 1989. De tweede generatie Poolse Nederlanders vond dat er weinig animo was voor de 45-jarige herdenking. Deze jongere generatie van de BCV *Polonia* had zich in 1994 ten doel gesteld om de 50^e verjaardag van de bevrijding van Breda door hun vaders goed te herdenken. De viering werd groots aangepakt, maar de oude generaal Maczek kon door zijn zwakke gezondheid niet meer bij de herdenking aanwezig zijn. Hij stierf later dat jaar op 11 december, op een respectabele leeftijd van 102 jaar. Conform zijn wens werd hij twaalf dagen later op het Pools militair ereveld in Breda bijgezet.⁴⁸⁰

7.6 Het geheim rond Maczek

Uit officiële documenten van verschillende Nederlandse ministeries blijkt dat Maczek, in tegenstelling tot Sosabowski, in Groot-Brittannië relatief goed werd opgevangen na de Tweede Wereldoorlog. Al in februari 1950 werd door een Bredase burger opgemerkt dat de Poolse generaal werkzaam was als ‘autobusconducteur’ in Schotland.⁴⁸¹ In dat jaar nam de burgemeester van Breda, Claudius Prinsen, het initiatief om via de Nederlandse ambassade in Londen te informeren naar de stand van zaken omtrent de Poolse generaal.⁴⁸² De Neder-

⁴⁸⁰ <http://www.polonia-breda.nl/nl/weetjes/geschiedenis-van-polen-in-breda/1989-de-oudstrijders-kinderen>, laatst geraadpleegd op 14 november 2009.

⁴⁸¹ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1965-1974, nummer toegang 2.05.313, inventarisnummer 25330. Brief van Dhr. Erasmus aan de Procureur-Generaal te 's Hertogenbosch 24 februari 1950.

⁴⁸² NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 65-74, 2.05.313, inv.nr. 25330, brief van Prinsen aan de Nederlandse ambassadeur in Groot-Brittannië, 6 maart 1950. Zie bijlage III.

landse vertegenwoordiging in Groot-Brittannië rapporteerde dat Maczek voornamelijk van zijn spaargeld moest rondkomen, “welke slechts enige honderden Britse ponden zouden bedragen”.⁴⁸³

Na de opheffing van het *Polish Resettlement Corps* leefde de Poolse generaal van een uiterst karige uitkering. Hij en zijn familie moesten rondkomen van een Britse *Assistance Board* uitkering die, een luttele, £ 2,12 pond per week bedroeg.⁴⁸⁴ Dit bedrag staat, omgerekend naar hedendaagse waarden, gelijk aan een uitkering van £190 pond per week, of circa £815 pond (€952 euro) per maand.⁴⁸⁵ Om zijn financiële positie te verbeteren was Maczek van plan om een *boarding house* op te zetten in Londen dat door zijn niet zou worden geleid. Deze extra inkomsten moesten Maczek en zijn gezin onderhouden in de naoorlogse situatie.

Het *boarding house* was echter geen succes en de generaal zag zich genoodzaakt andere baantjes aan te nemen om in zijn kostbaar onderhoud te kunnen voorzien. In 1943 was er namelijk nog een dochter geboren die een spastische aandoening had. De medische behandeling van het kind was een financiële aderlating voor de toch al beperkte inkomsten van de generaal en zijn gezin.

Burgemeester Prinsen ondernam actie en deed een appèl op het ministerie van Binnenlandse Zaken. De burgervader wist te vermelden dat Sophie, de vrouw van Maczek, in een brief over een “*difficult financial situation* schreef”.⁴⁸⁶ Het zou toch niet kunnen zijn, volgens Prinsen, dat een Grootofficier in de Orde van Oranje-Nassau financieel ten onder zou gaan? De gemeentelijke bestuurder attendeerde de Haagse ambtenaren ook op de andere baantjes die Maczek had uitgevoerd tijdens zijn verblijf in het naoorlogse Groot-Brittannië. Zo was hij onder meer ‘hulp bij een golfclub’ en ‘acquisiteur van een Pools reisbureau’.

De gemeente Breda kwam zelf met het voorstel aan Binnenlandse Zaken om Maczek een pensioen van rijkswege aan te bieden, gelijkgesteld aan dat van een Nederlandse militaire officier van gelijkwaardige rang. Bovendien zou de gemeente aan de Poolse generaal voor de rest van zijn leven een huis in Breda aanbieden.⁴⁸⁷ Toch wees een dankbare Maczek het huisaanbod later af, omdat hij graag in Edinburgh wilde blijven wonen. Niet alleen omdat het merendeel van de veteranen daar verbleef, maar ook vanwege zijn zieke dochter Margaret die in Groot-Brittannië medisch behandeld moest worden.

Als reactie op het voorstel van Prinsen werd in november en december 1951 door de Nederlandse regering bepaald dat Maczek, voor de rest van zijn leven, een jaargeld zou krijgen uit een geheim fonds van het ministerie van Buitenlandse Zaken.⁴⁸⁸ Vanaf januari 1952 zou dit pensioen elk jaar aan de afdeling Algemeen Maatschappelijke Zorg van het ministerie van Binnenlandse Zaken worden overgemaakt. Via deze afdeling

⁴⁸³ Zie bijlage IV.

⁴⁸⁴ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 65-74, 2.05.313, inv.nr. 25330, reactie Nederlandse ambassade te Londen op verzoek van Bredase burgemeester tot het doen van onderzoek naar Maczek, 16 maart 1950. Zie bijlage IV.

⁴⁸⁵ De Nederlandse vertegenwoordiging in Londen schatte Maczek's spaargeld in 1950 op ‘enige honderden ponden’ (zie bijlage IV).

⁴⁸⁶ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 65-74, 2.05.313, inv.nr. 25330, verzoekschrift burgemeester van Breda aan Minister van Binnenlandse Zaken inzake verlenen jaargeld aan Maczek, 9 november 1951, zie bijlage V.

⁴⁸⁷ Ibidem.

⁴⁸⁸ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 65-74, 2.05.313, inv.nr. 25330, Verzoek van Ministerie van Buitenlandse Zaken (Mr. Simons) aan Binnenlandse Zaken omtrent de goedkeuring en geheimhouding van het verlenen van jaargeld aan generaal Maczek, 21 november 1951. Zie bijlage VI.

kreeg de Poolse generaal zijn geld uitgekeerd in Groot-Brittannië. Voor deze constructie werd gekozen, omdat er aanvankelijk nog vanuit werd gegaan dat Maczek naar Nederland zou komen om in Breda te gaan wonen. Toen hij dit niet wenste heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken de betaling aan Maczek in het buitenland jaarlijks overgemaakt.

Uit de consequente ophogingen van Maczek's pensioen in de drie decennia na het verlenen van het eerste jaargeld, bleek dat er goed voor hem gezorgd werd door de Nederlandse overheid. In 1952 bedroeg Maczek's pensioen 4.800 gulden per jaar.⁴⁸⁹ Maar dit bedrag werd jaarlijks gecorrigeerd met inflatie, zodat het pensioen van Maczek gelijke tred hield met dat van een gepensioneerd Nederlandse generaal. In 1981 bedroegen zijn inkomsten een som van maar liefst 39.056 gulden per jaar.⁴⁹⁰ In 1970 werd er door de Nederlandse regering verder bepaald dat de gepensioneerd een dubbele kinderaftrek mocht blijven handhaven, dus ook nadat Margaret de leeftijd van 27 jaar had bereikt. Volgens de ambtelijke correspondentie, mochten de verpleeg- en ziektekosten van een gehandicapt kind niet drukken op de netto pensioeninkomsten van een generaal die Nederland had bevrijd.⁴⁹¹

In het jaar 1965 ging het tijdelijk slechter met Maczek's zieke dochter. Tijdens een vakantie in Spanje kreeg Margaret een epileptische aanval en verloor het bewustzijn. De artsen in Spanje adviseerden de familie om terug te gaan naar Groot-Brittannië voor specialistische zorg. Het vervoer moest geschieden met een chartervliegtuig, omdat Margaret niet in een zittende toestand vervoerd mocht worden. In de jaren zestig van de twintigste eeuw was het gebruik van een vliegtuig voor een klein gezelschap nog een zeer dure aangelegenheid, dat zelfs met een generaalspensioen niet kon worden bekostigd.

Het Nederlandse VARA radioprogramma 'Van Harte' werd geattendeerd op de hachelijke situatie waarin de Poolse generaal verkeerde. Spontaan hielden de programmamakers een inzamelingsactie op de nationale radio om geld te verwerven voor een chartervlucht naar Schotland. Voor de vliegreis was een bedrag van 18.000 gulden nodig om de zieke Margaret en de familie Maczek terug naar Edinburgh te vervoeren (zie figuur 38). Dit bedrag werd ruimschoots overtroffen door gulle gevers uit heel Nederland. In het bijzonder Nederlanders in de gebieden die tijdens de oorlog door de Polen werden bevrijd gaven onbaatzuchtig. Vooral de bewoners in Zeeuws-Vlaanderen en de omgeving van Breda maakten na de radio-oproep, in korte tijd, veelvuldig geld over. In totaal werd op 25 oktober 1965 een bedrag opgehaald van maar liefst 98.000 gulden. Dit bedrag en de betrokkenheid van de luisteraars waren zelfs voor de doorgewinterde radiomensen ongekend.⁴⁹²

⁴⁸⁹ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 65-74, 2.05.313, inv.nr. 25330, verzoek van Ministerie van Buitenlandse Zaken aan afdeling Algemeen Maatschappelijke Zorg t.a.v. Mr. H.M. de Vries, 10 juni 1955.

⁴⁹⁰ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 65-74, 2.05.313, inv.nr. 25330, verzoekschrift van Ministerie van Buitenlandse Zaken aan de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk, 15 maart 1983.

⁴⁹¹ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 65-74, 2.05.313, inv.nr. 25330, verzoekschrift van Ministerie van Buitenlandse Zaken aan de Minister van Defensie, 30 januari 1970.

⁴⁹² NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 65-74, 2.05.313, inv.nr. 25330, onbekend krantenartikel genaamd: 'Bijna een ton voor dochter van Poolse bevrijder', 26 oktober 1965.

De Nederlandse regering heeft de politieke gevoeligheid van de pensioenbetaling nooit uit het oog verloren. Het mocht niet algemeen bekend worden dat de Nederlandse overheid een generaal van het vroegere niet-communistische Poolse leger onderhield tijdens de Koude Oorlog. Ongetwijfeld zou het de betrekkingen met de communistische regering in Warschau grondig hebben verstoord. Daarom werden de bedragen van de jaargelden en de correspondentie tussen de ministeries voor meer dan dertig jaar bewaard in een geheim dossier, aangevuld met de krantenartikelen over de inzamelingsactie voor Maczek.

Fig.38 Margaret (links), Sophie (midden) en Stanislaw Maczek (rechts) in 1965.

Om eventuele belangstelling voor de herkomst van het generaalspensioen te verbloemen moest de burgemeester van Breda doen voorkomen alsof het geld afkomstig was uit giften van ‘dankbare Nederlanders’.⁴⁹³ Dat de geheimhouding goed gewerkt had bleek uit een intern memorandum van Buitenlandse Zaken. Het document suggereerde dat, ondanks de *media exposure* van het VARA radioprogramma ‘Van Harte’, de financiële steun van de Nederlandse regering aan de Poolse generaal onopgemerkt was gebleven.⁴⁹⁴ Een koninklijke onderscheiding voor Maczek in 1946 was dus bepaald niet de enige Nederlandse blijk van waardering. Voor de rest van zijn naoorlogs leven werd voor de Poolse generaal en zijn familie door regering én bevolking gezorgd. De bevolking deed het op een uitbundige manier, de regering in stilte.

In tegenstelling tot Maczek hebben de Poolse veteranen die in Nederland zijn blijven wonen geen compensatie gekregen voor hun bijdrage aan de bevrijding van Nederland. Uit correspondentie tussen de *Poolse Katholieke Vereniging in Nederland* en het Nederlandse ministerie van Defensie blijkt dat de Poolse veteranenvereniging in 1972 alsnog heeft geprobeerd om een financiële compensatie te krijgen voor haar militaire bijdrage aan de bevrijding van Nederland. De vice-voorzitter van de vereniging, Dr. N.W. Komar, stuurde op 22 juni 1972 een verzoek aan de voorzitter van de Tweede Kamer met de wens om: “...aan de Poolse medebevrijders, gevestigd in Nederland, een eenmalige uitkering of gratificatie (vrij van inkomstenbelasting) toe te kennen ter vervanging van gederfd pensioen voor de oorlogsjaren 1940-1945...”⁴⁹⁵ Met de term ‘medebevrijders’ werd een aantal van 300-400 Poolse veteranen bedoeld van zowel de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade als de 1^e Poolse Pantserbrigade. Komar voerde als argument aan: “...dat Frankrijk en Canada de oorlogsverdiensten van de Poolse oud-strijders volledig hebben erkend en hun oorlogsjaren als pensioengerechtigde diensttijd

⁴⁹³ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 65-74, 2.05.313, inv.nr. 25330, Verzoek van ministerie van Buitenlandse Zaken (Mr. Simons) aan Binnenlandse Zaken omtrent de goedkeuring en geheimhouding van het verlenen van jaargeld aan generaal Maczek, 21 november 1951.

⁴⁹⁴ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 65-74, 2.05.313, inv.nr. 25330, Intern memorandum A.P. Hoevelaak t.b.v. dossier Maczek 726.2, onderwerp: ‘Radio-actie ten behoeve van dochter Generaal Maczek’, zie bijlage VII.

⁴⁹⁵ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie; Algemene Secretarie, Beleidssterrein Militair Personeel, nummer toegang 2.13.5372, inventarisnummer 165. Verzoekschrift van de *Poolse Katholieke Vereniging in Nederland* aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal, 23 juni 1972.

door wettelijke maatregelen hebben berekend...’’⁴⁹⁶ Het moment in begin jaren ’70 van de twintigste eeuw is verklaarbaar, doordat de meeste in Nederland woonachtige Poolse veteranen, in die periode de pensioengerechtigde leeftijd zouden bereiken.

Na een interdepartementale coördinatie werd bepaald dat het ministerie van Defensie de zaak uiteindelijk zou gaan behandelen. Namens de toenmalige minister, H.J. de Koster, kwam er binnen tien weken een ontegenzeggelijk antwoord. De staatsman reageerde afwijzend op het verzoek van de *Poolse Katholieke Vereniging in Nederland*. Hij oordeelde als volgt: “...De vraag rijst evenwel waarom hier voor Nederland een taak zou bestaan. Daarbij moet worden bedacht, dat in Nederland naast deze Poolse oud-militairen, eveneens reserve- en dienstplichtige Nederlandse oud-militairen woonachtig zijn, die gedurende de oorlogsjaren en ook nog daarna onder de wapenen zijn gehouden en die eveneens in geallieerd verband als Nederlands militair aan krijgsverrichtingen hebben deelgenomen, doch voor wie, voor zover zij na hun militaire dienst niet in overheidsdienst zijn getreden, terzake van die dienstdienst geen aanspraak op militair pensioen bestaat. De onderwerpelijke, na de bevrijding in Nederland achtergebleven Poolse oud-militairen, die hier in Nederland een nieuw bestaan hebben kunnen opbouwen, onderscheiden zich in dit opzicht mijns inziens op geen enkele wijze van even genoemde categorie Nederlandse oud-militairen. Gezien deze feiten bestaat er tot het verlenen van een eenmalige uitkering geen aanleiding.”⁴⁹⁷

De toenmalige minister van Defensie baseerde zich op de Algemene Militaire Pensioenwet uit 1966, waarin alleen sprake was van militairen, van Nederlandse en niet Nederlandse afkomst, die aanspraak konden maken op een pensioen door aan te tonen dat zij op basis van hun ‘dienstverhouding tot de Nederlandse krijgsmacht’ behoorden.⁴⁹⁸ De Poolse veteranen behoorden niet tot deze groep, maar Maczek ook niet. Toch ontving de Poolse generaal in 1972 al twintig jaar lang een pensioen van de Nederlandse regering, met jaarlijkse indexaties, aangeleverd door het ministerie van Defensie. Wellicht omdat zijn aanvraag al in 1951 werd ingediend, vóór de invoering van de Algemene Militaire Pensioenwet.

⁴⁹⁶ NL-HaNA, Defensie / Militair Personeel, 2.13.5372, inv.nr. 165. Verzoekschrift van de *Poolse Katholieke Vereniging in Nederland* aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal, 23 juni 1972, zie bijlage XII.

⁴⁹⁷ NL-HaNA, Defensie / Militair Personeel, 2.13.5372, inv.nr. 165. Antwoord van het Ministerie van Defensie op het verzoekschrift van de *Poolse Katholieke Vereniging in Nederland*, 15 september 1972, zie bijlage XIII.

⁴⁹⁸ NL-HaNA, Defensie / Militair Personeel, 2.13.5372, inv.nr. 165. Antwoord van het Ministerie van Defensie op het verzoekschrift van de *Poolse Katholieke Vereniging in Nederland*, 15 september 1972.

8. Het proces van Pools militair eerherstel

8.1 Inleiding

Op 10 december 1945 had de Nederlandse regering besloten generaal Maczek en een twintigtal Poolse militairen een dapperheidsonderscheiding te verlenen. Maczek werd benoemd tot Groot-Officier in de Orde van Oranje-Nassau. De andere militairen ontvingen de Bronzen Leeuw of een lagere onderscheiding voor hun aandeel in de bevrijding van Nederland.

Voor de Poolse parachutisten van Sosabowski was dit niet het geval. Zij raakten bij een groot gedeelte van de Nederlandse bevolking in de vergetelheid. De Poolse herdenkingen in Driel en de inzet van onderzoeksjournalisten, hebben uiteindelijk wel geleid tot eerherstel voor de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade. De eerder besproken verenigingen van de tweede generatie Polen en Nederlandse vrijwilligers hebben hierin ook een belangrijke rol gespeeld. Zij waren en zijn nog steeds de vaandeldragers, in letterlijke en figuurlijke zin, van de herinnering aan de Poolse betrokkenheid bij de bevrijding van Nederland.

Mede dankzij het werk van onderzoeksjournalist Geertjan Lassche kon een grote historische fout worden gecorrigeerd. Zijn onderzoek leidde ertoe dat de naam van Sosabowski en die van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade van alle blaam werden gezuiverd. Het hoogtepunt vormde de uitreiking van de Militaire Willems-Orde der 4^e klasse aan de opvolgers van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade, de *6th Polish Air Assault Brigade*. Koningin Beatrix onderscheidde deze Poolse eenheid als geheel met de Militaire Willems-Orde der 4^e klasse. Als voortzetter van de tradities van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade uit 1944, nam de hedendaagse Poolse brigade de onderscheiding in ontvangst. Dit laatste hoofdstuk behandelt de directe en indirecte aanleiding tot het eerherstel van de Poolse veteranen van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade. *Hoe verliep het proces van militair eerherstel voor de Poolse veteranen in Nederland?*

Wat was de aanleiding tot het decoreren van de Poolse veteranen? Wie waren de leidende actoren? En welke ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat het Kapittel der Militaire Willems-Orde goedkeuring heeft gegeven aan de uitreiking? Tenslotte wordt aandacht besteed aan de uitvoering door het Nederlandse ministerie van Defensie. Dit is van belang aangezien de uitvoerende organisatie, het veteraneninstituut, weinig tijd werd gegund om de uitreiking van de Militaire Willems-Orde voor te bereiden en succesvol te laten verlopen. Tussen het moment van bekendmaking aan het veteraneninstituut en de ceremonie op 31 mei 2006 lagen amper tien weken.

8.2 De aanloop naar militair eerherstel

De Nederlandse houding ten opzichte van een onderscheiding voor de Polen na de Tweede Wereldoorlog was tweeslachtig. Twee leden van het Nederlandse koningshuis stonden positief tegenover een onderscheiding, namelijk prins Bernhard en koningin Wilhelmina. De koningin wilde direct na de Tweede Wereldoorlog een onderscheiding toekennen aan de Poolse militairen van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade voor hun

moedige optreden tijdens de Slag om Arnhem.⁴⁹⁹ De Nederlandse regering toonde echter een grote terughoudendheid in deze zaak. De reden lag voornamelijk in het ingewikkelde politieke spel dat in deze kwestie na de Tweede Wereldoorlog plaatsvond.

De minister van Buitenlandse Zaken, Eelco van Kleffens, vervulde destijds een belangrijke rol binnen de regering. Hij was een groot voorstander van het verbreken van de Nederlandse betrekkingen met de Poolse regering in ballingschap. De voornaamste reden voor deze zienswijze had te maken met de Nederlandse positie ten opzichte van 'De Grote Drie'. Het was in zijn ogen niet opportuun tegen deze drie grootmachten in te gaan, ten faveure van de Poolse regering in ballingschap die hij als niet-coöperatief beschouwde. Volgens hem zouden de nationale belangen geschaad worden als Nederland de Polen zou onderscheiden. Vooral de betrekkingen met de Sovjet-Unie zouden een grote deuk oplopen. Om te voorkomen dat dit zou gebeuren aanvaardde koningin Wilhelmina de door communisten gedomineerde voorlopige regering in Warschau als het legitieme gezag op 6 juli 1945.⁵⁰⁰ Nederland erkende aldus tegelijkertijd met Groot-Brittannië de Lublinregering als legitieme vertegenwoordiger van de naoorlogse Poolse staat.

Toch heeft koningin Wilhelmina op een later moment (25 november 1946) wel gevraagd aan het ministerie van Oorlog of er onderzoek gedaan kon worden naar een verlening '...ener dapperheidsonderscheiding...' aan de Poolse bevrijders.⁵⁰¹ Voor dit nobele verzoek zat de tijd niet mee. In de periode na 1946 was Nederland druk in de weer met de naoorlogse wederopbouw, zodat de Poolse kwestie voor de Nederlandse regering geen prioriteit vormde. Toen Juliana Wilhelmina als koningin op 6 september 1948 opvolgde, verkeerde laatstgenoemde ongetwijfeld nog in de veronderstelling dat het ministerie van Oorlog bezig was met het onderzoek, maar met deze koninklijke troonswisseling is het verzoek van de koningin in de vergetelheid geraakt.

Vanaf 1961 kwam er pas weer aandacht voor de Poolse 1e Zelfstandige Parachutistenbrigade. Deze belangstelling was afkomstig van de bewoners uit Driel. Het lokale *Comité 'Driel-Polen'* maakte zich sterk voor huldiging van Sosabowski en zijn brigade, aan wie deze plaats zijn bevrijding te danken had.

Met een verzoekschrift richtte het bestuur van dit comité zich direct tot het koningshuis. Het rekest was tweeledig van aard. Ten eerste vermeldde de Drielenaren dat er in hun plaats een monument zou worden onthuld voor de Poolse militairen, die hadden gestreden in deze omgeving. Voor deze gelegenheid werden vele voormalige hoge Poolse officieren uitgenodigd, onder wie Władysław Anders, Bor Komorowski, Stanisław Kopanski en Stanisław Sosabowski.⁵⁰² In het centrum van het dorp, op het tegenwoordige Polenplein, mocht

⁴⁹⁹ Koninklijk Huis archief, 13 december 1946, 'Koninklijke onderscheiding voor Poolsche militairen' Kabinet der Koningin nr. 63. Het verzoek was gericht aan zowel het ministerie van Oorlog als aan het ministerie van Buitenlandse zaken. In biografieën over Wilhelmina wordt overigens geen melding gemaakt van haar voornemen. Zie Cees Fasseur, *Wilhelmina. Sterker door strijd* (Amersfoort 2002) en M.H. Brave-Maks, *De Koningin in Londen* (Zutphen 1980)

⁵⁰⁰ A.F. Manning, "Diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en Polen in de jaren veertig", (Kleio, XX, 1979), 202-206.

⁵⁰¹ Archief 'Bureau Onderscheidingen', toegangsnummer 2.13.184, inventarisnummer 419, Semi-Statistische Archiefdiensten, Centrum Documentaire Informatie, Ministerie van Defensie Den Haag., zie bijlage VIII en IX.

⁵⁰² Semi-Statistische Archiefdiensten, Centrum Documentaire Informatie, Ministerie van Defensie, Den Haag. Documenten van *Hoofdkwartier Generale Staf 61.5015* zijn eind 2007 verwijderd. Zie bijlage X voor een digitale kopie van de brief 'Comité Driel-Polen', geadresseerd aan H.M. de Koningin te Soestdijk, 25 augustus 1961, behandeld op 12 september 1961.

Sosabowski op 16 september 1961 ten overstaan van zijn Poolse (collega)generaals een monument onthullen, dat werd opgedragen aan de strijders van zijn parachutistenbrigade. De lokale bevolking bood het beeldhouwwerk aan met de tekst ‘Surge Polonia’ (Polen herrijst), refererend aan de strijd die de Polen voerden tegen anti-democratische krachten tijdens de Tweede Wereldoorlog en erna.

Ten tweede wees het Drielse verzoekschrift uit 1961 op het feit dat een ‘beloofde’ onderscheiding voor de Poolse militairen bij Arnhem nog steeds uitbleef.⁵⁰³ Sosabowski schreef hier ook over in zijn biografie die een jaar eerder (1960) werd gepubliceerd. Hij wist te vermelden dat de Nederlandse regering in 1945 een verzoek deed aan de Polen om namen te verstrekken van 25 militairen voor een onderscheiding. De toenmalige commandant van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade, kolonel A. Szczerbo-Rawicz, wilde - of kon - geen keuze maken en heeft daarom besloten 25 namen van Poolse militairen op te geven, die bij de *Slag om Arnhem* waren gesneuveld.⁵⁰⁴ In de autobiografie vroeg Sosabowski zich af waarom deze 25 Poolse militairen nooit meer zijn onderscheiden.

Het antwoord is wellicht te vinden op de kaft van het verzoekschrift. Deze laat zien dat het document op 25 augustus 1961 is doorgestuurd van het koningshuis naar het ministerie van Defensie. Bij het departement is er op 12 september 1961 met een pen het volgende commentaar bijgeschreven: *“In dank terug. Adviseerde [gedeelte onleesbaar] zich voor verdere informaties met B.Z. [Buitenlandse Zaken, F.H.] in verbinding te stellen aangezien het hier geen militaire maar een politieke aangelegenheid betreft”*.⁵⁰⁵

Na deze datum bleef het stil. Er werd op politiek niveau geen aandacht meer besteed aan het onderwerp van Pools eerherstel. Het was goed mogelijk dat de Nederlandse regering de Polen niet wilde onderscheiden op het hoogtepunt van de Koude Oorlog. In diezelfde periode immers bewaakte de Nederlandse krijgsmacht in West-Duitsland haar sector tegen een mogelijke inval van onder andere militairen uit communistisch Polen en de Sovjet-Unie.

Het Drielse rekest bleef waarschijnlijk niet liggen, om bewust het verzoek te torpederen, maar omdat de tijd gewoon niet rijp was voor een dergelijk eerbetoon. Deze handelwijze is in overeenstemming met de Britse situatie tijdens de overwinningssparade op 8 juni 1946. Ook toen werden de Londense Polen niet uitgenodigd omdat het door de Sovjet-Unie mogelijk als een provocatie zou worden ervaren.

Enkele jaren later, in 1967, overleed Stanisław Sosabowski. Met de dood van de Poolse commandant verdween ook de laatste interesse van het Nederlandse grote publiek voor de herdenking van het Poolse militaire aandeel gedurende *Operation Market Garden*. Toch bleven leden van het *Comité ‘Driel-Polen’* elk jaar hun Polen huldigen.

⁵⁰³ Semi-Statistische Archiefdiensten, Centrum Documentaire Informatie, Ministerie van Defensie, Den Haag. Zie bijlage X voor een digitale kopie van de brief ‘Comité Driel-Polen’, geadresseerd aan H.M. de Koningin te Soestdijk, 25 augustus 1961.

⁵⁰⁴ Sosabowski, *Ik vocht voor vrijheid*, 239-241.

⁵⁰⁵ Semi-Statistische Archiefdiensten, Centrum Documentaire Informatie, Ministerie van Defensie, Den Haag. Documenten van *Hoofdkwartier Generale Staf 61.5015* zijn eind 2007 uitgeselecteerd. Zie bijlage XI voor een digitale kopie.

8.3 Onderzoeksjournalistiek naar de Poolse militairen

In 1999, 55 jaar na *Operation Market Garden*, kreeg de Poolse eerherstelkwestie een nieuwe impuls die uiteindelijk heeft geleid tot de uitreiking van de Militaire Willems-Orde in 2006. Een student journalistiek aan de Christelijke Hogeschool Ede, Geertjan Lassche, maakte in september van dat jaar een radiodocumentaire over de Slag om Arnhem. Op de militaire begraafplaats in Oosterbeek trof hij een aantal grafstenen aan die ‘weggestopt’ waren in een hoekje. Hij kwam erachter dat er Poolse militairen begraven lagen en raakte geïnteresseerd in het onderwerp.⁵⁰⁶ Tijdens zijn onderzoek sprak Geertjan Lassche met Cora Baltussen over het Poolse aandeel in de Slag om Arnhem. Zij attendeerde hem erop dat de Polen nooit voor hun oorlogsbijdrage waren onderscheiden. Het onderwerp intrigeerde Lassche zozeer, dat hij zich voornam later een televisiedocumentaire hierover te maken, rond de vraag waarom de Poolse militairen niet zijn onderscheiden.

Lassche zag zijn kans schoon toen hij in januari 2004 als onderzoeksjournalist bij de Evangelische Omroep (EO) werd aangesteld. Bij het televisieprogramma *Netwerk* kreeg hij de gelegenheid en het budget om een documentaire te maken over het onderwerp. De journalist reisde naar Groot-Brittannië, de Verenigde Staten, Duitsland en Polen en voerde gesprekken met familieleden van de Poolse generaal Sosabowski.

Gedurende zijn onderzoek kreeg Lassche een sterk vermoeden dat koningin Wilhelmina goedkeuring had gegeven voor een onderscheiding. Uit de stukken van het archief van het Ministerie van Defensie bleek dat Wilhelmina inderdaad aan vier Poolse officieren en zes onderofficieren een ‘dapperheidsonderscheiding’ wilde toekennen.⁵⁰⁷ Naast onderzoek naar Wilhelmina, wilde Lassche ook prins Bernhard spreken over het Poolse aandeel in de Slag om Arnhem. In juli 2004 beloofde de Prins zijn volledige medewerking.

In het interview, gehouden op 14 september van dat jaar, confronteerde Geertjan Lassche prins Bernhard met het resultaat van zijn onderzoek en specifiek met het niet gehonoreerde verzoek van koningin Wilhelmina om de Poolse militairen te onderscheiden voor hun optreden gedurende de Slag om Arnhem.

Na het gesprek met Bernhard werden op één avond de documentaire *God Bless Montgomery – De vergeten Polen in de Slag om Arnhem* en het interview met Prins Bernhard uitgezonden op de Nederlandse televisie. In het interview was een geëmotioneerde Bernhard te zien, wanneer hij over de Poolse militairen sprak. Hij omschreef ze als de “*beste soldaten die er waren*” en hij voegde eraan toe dat het een “*schande*” was dat ze niet waren onderscheiden.⁵⁰⁸ De prins sprak voorts over “*een typisch verschijnsel van Engelse leidinggevende militairen dat zij het bijzonder onaangenaam vinden als iemand bewijst dat zij ongelijk hebben gehad*”.⁵⁰⁹ Hij doelde hiermee op de negatieve houding van Montgomery ten opzichte van Sosabowski, die ertoe leidde dat de *communis opinio* zich tegen de Poolse generaal keerde en hem als een medeschuldige aan het verlies van de

⁵⁰⁶ Interview met Geertjan Lassche (20 januari 2005), opgetekend door Malgorzata Bos-Karczewska op www.polenia.nl, laatst geraadpleegd op 14 januari 2010.

⁵⁰⁷ Idem (2010).

⁵⁰⁸ EO Televisiedocumentaire, *God Bless Montgomery – De vergeten Polen in de Slag om Arnhem* (14 september 2004).

⁵⁰⁹ Idem.

Slag om Arnhem zag. Volgens prins Bernhard: “*hield Montgomery persoonlijk tegen dat Sosabowski en zijn mannen een onderscheiding zouden krijgen*”.⁵¹⁰

In de documentaire werden voorts de nieuwe inzichten geopenbaard van militaire historicus Robert Kershaw over de relatie tussen de verrichtingen van de Polen bij Driel en de verhoogde overlevingskans van de Britten bij Oosterbeek. Kershaw stelde dat de Britten bij Oosterbeek hun leven te danken hadden aan de Polen bij Driel. De Poolse militairen hadden volgens hem drie Duitse bataljons met een omvang van 2.461 man aan zich gebonden. De Britse historicus wees erop dat deze relatief grote groep Duitse militairen toen niet meer kon worden ingezet tegen de Britten bij Oosterbeek.⁵¹¹

Het memorabele optreden van prins Bernhard, die zich opwond over de behandeling van de Polen, en de documentaire van Geertjan Lassche als geheel, maakten op 14 september 2004 het één en ander los. Velen realiseerden zich dat er zestig jaar lang in Nederland een beeld van Montgomery geschetst was dat niet met de werkelijkheid overeenkwam. De uitzending zorgde tevens voor behoorlijke opschudding in de nationale politiek. Er waren twee Kamerleden die vragen stelden aan de minister van Defensie, Henk Kamp. De parlementariërs Frans Timmermans (PvdA) en Hans van Baalen (VVD) vroegen aan de minister waarom de Poolse militairen van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade niet alsnog postuum konden worden onderscheiden.

Op 16 september 2004 beantwoordde minister Kamp de kamervragen. Hij beriep zich op een ministerieel besluit van 9 juli 1951. Dit besluit stelde dat er vanaf 1 juli 1952 geen onderscheidingen meer konden worden toegekend met betrekking tot verrichtingen tijdens de Tweede Wereldoorlog.⁵¹²

8.4 Pools eerherstel wordt een politiek debat

Na deze uitspraak van minister Kamp dat hij gebonden was aan een oud ministerieel besluit, kwam de Poolse kwestie in een stroomversnelling. Diverse programma's in de media werden gewijd aan de discussie over eerherstel. Drie verschillende ontwikkelingen droegen bij aan voldoende *media exposure* voor de Poolse eerherstelkwestie. Om te beginnen dienden de Kamerleden Timmermans en Van Baalen een motie in, waarin ze vroegen of de regering het Kapittel der Militaire Willems-Orde erbij kon betrekken. Dit Kapittel der Militaire Willems-Orde doet onderzoek naar de mogelijkheid om individuele militairen of eenheden te onderscheiden die een heldhaftige rol voor Nederland hebben gespeeld. In dezelfde motie, daterend van 25 september 2004, drongen beide Kamerleden aan op een onderzoek om te bezien of de militairen van de Poolse parachutistenbrigade, postuum, konden worden onderscheiden.⁵¹³

In dezelfde periode schreef prins Bernhard nog een tweetal brieven aan het televisieprogramma *Netwerk*. Hij benadrukte dat hij bij zijn woorden bleef en hoopte dat de onderscheiding alsnog zou worden toege-

⁵¹⁰ Netwerk Televisie-uitzending, *Onderscheiding Soldaten?* (3 december 2004).

⁵¹¹ EO Televisiedocumentaire, *God Bless Montgomery– De vergeten Polen in de Slag om Arnhem* (2004). Zie ook Kershaw, ‘*It never snows in September*’, 243.

⁵¹² ‘Beatrix reikt nog een keer Willemsorde uit’ (RTL nieuws 24 april 2006).

⁵¹³ Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2004-2006. Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Defensie. Motie van de leden Van Balen en Timmermans (25 november 2004).

kend. De laatste brief is gedateerd een dag voor zijn overlijden, op 30 november 2004. Zelfs kort voor zijn dood hield het onderwerp de prins nog bezig. Het NOS journaal noemde later het Poolse eerherstel zelfs ‘de laatste wens van prins Bernhard’.⁵¹⁴

Tenslotte kwam in de herfst van dat jaar de Poolse president Aleksander Kwasniewski met zijn echtgenote voor een officieel bezoek naar Nederland. Het programma werd op 8 oktober 2004 aangekondigd door de Rijksvoorlichtingsdienst (RVD).⁵¹⁵ Koningin Beatrix ontving het presidentiële echtpaar op 30 oktober 2004. Op die dag ontmoetten de Kwasniewskis tevens minister-president Jan Peter Balkenende en de voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer. De volgende dag reisden ze met koningin Beatrix af naar Breda voor een deel van de herdenking in de Brabantse stad. Aansluitend begaven de koningin en het presidentiële paar zich naar de Poolse begraafplaats in Breda voor een kranslegging. Minister van Defensie Henk Kamp, hield echter voet bij stuk. Op 16 november 2004 verwees hij opnieuw naar het ministerieel besluit van juli 1951. De minister vond dat de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade al voldoende waardering kreeg en was niet van plan deze eenheid alsnog te onderscheiden. Hij bleef zich verzetten, totdat parlementariër Mat Herben (LPF) met een oplossing kwam. Hij vroeg aan de minister of er geen andere manier was om eer te betonen aan de Polen en stelde voor dat de minister aan het Kapittel der Militaire Willems-Orde zou vragen of er geen onderscheiding kon worden uitgereikt aan een hedendaagse Poolse eenheid, als voortzetters van de militaire traditie. Herben toonde zich zeer betrokken bij het onderwerp, niet in de laatste plaats omdat zijn moeder Pools was.⁵¹⁶

Naast de betrokkenheid van individuele Kamerleden is het goed denkbaar dat de dood van prins Bernhard, op 1 december 2004, ook het politieke debat een gunstige wending heeft gegeven. Hoe het ook moge zijn, minister Henk Kamp was genegen om ‘Bernhards laatste wens’ in te willigen. Op 3 december 2004 kregen Timmermans en Van Baalen Kamerbrede steun voor hun motie dat de regering het Kapittel der Militaire Willems-Orde om advies moest vragen om Sosabowski postuum te kunnen onderscheiden.⁵¹⁷ Het onderzoek nam vervolgens ongeveer een jaar in beslag. Op 9 december 2005 maakte de Nederlandse regering bekend dat op basis van het Kapittel-onderzoek de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade onderscheiden zou worden met een Militaire Willems-Orde. Voor mevrouw Baltussen was 2004 de laatste herdenking die zij kon meemaken. De Drielse die decennialang had gestreden voor Pools eerherstel, stierf op 18 november 2005, ongeveer twee weken voordat de Nederlandse regering een besluit nam om de Poolse parachutisten te eren met een Militaire Willems-Orde.

⁵¹⁴ NOS journaal uitzending, *Hoogste eer voor Poolse veteranen* (31 mei 2006).

⁵¹⁵ Rijksvoorlichtingsdienst, ‘President Polen bezoekt Nederland’ (8 oktober 2004).

⁵¹⁶ Interview van auteur met Mat Herben te Rotterdam op 12 mei 2011.

⁵¹⁷ Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2004-2005. Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Defensie voor het jaar 2005. Motie van de leden Van Baalen en Timmermans 29800 X nr.57

De commandant, Sosabowski, werd postuum met een Bronzen Leeuw onderscheiden.⁵¹⁸ De reden om hem te onderscheiden met een Bronzen Leeuw, in plaats van een Militaire Willems-Orde, had te maken met de relatief korte tijd dat Sosabowski in Nederland actief was. Hij persoonlijk was, aldus het Kapittel, hier te kort om zijn acties te toetsen aan de drie daden die een noodzakelijke voorwaarde vormen voor het ontvangen van de onderscheiding (moed, beleid en trouw).⁵¹⁹ Het Kapittel kwam uiteindelijk tot de volgende conclusie:

*“Dat uit de onderzochte dagboeken en verslagen valt af te leiden dat de brigade en met name de delen die kans hebben gezien de rivier over te steken om vervolgens op de noordelijke oever deel te nemen aan de gevechten, dit ondanks hun gebrek aan gevechts-ervaring hebben gedaan met grote vasthoudendheid en inzet. Op diverse plaatsen hebben daarbij jonge commandanten durf en beleid ten toon gespreid en moeten individuele militairen zich zodanig moedig hebben gedragen dat zij in aanmerking zouden zijn gekomen voor een dapperheidsonderscheiding. De toekenning van een aantal dapperheidsonderscheidingen was dan ook op zijn plaats geweest, zoals dat ook is gebeurd bij militairen van de 1^e Poolse Pantserdivisie. Omdat het nu niet meer mogelijk is de moedige daden van individuele militairen vast te stellen en hen hiervoor te decoreren kan het niet tot uitvoering gebrachte voornemen uit 1946 tot decoratie van 10 militairen nu uitsluitend worden gerealiseerd door een collectieve onderscheiding aan de veteranenorganisaties van de brigade of de eenheid die de tradities voortzet”.*⁵²⁰

Het Kapittel der Militaire Willems-Orde gaf met zijn bevindingen gehoor aan de wens van de voormalige koningin Wilhelmina. Met deze uitkomst werd het voornaamste obstakel (het ministerieel besluit van juli 1951) omzeild, onder het motto dat de aanvraag al in 1946 was ingediend. Een ander probleem, de ooit voorgestelde onderscheiding van de vier officieren en zes onderofficieren (10 militairen), kon eveneens worden omzeild, door een algemene onderscheiding toe te kennen aan de opvolgers van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade. Met het besluit aan de *6th Polish Air Assault Brigade* een Militaire Willems-Orde uit te reiken werd invulling gegeven aan het oorspronkelijke plan van Wilhelmina. Door deze uitreiking van een krawat aan het vaandel van de contemporaine Poolse parachutistenbrigade werd een politieke discussie voor Nederland afgesloten en kon de uitvoering van het besluit beginnen.

8.5 De uitvoering van eerherstel op 31 mei 2006

Ongeveer drie maanden na de afsluiting van de politieke discussie, in maart 2006, kreeg luitenant-kolonel Bas Baars vanuit het ministerie van Defensie opdracht de ceremonie te organiseren. De Nederlandse officier moest in één week inventariseren wat hij nodig had en minister Kamp informeren over de mogelijkheden voor het or-

⁵¹⁸ Voor de eerste keer in 43 jaar werd de Bronzen Leeuw uitgereikt: aan Sosabowski. Het is de op één na hoogste onderscheiding (na de Militaire Willems-Orde). De onderscheiding staat, naast militairen, ook open voor burgers uit binnen- en buitenland.

⁵¹⁹ Vergelijk antwoord op Kamerbrief 30300 X nr.58 aan minister van Defensie Henk Kamp met Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2004-2005. Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Defensie. Motie van de leden Van Balen en Timmermans (25 november 2004).

⁵²⁰ Ibidem.

ganiseren van een medaille-uitreiking. Volgens Baars was dit een *once in a lifetime opportunity*, een ware uitdaging om op zo een grote schaal in een relatief korte tijd een ceremonie te organiseren. Hij was in zijn toenmalige functie belast met de veteranenzorg binnen het ministerie van Defensie en daarom werd hij gezien als de meest geschikte kandidaat voor deze taak.⁵²¹

De RVD liet op 19 april 2006 weten dat koningin Beatrix op 31 mei van dat jaar de Militaire Willems-Orde aan de desbetreffende Poolse militairen zou uitreiken. Dit betekende voor luitenant-kolonel Baars dat hij een bijna onmogelijke opdracht had om binnen tweeënhalve maand de organisatie en uitvoering van de ceremonie rond te krijgen. Zijn budget bedroeg ongeveer 2 miljoen euro en hij had twintig personen ter ondersteuning, onder wie cadetten van de Koninklijke Militaire Academie (KMA). Baars en zijn team hadden de ingewikkelde taak de nog levende Poolse veteranen van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade op te sporen, die letterlijk over vijf continenten verspreid woonden.⁵²²

De uitreiking van de Militaire Willems-Orde der vierde klasse aan de *6th Polish Air Assault Brigade* vond plaats op 31 mei (zie figuur 39). Het was dan wel de laagste onderscheiding binnen deze orde, maar dit had een puur juridische reden. In artikel 14 van de wet ‘*Herziening wet instelling Militaire Willems-Orde*’ staat vermeld dat gehele eenheden alleen als ridder der 4^e klasse kunnen worden onderscheiden: “*Door Ons kan aan eenig onderdeel der krijgsmacht, dat zich in den strijd bijzonder heeft onderscheiden, het ordeteeken, vastgesteld voor den ridder der 4e klasse, worden toegekend. Dit ordeteeken zal worden gevoerd in het vaandel, den standaard of de vlag van het betrokken onderdeel, of op waardige wijze worden bewaard ten bureele van deszelfs commandeerenden officier, indien het onderdeel niet over een vaandel, standaard of vlag beschikt.*”.⁵²³

Bij de ceremonie waren 64 Poolse veteranen en 22 weduwen van de mannen van de parachutistenbrigade aanwezig.⁵²⁴ Daarmee bedroeg het aantal aanwezigen ongeveer de helft van de circa 120 veteranen en 40 weduwen die in 2006 nog in leven waren.⁵²⁵ De veteranen die niet konden komen, verkeerden meestal in een te slechte gezondheidstoestand om nog te kunnen reizen.⁵²⁶ Naast de aanwezige veteranen gaven ook twee andere militaire eenheden *acte de présence* die in het bezit waren van dezelfde Militaire Willems-Orde. De wetgeving over de Militaire Willems-Orde zegt specifiek dat de onderscheiding alleen mag worden uitgereikt in het bijzijn van eenheden die ook de Militaire Willems-Orde hebben ontvangen. De organisator, luitenant-kolonel Baars, heeft daarom besloten de Nederlandse Luchtmobiele Brigade - voortzetter van traditie van het Regiment Van Heutsz - en de Amerikaanse *82nd Airborne Division* uit te nodigen als ‘getuigen’ bij de plechtigheid. Van Nederlandse zijde waren koningin Beatrix en minister van Defensie Henk Kamp aanwezig.

⁵²¹ Persoonlijk interview van auteur met luitenant-kolonel Bas Baars te Apeldoorn op 19 juli 2008.

⁵²² Ibidem.

⁵²³ Wet van 30 april 1940 tot herziening van de Wet van 30 april 1815, No. 5, *Stb.* 33, houdende instelling van de Militaire Willems-Orde.

⁵²⁴ ‘Willemsorde voor Poolse veteranen’ in: *NRC Handelsblad* (31 mei 2006).

⁵²⁵ NOS journaal uitzending, *Hoogste eer voor Poolse veteranen* (31 mei 2006).

⁵²⁶ Interview met luitenant-kolonel Bas Baars te Apeldoorn (19 juli 2008).

Fig. 39 De toekenning van de Militaire Willems-Orde aan het vaandel van de hedendaagse Poolse parachutistenbrigade, de 6th Polish Air Assault Brigade, door koningin Beatrix op 31 mei 2006.

In haar toespraak refereerde de koningin aan één van de redenen voor het gebrek aan erkenning voor de Poolse 1e Zelfstandige Parachutistenbrigade destijds. De Koude Oorlog speelde hierin een aanzienlijke rol. Koningin Beatrix: *“Sinds de oorlog herdenken wij elk jaar onze doden en viëren wij onze bevrijding. Toen Polen na de val van de muur weer zijn plaats als democratische staat onder de Europese landen innam, konden Polen en Nederlanders dit voor het eerst in een gezamenlijke plechtigheid doen. Met het viëren van de bevrijding geven wij tevens uitdrukking aan de waarde die wij aan de vrijheid hechten en aan ons besef dat vrijheid niet vrijblijvend en nooit vanzelfsprekend is.*

De dankbaarheid jegens onze bevrijders wordt in Nederland diep gevoeld en jaarlijks tot uitdrukking gebracht. Helaas hebben echter de moedige verrichtingen van Generaal Sosabowski en zijn Eerste Poolse Parachutistenbrigade in de Slag om Arnhem en de grote verdiensten die zij daarmee hebben gehad voor de bevrijding van Nederland, nooit een formele erkenning gekregen. Koningin Wilhelmina, mijn grootmoeder, heeft destijds wel de wens daartoe uitgesproken en ook mijn vader, Prins Bernhard, heeft dikwijls op erkenning aangedrongen. Jammer genoeg is destijds aan hun wens geen uitvoering gegeven. De grote veranderingen die zich na de oorlog in Europa hebben voltrokken en de ongelukkige gevolgen die dit voor Polen heeft gehad, hebben bij deze omissie mede een rol gespeeld.

Met de toekenning door de Nederlandse regering van de twee hoogste dapperheidsonderscheidingen die ons land kent, de Militaire Willemsorde aan de Eerste Zelfstandige Poolse Parachutistenbrigade en de Bronzen Leeuw postuum aan haar commandant, Generaal Sosabowski, wordt nu deze fout uit het verleden hersteld. Dit besluit doet alsnog recht aan de Poolse strijders die zich voor de bevrijding van Nederland hebben ingezet en aan de uitzonderlijke moed die zij daarbij hebben betoond. Wij eren hiermee bovenal ook hen die in die strijd het offer van hun leven hebben gebracht. U zult begrijpen dat het voor mij een bijzonder genoeg is de wens die mijn grootmoeder en mijn vader hebben gekoesterd, vandaag alsnog te kunnen vervullen. Ik wil thans graag de kleinzoons van generaal Sosabowski verzoeken naar voren te treden en in naam van hun groot-

vader de versierselen van de Bronzen Leeuw voor daden van bijzondere moed en beleid, in ontvangst te nemen”.⁵²⁷

De kleinzoon van generaal Sosabowski, Stan, wist te vermelden dat koningin Beatrix zich kort na de plechtigheid persoonlijk tot de familie wendde. De nazaten van de Poolse general zaten met de veteranen in een grote ruimte even “op adem te komen” van de ceremonie. Toen zij nietsvermoedend een drankje nuttigden stond koningin Beatrix aan hun tafel. Volgens Stan Sosabowski wilde Beatrix nog iets persoonlijks zeggen tegen de familie. Met de uitspraak: “I am so sorry about your grandfather” toonde ze medeleven met de nakomelingen over de ontstane situatie.⁵²⁸ Het was voor Stan Sosabowski en zijn familie een aangename verrassing en grote voldoening dat het Nederlandse Koningshuis zich persoonlijk ontfermde over het postume lot van generaal Sosabowski.

De dag na de ceremonie, op 1 juni 2006, werden de veteranen, hun partners en andere gasten vervoerd naar de omgeving van Arnhem voor een *battlefield tour*. De dag eindigde met een herdenking op de militaire begraafplaats in Oosterbeek. De Poolse Nederlander Jan Wojcik, toen aalmoezenier bij de Koninklijke Landmacht, leidde de dienst voor de Poolse veteranen in hun eigen taal. Bas Baars merkte ruim twee jaar later op, dat de Poolse beleving van de ceremonie en de *battlefield tour* hem nog altijd zijn bijgebleven. Net zoals tijdens de nog nader te noemen herdenking in 2009, lieten de veteranen in 2006 zien dat “een Poolse herdenking een mensgerichte aangelegenheid is met veel intense emoties”. De meeste Nederlandse militaire herdenkingen dragen juist een meer zakelijk en afstandelijk karakter. Volgens de Nederlandse officier lieten de Poolse aanwezigen zien alles anders te ervaren dan wij in Nederland gewend zijn; “alsof een ieder binnen de groep rechtstreeks werd aangesproken”. Deze houding werd door Baars als “mooi en ontroerend” beleefd. Hij vertelde dat je op zo een moment mee wordt genomen in de emotie en je je daardoor verbonden voelt met de andere aanwezigen. De Poolse veteranen waren zeer gelukkig met de inspanningen van de Nederlandse overheid en Baars kreeg zelfs nog maanden na de ceremonie talrijke dankbrieven van Poolse veteranen en hun echtgenotes.⁵²⁹

In hetzelfde jaar, 13 december 2006, ontvingen Hans van Baalen en Frans Timmermans - elk - van de Poolse president Lech Kaczynski een onderscheiding in de rang van officier in de *Orde van Verdienste van de Republiek Polen*. Beide Kamerleden kregen deze niet alleen uitgereikt voor hun inzet in de erkenning van de Poolse deelname aan de bevrijding van Nederland. Ook de bevordering van het EU-lidmaatschap van Polen en hun persoonlijke bijdrage aan de Pools-Nederlandse betrekkingen waren van belang.⁵³⁰ De onderzoeksjournalist die alles in gang had gezet werd het meest gedecoreerd. Geertjan Lassche ontving op 30 januari 2007 twee medailles op de Poolse ambassade in Den Haag. Namens de Poolse minister van Defensie werd hem de *Bronzen*

⁵²⁷ Toespraak van Hare Majesteit Koningin Beatrix op 31 mei 2006, te lezen op www.koninklijkhuis.nl (laatst geraadpleegd op 13 januari 2010).

⁵²⁸ Interview met de kleinzoon van generaal Sosabowski, Stan Sosabowski op 5 mei 2013, Portimao, Portugal.

⁵²⁹ Interview met luitenant-kolonel Bas Baars te Apeldoorn (19 juli 2008).

⁵³⁰ *Onderscheidingen: Hans van Baalen en Frans Timmermans door Polen geridderd 13.12.2006*, te lezen op www.polonia.nl (laatst geraadpleegd op 13 januari 2010).

Medaille van het Poolse Leger toegekend. Ook de Poolse president liet zich niet onbetuigd. Lech Kaczynski be-
deelde Lassche met de hoogste civiele onderscheiding in zijn land, het *Gouden Kruis van Verdienste van de*
Poolse Republiek.

In 2009 vond de laatste grootschalige herdenking plaats voor de veteranen van de Poolse 1^e Zelfstandi-
ge Parachutistenbrigade. Dit evenement werd druk bezocht door de Poolse veteranen die nog in leven waren,
autochtone Nederlanders, Poolse Nederlanders en padvindergroepen van het ZHP uit Polen. Ook premier Jan-
Peter Balkenende en de Poolse premier Donald Tusk waren aanwezig om de Poolse veteranen namens hun rege-
ringen te bedanken voor de bevrijding van Nederland (zie figuur 40 en 41).

Fig.40 Premier Balkenende houdt een rede bij de laatste grootschalige herdenking op 19 september 2009 in Driel. Rechts van hem staat het monument voor de Polen met opschrift 'Surge Polonia' dat op 16 september 1961 werd aangeboden aan Sosabowski (foto auteur).

Fig.41 Poolse padvinders van de ZHP bij de herdenkingsplechtigheid van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade in Driel op 19 september 2009 (foto auteur).

Op 9 mei 2012 werd in het Poolse parlement bepaald dat vanaf september in dat jaar, deze kalendermaand jaarlijks in het teken zal staan van generaal Stanisław Sosabowski. Elk jaar wordt thans in de septembermaand in Polen deze bijzondere commandant herdacht. Waar de Nederlandse regering in 2009 de herdenking in Driel als een afsluiting beschouwde om de Poolse generaal en zijn militairen op nationaal niveau te gedenken, koos de Poolse senaat voor een blijvende herinnering. De Poolse parlementariërs besloten de persoonlijke kenmerken van Sosabowski als commandant als uitgangspunt te nemen voor de nationale herdenking. Zoals blijkt uit de volgende citaat: *“The Senate of the Polish Republic dedicates, 120th year after the birthday of General Stanislaw Franciscus Sosabowski, that as of 2012 the month of September will be dedicated in his memory. Memories of General Sosabowski and his subordinates have survived among ordinary residents of the Netherlands. To this day, residents of Driel honor those that landed in the vicinity of their town on 21st September 1944 at 17.15 hrs, bringing hope for a swift liberation. Thanks to the determination of the Netherlands citizens and their steadfast struggle for justice, Her Majesty Beatrix awarded General Sosabowski posthumously a Bronze Lion in 2006. General Stanislaw Sosabowski’s character is a symbol of the incessantly patriot, fighting for the freedom of the Fatherland, and a good commander who takes care of his subordinates. Furthermore, his actions are also to be considered the epitome of courage and persistence in achieving goals. Finally, General Sosabowski is to be considered the patron saint of military parachuting in Poland. The Senate turns to veterans, the military, and social groups, concerning the launch of the month September 2012 to take appropriate action in order to commemorate General Stanislaw Franciscus Sosabowski.”*⁵³¹ Op deze wijze kunnen toekomstige Poolse generaties tevens kennis nemen van de geschiedenis van de Poolse militairen in het Westen. Zelfs als de interesse voor het onderwerp in de komende decennia minder zal worden, blijft aandacht voor het historisch belang van de Poolse militaire operaties tijdens de Tweede Wereldoorlog verzekerd.

⁵³¹ Brief van Senaatsvoorzitter Bogdan Borusewicz aan de kleinzoon van generaal Sosabowski, Stan Sosabowski (daterend van 21 juni 2012), met een kopie van het decreet waarom de Poolse senaat op 9 mei 2012 heeft bepaald dat de maand september in het teken zal staan van generaal Sosabowski. Vertaald vanuit het Pools in het Engels met de hulp van mevrouw Dorota Sosabowska (Het originele document is in bezit van de familie Sosabowski).

Van onafhankelijkheid naar oorlog

De moderne Poolse staat ontstond in 1918, na een lange strijd met drie Europese grootmachten. Het gebied dat samenvalt met het huidige Polen, werd traditioneel door Rusland, Oostenrijk (Oostenrijk-Hongarije) en Pruisen (Duitsland) beheerst. Onder invloed van deze landen streden de Polen in de 19^e en begin 20^e eeuw in militaire conflicten zowel aan de zijde van hun overheersers, omdat zij dat moesten, als tegen hun overheersers wanneer zij dat konden. De Poolse generatie van begin 20^e eeuw kon terugvallen op ervaringen van overheersing opgedaan door ouders en grootouders die vrijwillig of onvrijwillig waren ‘gegermaniseerd’, ‘gerussificeerd’ of waren beïnvloed door het multiculturele Habsburgse rijk.

Met de komst van de moderne Poolse staat is aan deze situatie definitief een einde gekomen. De staatsvormingsperikelen gedurende de Eerste Wereldoorlog hebben bijgedragen aan de bestendiging en verdere vorming van de Poolse mentaliteit in het interbellum. Diverse politieke en militaire factoren speelden een belangrijke rol in de totstandkoming van de Poolse staat en Poolse nationale identiteit. Er zijn drie politieke en twee militaire factoren aan te duiden die een grote invloed hebben gehad op de vorming van de Poolse militair aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Laten we beginnen met een drietal politieke factoren.

De eerste factor heeft met de Poolse staatsvorming te maken en is gebaseerd op een sterk nationalistisch motief. Vanaf 1904 valt er een radicalisering waar te nemen in Poolse revolutionaire kringen. De Russisch-Japanse oorlog was een vertrekpunt voor de Poolse revolutionairen om actie te ondernemen in Tsaristisch Rusland. Onder de revolutionairen bestond de opvatting dat een onafhankelijke Poolse staat het beste kon worden gerealiseerd door terroristische aanslagen te plegen op de Russische overheerser. De Poolse paramilitairen concludeerden toen al dat verrassend en inventief optreden het meeste effect had in de strijd tegen een bezettende macht.

Om steun te krijgen onder de bevolking, legde de oude garde van de *Polska Partia Socjalistyczna* (PPS) de nadruk op het revolutionaire socialistische karakter. Volgens Józef Piłsudski moest deze politieke stroming alleen worden gebruikt als een vehikel op weg naar onafhankelijkheid. De socialistische ideologie werd al snel door Piłsudski omgebogen om een brede coalitie te kunnen vormen met andere politieke partijen in een nieuw samenwerkingsverband, de *Komisja Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych* (KSSN). Dit politieke verbond streed tijdens de Eerste Wereldoorlog voor Poolse onafhankelijkheid.

De pragmatische houding van de KSSN kwam nadrukkelijk naar voren toen Piłsudski de Poolse legioenen namens het verbond aanbood aan de Centralen in ruil voor Poolse onafhankelijkheid. Dit gegeven impliceert dat er op zijn minst een zwijgende instemming onder de Poolse bevolking bestond om Poolse militairen uit te lenen aan een vreemde mogendheid in ruil voor politiek gewin.

Een tweede factor vond zijn oorsprong in de relatief korte ervaring die de Polen hadden met een modern democratisch partijstelsel vanaf 1921. Zo een politiek systeem was voor een nieuwe staat, die geen lange traditie met democratie had, een moeilijke opgave. De handhaving en levensvatbaarheid van de Poolse staat werden belangrijker geacht dan de behoefte het democratische proces in het land verder te laten ontwikkelen. Het is

daarom niet verwonderlijk dat Polen vanaf 1926 een nationalistische koers heeft gevaren, onder leiding van hooggeplaatste militairen. De militaire leiders streefden ernaar de Poolse staat van binnenuit te versterken en de vijanden op afstand te houden. Deze keuze heeft uiteraard invloed gehad op de geestelijke vorming van de jonge Poolse bevolking, die in het interbellum opgroeide en bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog vastberaden was de Poolse staat te blijven beschermen.

De laatste politieke factor heeft te maken met de visie dat een Russische overheersing de voornaamste bedreiging voor Polen vormde. In het interbellum lag deze opvatting ten grondslag aan de buitenlandse politiek van het *Sanacja*-regime. Een herhaling van de Sovjetpoging om Polen binnen te vallen lag nog vers in het geheugen. Het regime had daarom meer vertrouwen in niet-aanvalsverdragen met beide buurlanden dan in allianties met één van de burens. Er werd gekozen om zowel de Sovjet-Unie als Nazi-Duitsland niet te provoceren tot een oorlog. Dit verklaart ook waarom er geen toenadering tussen Polen en de Sovjet-Unie werd gezocht toen Nazi-Duitsland zijn oog op Polen liet vallen. Volgens de algemene Poolse opvatting waren beide landen politiek onbetrouwbaar en zouden zij het bestaan van de jonge Poolse staat niet respecteren, maar Polen juist ontmantelen.

Naast bovenstaande politieke factoren is er ook een tweetal militaire factoren te onderkennen die invloed hebben gehad op de Poolse militair tijdens de Tweede Wereldoorlog.

De eerste militaire factor heeft te maken met de Poolse ervaringen tijdens de *Wojna Bolszewicka*. Het winnen van deze oorlog was cruciaal voor het voortbestaan van de Poolse natie. Tegen alle internationale verwachtingen in (en met beperkte middelen) kon de Poolse staat blijven bestaan. De Sovjet-Unie moest zich neerleggen bij een uitstel van de ‘internationale proletarische revolutie’. Met *het wonder aan de Wisla*, werd ingezien dat een conflict alleen uitgevochten kon worden met initiatief, moderne militaire ideeën en de inzet van het luchtwapen. Deze concepten vonden hun oorsprong aan het Westfront tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar werden al op grote schaal toegepast door de Poolse krijgsmacht in het oosten van Europa. En dit terwijl in dezelfde periode de militaire denkers in West-Europa nog *lessons learned* aan het analyseren waren uit de ‘*Grote Oorlog*’. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden deze oorlogservaringen uit de *Wojna Bolszewicka* toegepast door de Poolse militairen, die de nieuwe situatie sneller konden inschatten dan hun contemporaine geallieerde collega’s. Het militair gekleurde *Sanacja*-regime was dan wel politiek conservatief, maar militair gezien zonder meer vooruitstrevend.

De Sovjets hadden het sterke Poolse nationalistische verzet tegen een communistische overheersing aan den lijve ondervonden. Het is zeer aannemelijk dat Stalin het patriottisme met militaire middelen wilde breken bij de eerste gelegenheid om het land te ‘sovjetiseren’. Niet alleen om op deze manier het communisme te verspreiden en daarmee een oude Sovjetwens te vervullen, maar ook om zijn persoonlijke rancune, die hij sinds 1920 had tegen het Poolse volk, te botvieren.

De tweede en laatste militaire factor betreft de deelname van jongeren aan het verzet in de Eerste Wereldoorlog en het voortbestaan van deze jongerenorganisaties in het interbellum. Een goede basis voor de Poolse krijgsmacht werd gelegd tijdens en na de Eerste Wereldoorlog door de oprichting van de Poolse legioenen (*Legiony Polskie*) en de jongerenorganisaties, waaronder de ZHP. Er ontstond een militair apparaat gebaseerd op

vrijwillige deelname van burgers en een constante aanwas van jongeren, die in een conflictsituatie met de Poolse krijgsmacht meevochten.

Deze verbondenheid tussen jongeren in de burgermaatschappij en de krijgsmacht droeg bij aan een meer gemilitariseerde samenleving. De jongeren werden tijdens de Eerste Wereldoorlog weliswaar aan geweld blootgesteld, maar dit leverde voor hen ook gevechtservaring op, die zij tijdens de *Wojna Bolszewicka* konden toepassen. Dezelfde jongeren beschikten als Poolse dertigers en veertigers over de inmiddels onschatbare militaire vaardigheden die zij wederom gebruikten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Daarnaast speelden hechte jongerenorganisaties een grote rol in de geestelijke en fysieke vorming van de jeugd, net als in het toenmalige fascistische Duitsland en Italië.

Eén ding is zeker: de Poolse soldaten aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog waren, krijgskundig gezien, meer geoefend dan hun collegae in West-Europa of Noord-Amerika. Natuurlijk kenden andere landen ook verscheidene methoden om hun burgerbevolking te trainen om als partizanen of paramilitaire eenheden op te treden. Maar in Polen beschikte het leeuwendeel van de Poolse bevolking, zowel man als vrouw, over een grote staat van geoefendheid in militaire vaardigheden. De oudere Pool door zijn paramilitaire ervaring tegen de tsaristische overheersing, de Eerste Wereldoorlog en de *Wojna Bolszewicka*. De jongere Pool dankzij zijn jeugd onder het *Sanacja*-regime. Hij had ervaring bij de padvinderij en kreeg militaire lessen op school. In ieder geval konden zowel jong als oud met zelfvertrouwen een wapen oppakken tijdens een nieuw conflict. De ouderen konden putten uit hun ervaring als veteraan en de jongeren vielen terug op de aangeleerde militaire basisvaardigheden.

Toch hebben de aanvallen op Polen door Nazi-Duitsland (1 september 1939) en door de Sovjet-Unie (17 september 1939) ertoe geleid dat de Poolse krijgsmacht in een maand werd verslagen. Ondanks de ervarenheid en geoefendheid op militair vlak was de overmacht veel te groot. Na de relatief snelle nederlaag wisten ongeveer 120.000 Poolse militairen te ontkomen naar Groot-Brittannië, Frankrijk en het Midden-Oosten. De Poolse regering ging in ballingschap, eerst naar Parijs en vervolgens naar Londen, maar capituleerde niet. De veronderstelling dat een bezetting van een land ertoe leidt dat de bevolking van het verslagen land alles zal doen om de bezettende macht het land uit te werken is niet onjuist, maar slechts een deel van het verhaal als we de bezetting van Polen en de uittocht van Poolse militairen naar West-Europa in ogenschouw nemen. Vanuit de andere bezette (West-)Europese landen waren er weliswaar militaire eenheden die meevochten aan geallieerde zijde tegen de Duitsers, maar niet in zulke grote aantallen als de Poolse militairen. De Polen trokken zich strategisch terug buiten hun land om verder te vechten tegen de bezetter.

De Poolse casus is kennelijk een uitzondering. Maar in welke opzichten precies? Meerdere factoren hebben bijgedragen aan de Poolse vastberadenheid om door te vechten. De meest gruwelijke uitwassen van deportaties en geweld door de bezettingsmachten vonden sinds oktober 1939 op grote schaal plaats. De meeste gevluchte militairen waren toen reeds in Frankrijk en Groot-Brittannië aangekomen. Het merendeel van de Poolse militairen was met de Nazi-leer bekend, die het Poolse volk classificeerde als *Untermenschen*. Verder kan ervan worden uitgegaan dat de Polen beseften dat de Poolse staat voor de Nazi's onacceptabel was. De oudere militairen hadden gevechtservaring met de Sovjets opgedaan in de *Wojna Bolszewicka* (1920). Zij wisten dat de Sovjets net als de Nazi's, een onafhankelijke Poolse staat, zoals deze na 1918 bestond, onwenselijk acht-

ten. De liquidatie van Poolse officieren en intelligentsia in de massamoorden bij Katyn (en elders) illustreerde dat de Sovjets de Poolse soevereiniteit nooit hadden geaccepteerd. Vanaf september 1939 waren zowel de Nazi's als de Sovjets systematisch bezig om de Poolse staat te ontmantelen en dit kwam niet als een grote verrassing.

Toch hebben relatief weinig Poolse militairen die in het Westen terecht waren gekomen de verschrikkingen van een bezetting door de Duitsers en Sovjets persoonlijk meegemaakt. De reden hiervoor ligt in de korte duur van hun aanwezigheid in Polen na de inval van beide totalitaire regimes. Toen de bezetting het meest repressief werd waren zij al ontkomen. Vanaf oktober 1939 bevonden de meeste Poolse eenheden zich in Duitse of Sovjet gevangenschap, of waren onderweg naar West-Europa. Zoals Alfons Raichert al zei in zijn interview was er wel sprake van haat tegen de Duitsers, maar daarmee bedoelde hij eerder de haat tegen de Nazi-leer en de bezetting van zijn land. Hij bedoelde niet de persoonlijke haat tegen een heel volk. Dit zal hoogst waarschijnlijk gegolden hebben voor de meeste Poolse militairen die vroeg in de oorlog naar West-Europa zijn vertrokken of de Duitse en Sovjet-bezetting in hun eigen land slechts kort hebben meegemaakt. Wel hadden deze militairen geleidelijk berichten vernomen over de zorgelijke thuissituatie via andere ontkomen Polen, die in de eerste helft van 1940 naar de Westelijke geallieerden waren gevlucht. Deze berichten en de weigering van de Poolse regering om te capituleren, hadden ongetwijfeld een versterkende werking op het moreel van de Poolse militair en de vastbeslotenheid om verder te vechten. Zo had zeker de helft van de 80.000 Poolse militairen in Frankrijk de Duitse *Blitzkrieg*, die in mei 1940 nogmaals werd toegepast aan het Westelijk front, reeds eerder meegemaakt. Ondanks waarschuwingen van de Poolse legerleiding aan de Franse krijgsmacht, werd er door de Fransen geen lering getrokken uit de Poolse ervaringen.

De erkenning van de Poolse regering in ballingschap en van het militaire apparaat door de Westerse geallieerden, was van cruciaal belang voor het voortbestaan van de Poolse staat, zoals die bestond vóór de Tweede Wereldoorlog. Er was de Westerse bondgenoten veel aan gelegen het Poolse militaire apparaat te behouden, als essentieel instrument in de strijd tegen Nazi-Duitsland. Deze enige troef moest goed door Poolse politici en generaals in het Westen worden uitgespeeld, wilden zij de Poolse staat herstellen naar een *status quo ante bellum*, met andere woorden de toestand van vóór september 1939. Dat de Polen financieel volledig teerden op de Westerse geallieerden is een misvatting. Tegelijkertijd met het vertrek van de Poolse regering, lagen er plannen klaar om de goudvoorraad van de Poolse centrale bank te evacueren. De Polen hebben hun gehele rijkdom aan edelmetalen meegenomen naar het Westen en de geallieerden verstrekten kredieten op basis van dit onderpand. De indruk die gewekt wordt dat de Polen *a beggars army* waren, zoals soms geïnsinueerd wordt door de huidige geschiedschrijving, is een foutief beeld.⁵³² Sterker nog, het maakt de Poolse zaak nog schrijnender. De Poolse militairen betaalden de bevrijding van Europa niet alleen met hun bloed, maar ook met het goud van het Poolse volk dat gespaard was tijdens het interbellum.

⁵³² Zie bijvoorbeeld McGilvray, *A Military Government in Exile*, 64-65, *National Archives* (Londen), *Conclusions of the War Cabinet meeting* nr. 268, *Establishment and pay of the Polish Land Forces* (9 oktober 1940), 173 en Prazmowska, *Britain and Poland 1939-1943*, 38.

De Poolse bijdrage aan de militaire opbouw van een geallieerde krijgsmacht is geen eenvoudige opgave geweest. Het *Sikorski-Maisky pact* van 30 juli 1941 resulteerde in een meer toegeeflijke houding van de Sovjet-Unie ten opzichte van Polen. Na de aanval van Hitler stemde Stalin in met een algemene amnestie voor Poolse militairen en burgers. Deze verandering in Stalins houding, ingegeven door tactische overwegingen, droeg bij aan een substantiële opbouw van de Poolse krijgsmacht in het Westen. We kunnen in ieder geval vaststellen dat het *Sikorski-Maisky* verdrag ook ruimte creëerde voor Poolse militairen om mee te vechten in het Westen met de generaals Anders, Sosabowski of Maczek. De laatstgenoemde twee generaals, die van meet af aan in West-Europa actief waren, zijn van eminent belang geweest voor de wederopbouw van de Poolse krijgsmacht.

De Poolse bijdrage aan de bevrijding van West-Europa

Voor wat betreft de reorganisatie van de Poolse krijgsmacht waren er twee zaken van belang, namelijk de ‘zelfstandige Poolse politiek’ en het ‘doorzettingsvermogen van de Poolse militair’. De ‘zelfstandige Poolse politiek’ blijkt uit de vastbeslotenheid van de Poolse regering in ballingschap om tot het uiterste te gaan in het bestendigen van de band tussen de Poolse militaire eenheden en de Poolse regering. De eigenzinnigheid komt tot uitdrukking in het doel waarvoor de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade werd opgericht, namelijk een snelle bevrijding van hun vaderland. Een perspectief dreigde te ontstaan dat de Westerse geallieerden ‘te laat’ zouden zijn om Duitsland op de knieën te krijgen en dat de Sovjets in een positie zouden komen om de gang van zaken in Polen te dicteren. Vanuit deze invalshoek valt te begrijpen dat de discussie tussen de Britse en de Poolse regering in Londen steeds grimmiger werd. Zeker vanaf medio 1943, toen Nazi-Duitsland grote verliezen leed aan het Oostfront, de Sovjets volop in opmars waren en de Polen zich realiseerden dat hun vaderland het risico liep eerder bevrijd te worden door de legers van Stalin dan door eigen Poolse eenheden, met alle consequenties van dien.

Vanuit het Poolse gezichtspunt was de zelfstandigheid van hun parachutistenbrigade verbonden met de autonomie van de Poolse staat. Een mogelijke opstand van de Poolse bevolking tegen Nazi-Duitsland, in combinatie met de inzet van de Poolse 1e Zelfstandige Parachutistenbrigade, zou de Poolse soevereine status terug moeten winnen. Eén ding was zeker: deze onafhankelijkheid opgeven betekende dat de Polen een speelbal zouden worden van de Britten en dat hun belangen ondergeschikt zouden raken aan de Britse militaire belangen. Het doel was juist om een herhaling te voorkomen van wat de Europese grootmachten in de 18e en 19e eeuw hadden gedaan. Het was een schrikbeeld dat dezelfde mogendheden wederom het toekomstige lot van Polen - en wederom zonder de Polen zelf - zouden gaan bepalen.

Een andere belangrijke factor, het ‘doorzettingsvermogen van de Poolse militair’ was kenmerkend voor *Anders’ leger* dat te voet naar het Midden-Oosten ging om strijd te leveren aan geallieerde zijde. Net uit gevangenschap vrijgelaten vertrok generaal Anders met zijn gevolg naar Egypte om aan Britse zijde mee te vechten tegen de Duitsers. De standvastigheid om het einddoel, de bevrijding van Polen, niet uit het oog te verliezen deelde generaal Anders met Maczek en Sosabowski. Ook de laatstgenoemde wilde de eisen voor zijn parachutistenopleiding niet verlagen, omdat zijn brigade de kern moest gaan vormen voor de opstand tegen de Duitsers. Hij gaf daarmee de voorkeur aan kwaliteit boven het oplossen van de grote personele tekorten bij de Poolse brigade. Met als bijkomstigheid dat de Britse commandanten een grote interesse toonden in de parachutisten van

hun Poolse collega's. Hun commandant Browning heeft grote druk uitgeoefend op Sosabowski en de Poolse regering in ballingschap om de Poolse parachutisten bij de *1st British Airborne Division* te voegen.

De Polen waren zich ervan bewust dat een militaire terugkeer naar hun vaderland afhankelijk was van de snelheid waarmee de Duitsers verslagen konden worden. Terug naar Polen betekende voor hen zo snel mogelijk de Duitsers tot overgave dwingen om vervolgens de Sovjets uit Polen te houden. Deze Poolse houding werd negatief uitgelegd door de Britse regering en krijgsmacht. Het Poolse belang om de waardevolle luchtlandingseenheid te sparen tijdens een cruciale periode van de Tweede Wereldoorlog werd door de Britse gastheer niet erkend. Waarom zou Groot-Brittannië financiële kredieten en tijd spenderen aan een bondgenoot die een van zijn meest waardevolle middelen niet wilde inzetten voor het geallieerde belang? Zeker toen de goudvoorraad als onderpand aan het slinken was aan het einde van de oorlog, steeg de spanning. Het uiteindelijke compromis tussen beide regeringen gaf de Britse krijgsmacht een modern multinationaal militair instrument in handen, terwijl de Polen de toezegging kregen dat de Britten zich hard zouden maken om de parachutisten beschikbaar te houden voor inzet boven hun thuisland. Op militair vlak was de kou even uit de lucht, maar in politiek opzicht werd de Poolse bondgenoot door de Britten gezien als een lastig geval. Terwijl de Poolse legerleiding en regering het idee hadden dat ze op gelijke voet stonden met hun bondgenoot, begon er een kentering te komen in de Britse houding ten opzichte van de Poolse bondgenoot.

Eerherstel voor Poolse veteranen

De Poolse militaire cultuur is te typeren aan de hand van het hedendaagse Rijnlandse model. Een persoonlijkheid als Sosabowski kan beter begrepen worden aan de hand van dit model. Vooral zijn houding als '*a General's soldier*' werd Stanisław Sosabowski fataal. Voor de Britten met hun '*Gentleman officer*' instelling was Sosabowski's directe kritiek op *Operation Market Garden* een rechtstreekse aanval op de Britse militaire deskundigheid. En dat terwijl Sosabowski, overeenkomstig het Rijnlandse model, slechts wilde meedenken hoe een verbetering van de missie te bewerkstelligen was. Het nadeel is dat in een Angelsaksisch model deze houding werd opgevat als 'dwarsliggen'. Ook de beperkte kennis van de Engelse taal heeft de Pool tijdens de Valburgconferentie parten gespeeld. In ieder geval valt te constateren dat zijn eigen troepen een positief beeld hadden van de Poolse generaal in zijn rol als leidinggevende.

Volgens de hedendaagse (naoorlogse) zienswijze bezat Sosabowski alle kenmerken van een modern militair leidinggevende. Bij zijn Angelsaksische tijdgenoten in de Tweede Wereldoorlog heersten andere opvattingen, aangezien theoretische kennis over militair leiderschap toen nog in de kinderschoenen stond. Vanuit Brits perspectief was een goede officier een '*Gentleman officer*'; Sosabowski voldeed niet aan dit kenmerk en werd daarom tijdens *Market Garden* bestempeld als onkundig. Dat de Britse generaals de Poolse generaal de schuld gaven is niet onbegrijpelijk, gezien de heersende cultuur binnen de Britse krijgsmacht was hij een logische zondebok.

Waarom nuanceerde de Britse veldmaarschalk Montgomery het beeld over de Polen niet in zijn autobiografie? Sterker nog, er bestaat nauwelijks een noemenswaardige vermelding van de Polen in zijn memoires! Een mogelijke verklaring ligt wederom in de toenmalige Britse militaire cultuur. Een Britse veldmaarschalk

deed - openlijk - geen politieke uitspraken, maar had wel zijn gedachten over de samenwerking met bondgenoten op een politiek-strategisch niveau en besprak deze ook met zijn collega's.

De Britse premier en de veldmaarschalk onderhielden, naar hun eigen zeggen, goed contact met elkaar. Ze waren in het algemeen goed geïnformeerd over de ontwikkelingen binnen elkaars domein, maar deden (op papier) alleen uitspraken op hun eigen gebied.

Vanaf juli 1943 rekenden de Britten af met de Poolse 'opstandigheid'. De recalcitrante houding van Sikorski was weliswaar geen factor meer met zijn dood op 4 juli 1943, maar de niet-coöperatieve houding tegenover de Sovjets bleef bestaan. Vanuit Brits oogpunt toonden de Polen onvoldoende begrip voor de Sovjets. Zulk gedrag was voor de Britse regering niet te tolereren. En zeker niet toen de Sovjet-Unie een steeds belangrijker rol ging spelen in de bevrijding van Europa. De Russen stonden in oktober 1944 al voor Warschau en hielden alleen halt om in het voorjaar met reserve-eenheden de grote aanval op Berlijn te openen. De weigering van Churchill en Roosevelt de Polen toe te zeggen dat zij hulp zouden krijgen om hun vaderland te bevrijden was veelzeggend. Deze weigering om Polen te steunen leidde er mede toe dat Stalin vrij spel had in Oost-Europa.

De politieke realiteit werd nog duidelijker tijdens de *Conferentie van Moskou* (9-19 oktober 1944). Tijdens deze bijeenkomst liet de Britse regering merken dat de Poolse regering in ballingschap geen gelijkwaardige politieke speler meer was. Churchill oefende aanzienlijke druk uit op Mikołajczyk om toch akkoord te gaan met de voorwaarden van Stalin. Over de toekomst van Polen heerste onder de 'Grote Drie' in grote lijnen overeenstemming en de Poolse regering in ballingschap en het militaire apparaat konden niet anders dan deze aanvaarden. De berichtgeving over het slechte optreden van Sosabowski's Polen was waarschijnlijk koren op de molen voor Churchill. Hij kon aan Mikołajczyk duidelijk maken dat de Poolse regering in Londen niet meer kon schermen met haar belangrijkste troef, de Poolse parachutistenbrigade.

Het doek was gevallen. Er vond in een relatief korte periode een militaire machtsverschuiving plaats binnen de 'Grote Drie'. Terwijl de Westerse geallieerden problemen ondervonden - een haperende logistiek - door hun snelle opmars sinds *D-Day*, bevond het Rode leger zich al in Polen. Deze verschillende ontwikkelingen op het militaire vlak hadden grote invloed op de politieke verhoudingen binnen de 'Grote Drie'. Ook de druk van de publieke opinie op de Angelsaksische leiders om de oorlog zo snel mogelijk te beëindigen stimuleerde toegeeflijkheid jegens Stalin, ten koste van de kleinere bondgenoot Polen.

In 1945-1946 hadden drie ontwikkelingen grote invloed op de naoorlogse positie van de Poolse veteranen in Groot-Brittannië en Nederland. De eerste ontwikkeling is de snelle internationale erkenning geweest van de Lublinregering door Churchill. De Britse regering gaf tegen het einde van de oorlog hiermee een signaal af dat Groot-Brittannië niet bereid was om een confrontatie aan te gaan met de Sovjet-Unie over Polen. Een tweede gebeurtenis hield verband met het komen en gaan van politieke leiders binnen de 'Grote Drie'. De Amerikaanse president Roosevelt werd in april 1945 opgevolgd door Truman en premier Churchill werd in de zomer van dat jaar vervangen door Clement Attlee. De nieuwkomers werden opgepad met de politieke erfenis van hun voorgangers en hadden geen ervaring in onderhandelingen met Stalin. Tenslotte was er een algemeen verlangen naar rust en vrede. Vooral Groot-Brittannië en de Verenigde Staten moesten de oorlog tegen Japan nog beëindigen en wilden het conflict in Europa snel achter zich laten.

De meest brandende kwestie voor de Poolse veteraan in Groot-Brittannië en Nederland was de politieke toekomst van Polen. In afwachting van meer duidelijkheid, verbleven de veteranen in het Verenigd Koninkrijk en andere *Commonwealth* landen. Een kleiner aantal bleef in Nederland. In tegenstelling tot Groot-Brittannië bestond er in Nederland geen nationaal programma om de nieuwe migranten op te vangen. Wellicht had dit te maken met de relatief kleine instroom en een verschuiving in prioriteit van de Nederlandse overheid. De Nederlandse staat legde de nadruk op de wederopbouw en niet op de integratie van een kleine groep (circa 500-1.000) nieuwe migranten. De meeste Poolse veteranen berustten in hun lot dat terugkeer naar Polen geen optie meer was. Zeker nadat de door Stalin beloofde vrije verkiezingen van 1948 in Polen een *farce* bleken te zijn. De Polen kwamen meestal terecht in laaggeschoolde banen en droegen bij aan de naoorlogse wederopbouw van Groot-Brittannië en Nederland.

Geïsoleerd van hun vaderland ontstond er een bloeiend cultureel leven bij de Poolse veteranen. Zij organiseerden zich in diverse verenigingen, die voornamelijk gericht waren op het behoud van de Poolse taal en cultuur. Tegelijkertijd hadden de Poolse veteranen in ons land nog een onzekere status, totdat in 1951 het Vluchtelingenverdrag van de Verenigde Naties van kracht werd. De problematiek van de status van de Poolse veteraan en de vasthoudendheid om de eigen identiteit te bewaren, hadden op den duur een neveneffect met positieve gevolgen. Het besef van de tweede generatie, dat zij voortkwam uit een kleine migrantengroep zonder officiële status maar met grote verdiensten voor Nederland, onderscheidde haar van andere migrantengroepen. Door het levendig houden van de bijzondere bijdrage van hun vader aan de Tweede Wereldoorlog, gaven Poolse nakomelingen vanaf 1990 een nieuwe krachtige impuls aan de wijze van de herdenking.

In dit verband mag de rol van de lokale overheid bij de ondersteuning van de Poolse commandant generaal Maczek niet onvermeld blijven. Uit het voorstel van de gemeente Breda aan het ministerie van Binnenlandse Zaken om Maczek een Nederlands militair pensioen toe te kennen, blijkt de betrokkenheid van Nederland met de Poolse bevrijders. De regering greep de mogelijkheid aan om haar erkentelijkheid te tonen, maar wilde er geen ruchtbaarheid aan geven vanwege de internationale spanningen tijdens de Koude Oorlog. Om een andere reden werd een petitie van de *Poolse Katholieke Vereniging in Nederland* aan het parlement afgewezen. Het ministerie van Defensie achtte een compensatie voor alle Poolse militairen in 1972 niet billijk, vanwege veranderde regelgeving. Wat Maczek twee decennia eerder wel voor elkaar kreeg, was door een verandering in de *communis opinio* niet meer mogelijk. De Poolse veteranen die nog in het naoorlogse Nederland woonden hadden de tijdgeest niet mee. In de jaren '50 van de 20^e eeuw waren ze nog vitaal genoeg om arbeid te verrichten voor hun nieuwe migratieland. Maar twintig jaar later kregen zij, met uitzicht op het verlaten van de arbeidsmarkt, behoefte aan enige vorm van materiële zekerheid. In deze periode voelde de Nederlandse regering zich echter niet meer verplicht te differentiëren tussen verschillende veteranengroepen. Met als gevolg dat het unieke karakter van de Poolse veteranengroep in Nederland uiteindelijk teniet werd gedaan. De implicatie was dat de herinnering aan het optreden van deze bijzondere groep strijders niet op nationaal niveau plaatsvond, maar wel op lokaal niveau gemeengoed bleef.

Het militair eerherstel van de Poolse parachutistenbrigade heeft in Nederland bijna 62 jaar op zich laten wachten. In de jaren 1945-1946 was koningin Wilhelmina al voornemens een aantal Poolse veteranen die in Nederland hadden gevochten, te onderscheiden. Maar de regering betrachtte toentertijd voorzichtigheid om de

Nederlandse positie in het buitenland niet te ondermijnen. Ondanks de politieke gevoeligheid had Wilhelmina haar verzoek in november 1946 op schrift gezet. Toen zij in 1948 afstand van de kroon deed, was haar verzoek nog niet door de Nederlandse regering gehonoreerd.

Pas jaren later, in 1961, werd deze nalatigheid aan de kaak gesteld. Via het koningshuis kwam een verzoek tot eerherstel van het *Comité 'Driel-Polen'* bij de ambtelijke lijn van het ministerie van Defensie terecht. Deze brief werd niet in behandeling genomen en bestempeld als 'politieke aangelegenheid'. De Koude Oorlog speelde de Poolse veteranen kennelijk parten. De situatie veranderde toen enige tijd na de Val van de Muur journalist Geertjan Lassche een documentaire maakte over de Poolse kwestie. Hij kon in 2004 gebruik maken van voorheen niet beschikbare, doch waardevolle informatie aangaande de Polen die de tand des tijds had doorstaan. Ook kreeg hij deze gegevens bevestigd door prins Bernhard. Naar aanleiding van deze nieuwe informatie ontstond er een levendige discussie over het ware Poolse aandeel in de Slag om Arnhem. Geertjan Lassche gaf met zijn documentaire *God Bless Montgomery – De vergeten Polen in de Slag om Arnhem* een zeer belangrijke aanzet tot het proces van militair eerherstel van de Poolse veteranen.

Een drietal 'ingrediënten' zette het eerherstelproces na de uitzending van Lassches televisiedocumentaire op 14 september 2004 in gang. Er werd in de media veel aandacht besteed aan het overlijden van prins Bernhard. Het enige grote interview dat Bernhard vóór zijn overlijden gaf was juist met Geertjan Lassche. De journalist speelde een rol in de laatste collectieve herinnering van de Nederlandse bevolking aan Bernhard vóór zijn dood. Tijdens het interview sprak de prins zich openlijk uit over het onrecht dat de Poolse veteranen was (en werd) aangedaan. In de tweede plaats droeg het staatsbezoek van de Poolse president Kwasniewski (30 en 31 oktober 2004) bij aan het eerherstel. Hij bezocht samen met koningin Beatrix het Poolse ereveld te Breda, met als gevolg dat er weer aandacht voor de Poolse veteranen kwam. Tenslotte plaatsten de Kamerleden Timmermans en Van Balen, met succes, het onderwerp op de agenda bij minister Kamp van Defensie.

Het onderwerp van Pools eerherstel vroeg een relatief lange tijd de belangstelling van de media, alvorens tot een ontknoping te komen. Deze langdurige *media exposure* was in de eerste plaats te danken aan de aandacht voor de Poolse kwestie van personen die maatschappelijk in hoog aanzien stonden (president Kwasniewski, prins Bernhard en enkele Kamerleden). Zij waren bepalend voor de uiteindelijke beeldvorming in deze kwestie. Toch zou het proces van Pools militair eerherstel in de media niet zo snel zijn verlopen, wanneer verenigingen zoals het *Comité 'Driel-Polen'* niet hadden bestaan. Een groep van goed georganiseerde burgers maakte het mogelijk om wijzigingen in een historisch beeld aan te brengen, door als een collectief geheugen te fungeren met betrekking tot de zaak Sosabowski.

Kenmerken van het Pools militair optreden

Aan het begin van dit onderzoek werd de vraag gesteld: *welke specifieke eigenschappen zijn zichtbaar geweest in de Poolse bijdrage aan de bevrijding van West-Europa, met de nadruk op Nederland, tijdens de Tweede Wereldoorlog?* Het antwoord valt terug te brengen tot drie hoofdkenmerken in het Poolse aandeel in de bevrijding van West-Europa en - specifiek - Nederland. De karakteristieken van de Poolse krijgsmacht waren een combinatie van *vastberadenheid*, *initiatief* en *ethisch bewustzijn*. Deze abstracte termen zullen hieronder verder worden besproken aan de hand van concrete voorbeelden met bijhorende argumenten.

Vastberadenheid

Voor een beter begrip van de Poolse vastberadenheid is de *Wojna Bolszewicka* een belangrijke factor. Er bestaat een duidelijk verband tussen de vastberadenheid van de Poolse militairen tijdens de Tweede Wereldoorlog en de *Wojna Bolszewicka* die zich negentien jaar eerder afspeelde. Voor de oudere Poolse militairen van de Poolse land- en luchtmacht leverde de vorige oorlog een belangrijk referentiepunt voor de strijdwijzen in het nieuwe grootschalige conflict op. Dit blijkt onder andere uit de keuze voor de naam van Kościuszko voor het Poolse 303^e squadron, die in de *Wojna Bolszewicka* reeds bestond. Vanzelfsprekend hadden de Westerse geallieerden ook veteranen wier zienswijze in de nieuwe oorlog ontleend was aan ervaringen uit de vorige oorlog. Deze categorie beschikte veelal over herinneringen aan de relatief statische Eerste Wereldoorlog met artilleriebombardementen en loopgraven. De Poolse veteranen hadden echter ervaring opgedaan met snel en mobiel optreden tijdens de *Wojna Bolszewicka* en ervaringen aan het Westfront sinds 1918.

De vastberaden houding van de Polen om na de bezetting de strijd voort te zetten had ook te maken met de uitzonderlijke positie waarin het bezette Polen tijdens en na de Duitse inval verkeerde, zeker vergeleken met Nederland of Frankrijk. Natuurlijk wilden de *Engelandvaarders*, en de *Vrije Fransen* hetzelfde bewerkstelligen in bezet Nederland en Frankrijk als de Poolse militairen in bezet Polen. Toch waren er grote verschillen. De Duitse bezetting in ons land en in Frankrijk was zwaar en tiranniek, maar de Duitse wandaden in Polen waren nog veel erger. In Frankrijk bijvoorbeeld hield de Duitse bezetter de staatsstructuur grotendeels intact. Zo niet in Polen waar ook nog een aanzienlijk deel van de bevolking met uitroeiing werd bedreigd. De Nederlanders en Fransen werden bovendien geconfronteerd met één bezetter en zij wachtten op de bevrijding. Bij de Poolse bevolking lag de situatie veel gecompliceerder. Polen was bezet en onderdrukt door zowel Nazi-Duitsland als door de communistische Sovjet-Unie. Er was geen vooruitzicht op herstel van wat de Polen logischerwijs als de normale toestand beschouwden.

De vastberadenheid van de Poolse militair om samen met de Westerse bondgenoten te blijven strijden in West-Europa was hoofdzakelijk gericht tegen de Duitse bezetting, maar ook tegen Stalins streven de vooroorlogse Poolse staat teniet te doen. Vanuit dit perspectief moesten de Poolse ballingen in het westen de Poolse politieke en militaire soevereiniteit telkens weer benadrukken. Na het verslaan van Nazi-Duitsland in West-Europa was het conflict voor de Polen immers nog niet voorbij. Zij moesten hun staat behoeden voor Sovjetoverheersing, net zoals tijdens de *Wojna Bolszewicka* in 1920.

De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat de Poolse militairen in West-Europa bepaald geen monopolie hadden op dit soort standvastigheid tegen een overmacht aan Duitse eenheden in de Tweede Wereldoorlog. Tijdens de operatie *Market Garden* behielden de Britse eenheden ook lang hun positie in Arnhem en Oosterbeek in september 1944, ondanks een Duits overwicht. En ook Amerikaanse eenheden van de *82nd* en *101st Airborne division* kregen het zwaar te verduren tegen een Duitse overmacht tijdens het Ardennenoffensief in december 1944. Wel kan worden gezegd dat de Poolse militairen bij *Maczuga* hebben laten zien dat zij minstens dezelfde vastberadenheid hebben getoond als hun Britse en Amerikaanse collega's in West-Europa. Een verschil met de overige geallieerde eenheden, is vooral de *exposure* geweest die de Britse en Amerikaanse militaire eenheden wel hebben gekregen in naoorlogse televisieseries en films. In films als *A Bridge Too Far* of *Battle of Britain* lijkt

het alsof Britse en Amerikaanse eenheden meer hebben geleden of zwaarder hebben gestreden en dat de Poolse militairen een kleinere rol hebben ingenomen dan werkelijk is gebeurd.

Een exponent van vastberadenheid om taken te volbrengen onder levensbedreigende omstandigheden is moed. Sosabowski toonde zulke kwaliteiten door de eisen voor zijn parachutistenopleiding niet te verlagen. Hij wilde de kwaliteit waarborgen van zijn eenheid, ondanks de grote personele tekorten en de Britse druk om zijn eenheid zo snel mogelijk in te zetten voor operaties die gunstig zouden uitpakken voor de Britten op het militair-strategische niveau. De Poolse generaal beseftte dat zijn parachutistenbrigade een belangrijk element in de gevechtskracht van de Westelijke geallieerden was. Het vergde ook moed om stand te houden bij Driel tegen een Duitse aanval zonder anti-tankwapens, om vervolgens Britse militairen te evacueren onder Duitse beschietingen. Het opereren op basis van een sterke groepscohesie en een gedrevenheid in de gehele eenheid oogstte bewondering onder de lokale bevolking en later ook bij prins Bernhard.

De Polen van de 1^e Poolse Pantserdivisie waren er ook op gebrand om te laten zien wat ze waard waren. Zelfs onder extreem zware omstandigheden gaven zij niet op tijdens de *omsingeling bij Falaise*, terwijl een tactische terugtrekking (of uitbraak) in rationele zin misschien een betere keuze was geweest voor de Polen. Sommige gevechtseenheden zaten namelijk al zonder munitie en waren al bezig met man tegen man gevechten op de *Maczuga*. De Poolse keuze om een penibele positie te behouden tegenover fanatieke Duitse eenheden kan op twee manieren worden uitgelegd. In het ene geval voert de irrationele, bijna suïcidale operatie tegen overblijfselen van twee SS Pantserdivisies de boventoon. De andere uitleg is realistischer; hierin ligt de nadruk op het feit dat het ging om een confrontatie tussen twee militaire eenheden die zich lieten leiden door elementen van ‘opdrachtgerichte commandovoering’.

Initiatief

Een noodzakelijke voorwaarde voor *initiatief* is het uitspreken van vertrouwen en het erkennen van competenties door een hogere leidinggevende aan diegene waaraan hij leiding geeft. Een spreuk van Lenin die vaak wordt aangehaald is: ‘vertrouwen is goed, contrôle is beter’. Deze uitspraak is vanuit een leidinggevend perspectief te begrijpen, maar deze houding kan snel leiden tot: ‘vertrouw nooit iemand die anderen niet vertrouwt’ (perspectief van de ondergeschikte). In een gelaagde organisatie zoals de krijgsmacht met vele hogere en lagere commandanten zal het uiten van een gebrek aan vertrouwen, onherroepelijk leiden tot een passieve houding onder het personeel. Niemand durft dan meer initiatief te tonen, uit angst voor negatieve gevolgen van contrôle (berisping). Deze bestraffingen ontnemen veelal -goedbedoelde- suggesties vanuit het personeel om de uitvoering van de kriegsorganisatie te verbeteren.

De gebruikte term *initiatief* was een belangrijk aspect van de Poolse militaire cultuur die, meer dan bij de Britten, gebaseerd was op het principe van vertrouwen in de ondercommandanten en op situationeel handelen. Tegenwoordig kan de Poolse manier van oorlogsvoering ook wel worden aangeduid als een samenstel van elementen van een ‘proto-opdrachtgerichte commandovoering’. De groepscohesie en een sterk besef van het gezamenlijke doel om een snelle bevrijding van Polen te verwezenlijken, resulteerden in consensus op elk rang-niveau. Ook bestond in de Poolse militaire cultuur relatief veel vrijheid voor ondercommandanten om zelfstan-

dig te handelen naar de gegeven situatie. Dit aspect van situationeel handelen vergrootte de snelheid van hun opmars in tegenstelling tot de meer planningsgerichte Angelsaksische bondgenoten.

Vanuit de Poolse militaire cultuur, vertaald in het Rijnlands model, waren de militaire ondercommandanten juist op zoek naar een manier om de Duitsers op hun eigen voorwaarden aan te vallen of te weerstaan. De commandanten van het 10^e regiment Dragonders en het 2^e Pantserregiment namen zelfstandig het besluit om stand te houden op de *Maczuga*. Zij handelden naar de situatie en namen hun positie in om de terugtrekkende Duitsers af te stoppen. Dat ondercommandanten deze handelingsvrijheid hadden maakte twee zaken duidelijk. Enerzijds wees het op vertrouwen van Maczek in zijn ondergeschikten. Anderzijds was het een indicator dat er een sterke groepscohesie bestond onder de Poolse militairen en een breed gedragen acceptatie van het besluit om zich niet terug te trekken.

Het maakte de Poolse eenheden ook meer onvoorspelbaar voor de Duitse tegenstander die overigens eenzelfde variant van ‘opdrachtgerichte commandovoering’ kende. De voorspelbare Amerikanen en Britten waren juist meer gericht op de ‘uitvoeringsgerichte commandovoering’ en konden een Pools kenmerk als *initiatief* maar weinig waarderen. Het werd door de Britten geïnterpreteerd als opstandigheid en geen gehoor geven aan de operationele planning, terwijl de Poolse commandanten juist behoefte hadden aan een bandbreedte van opereren, in plaats van een volledige afstemming met de overige geallieerde eenheden. Generaal Maczek toonde dezelfde drang naar vrijheid van handelen. Hij zag, tijdens *Operation Pheasant*, een mogelijkheid om door zijn snelheid van optrekken, als eerste van de geallieerden Breda te bevrijden. De bevrijding van de Brabantse stad had wel tot gevolg dat hij moest afwijken van zijn hoofdtak, te weten de afsnijding van Duitse eenheden die naar het oosten vluchtten. Toch pakte het goed voor hem uit, want de Poolse generaal verraste de Duitsers bij Breda.

De werkverhouding tussen generaals Simonds, Crerar en Maczek was gebaseerd op wederzijds vertrouwen, dat resulteerde in vrijheid van handelen voor de Poolse generaal binnen het Canadese 2^e Legerkorps. Ook al kenden de militaire commandanten elkaar nog niet zo goed, Maczek kreeg in ieder geval het voordeel van de twijfel van zijn Canadese superieuren. De Poolse standvastigheid bij de *Maczuga* en rond Chambois liet zien dat het Canadese vertrouwen niet werd beschaamd. De 1^e Poolse Pantserdivisie bleek voor de geallieerden een betrouwbare partner te zijn. Stanisław Maczek kreeg voldoende vrijheid van generaal Crerar en Simonds om zijn taak uit te voeren. De Canadese commandanten accepteerden de culturele verschillen tussen de geallieerde bondgenoten makkelijker dan de Britten. De laatstgenoemden hadden nauwelijks ervaring met niet-Engels sprekenden, aan wie zij geen leiding gaven.

De onenigheden tussen Crerar en Montgomery tijdens de landing bij *Dieppe* duiden erop dat Crerar, net als Maczek, belang hechtte aan een zekere vrijheid van handelen. Vanuit het oogpunt van militaire cultuur pakte de Britse keuze om de 1^e Poolse Pantserdivisie onder te brengen bij de Canadese bondgenoten voor de Polen positief uit. Een Poolse ondercommandant had onder bevel van een Canadese meerdere als Crerar meer ruimte om initiatiefrijk te handelen dan bij Montgomery, die meer grip op zijn ondercommandanten wilde houden.

Een operationeel gevolg van het kenmerk *initiatief* was het genereren van snelheid dankzij een goede inlichtingenpositie. De gemiddelde Poolse militair had kennis van de Duitse en/of Russische taal door de jaren-

lange binding met zowel Duitsland als Rusland. Deze historische verstrengeling met beide buurlanden had een positief effect op de informatievergaring tijdens de Tweede Wereldoorlog in West-Europa. De directe onder-vragingsmogelijkheden van Duitse krijgsgevangenen en Slavische dwangarbeiders gaf de Polen een voordeel. In Normandië bestonden de Slavische ondervraagden voornamelijk uit gevangen genomen Russen en Polen die van de Duitsers aan de *Atlantikwall* moesten werken. Zij werden door de Poolse soldaten verhoord en leverden tactische en operationele informatie aan die geanalyseerd kon worden op bruikbaarheid. De Poolse culturele en talenkennis, die bijdroeg aan hun goede inlichtingenpositie, faciliteerde de commandant in zijn besluitvorming. Het gebruik van deze voordelen op tactisch niveau moet ook worden gezien als een bijdrage aan extra dyna-miek. De Polen beschikten over de mogelijkheid alternatieve routes te nemen en konden ook daardoor veelal sneller opereren dan hun Angelsaksische collega's.

De Poolse actie om bij Jort de rivier de *Dives* over te steken levert een goed voorbeeld op van de com-binatie snelheid en inlichtingen als gevolg van *initiatief*. Majoor Jan Maciejowski besloot aan de hand van ver-kregen inlichtingen, afkomstig van Russische dwangarbeiders en Duitse militairen, de *Dives* over te steken om Jort in te nemen. Vervolgens zette hij snel zijn opmars richting Chambois voort. Een Angelsaksische comman-dant zou het, in een vergelijkbare situatie als bij Jort, met minder kennis over de bestaande mogelijkheden moe-ten stellen. Op basis van de Angelsaksische militaire cultuur had hij zeer waarschijnlijk eerst het hoofdkwartier geïnformeerd over de ontstane situatie en moeten wachten op orders om een andere route te nemen om zijn doel te bereiken. Dit zou meer tijd hebben gekost, waardoor het verrassingselement geen (of een minder grote) rol zou hebben gespeeld. Mede door het initiatief om zo snel mogelijk de *Dives* te passeren oordeelde luitenant-generaal Guy Simonds positief over de Poolse bijdrage aan de operaties in Normandië.

Later in de oorlog, nam Maczek het initiatief om de stad Breda vanuit het zuiden en noordoosten te be-naderen om op deze manier de Duitse eenheden in de stad te verrassen. Ook Sosabowski nam het initiatief om zo spoedig mogelijk Poolse parachutisten de Rijn over te laten steken om de Britse collega's te steunen die weggevaagd dreigden te worden in Oosterbeek. Hij werd echter bekritiseerd door de Britse generaals in Val-burg. Zijn vorm van initiatief en commentaar tijdens *Market Garden* werden gezien als het verwerpen en bekri-tiseren van een Brits operationeel plan. De botsing van de militaire culturen werkte in het nadeel van Sosabow-ski. Hij werd door onbegrip van Britse zijde als schuldige aangemerkt voor het falen van de operatie. Tegelij-kertijd speelden er zaken op politiek niveau die buiten zijn macht lagen, maar wel invloed hadden op het beeld over zijn functioneren. Stalin was al in Polen en de negatieve berichtgeving over deze Poolse elitetroepen speelde de Sovjetdictator in de kaart.

Dit verklaart ook waarom Montgomery op 25 november 1944, na *Market Garden*, de Polen van Maczek juist wel Britse onderscheidingen verleende voor het onbevreesde optreden in voornamelijk Normandië en de bevrijding van Breda en omstreken. De Canadese generaals Simonds en Crerar konden het kenmerk *initiatief* bij Maczek wel waarderen en vroegen een onderscheiding voor hem aan. Terwijl Sosabowski voor hetzelfde ken-merk juist bekritiseerd werd door het Britse commando, was het Maczeks redding dat hij onder Canadees bevel viel. Hij en zijn ondercommandanten hadden niet dezelfde mate van vrijheid van handelen gekregen, indien Maczek onder Britse leiding had gestaan.

Ethisch bewustzijn

Over het algemeen namen de Poolse bevrijders een correcte houding tegenover de Duitsers aan, maar de nazi-filosofie verwierpen zij categorisch. Er zijn geen concrete aanwijzingen te vinden dat er zich (op regelmatige basis) schendingen van het oorlogsrecht hebben afgespeeld tegen Duitse militairen. Een verklaring hiervoor is te vinden in het vroegtijdige vertrek van Poolse militairen uit Polen in 1939. Deze groep Poolse militairen hebben de Duitse en Sovjetbezetting in hun eigen land relatief kort meegemaakt. Ze werden niet lang blootgesteld aan inhumain gedrag door de Duitse bezetter. Er deden zich ook geen excessen voor toen er meer informatie kwam uit bezet Polen over het bloedig neerslaan van de opstand van Warschau door de Duitsers in september 1944. Men kan stellen dat er sprake was van een fundamenteel respect voor de Duitse militair als menselijke opponent en - in de bezettingsfase - tevens voor de lokale Duitse bevolking.

Ofschoon de militaire operaties van de Poolse parachutisten en van de pantserdivisie in Nederland zeer verschillend van aard waren, vertoonde het gedrag van generaal Sosabowski in zijn optreden dezelfde kenmerken als dat van zijn collega, generaal Maczek.

Zij bezaten allebei, naast de eerder genoemde eigenschappen, ook een grote mate van ethisch bewustzijn. Sosabowski wilde ten koste van alles zijn eenheid behouden voor het doel waarvoor zij was opgericht, de bevrijding van Polen. Met de terugtrekking van de Duitsers ontstond er bij de geallieerden een sfeer van optimisme. De oorlog kon in hetzelfde jaar, 1944, al worden beslecht, als de grootschalige landing bij Normandië een succes was. Dat was althans de algemene stemming in het Westen. Voor de commandant van de FAAA, Browning, betekende het dat er nog slechts weinig tijd overbleef voor de inzet van zijn parachutisten aan het Westfront. Ook Montgomery kon het luchtlandingswapen goed gebruiken in zijn ‘smal front’ strategie. De Polen hadden echter een *national caveat* geformuleerd voor de brigade.⁵³³ De parachutistenbrigade was bestemd voor de bevrijding van Polen en de Britten werd gevraagd hier gehoor aan te geven, mocht de gelegenheid zich voordoen. Deze voorwaarde was geen harde afspraak, de Polen beschouwden het meer als een *Gentlemen's agreement* tussen partners. Zeker nu de opstand van Warschau reeds weken duurde, kwam er meer druk te staan op de ongeschreven overeenkomst tussen de Poolse regering in Londen en de Britse overheid.

Sosabowski was zich hiervan terdege bewust, in tegenstelling tot zijn Britse collega's. Zij hadden geen boodschap aan de politieke gevoeligheid en zij richtten zich op de militaire realiteit. De Britse generaals waren niet van plan deze kostbare eenheden in te zetten ter ondersteuning van de opstand in Polen, maar eerder ter ondersteuning van militaire operaties die het Britse belang dienden.

De goed getrainde parachutisten waren een schaars goed, vergeleken met het groeiend potentieel aan relatief snel getrainde grondgebonden eenheden. Elke parachutisteneenheid aan geallieerde zijde was het spreekwoordelijke ‘gewicht in goud waard’. Dit wapen moest goed en op het juiste moment worden ingezet om de doorslag te kunnen geven in de strijd. De Poolse bevelhebber wilde niet dat de levens van zijn militairen onno-

⁵³³ Een nationale uitzonderingspositie van een regering binnen een bondgenootschappelijk verband, die bepaalt hoe de eigen krijgsmacht wordt ingezet tijdens militaire operaties.

dig zouden worden opgeofferd in een geplande operatie die bovendien weinig rekening hield met de veranderende dynamiek tijdens de operatie zelf.

De gesprekken tijdens de Valburgconferentie gaven blijk van een matige welwillendheid onder de Britse commandanten om hun geallieerde militairen te ontzetten bij Oosterbeek, hoewel de operatie bij Arnhem een uitzichtloze situatie begon te worden. Sosabowski bleef bij de Britse geallieerden aandringen op een grote operatie om de eenheden bij Oosterbeek weg te halen. Hij ergerde zich aan de gelatenheid en de zakelijke toon van zijn Britse collega-commandanten in het overleg, dat plaatsvond op het ogenblik dat er veel bloed werd vergoten onder de geallieerde eenheden. Dit paste niet bij zijn overtuiging. Sosabowski had kritiek op de Britse keuze vanuit ethisch perspectief. Hij wilde niet dat geallieerde collega's bij Oosterbeek aan hun lot werden overgelaten. Het felle meningsverschil nam toe door het Britse voorstel dat een bataljon van Sosabowski's brigade de reddingsactie moest uitvoeren. Er werd bepaald dat brigadecommandant Sosabowski, het 1^e bataljon van zijn brigade moest afstaan voor een Britse operatie. Het ging niet om de opdracht, maar de manier waarop de Poolse generaal deze taak moest uitvoeren. De vrijheid van handelen werd hem ontnomen om te bepalen welk bataljon ingezet mocht worden. Het was de spreekwoordelijke druppel die de emmer deed overlopen. Onder grote morele en politieke druk werd hij gedwongen om zijn eenheid uit handen te geven, waarna ze niet meer ingezet konden worden boven Warschau.

De andere Poolse generaal, Maczek, bezat hetzelfde ethisch bewustzijn, maar uitte het op een andere manier. In tegenstelling tot Sosabowski liet hij zijn Poolse militairen juist bewust extra risico lopen, door een gevecht in een stedelijk gebied aan te gaan. Hij wilde de lokale bevolking en de historische binnenstad van Breda niet blootstellen aan de vernietigende kracht van artillerie of luchtbombardementen. Volgens Maczek waren er tijdens de Tweede Wereldoorlog al teveel steden gebombardeerd door de geallieerden. Hij maakte daarom een andere afweging en besluit dat zijn soldaten de stad moesten innemen zonder noemenswaardige schade aan te richten.

Generaal Maczek met zijn 1^e Poolse Pantserdivisie had als onderdeel van het Canadese 1^e Leger weinig problemen in het uitvoeren van zijn taken. De 1^e Poolse Pantserdivisie was weliswaar een belangrijk middel voor de geallieerden, maar had niet dezelfde 'elitestatus' als de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade. Dit betekende ook dat er door de Britse bondgenoten meer werd verwacht van Sosabowski's optreden bij Arnhem, dan van Maczek. De commandant van de 1^e Poolse Pantserdivisie had bovendien een betere relatie met de Canadezen dan Sosabowski met de Britten. Tijdens *Operation Pheasant* kreeg Maczek van zijn Canadese leidinggevendenden voldoende vrijheid van handelen. Dit resulteerde in sneller optreden en creëerde een verrassingseffect, waardoor een lange belegering met artillerieondersteuning niet nodig was om de Duitsers uiteindelijk te verjagen. Op deze manier werd de stad Breda gevrijwaard van buitensporige vernielingen. Het zorgde ervoor dat de civiele bevolking weinig last had van de oorlogshandelingen. Uiteraard moet genuanceerd worden dat de Duitsers al bezig waren met het inrichten van een verdediging achter het Markkanaal, in plaats van het versterken van de Brabantse stad. Toch leidde de Poolse verrassing tot weinig burgerslachtoffers onder de Bredase bevolking. Onder meer voor het nemen van dit initiatief werd Maczek, samen met enkele Poolse officieren en manschappen, door Montgomery onderscheiden. De Britse veldmaarschalk kon de gevolgen van Maczek's handelingen klaarblijkelijk waarderen.

Zowel de ongevraagde financiële bijdrage van de Nederlandse staat als die van de Nederlandse bevolking (die geld inzamelde voor Maczek), vormt bewijs dat de Nederlandse overheid en bevolking zich verantwoordelijkheid voelden om te blijven zorgen voor hun Poolse commandant. Het was een dankbetuiging aan de leider van de Poolse bevrijders, die voorkeur gaf aan het beschermen van steden, in plaats van ze te bombarderen zoals gebruikelijk was bij zijn Angelsaksische collega's. Sosabowski heeft, in tegenstelling tot Maczek, na de oorlog geen financiële compensatie gekregen van de Nederlandse overheid. Hij moest in zijn naoorlogse jaren als een ongeschoold fabrieksarbeider werken. De hoofdpersonen van deze tragedie hadden beter verdiend. De manier waarop zij menselijke aspecten boven materiële zaken stelden, getuigt bij beide generaals van een goed ontwikkeld normen- en waardenpatroon. Deze houding bestond niet alleen bij deze twee hoge officieren, maar was ook waar te nemen bij de meeste Poolse militairen. Zo voorzagen de Poolse veteranen van Sosabowski, die zelf ook geen oorlogspensioen hadden gekregen, hun voormalige commandant van een toelage, toen hij door zijn hoge leeftijd fysiek niet meer in staat was om te werken. Een eventuele compensatie voor hem van de Nederlandse regering was tijdens de Koude oorlog politiek niet haalbaar geweest. Het zou waarschijnlijk tot een onwenselijke relatie met zowel communistisch Polen, de Sovjet-Unie als met Groot-Brittannië hebben geleid.

De politieke verdeeldheid onder de Polen was van oudsher alom bekend, tot ver in de 20^e eeuw. Een term als *een Poolse landdag* is niet voor niets nog gangbaar. De vooroordelen over de “steeds ruziënde Polen” maakten het voor de Britse regering makkelijker om haar Poolse bondgenoot als een baksteen te laten vallen, ten faveure van de Sovjet-Unie. En dit terwijl vanuit een militair oogpunt zich in de Poolse geschiedenis juist een periode afspeelde van een grote, zij het tijdelijke, eenheid. De Poolse militairen van de 1e Poolse Pantserdivisie en de Poolse 1e Zelfstandige Parachutistenbrigade stelden de redding van de Poolse staat boven hun onderlinge ideële verschillen, met een élan zoals de titel van deze studie luidt “Zonder vrees en zonder verwijt”.

Epiloog

Nu de Koude Oorlog voorbij is en generaal Stanisław Sosabowski en de Poolse veteranen eindelijk voor hun daden zijn geëerd, op 31 mei 2006, zou het de Nederlandse overheid sieren nog een laatste stap te ondernemen. Een gelijkschakeling tussen Sosabowski en Maczek op financieel gebied. De toekenning van een postume oudedagsvoorziening op basis van zijn laatst genoten rang, met samengestelde interest, tot zijn dood in 1967. Het geaccumuleerde bedrag zou in één keer kunnen worden uitgekeerd aan zijn nabestaanden, als dank voor zijn bijdrage aan de bevrijding van Nederland. Het is niet meer dan redelijk dat het gelijkheidsprincipe op deze casus wordt toegepast. Beide generaals hebben namelijk gevochten voor de bevrijding van Nederland en slechts één is hiervoor door onze regering beloond. De ander werd gedwongen zonder vergoeding tot op hoge leeftijd door te werken.

Via een postume compensatie aan zijn nabestaanden kan de Nederlandse regering alsnog duidelijk maken dat voor de Nederlandse samenleving de bijdragen van generaal Maczek en generaal Sosabowski even belangrijk waren. Het is ook een handreiking naar de huidige democratische Poolse regering om samen de gemeenschappelijke geschiedenis te blijven herdenken.

Summary

Introduction

This study deals with the Polish participation in the liberation of Western Europe and specifically of the Netherlands. A total of more than 500,000 Polish combatants fought on all European fronts, including Poland, during the Second World War. About one third, approximately 150,000 soldiers, were active throughout Southern- and Western Europe during the conflict. They fought in illustrious battles, such as Narvik, the Battle of Britain, Tobruk, Monte Cassino, Falaise, and Arnhem. Furthermore, they also contributed to the liberation of various cities in the Southern and Eastern parts of the Netherlands; a role which is lesser known to the general public. The actions of the 1st Independent Polish Parachute Brigade and its commander General Stanisław Sosabowski received more attention through films like *A Bridge Too Far*, but even this only showed a mere glimpse of the Polish contribution to the Second World War. Although this group of Polish combatants was the most familiar, their effort in the war was gravely underestimated by Western historians, until recently.

The common negative perception of this group formed the framework through which all Polish fighters on the Western front were portrayed. The main reason for this inaccurate and damaging view had to do with information that was based on a memorandum from Field-Marshal Sir Bernard Montgomery that was sent to his superior Sir Alan Brooke. The document stated that Polish forces fought badly during the *Operation Market Garden* campaign. In 2006, a rectification of the Polish contribution took place. The Dutch government showed their recognition for the valiant effort made by these continental European soldiers in the liberation of the Netherlands. The direct motive for the Dutch government's sudden change of heart was a combination of good research journalism, pressure from Members of Parliament and Prince Bernhard. The mixture of these factors influenced the government to take action, and resulted in the belated meriting of the Polish veterans of the 1st Independent Polish Parachute Brigade. On 31 May 2006, the 'Militaire Willemsorde der vierde klasse' was given to the 6th Polish Air Brigade, the successor of Sosabowski's parachute brigade.

Another Polish unit that also helped liberate the Netherlands, the 1st Polish Armored Division, already acquired recognition in 1944 for their valiant contribution to the war effort. Ironically, this recognition was bestowed upon them by the same Montgomery who wrote very negatively about Sosabowski's brigade. Furthermore, the Dutch government also honored the commanding officer, General Stanisław Maczek, and several other Polish soldiers with decorations in 1946. Maczek even was granted a membership, as a grand officer, in the 'Orde van Oranje Nassau'. Although the combatants of the 1st Polish Armored Division were highly appreciated as liberators just after the war, the current knowledge of their actions is mainly restricted to the areas in the Netherlands that were liberated

by this unit. In contrast to Sosabowski's Brigade, Maczek's Division is lesser known to the general Dutch public.

This research concentrates on retrieving knowledge regarding the Polish participation in Western Europe during the Second World War. The aim is to provide an overview of the military characteristics that were demonstrated by the Polish forces, with a special focus on the Netherlands.

Chapter 1. The Polish state and its Armed Forces (1918-1939)

Besides being a revolutionary, Piłsudski played a leading role in the quest for Polish independence. In his early life, he detested the 'Russification politics' of the Czarist regime in the Polish territories and rebelled against Russian occupation, for which he was sentenced several times in Russian labor camps. After his return, he chose to continue his revolutionary path via Socialism, and played a key role in the *Polska Partia Socjalistyczna*, (PPS). To him, Socialism was only a vehicle to achieve his primary goal, the independence of Poland.

Just prior to the beginning of World War I, several Polish political parties joined hands and formed the political alliance *Komisja Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych* (KSSN). This coalition wanted Piłsudski to use the Polish paramilitary forces to join the Central Powers and defeat the major menace at that time, Czarist Russia. Both Germany and Austria-Hungary were eagerly making use of the Polish contingents, but not too keen on promising the Poles their independence. Although with any reluctance the Central Powers agreed to the deal, due to the lack of military manpower, and provided the Poles with a king and limited independence. The new king Karol Stefan acknowledged Józef Piłsudski's popularity among the population and made him the new Secretary of War. As a leader within the War department, Piłsudski, refused to let his soldiers take the pledge of allegiance to the Central Powers. From his point of view, the Polish military's sole loyalty lay within the framework of a new Polish state. The outraged Germans arrested him for this rebellious behavior, but the incarceration of a Polish hero backfired. The Polish populace loved the loyalty of Piłsudski to the newborn state, instead of foreign occupation. At the end of the war the Germans set him free and upon arriving in Warsaw, Piłsudski proclaimed Poland an independent republic on 18 November 1918.

After the war, two political rivals dominated the internal political arena with different views on which course the Polish state should take until the early 1920s. Piłsudski, on one hand, was a proponent of a multi-ethnic Polish state, in accordance with the previous kingdoms that existed during the Middle Ages. Dmowski, however, advocated a single ethnic Polish state and one faith, Catholicism. Thus, leaving no place for the Jewish population to reside. After the formal international recognition of a new Polish state at the Peace Conference of Versailles, more troubles occurred. Poland's neigh-

boring countries, were carefully watching the boundaries of the fledgling state. Especially, the determination of Eastern boundaries proved to be a dire situation. The British lord, George Curzon, proposed a boundary between the Soviet Union and Poland, based upon linguistic affiliation. Only the areas where more than 50 percent of the population spoke Polish should be included in the new state, excluding large Polish groups living in Lwow (nowadays Lviv, Ukraine).

In late 1918, the -recently established- Red Army got its marching orders. The soldiers were to proceed westwards and acquire as much territory on the withdrawing German army. At the same time, the new Polish state was defining its territorial boundaries and was surprised by the sudden arrival of a large body of Soviet troops. A total of 780,000 Soviet troops collided with a hastily mobilized Polish force of almost the same proportion. The outcome of this *Wojna Bolszewicka*, was favorable to the Polish forces. The integrated use of airplanes, tanks and modern tactics, based on maneuverability and speed were too much for the rigid operating Red Army. Furthermore, Soviet's most important leaders like Lenin, Trotski and Stalin were defeated by Polish forces, including women and children. Especially, Stalin was hurt by the Polish endeavour to stop the Red Army at the *battle of Warsaw* (1920). He paid the price in his decision as -a military leader- to take Lwow for his own prestige. The stubbornness of Stalin to be on time for the siege of the Polish capital, instead of supporting the other fighting elements at Warsaw, showed the Communist party that he was lacking military strategy. Stalin was clearly hurt by the allegation (mainly from Trotski) and developed grudges against the Poles as well. The later party leader, Nikita Krushchev, even admitted in 1956 to Władysław Gomułka that the Polish-Soviet war of 1920 was still 'fresh in his mind'.

The *Sanacja*-regime (1926-1939) was an era in pre-war Poland that marked a change in political culture. A large part of the population felt disenfranchised with quarreling politicians in the early phase of the interwar period. Therefore, Piłsudski installed a 'Colonels regime' of friendly (ex-)military leaders with powers to overrule the Polish parliament, in case of a political stalemate. After Piłsudski's death in 1935, the true power of government stayed with military actors like Edward Śmigły-Rydz. In the interwar period was essentially a 'Turkish style democracy', with a large role for the military as protectors of the state. The paramilitary heritage of Poland that existed during the partition years persisted between the World Wars. Military style youth organizations (ZHP) were thriving in these times and a curriculum existed at secondary schools for 16-18 year olds to participate in military training. As a result, Poland -as a society- was ready for a war on the eve of World War II.

Chapter 2. The Soviet-German invasion and the Polish exodus (1939-1940)

On 1 September 1939, Nazi-Germany invaded Poland with a *Blitzkrieg* overwhelming the Polish army in speed and with more modern equipment. Adolf Hitler's aim was to conquer Poland as quickly as

possible and to -temporarily- cease the European conflict. In his opinion, the Western allies had no stomach for fighting and desired the non-intervention of the *appeasement politics* during the latter part of the interwar period. Great-Britain and France proved him wrong and declared war upon him on 3 September 1939.

Furthermore, Hitler made an arrangement with Stalin to split the territory of the Polish state (*Von Ribbentrop-Molotov pact*) because they considered this area to be a monstrosity. The Soviet leader entered the eastern part of Poland approximately two weeks after the initial German entry (17 September 1939). Consequently, the Polish army that was regrouping eastwards, in order to take a stance, but was taken by surprise when Soviet forces attacked them from the rear. All was lost to preserve Polish sovereignty. The catastrophe ended with 70,000 killed in action, 133,000 wounded in action and a -grand total of- 670,000 Polish soldiers were taken prisoner by the Soviets and Germans. However, roughly 80,000 could escape, fleeing via Romania, Hungary, Lithuania and Latvia. Most of them were not directly witnessing the German intention with the remnants of the Polish state. The Nazis were quickly focusing on the extermination of state and educational structures. Their plan was to reduce the population to 'workers' for the 1000 year *Reich* and repopulate the territory with -superior bred- Germans. All the Poles that did not fit the requirements to be 'Germanized' were deported to the 'General Government' in Central-Poland. People that were considered intellectuals were deported to concentration camps, where they were killed or worked to death.

The situation was the same in Soviet occupied Poland. In early 1940, roughly 10,000-15,000 Polish high ranking officials, but mostly, military officers were deported to three prison camps in the Soviet Union. On 5 March 1940, Lavrenti Beria, the chief of the Soviet secret service (NKVD) gave the order to move the prisoners to the forests of *Katyn*, near Smolensk and execute them. The main reason for the Soviets to execute that many military officers was to break the nationalist tendency of the Polish population. According to the Soviets, this group had to be eliminated in order to subdue the soldiers and the civilian population. Moreover, Soviet leadership concluded that a repetition of the *Wojna Bolszewicka* (1920) had to be avoided. The Soviet massacre of Polish military officers was discovered three years later (April 1943) by withdrawing German units. At that time, Poland being an ally of the Soviet Union, Nazi-Germany exploited the gruesome discovery in order to drive a wedge in the alliance against them. Recently, *Katyn* made the news again. President Kaczynski, his wife, high ranking civilian- and military officials were on their way to Smolensk to attend the 70th anniversary of the *Katyn* tragedy (10 April 2010). The airplane that carried the president's party crashed near Smolensk. Poland was in mourning, due to the event. Later that year, on 26 November, the Russian parliament acknowledged that Stalin and the NKVD were to be held responsible for the ordeal, thus reaching out to their neighbors. The *Katyn* event is still a sensitive topic between the countries. Even at this

moment, any reconciliation of the Russian federation would greatly contribute to a better understanding between the countries.

Since October 1939, the Polish army that could escape imprisonment from the Soviets or Nazis were mainly heading for British and French territories. These places were considered safe, because of the pre-war alliance between Great-Britain, France and Poland. Not only the government escaped, also the national gold supply was evacuated and brought to the West, notably London and Ottawa. The amount of approximately 75,000 kilos was sufficient to field an army for the duration of the war. The Polish government in exile took refuge in Paris and prepared for war again, the army and air force followed. The navy avoided confrontation with the *Kriegsmarine* and sailed to Great-Britain to reinforce the *Royal Navy*. Between early October 1939 and 10 May 1940, the Polish armed forces in France grew rapidly from 1,900-84,000 soldiers. Approximately 40,000-45,000 soldiers arrived from Poland; the others were mustered among the Polish population living in France. The Polish government-in-exile called upon the Poles in France to join the armed forces for the liberation of Poland. The French government preparing for war was not willing to listen to the advice and documentation that the Polish government and military presented. An atmosphere of: 'you have tried and lost, now it is our turn' prevailed over listening to experience.

The Poles fought together with the French in the period 10 May – 19 June 1940. The 2nd Polish Rifles Division saw combat in Eastern-France, near Parthenay. After encirclement by the Germans on 20-21 June 1940, they headed for Switzerland. The majority of them were interned by the Swiss for the rest of the war. The Independent Carpathian Brigade was active during the –temporarily-recaptured city of Narvik, Norway. In Lorraine, the 1st Grenadier Division supported the French retreat of the 52nd Division. Finally, General Stanisław Maczek and his 10th Polish Armored Brigade fought in the Champagne and Burgundy regions. In France, about 1,400 Polish soldiers were killed, 4,000 were wounded, 16,000 taken prisoner and 13,000 managed to escape to Switzerland. Consequently, 45,000 soldiers out of -the original- 80,000 fighting force remained intact. But only 20,000 Poles found their way to Great-Britain. What happened to the rest of the group? Most of the 25,000 remaining Poles lived in France before the war and were able to reintegrate in French society. Although demobilized, this group played an important role in resistance activities and gathering information for the allied cause.

The remaining 20,000 Poles regrouped in Great-Britain where they once again joined the Polish air force, navy and government-in-exile. Moreover, a steadily growing number of escapees from Poland arrived at the British Isles, providing the badly needed manpower to replenish the armed forces. At first, the British government felt uneasy about the rising amount of foreign troops coming into their country. The initial disconcert about foreign troops on British soil faded when the territorial

integrity was threatened by the Germans. This time the Polish air force could prove itself. Particularly Polish pilots of the 303rd squadron distinguished themselves in the Battle of Britain (10 July-31 October 1940), aided against German bomber and fighter planes entering British airspace. The more experienced Poles in 'top of the bill' British fighters, in combination with aggressive tactics proved a valuable asset in subduing the German hostility. The success of the Polish pilots in taking down German planes was also known to the general British public and beyond. The New York Times wrote: *'The Poles flying in the RAF are becoming the legendary heroes of this war'*. For a while, it became fashionable to be seen with them at social events.

The resilience of the Poles was astounding, suffering defeat in Poland and France; they constantly regrouped and continued fighting. What was the motivation of these Poles to travel in large numbers to keep on fighting in the West? Based upon interviews, the main argument to carry on fighting after the loss of their country was: liberating the Polish state (patriotic sentiment), fighting the Germans (rejection of surrender) and joining friends/family that were also fighting (group cohesion).

Chapter 3. The Poles in Great Britain since 1940

Until the 3 July 1943, the Polish government in exile had two main achievements. The first success was made on 30 July 1941, the *Sikorski-Maisky treaty*. This agreement between the Polish and Soviet government made it possible for Polish soldiers and civilians, who were incarcerated in the Soviet Union, to be liberated. The Soviets promised that every Pole in their country would receive full amnesty. Furthermore, it was agreed that 100,000 Polish soldiers would be released and shipped for combat to Western Europe. The second accomplishment was not to give in to Stalin demands on the reconfiguration of Polish boundaries. In the first phase of the war, the Polish government could still keep the Soviet leader at bay and was -to a certain extent- protected by the Western allies. On 4 July, the Prime Minister and Chief of the Armed Forces, Władysław Sikorski, was killed in an airplane accident off the coast of Gibraltar. After the death of Sikorski, the Polish government in exile, never fully recovered and had trouble presenting themselves as a dependable counterpart. The Polish politicians and military officers accused the Soviets of causing Sikorski's death and the -by then- recently released news on the *Katyn* massacre.

The British Prime Minister, Sir Winston Churchill, was from that moment increasingly aggravated by the behavior of the Polish government in exile. He started to build an understanding with Stalin at the *Teheran Conference* (28 November -1 December 1943). Churchill discussed with Stalin that he wants to mediate between him and the Poles, without involving the latter, due to the *Katyn* incident. This gesture of the British Prime Minister gave Stalin the impression that Churchill chose him above

the Polish friendship. The Western allies needed Stalin badly in those stages of World War II, because the Soviets were already pushing back the Germans. However, –at that time- the Western allies were not even in the position to open a second front in Western Europe. In the same period, Sosabowski mentioned in his biography that during his visit to the United States in December 1943, he saw a map of the division of Europe with Poland already being placed in the Soviet zone.

The Polish General Władysław Anders, a Soviet prisoner, was tasked by the Polish government in exile to lead an army of 100,000 men out of the Soviet Union, in accordance with the *Sikorski-Maisky treaty*. His ‘army’ was no more than a collection of malnourished group of men, women and children that wandered through Russian lands, like Moses walked through the desert. Anders’ army travelled from the Soviet-Union through Persia, Iraq, Palestine and Egypt. At their final destination the army was joined with other Polish military units that escaped in 1939 and were already fighting with the British. General Władysław Anders organized the 2nd Polish Army Corps, which totaled 83,000 soldiers in 1943. Any additional troops that were available from the *Sikorski-Maisky treaty* were shipped to Great Britain, where they would be the nucleus for the 1st Polish Armored Division and the 1st Independent Polish Parachute Brigade. The 2nd Polish Army Corps would fight with the 8th British army and advance through North Africa, Sicily and were involved in the heavy fighting at Monte Cassino.

Another Polish general, Stanisław Sosabowski, was tasked by the Polish government-in-exile, to organize a Parachute Brigade. These military units came in short supplies, because of the high level of physical and mental fitness a soldier must demonstrate during dropping and combat. Parachute units were perceived as highly valued assets during World War II. Therefore, Sosabowski set up a highly advanced training program for recruits and maintained a high level of selection. His training program was praised by the British and other Western allies, who saw the Polish parachute troops as the most skilled. General Sosabowski was confronted by the dilemma ‘quantity versus quality’. He was pressured by General Frederick Browning to provide troops for his *First Allied Airborne Army* (FAAA), but the Polish general was not willing to give in by lowering his standard. The Polish general could and wanted to maintain a level of quality, because his men were destined to be dropped over Poland. Browning started pressuring Sosabowski to increase his readiness for deployment and to become part of the British military organization. Oddly enough, Browning’s pressure on Sosabowski coincided with the death of Sikorski, exploiting the power vacuum in the Polish government-in-exile. The atmosphere between the two generals already proved to be grim in the latter part of 1943. Next spring, on 11 March 1944, the clash was settled at a higher level. Field Marshal Alan Brooke, Chief of the Imperial General Staff and military advisor to Churchill, cancelled the previous agreement that the Polish brigade could only be dropped over Poland or materiel intended for the Poles would be with-

held. Shortly, a compromise was reached with the Polish government-in-exile. The Polish concession resulted in a commitment that the brigade could be deployed in one large operation, or several minor missions. It was agreed that the Polish brigade should be withdrawn from combat, if losses would mount over 15 percent.

Stanisław Maczek is the last Polish army general to be discussed in this publication. After fighting in France (until June 1940), his forces were immediately directed towards Scotland for patrolling the coasts against a possible German invasion. Since mid-1942, the potential threat vanished and Maczek could start turning his 10th Brigade into an armored division. The Polish general soon encountered problems between infantry and cavalry units that were not operating smoothly. He was mainly preoccupied with soothing the differences between these units, because he knew that integrating them could enhance his fighting abilities. The key problem he encountered was the constant lack of personnel, while in Great Britain. Most Polish land forces were fighting in North-Africa, with general Anders who needed all the men available. A solution was found to transfer all the soldiers from administrative functions to combat positions. Still, Maczek's men numbered only 13,872, which was small for a division. Luckily, the lack of personnel would diminish during the landing in Normandy. Several forced Polish laborers and captured Polish *Wehrmacht* conscripts would join rank and augment the need for soldiers. Consequently, the 1st Polish Armored Division would become a fighting force of about 16,000 men.

Chapter 4. Polish military operations in West-Europe since 1944

Roughly seven weeks after D-Day (6 June 1944), the 1st Polish Armoured Division landed in Normandy. On 1 August 1944, the Poles came ashore in France and were making themselves ready for battle. Maczek attended a meeting with his Canadian superiors, Lieutenant-General Henry Crerar and Major-General Guy Simonds. The encounter was pleasant and Simonds identified that Polish military culture was different than theirs, but was not considered a hindrance to the Canadians. Maczek thought pleasantly about the meeting as well. He mentioned the encounter as 'warm' and viewed his direct superior, Simonds, as a capable, energetic commander. Although the contact was friendly on a personal level, differences existed in military tactics. Maczek wanted maneuver space for his armor and thought that the Canadian tank operations were, like the British, too static. Furthermore, the relationship between Henry Crerar and Bernard Montgomery was estranged, since the failed allied invasion of Dieppe (1942). Montgomery considered Crerar an 'indecisive' commander, who could not control his subordinate officers. In return, General Crerar requested to be present at the headquarters to oversee operations during the invasion of *Dieppe*, but was refused by Montgomery. Crerar was furious that he was

not allowed to be present, while -predominantly- Canadian forces were conducting the raid. He could only claim his presence, by telling Montgomery that a refusal meant a conflict at the highest political level.

In Normandy, the 1st Polish Armored Division saw battle on 8 August 1944, during *Operation Totalize*, directly followed by *Operation Tractable*. Although German sources claimed the 'hesitative nature' of the Poles, this information should be regarded as biased. The sense of superiority by the 12th SS Armoured Division was reflected in their aggressive tactics 'strike upon sight', which made all opponents look cautious. In particular, because this SS unit was almost completely made up of fanatical *Hitlerjugend* soldiers. Furthermore, the Poles felt uneasy with the thickness of their armor compared to German tanks. In Normandy the allies noticed the superiority of German tanks. Consequently, tracks were being placed on the exterior of the tanks to improve the armor thickness and prevent penetration by German shells. Although well trained, the German forces of the 7th Army were encircled by the Western Allies during *Operation Tractable*.

At the start of the operation, the Poles advanced rapidly through enemy lines by taking an important obstacle in the terrain. The *Dives* river formed a natural flanking barrier for the Germans, until elements of the 1st Polish Division, pro-actively, found a crossing near the village of Jort. The ability of most Polish soldiers to interact with their fellow Slavic forced laborers and captured Germans in Jort, contributed to an excellent information position. This feature, in combination with the Polish military culture that gave subordinate commanders extensive freedom to act, made the advance possible. Subsequently, the Polish troops advanced rapidly in the direction of Chambois to link up with American forces and close the gap for the German 7th Army. The French town was only briefly reached by Polish forces, due to the mounting pressure of the German army. The 7th Army was pushed by the Allies in an eastward direction, where the 1st Polish Armored Division was located. The Poles quickly took the high ground, on hill 262 near Mont Ormel and dug in. The Polish position was known as *Maczuga* or 'mace', the hastily retreating Germans had to pass the *Maczuga* for a final bashing by the Poles. After several days of fighting, both the Germans and Poles were lacking ammunition, resorted to hand-to-hand combat in order to survive. This fighting in the *Falaise pocket* marked the baptism of fire for the Polish troops in the liberation of Western-Europe.

Chapter 5. The Polish contribution to the liberation of the Netherlands (1944-1945)

After Normandy, the Western Allies debated which strategy to follow in order to push back the Germans. The Americans were advocating a 'broad front' approach, whereas the British were in favor of a 'small' front to punch through enemy lines and head for the industrial heart of Germany, the *Ruhrge-*

biet. General Dwight D. Eisenhower, the *Supreme Head Allied Expeditionary Forces* (SHAEF) in Europe, decided for the British endeavor. The recently promoted (September 1944) Field Marshall Bernard Montgomery received the prioritized military means to conduct his military strategy. He devised a plan named *Operation Comet*, which was not well received by the Allies. The operational planning assumed that Germans were not putting up a severe resistance. Furthermore, the plan called for a moderate amount of airborne troops. Overall, the British planning was too optimistic for the Americans to proceed with the execution phase.

After the cancellation of *Operation Comet*, Montgomery quickly came up with a new plan, *Operation Market Garden*, which included solutions to the American criticism of *Comet*. The new operation was adopted on 12 September 1944 and envisaged a large role for the parachute soldiers of the FAAA, who should take the bridges over the Dutch rivers (*Market*) and defend them until relieved by ground forces (*Garden*). Approximately 35,000 American, British and Polish airborne troops were to be dropped over the Netherlands. The Polish commander, Sosabowski, was restricted in his actions by a *national caveat* that was agreed upon between the British and Polish government. The Poles were destined to liberate their own country, but should be withdrawn from action, if the casualties surpassed 15 percent of the Brigade.

It is important to note that the Warsaw uprising was already taking place (1 August – 2 October 1944) and the 1st Independent Polish Parachute Brigade was eagerly awaiting deployment in their home country. Nevertheless, they first had to fight at Arnhem before the Poles could be taken there. It was also in their advantage to make sure the Allies defeated the Germans in Western Europe. A rapid advance in Germany meant that Sosabowski's brigade could be parachuted over Poland and join the *Armia Krajowa* in their struggle to fight the Germans. The Polish brigade was to be dropped as an incohesive group near Arnhem. A small contingent of 150-170 soldiers was dropped with the British at Oosterbeek on 19 September 1944, while Sosabowski landed with 1,003 men at Driel on 21 September 1944. The original drop zone, the village of Elden, could not be reached, because the area was still in hands of the enemy. Clearly, the operational planning of the British did not leave enough room for unforeseen circumstances. Consequently, failure of capturing one objective meant negative effects for the Polish fighting elements. In addition, the rest of his brigade was dropped on 22 September near Grave. Not only was the entire brigade dispersed over three locations, Sosabowski lacked anti-tank weapons at Driel to neutralize the incoming German armored threat. The Germans responded quickly to the Polish landing at Driel. They were shocked by the sudden appearance of fresh troops in the conflict and committed around 2,500 reserves to neutralize the Polish threat. Without knowing at that time, the Polish were preventing these reserves from attacking the British, thus enlarging the survival rate for British soldiers.

While the fighting continued at Oosterbeek, a conference was organized at Valburg between the military leaders to discuss how to deal with the present situation. The British general Ivor Thomas proposed that a small contingent (one battalion) were to cross the Rhine and evacuate the allied presence at Oosterbeek. Sosabowski opposed, he wanted to bring more soldiers in, and try to save the battle. The discussion culminated in an explosion when it was decided that one of Sosabowski's battalion had to cross the Rhine. Sosabowski severely protested. From his point of view the British were making decisions regarding Polish lives, as if they were fully part of their military structure. They did not treat the Polish allies as equal, but considered them more or less like auxiliary forces. This hierarchical approach of the British generals frustrated Sosabowski, who wanted to direct Polish troops into battle on his terms. Furthermore, the Polish general had to think about his *national caveat*, no more losses than 15 percent of the brigade. Any attempt to get one battalion across (30% of Sosabowski's Brigade) would endanger his future fighting ability in Poland. From the British perspective, the Polish general was simply guilty of insubordination by protesting to go to Oosterbeek, not being aware -or ignoring- the arguments of the Polish general. He was ordered to go and was able to deliver 200 Poles, to support the British at the Oosterbeek perimeter. With the arrival of the Polish soldiers, the Germans experienced a change of the fighting atmosphere. The combat became aggressive and grim, which was different than the more courteous approach by British troops. After the evacuation of the Allied troops north of the Rhine, the 1st Polish Parachute Brigade was shipped back to Great Britain.

After the first Polish liberators entered the Netherlands, Maczek's armored division entered the same country on the 20 October 1944 during *Operation Pheasant*. The Western Allies wanted liberate the Southern part of the Netherlands by clearing all the German troops out of the province of Noord-Brabant. The *Garden* element of *Operation Market Garden* -a month earlier- liberated the eastern part of the North-South axis of the cities Den Bosch and Eindhoven. As a result, it was decided to liberate the western part of that axis, to prevent the Germans from counter-attacking the fragile salient, stretching from Eindhoven to Nijmegen. The Polish 1st Armored Division was initially tasked to cut off any German movement in eastern direction. However, in the night of 27-28 October 1944, Polish reconnaissance elements of the 1st Polish Armored Division discovered that the North-Eastern part of the city of Breda was not well-defended. The Germans were clearly expecting attacks from the south, but responded directly to halt the Polish advance from the North-East. Consequently, the movement of German troops to halt the Polish reconnaissance regiment enabled other units of the 1st Polish Armored Division to enter the town from the South, via Bavel and Ginneken. Maczek did not have to resort to artillery support for his troops, which was quite unusual for the Anglo-Saxon liberators. The main reason had to do with the speed in which the city of Breda was taken. During the war, it was common to provide heavy fire support in situations where the German defense proved to be tenacious.

However, this was not the case in Breda. Furthermore, the Polish general chose to expose his troops to the German defense forces in the city, based on the conviction that enough cities had unnecessarily been destroyed; and that local population had already suffered greatly from artillery fire. Maczek and some of his men received the *Distinguished Service Order* from Field-Marshal Montgomery for their brave capture of Breda and operations south of the Meuse river. Ironically, the ceremony to honor the Poles was almost two months after the same Montgomery mentioned that the Polish Parachute Brigade ‘performed very badly’.

After the liberation of Breda, the 1st Polish Armoured Division continued its advance after the winter, in April 1945. Via Tilburg, Den Bosch, Reek and Gennep, the Poles crossed the Rhine near Goch and proceeded northwards to the Netherlands again. Being the eastern flank of the Canadian 2nd Division, they liberated towns in the Achterhoek and Twente regions. On 6 April 1945, they received orders to support Belgian *Special Air Service* units in Coevorden. From this city they liberated towns and villages to the East of the North-South axis Wildervank-Coevorden (Emmen, Ter Apel, Stadskanaal and Veendam). In this area, the Poles were notified on 18 April 1945 that a women prisoners of war camp existed in Germany, close to the Dutch border. The 1,726 female prisoners in *Stalag VI C Oberlangen* appeared to be captives from the Warsaw Uprising. The Germans chose to place the camp near the Dutch border, in order to subdue the incentive for the prisoners to escape to Poland. The 1st Polish Armoured Division received their last marching orders, after the liberation of the Polish women. The final assignment consisted of advancing towards Wilhelmshaven, where the *Kriegsmarine* surrendered to the Polish forces on 8 May 1945.

Chapter 6. Sosabowski and the Polish position after Operation Market Garden

The cultural differences between the Polish and British military can be explained through the ‘Rhine-land’ and ‘Anglo-Saxon’ models. These two corporate representations also provide a useful insight *in extremis* about the -generalized- values of leaders and soldiers in the two countries. In short, the *Anglo-Saxon* military values encompasses: hierarchical relations, external discipline, control, planning, individualism and obedient soldiers. This model is mostly found in countries such as Great Britain and the United States. In contrast, the *Rhineland* military values embraces: equality, internal discipline, trust, situational action, group cohesion and initiative. Normally, the *Rhinelanders* can be found in most Northern and Western countries in continental Europe; the German military culture was also an exponent of the *Rhineland* principle. The German *Auftragstaktik* to inform subordinate levels on the common end goal in an operation is an example of this principle model. Any omission of hierarchy made continuation of the operation possible. The military personnel had to rely on mutual trust and

freedom to act. It gave more responsibility to subordinate (non-commissioned) officers to let them judge the overall situation and act accordingly. One would be punished for not taking the initiative. *Rhinelanders* recognize their fellow cultural affiliates, they never underestimate them, because the opponent is just as unpredictable as they are (due to responding to changing situations, instead of planning). Sosabowski is a clear example of a *Rhineland*er, whereas Montgomery and Browning are followers of the *Anglo-Saxon* model. Therefore, any remarks by *Anglo-Saxon* generals pointing the finger and naming others ‘incapable’, should be aware of the cultural differences in military leadership. A direct and hierarchical approach does not work for *Rhinelanders*, as it does for Anglo-Saxons. Such a claim is always biased and is only applicable within one’s own culture, but does not say anything about the quality of leadership in other cultures. In World War II, leadership was perceived as something that was an isolated feature, that some had and others did not. After the war, more extensive research was done about leadership and, ironically, *Rhineland* elements were propagated as signs of modern leadership in Anglo-Saxon countries.

After *Operation Market Garden*, the Polish position within the alliance of the ‘Big three’ further deteriorated. The Prime Minister Mikołajczyk was dealing his cards in a different political arena than his predecessor Sikorski. The British disapproved the actions taken by the Polish government-in-exile, not to give in to the Soviet demands. For the London Poles, making alterations in the Eastern frontier was not negotiable, nor could they forget the Katyn massacre. At the *Moscow Conference* (9-19 October 1944), a turning point came in the Anglo-Polish relationship. On Churchill’s request, the Polish delegation arrived in Moscow on 12 October 1944. Upon arrival, Churchill told them to be present at the discussions between himself, Stalin and the -communist- Polish Lublin committee. Consequently, the British Prime Minister coerced Mikołajczyk to cooperate with Stalin’s disciples or lose Britain’s support for the remainder of the war. From the British perspective, any news that could be beneficial to their coercion tactics would be welcome. The information came on 16 October in a telegram to Sir Alan Brook, who was present in Moscow as Churchill’s military advisor. The message stated that Sosabowski’s brigade performed badly. Churchill could use this ‘piece of evidence’ to put more pressure on Mikołajczyk to cooperate, because his valuable asset, Sosabowski’s elite troops, were no longer useful to the allied war effort. Montgomery’s telegram is exceptional to his behavior in that timeframe. Two days prior to the telegram he was praising the Polish contribution to the war and not even six weeks later he was honoring Maczek and his Poles by giving them a *Distinguished Service Order*. In addition, war correspondents spoke highly of the Polish contribution to *Operation Market Garden* in the same period as Montgomery was expressing his negative experiences, via Sir Alan Brooke, to Churchill.

Due to President Roosevelt's sudden death his successor, Harry Truman, chose to keep diplomat Harry Hopkins in office, because of his good personal relationship with Stalin. The new president wanted to solve the Polish problem right at the start of his term. The Americans attempted to apply some extra pressure, which they assumed would be a feasible move due to the successful American offensive in the Pacific. Therefore, Hopkins confronted Stalin on 24 May 1945 and told him that Poland formed an obstacle for the American-Soviet relationship, due to the positive stance of the public opinion in the United States regarding a democratic Polish state. The Soviet dictator came up with a compromise, stating that the British and American government could nominate a quarter of the new ministers in the Polish communist government.

In post-war America the compromise was not satisfactory for the Polish American community. The Republicans blamed the Democrats in the 1940s and 1950s for being too lenient towards Moscow and selling out on democratic principles. During the Cold War, the Poles in the West and the CIA created subversive elements in Poland, which was dominated by communists by that point in time. These activities were abandoned, for the most part, with the creation of the Peoples Republic of Poland in 1952.

Chapter 7. The Polish veterans after World War II

The Polish-Dutch diplomatic relationship goes back to the sixteenth and seventeenth century and was primarily based on trade. At the outbreak of the war, the Netherlands wanted to keep their neutrality, but abandoned it after the German invasion in May 1940. From that moment on, the Dutch government embraced cooperation with the Western Allies. Minister of Foreign affairs, Eelco van Kleffens, emphasized that recognition and maintaining friendly relations with the Soviet Union should be made policy. The Dutch government was mainly focused on their relationship with the United States and Great Britain, but hoped that Stalin could become a European friend in Asia. After the war, the Dutch wanted his help to restore order in the Dutch East Indies. Therefore, on 5 June 1942, the Soviet Union was recognized as a state and the policy of the 'Big Three' was followed during the war period. As a consequence, the Polish government of national unity was recognized on 5 July 1944, the same day as Great-Britain did. When the war was over, the Dutch interests in Poland were limited to repatriation of Dutch citizens, the nationalization of Dutch enterprises and correspondence about Prince Bernhard's nationalized castle Reckenwalde.

In May 1945, about 2,250,000 *Displaced Persons* (DPs) were wandering around in Germany. The Polish government-in-exile, offered that these persons could fulfill police and guard duties, on behalf of the Allies. Moreover, the 1st Polish Armored Division and elements of the 1st Independent Parachute

Brigade (20,000 in total) were also in West Germany, during the German surrender. These military units were tasked by the British to install a zone of occupation in *Emsland*. The Polish forces had to perform policing tasks in *Emsland* and border controls between the Netherlands and Germany. Furthermore, the presence of Polish forces in *Emsland* had a 'pull factor' on the Polish IDPs roaming around in Germany. The number of DPs varied from 231,513 in December 1945 to 76,378 in June 1947. The Poles built a Polish enclave in West Germany and made Mazckow (Haren am Ems) their cultural and educational capital. The occupation of *Emsland* ended on 26 February 1948 after pressure from the Soviet Union, which categorized these Poles as anti-communist elements.

In July 1945, Clement Attlee, the new *Labour* statesman was confronted with a war heritage from Churchill, including responsibility for approximately 200,000 Poles who fought with British forces in World War II. An estimated forty to sixty percent of this group was willing to return to Poland, if material demands -like a small allowance and transport- were to be met. The others were placed in a *Polish Resettlement Corps* (PRC) that would prepare war veterans for return into the British society. However, the population -and the unions- in peace time Britain were less positive on harboring foreign laborers who were doing jobs that British men could also do. Therefore, the demobilized Poles found work in the mining and agricultural areas of the country, or other least wanted jobs. The British government formalized the PRC by passing a law, the Polish Resettlement Act (1947), which was in effect the first post-war mass migration act in the United Kingdom.

In post-war Netherlands the situation was different. A relatively small amount of Poles chose to stay in the low countries. It is estimated that 500-1,000 Poles, mostly veterans of the 1st Polish Armored Brigade, settled in communities they liberated (Breda and predominantly in the areas: South-East Drenthe, Twente and East-Groningen). In contrast to the British, the total amount of new Polish migrants shrunk in the Netherlands. Before the war, a community of 5,900 Polish migrants existed, whereas in 1947 it was reduced to 5,100 persons. The reason for the decrease had to do with the general public trend in post-war Netherlands. The Dutch themselves were also migrating to Australia, New-Zealand, Canada and the United States; the Dutch Poles probably followed the same trend.

Although living in the United Kingdom, General Stanisław Maczek had a strong connection to the Netherlands. Besides being a regional hero to the areas he liberated in World War II, he was awarded honorary citizenship from the city of Breda. Recently acquired archive documents show that the Polish general -secretly- received a yearly allowance from the Dutch government, for the rest of his life. He got his allowance, because Mayor Claudius Prinsen of Breda was worried in 1950, after receiving information that Maczek was in a 'difficult financial situation'. The Polish general was doing unskilled labor to make ends meet. He also had to take care of a chronically ill daughter who needed costly treatment. The mayor of Breda informed the Dutch national government that a war hero was

in financial need. He made an appeal to the government to help the man that liberated the Netherlands. The government decided quickly and awarded Maczek an indexed general's pension, which was paid for by the Ministry of Foreign affairs from a secret budget. The Dutch government did not want this to be made public, due to its sensitive nature. In the Cold War period, announcing that the Dutch were paying a non-communist Polish ex-general, would certainly strain diplomatic relations with the communist Polish government and the Soviet Union. Not to mention, it would confront the British government with a not so proud moment in their history. Uninformed about his improved financial situation, the Dutch public responded at once in 1965 when news came that his chronically ill daughter needed costly medical treatment in Spain. Committedly, the Dutch population raised a substantial amount of money in a national radio broadcast for the Maczek family, helping out the general that liberated them.

In 1972 an appeal was made by the *Poolse Katholieke Vereniging in Nederland* to the Dutch Parliament. This organization became the voice for the remaining Polish veterans in the Netherlands and asked for compensation of pension lost due to the aftermath of the war. The Dutch Ministry of Defence did not meet this request, based upon the *Algemene Militaire Pensioenwet* (1966), which stipulates that non-Dutch persons needed to have been associated with the Dutch Armed Forces during the war period, in order to be entitled to a wartime pension.

Chapter 8. The process of Polish rehabilitation in 2006

Shortly after the war, Queen Wilhelmina wanted to award the Polish Parachute Brigade for their actions during *Operation Market Garden* and wrote the government a request. However, the Minister of Foreign Affairs, Eelco van Kleffens, opposed the idea. He thought an award for the Poles would upset the relations with the 'Big Three' and harm national interests. In 1948, Wilhelmina stepped down in favor of her daughter, Queen Juliana. The change of power within the royal family and the post-war rebuilding priority of the Dutch government, made the regal request redundant. As a consequence, the collective memory of rewarding the Polish at Arnhem for their performances faded. Around 1961 the Poles at Arnhem became more renowned. Firstly, because Sosabowski wrote his memoirs and these were translated into Dutch. Secondly, Cora Baltussen and the committee '*Driel-Polen*' organized a ceremony for the Polish veterans. The committee sent a petition to the Royal House, asking what happened to the initial request to award the Polish troops with medals. The request was forwarded to the Ministry of Defense, which considered the ceremony a 'non-military, but political event'. After the death of Sosabowski in 1967, the discussion became less relevant again.

In 1999, journalist Geertjan Lassche became interested in the Polish contribution to Arnhem. At the military war grave in Oosterbeek he found a couple of headstones hidden in the corner of

the cemetery. He spoke to Cora Baltussen and she informed him that the Poles at Arnhem were never awarded for their contribution. Lassche remembered the injustice that was done and, the research journalist, made a documentary on the topic in 2004. Besides doing research in Wilhelmina's archive, he also spoke to Prince Bernhard about the outcome of his research and the fact that the Poles never received any homage for their actions at Arnhem. The 93-year-old prince was clearly emotional on television and described the Poles as "the best soldiers available" and declared it was an "outrage" that they had not yet received any merits for their contribution. Furthermore, the prince said, "In general, a typical trait for English commanding officers is that they highly dislike people who prove them wrong," referring to Field-Marshal Montgomery. Finally, he said in a conclusive manner, "Montgomery personally, prevented Sosabowski and his men from receiving any medals."

The documentary brought media attention for the Poles at Arnhem and was also picked up by two MPs, Frans Timmermans (PvdA) and Hans van Baalen (VVD). Both politicians asked if the – former- Minister of Defense, Henk Kamp, could still pay homage to the Poles at Arnhem. Prince Bernhard also sent letters to a television network, in which he said that he will stay true to his words and hoped that the matter will be solved shortly. The last letter was sent one week prior to his death, indicating that the Prince was preoccupied with the matter until the end. Needless to say, but the arrival of Polish president Aleksander Kwasniewski and his wife for an official state visit, also resulted in renewed attention for the Poles at Arnhem. Minister Kamp, although initially reluctant gave in and asked the 'Kapittel der Militaire Willemsorde' to investigate whether the Poles could be awarded the highest decoration. After a year of research, the *Kapittel* came to the conclusion that the Polish Parachute Brigade as a collective entity would be bestowed with the highest award. The commanding officer, Sosabowski, is to receive the 'Bronzen Leeuw' (Bronze Lion), due to the short amount of time he spent in the Netherlands. On 9 December 2005, the Dutch government made the public announcement that they would pay homage to the Poles at Arnhem.

Approximately three months after the government's announcement, the Ministry of Defense was tasked with the organization of the ceremony. It was decided that the event would take place on 31 May 2006 in The Hague and the *6th Polish Air Assault Brigade* would receive the *Militaire Willemsorde der 4e klasse*. Queen Beatrix was to tie the prestigious medal to the standard of the incumbents of the 1st Independent Polish Parachute Brigade. At the ceremony, 64 veterans and 22 widows were present. This figure corresponds with about fifty percent of the 120 veterans and 40 widows that were still alive in 2006. Although most of the veterans wanted to come, a large portion suffered from health issues, which prevented them from flying. The ones that were present gave the Dutch and the younger generation Poles a taste of the old Polish way to remember their friends. Normally, Dutch remembrances are sober, quiet and 'concise'. The Polish veterans, in contrast were cheerful, loudly giv-

ing -positive- replies to speakers and 'human oriented'. After the ceremony, the organization received almost from every participant cards and letters of gratitude. Also the Polish government was content with the Dutch decorations that were awarded in honor to their countrymen. In return, Poland showed their gratitude to the politicians, Hans van Baalen and Frans Timmermans. Finally, Geertjan Lassche, the research journalist who was the driving force behind paying homage to the -almost- forgotten Poles of Arnhem. On 10th May 2012, it was decided by the Polish government that September would become Sosabowski remembrance month. Henceforth, the qualities of the general and his troops was to be honoured for years to come. Thus, creating a discrepancy between the Dutch government, who wanted to mark the 65th anniversary in 2009 as a closure, and the Polish government that felt the need to keep on remembering on a yearly basis.

Overall Conclusion

The overall conclusion about the ethical characteristics of Polish military operations in Western Europe, and the Netherlands can be summarized in three features, *initiative*, *courage* and *sense of justice*.

The first feature, *initiative*, was a consequence of mutual trust that generally existed amongst military personnel. The military hierarchy was, although existing, of a different order than in the Anglo-Saxon culture. The continental Europeans operated on a more horizontal level, which resulted in an ability to respond quickly to a changing environment. The Polish commanders, like their German adversary, possessed a great deal of freedom to act independently. As a consequence, both groups were more capricious in their *modus operandi* than the Anglo-Saxon armies, which followed more detailed planning. The freedom to act for subordinate commanders led to the crossing of the *Dives* river in Normandy, the entry of Breda and the crossing of the Rhine. However, the same characteristic *initiative* also comes with a side that can be perceived as negative. A prerequisite for initiative is freedom of speech, 'a common agreement to disagree'. However, in some organizational cultures, it is not desirable to express any criticism. This explains why Sosabowski was on a 'ramming course' with the British military generals, whereas Maczek was praised and awarded by the same group. The latter did not directly take part in their organizational structure and was given substantial freedom on his part of the battlefield. In contrast to Sosabowski, Maczek was fighting under the command of -the more lenient- Canadians, who identified that the Poles were more 'horizontal' than they were, but tended to be less judgmental about this cultural difference.

The second feature of the Polish was *determination*. Sosabowski and Maczek showed this trait when they: maintained the parachute training requirements, kept the Germans at bay in Oosterbeek and Driel and held their position at Maczuga. In general, the Germans had more trouble eliminating any

Polish threat than those of the Anglo-Saxons, because they resembled their own way of conducting warfare, strong 'group cohesion' and 'determination'. Subsequently, Sosabowski created unity through his high level of training; any lowering of the standard would result in lack of group cohesion and steadfastness. Furthermore, the Germans had trouble eliminating the Polish threat, due to these two factors. The Polish soldiers in Western Europe did not have a monopoly on firmness against superior German forces in World War II. American and British units also displayed these qualities during the Normandy and Ardennes campaigns. However, it can be argued that the Polish forces at Maczuga and Driel have shown, at least, the same fortitude as their Anglo-Saxon counterparts. The only difference is the lack of media exposure in mostly Anglo-Saxon films and books.

The final characteristic was *ethical consciousness*. In general, Polish liberators showed a correct attitude, despite the humiliation suffered by the Poles at the hands of the Germans in 1939. Although they fought aggressively, the Polish liberators in the West did not resort to grave inhumane behavior against German soldiers during (or the civilian population after) the war. Also, Maczek and Sosabowski often referred to ethical issues that motivated their actions. The commander of the 1st Polish Armored Division did not want to bomb Breda and create bloodshed among the local population or destroy historic monuments. His soldiers were willing to accept more danger, which was unusual when compared with the Anglo-Saxons' *modus operandi*. The British would rather neutralize the German threat with fire support to get rid of it than unnecessarily expose their soldiers. In addition, at Valburg Sosabowski criticized the British generals for expressing a lack of concern about the lives of their fellow British soldiers at Oosterbeek. The Polish general disliked the lack of will and defeatist behavior of the British. Subsequently, Sosabowski could not understand why his Anglo-Saxon counterparts were not resorting to situational action, but instead needed a -new plan-, before they could help their own countrymen at Oosterbeek.

The title of this research indicates that the Poles fought fearlessly and without rancor. The implication being that although their quest for an independent Poland failed and they were forced to accept the new balance of power during the Second World War. The Polish forces did not publically display resentment regarding their country's inevitable fate. Despite the wartime shifts in power, the Polish military kept its head high and remained steadfast in their beliefs.

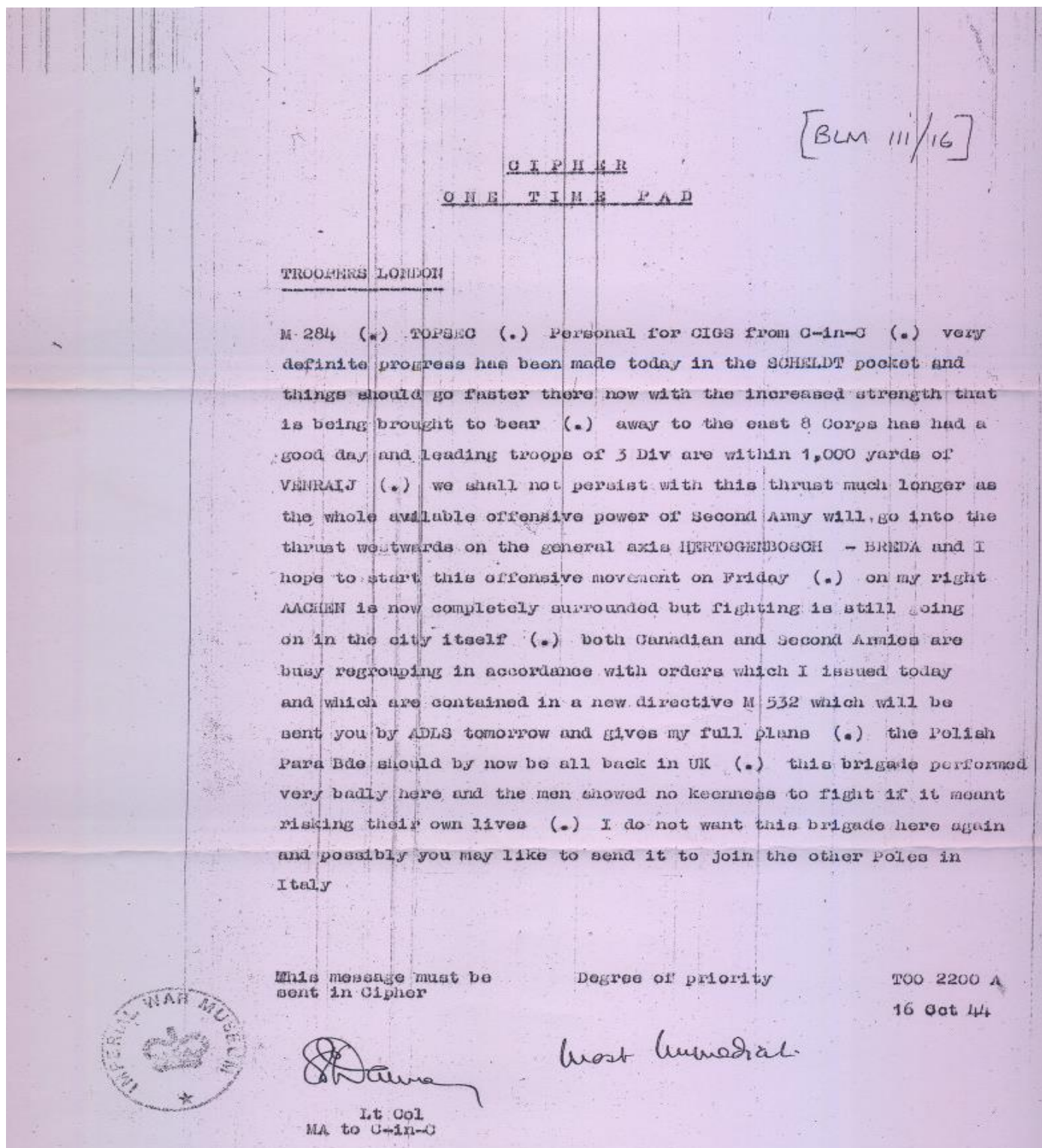
Epilogue

Now that the Cold War is over and Sosabowski and Polish veterans were honored on 31 May 2006, it would adorn the Dutch government to take one last step. The granting of a posthumous retirement provision to General Stanisław Sosabowski, based on the period 1950-1967. It is only reasonable to assume that the 'equality principle' applies to this case. Both generals, Maczek and Sosabowski fought for the liberation of the Netherlands and only one was rewarded by the Dutch government. Through a

posthumous compensation, the Dutch government could send a clear signal to the Polish community that both generals were equally important. Finally, it also could show the modern democratic Polish government that the Dutch are still willing to remember a common history.

Bijlagen

Bijlage I

[Bron: Imperial War museum, Londen]

Het telegram van veldmaarschalk Bernard Montgomery aan Sir Alan Brooke (16 oktober 1944) met de boodschap dat 'de Polen zeer slecht hebben gevochten'.

Bijlage II (1)

10 & 11 GEO. 6.

*Polish Resettlement
Act, 1947.*

CH. 19.

CHAPTER 19.

An Act to provide for the application of the Royal Warrant as to pensions, etc., for the military forces to certain Polish forces, to enable the Assistance Board to meet the needs of, and to provide accommodation in camps or other establishments for, certain Poles and others associated with Polish forces, to provide for their requirements as respects health and educational services, to provide for making arrangements and meeting expenses in connection with their emigration, to modify as respects the Polish resettlement forces and past members of certain Polish forces provisions relating to the service of aliens in the forces of the Crown, to provide for the discipline and internal administration of certain Polish forces and to affirm the operation up to the passing of this Act of provision previously made therefor, and for purposes connected therewith and consequentia thereon. [27th March 1947.]

BE it enacted by the King's most Excellent Majesty, by and with the advice and consent of the Lords Spiritual and Temporal, and Commons, in this present Parliament assembled, and by the authority of the same, as follows :—

- 1.—(1) The Minister of Pensions may, with the consent of the Treasury, make a scheme for applying, in relation to the disablement or death, in consequence of service under British command, of members of—
- (a) the Polish naval detachment mentioned in the agreement made between His Majesty's Government in the United Kingdom and the Government of Poland on the eighteenth day of November, nineteen hundred and thirty-nine,
- Power to apply Royal Warrant as to pensions etc. to certain Polish forces.

A 2

I

[Bron: Houses of Parliament, Parliamentary Archives, *Polish Resettlement Act, 1947*

in: Controller's library bundle 9A 1946-1947 (Londen, 27 maart 1947)

De wetgeving (*Polish Resettlement Act*) uit 1947 die voorzag in de Poolse demobilisatie en opname van veteranen in Groot-Brittannië.

Bijlage II (2)

CH. 19.

*Polish Resettlement
Act, 1947.*

10 & 11 GEO. 6.

(b) the Polish armed forces organised and employed under British command in pursuance of the agreement made as aforesaid on the fifth day of August, nineteen hundred and forty,

(c) the Polish resettlement forces,

provisions of His Majesty's Royal Warrant of the twelfth day of April, nineteen hundred and forty-six, concerning retired pay, pensions and other grants for members of the military forces and of the nursing and auxiliary services thereof disabled, and for the widows, children, parents and other dependants of such members deceased, in consequence of service during the 1939 world war :

Provided that payments under a scheme made under this section shall be limited to such as fall due for payment before the expiration of five years from the passing of this Act, or such extended period, if any, as the Minister of Pensions, with the consent of the Treasury, may from time to time by order specify (but without prejudice to any provision which may be made by the scheme for the drawing thereafter of any such payments not drawn during that period, or the completion thereafter of pending proceedings on a claim which will, if successful, confer a title to payments which would have fallen due during that period had the claim been then accepted), and any such order may provide that the extension shall apply only to cases of any class or classes therein specified.

(2) The scheme may also include provision, as regards cases in which periodical payments in respect of the disablement or death of members of Polish forces not falling within paragraph (a), (b) or (c) of the preceding subsection are being made out of moneys provided by Parliament at the date of the coming into operation of that provision, for the continuance of any of those payments during a period not longer than one year from that date.

(3) Provisions of the said Royal Warrant applied by the scheme may be applied with modifications, or subject to conditions, limitations or exceptions, and the scheme shall contain provision for securing that no payment shall be made thereunder to or in respect of any person as to whom the Minister of Pensions is satisfied that he is resident in Poland.

(4) The scheme, or any substituted scheme made under this subsection, may be amended by an order made by the Minister of Pensions with the consent of the Treasury, and, if it appears to him to be expedient, having regard to amendments made or to be made in any such scheme, that a new scheme should be substituted therefor, he may, with the consent of the Treasury, make a substituted scheme and thereby revoke the former scheme.

Bijlage II (3)

10 & 11 GEO. 6.

*Polish Resettlement
Act, 1947.*

CH. 19.

(5) The scheme, or any substituted scheme or order made under the last preceding subsection, may provide that it shall come into operation, or shall be deemed to have come into operation, on such date as may be specified therein, whether before or after the passing of this Act, and different dates may be specified as respects different purposes or different provisions of the scheme or order.

(6) A scheme or order made under this section shall, for the purpose of section three of the Rules Publication Act, 1893 ^{56 & 57 Vict.} (which relates to the printing of statutory rules), be deemed to be statutory rules within the meaning of that Act.

(7) Payments under a scheme made under this section shall be made out of moneys provided by Parliament.

2.—(1) An allowance may be granted by the Assistance Allowances Board (in this and the next succeeding section referred to as "the Board") to a person in the United Kingdom of any of the categories specified in subsection (2) of this section, being a person who has attained the age of sixteen years, if he proves in accordance with rules made under the Unemployment Assistance Act, 1934,— ^{from the Assistance Board} ^{24 & 25 Geo. 5. c. 29.}

- (a) that he is in need of an allowance ;
 - (b) that he has no work, or only such part-time or intermittent work as not to enable him to earn sufficient for his needs ; and
 - (c) that he is, if required by the Board so to be, registered for employment in the prescribed manner ;
- and if he has made application for an allowance in the prescribed manner.

(2) The said categories are—

- (a) Poles whose registration under the Aliens Order, 1920, took place on or after the first day of September, nineteen hundred and thirty-nine, and who have been permitted to enter, or to remain in, the United Kingdom in view of circumstances attributable to war, as to which, in case of doubt, a certificate of the Secretary of State shall be conclusive ;
- (b) former members of any of the forces mentioned in subsection (1) of section one of this Act (including the naval detachment therein mentioned), and members of any of those forces relegated from service therewith ;
- (c) wives of men of categories (a) and (b), and any woman who, having been the wife of a man of either of those categories, has ceased so to be, and has not re-married ;
- (d) persons who have been permitted to enter the United Kingdom on or after the first day of September, nineteen hundred and thirty-nine, as being followers of a body of

Bijlage II (4)

CH. 19.

*Polish Resettlement
Act, 1947.*

10 & 11 GEO. 6.

Polish forces entering the United Kingdom and dependent thereon or on members thereof, as to which, in case of doubt, a certificate of the Secretary of State shall be conclusive.

(3) This section shall be construed with, and treated for all purposes as forming part of, the Unemployment Assistance Act, 1934, and the enactments therein contained shall apply accordingly, subject to the modifications set out in Part I of the Schedule to this Act, and the provisions of any rules or regulations for the time being in force under that Act shall apply accordingly.

(4) There shall be defrayed out of moneys provided by Parliament any increase attributable to the passing of this section in the sums payable out of such moneys under section forty-seven of the Unemployment Assistance Act, 1934, or section six of the Determination of Needs Act, 1941 and any sums received by the Board under the Unemployment Assistance Act, 1934, as applied for the purposes of this section shall be paid into the Exchequer.

4 & 5 Geo. 6.
c. 11.

Provision by
the
Assistance
Board of
accommoda-
tion in
camps.

3.—(1) The Board may provide accommodation in camps, hostels or other establishments for persons in Great Britain being of any of the categories specified in subsection (2) of the last preceding section, or dependants of persons of any of those categories or of members of any of the Polish resettlement forces serving therewith, or persons formerly dependent on a person who was of any of those categories, or was such a member of any of those forces, at that former time.

(2) The Board may make provision for meeting the needs (other than medical needs as defined in the Unemployment Assistance Act, 1934, or needs as to education), and for promoting the welfare, of persons for whom accommodation is provided under this section, and may make such provision in such manner as appears to them most convenient, whether by themselves providing goods or services, by making payments to others for the provision thereof, by making payments to persons for whom accommodation is provided, or partly in one of those ways and partly in another.

(3) The Board may make arrangements with any government department or other authority or person for the provision of benefits under this section, on behalf and at the expense of the Board, by that authority or person.

(4) The Board may make rules for the well-ordering of camps, hostels or other establishments in which accommodation is provided under this section, and any person who contravenes or fails to comply with a rule so made shall be liable on summary conviction to a fine not exceeding twenty-five pounds or to imprisonment for a term not exceeding three months, or to both such fine and such imprisonment.

Bijlage II (5)

(5) The provision of benefits under this section for any person shall be at the discretion of the Board, and, without prejudice to the generality of this subsection, the Board may render the provision of any benefits thereunder for a person conditional on his being registered for employment in the manner prescribed by rules made under the Unemployment Assistance Act, 1934, if required by the Board so to be, and may render the provision for a person of accommodation, or of accommodation in any particular camp or other establishment, conditional on his observing rules made under the last preceding subsection.

(6) The Board may from time to time fix for benefits provided under this section such scales of charges applicable in different circumstances as may appear to the Board, with the approval of the Treasury, to be appropriate, and may from time to time require payments for such benefits to be made in accordance with the provisions of Part II of the Schedule to this Act.

(7) Section forty-eight of the Unemployment Assistance Act, 1934 (which provides for the prosecution of persons obtaining allowances fraudulently and for the recovery of sums procured by non-disclosure or misrepresentation by way of allowance in excess of allowance that would otherwise have been made) shall apply as respects benefits under this section with the substitution, for references in the said section forty-eight to such allowances and to the amount of any such excess of allowance, of references to such benefits and to the amount or value of any excess of benefit over what would have been provided but for the non-disclosure or misrepresentation.

(8) The Board shall have, in relation to a person for whom they have power to provide accommodation under this section the like right to complain to a petty sessional court as is conferred by section nineteen of the Poor Law Act, 1930, on a council therein mentioned in relation to a married woman requiring relief and a person whose relief would be chargeable to the council, and the powers of the court under that section shall be exercisable on such complaint. ^{20 & 21 Geo. 5. c. 17.}

(9) The provisions of subsection (3) of section forty-eight of the Unemployment Assistance Act, 1934, as to proceedings on behalf of the Board shall apply to any such proceedings under this section or under Part II of the Schedule to this Act.

(10) In proceedings under subsection (4) of this section prima facie evidence of rules therein mentioned may be given by production of a document certified by an officer of the Board to be a true copy thereof and a document purporting to be so certified shall be deemed to be such a document unless the contrary is proved.

(11) There shall be defrayed out of moneys provided by Parliament any increase attributable to the passing of this

Bijlage II (6)

CH. 19.

Polish Resettlement Act, 1947.

10 & 11 GEO. 6.

section in the sums payable out of such moneys under section forty-seven of the Unemployment Assistance Act, 1934, or section six of the Determination of Needs Act, 1941, and any sums received by the Board under this section or under section forty-eight of the Unemployment Assistance Act, 1934, as applied by this section, shall be paid into the Exchequer.

Provision
by the
Minister
of Health
of health
services.

9 & 10 Geo. 6.
c. 81.

4.—(1) The Minister of Health may provide such services and do such things as appear to him to be requisite for meeting the medical needs as defined in the Unemployment Assistance Act, 1934, or other needs as to mental or bodily health, of persons of any description for whom the Assistance Board have power to provide accommodation under section three of this Act, including any such services and things as are specified in the National Health Service Act, 1946, as services or things which, on or after the appointed day for the purposes of that Act, the Minister of Health, local health authorities, executive councils or other persons is or are authorised or required to provide or do, or may be authorised or required to provide or do, by or under that Act, and any services and things the provision or doing of which is within the duties of local health authorities under the Lunacy and Mental Treatment Acts, 1890 to 1930, or the Mental Deficiency Acts, 1913 to 1938.

(2) The Minister of Health may make arrangements with any other government department or other authority or person for the provision of services or the doing of things under this section, on his behalf and at his expense, by that authority or person.

(3) The expenses of the Minister of Health under this section shall be defrayed out of moneys provided by Parliament.

Temporary
registration
of medical
practitioners
and of
pharmacists.

21 & 22 Vict.
c. 90.

5.—(1) The General Medical Council may give a direction for the registration in the medical register, as a foreign practitioner, of a person to whom this subsection applies who satisfies the Council that he holds a diploma or diplomas recognised for the time being by them as affording a sufficient guarantee of his possessing knowledge and skill requisite for the efficient practice of medicine, surgery and midwifery, and, on the direction being given, he shall be registered accordingly, and the provisions of the Medical Act, 1858, relating to persons registered under that Act and to the medical register and offences in respect thereof shall, so far as may be, apply in relation to him in the same way as they apply in the case of persons registered thereunder and of the register as kept thereunder.

15 & 16 Vict.
c. 56.

31 & 32 Vict.
c. 121.

(2) The power of the Council of the Pharmaceutical Society of Great Britain to make byelaws under section two of the Pharmacy Act, 1852, shall include power to make byelaws providing for the registration as a pharmaceutical chemist or as a chemist and druggist under the Pharmacy Act, 1852, and the Pharmacy Act, 1868 (subject to such conditions, and to payment

Bijlage II (7)

of such fee, as may be prescribed by byelaws made by virtue of this subsection) of a person to whom this subsection applies who—

- (a) satisfies the persons for the time being appointed to conduct examinations under the Pharmacy Act, 1852, as to his knowledge of the law relating to, and his skill in dispensing, drugs, medicines and poisons ; and
- (b) either is by law entitled to carry on business as a pharmacist in a foreign country, or, though not so entitled, holds or has held a diploma as a pharmacist granted in a foreign country or has passed the examinations necessary for obtaining such a diploma ;

and the names of any persons registered by virtue of this subsection shall be entered in a separate part of the register of pharmaceutical chemists, or of the register of chemists and druggists, as the case may be.

(3) Subsections (1) and (2) of this section shall apply to a person being either—

- (a) a member of any of the Polish resettlement forces, or
- (b) a person of any of the categories specified in subsection (2) of section two of this Act who is registered under the Aliens Order, 1920, and whose registration thereunder took place on or after the twenty-fourth day of February, nineteen hundred and forty-six,

if he satisfies the following conditions, that is to say—

- (i) as regards the application of the said subsection (1), that he is employed, or has been selected for employment, in a medical capacity for the care solely or mainly of persons being members of any of the Polish resettlement forces or persons of any description for whom the Assistance Board have power to provide accommodation under section three of this Act, or, in the case of a person as to whom the Minister of Health or the Secretary of State is satisfied that he is not required for employment as aforesaid, that he is employed, or has been selected for employment, in a medical capacity approved by the Minister of Health or the Secretary of State for the purposes of this subsection, and that he satisfies the General Medical Council as to his being of good character ; or
- (ii) as respects the application of the said subsection (2), the like conditions as are specified in the preceding paragraph, with the substitution for the references therein to a medical capacity, to the care of such persons as are therein mentioned and to the General Medical Council, of references respectively to the capacity of a pharmacist, to the provision or dispensing of drugs, medicines and poisons for such persons and to the Council of the Pharmaceutical Society of Great Britain.

Bijlage II (8)

CH. 19.

Polish Resettlement Act, 1947.

10 & 11 GEO. 6.

(4) This section shall continue in force until the thirty-first day of December, nineteen hundred and forty-seven, and shall then expire, and—

52 & 53 Vict.
c. 63.

- (a) without prejudice to the provisions of the Medical Acts, or of the Pharmacy and Poisons Acts, 1852 to 1941, relating to the removal and erasure of names from the registers mentioned in this section, a person registered by virtue of this section shall cease to be registered on its expiry ; and
- (b) subsection (2) of section thirty-eight of the Interpretation Act, 1889, shall apply upon the expiry of this section in like manner as if it were then repealed by an Act of Parliament.

Provision by
the Minister of
Education
of educational
services.

6.—(1) The Minister of Education may, for meeting the educational needs of persons being of any description for whom the Assistance Board have power to provide accommodation under section three of this Act or members of any of the Polish resettlement forces, provide any such services and do any such things as a local education authority or the Minister of Education are or is authorised or required to provide or do, or may be authorised or required to provide or do, by or under the Education Acts, 1944 and 1946.

(2) The Minister of Education may make arrangements with any other government department or other authority or person for the provision of services or the doing of things under this section, on his behalf and at his expense, by that authority or person.

(3) The expenses of the Minister of Education under this section shall be defrayed out of moneys provided by Parliament.

Arrangements
by the Minister
of Labour and
National
Service for
emigration.

7.—(1) The Minister of Labour and National Service may, in accordance with a scheme made by him with the approval of the Treasury, make arrangements, in connection with the emigration of persons of any description for whom the Assistance Board have power to provide accommodation under section three of this Act, for facilitating the removal of such persons and their belongings to their destinations and making payments in or towards defraying the expenses of providing facilities therefor :

Provided that arrangements made under this subsection shall not extend to members of any of the Polish resettlement forces relegated from service therewith, to former members of any of those forces emigrating immediately on their discharge therefrom, or to dependants of any such members or former members.

(2) A scheme under this section may be varied by a subsequent scheme made thereunder or may be revoked by order of the Minister of Labour and National Service.

Bijlage II (9)

(3) The expenses of the Minister of Labour and National Service under this section shall be defrayed out of moneys provided by Parliament.

8.—(1) The limit imposed by section ninety-five of the Army Act and of the Air Force Act on the number of aliens who may serve together at any one time in any corps or unit shall not apply to any of the Polish resettlement forces, and, for the purposes of the application of that limit to any other corps or unit of the Army or of the Royal Air Force at any time during the period of five years from the passing of this Act or such extended period, if any, as the Secretary of State may from time to time by order specify, aliens serving therein being former members of any of the Polish resettlement forces shall be disregarded.

Provisions as to service in the forces.

(2) A commission to serve as an officer may be held by an alien who is for the time being a member of any of the Polish resettlement forces, and may be held at any time within the period mentioned in the preceding subsection or any extension thereof provided for under that subsection by an alien being a former member of any of the Polish resettlement forces who for the time being is a member of any other corps or unit of the Army or of the Royal Air Force or is in His Majesty's Navy.

9.—(1) The Polish forces mentioned in paragraphs (a) and (b) of subsection (1) of section one of this Act shall be under the command of a person of British nationality appointed by the Secretary of State, being a person holding or having held a rank not below that of Major-General in the Army or a corresponding rank in another of the Armed Forces of the Crown, who shall be called the Administrator of Polish forces under British command and is in this section referred to as "the Administrator".

Provisions as to discipline and internal administration of certain Polish forces.

(2) Members of the said forces shall be under obligation to observe, in matters concerning their discipline and internal administration, the rules in force as to those matters under the law of Poland on the first day of January, nineteen hundred and forty-five, and a member of any of the said forces who contravenes or fails to observe any of the said rules in relation to which a punishment is thereby prescribed shall be guilty of an offence against this section and shall, on conviction thereof in accordance with the provisions of this section, be liable, subject to the provisions of this section, to the punishment prescribed by those rules:

Provided that no person shall be liable by virtue of this section to the punishment of death.

(3) Jurisdiction to try members of the said forces alleged to be guilty of such contravention or failure as aforesaid, and to award sentence on conviction thereof, shall be vested in the Administrator and shall be exercisable by him in accordance

Bijlage II (10)

CH. 19.

*Polish Resettlement
Act, 1947.*

10 & 11 GEO. 6.

with such procedure and in such manner as he may determine, and he shall have power for the purposes of his jurisdiction under this subsection to administer oaths.

(4) The Administrator may exercise in relation to members of the said forces all such powers as are conferred by the said rules on naval, military and air force courts and authorities.

(5) The Administrator may delegate, generally or in particular cases, to such person or persons as he may think fit, being an officer or officers serving or having served in the said forces or in any of the Armed Forces of the Crown, power to do things that are within his jurisdiction or power under the two last preceding subsections, and any such delegation may limit the exercise of a jurisdiction or power so delegated as respects the measure of punishment that may be awarded thereunder or in any other respect, or make it subject to confirmation or review by another such person or persons or by himself or to any other conditions, and may include power to sub-delegate :

Provided that no person shall be imprisoned, or shall be held in detention for any period longer than three months, pursuant to any sentence of imprisonment or detention awarded in exercise of any jurisdiction or power delegated as aforesaid unless the sentence is confirmed by the Administrator.

23 & 24 Geo. 5.
c. 6.

(6) His Majesty may by Order in Council provide for the application to the said forces, subject to such adaptations, modifications and exceptions as may be provided by the Order, of subsections (2) to (5) of section one, section two and subsections (2) and (4) of section three of the Visiting Forces (British Commonwealth) Act, 1933, and any Order made under this subsection may be varied or revoked by a subsequent Order in Council.

(7) In the case of any act or omission constituting an offence against this section which also constitutes an offence apart from this section, nothing in the preceding provisions of this section or done thereunder shall affect any jurisdiction to try a member of the said forces for the offence apart from this section in respect of such an act or omission, and when a member of the said forces has been convicted or acquitted on such trial there shall be no jurisdiction to try him under this section in respect of the same act or omission.

3 & 4 Geo. 6.
c. 51.

(8) As respects any period between the first day of January, nineteen hundred and forty-five and the passing of this Act, the powers conferred by subsection (1) of section one of the Allied Forces Act, 1940, shall be deemed to have been exercisable in relation to the said forces by reference to the law of Poland in force on that day and as if the said forces had not ceased to be recognised by the Government of Poland, and any Order in Council made under or by virtue of that Act shall be deemed to have had effect accordingly.

10

Bijlage II (11)

10 & 11 GEO. 6.

*Polish Resettlement
Act, 1947.*

CH. 19.

10.—(1) In this Act, unless the context otherwise requires, the following expressions have the meanings hereby assigned to them respectively, that is to say,—

“ Pole ” means a person registered under the Aliens Order, 1920, as being a Pole ;

“ Polish resettlement forces ” means the Polish Re-Settlement Corps, the Polish Re-Settlement Corps (Royal Air Force), the Polish Re-Settlement Section of the Auxiliary Territorial Service, and the Polish Re-Settlement Section of the Women’s Auxiliary Air Force ;

“ the General Medical Council ” means the Council established under section three of the Medical Act, 1858.

(2) References in this Act to any other enactment shall, unless the context requires, be construed as references to that enactment as amended by or under any other enactment, and references in this Act to the Royal Warrant mentioned in section one thereof and to the Aliens Order, 1920, shall be construed respectively as references to that Warrant or Order as for the time being in force and to any Royal Warrant or Order substituted therefor.

11.—(1) The provisions of this section shall have effect for the purpose of the application of this Act to Scotland. Application to
Scotland.

(2) Subsections (8) and (9) of section three shall not apply.

(3) Section four shall have effect as if there were substituted—

(a) for any reference to the Minister of Health a reference to the Secretary of State ; and

(b) in subsection (1) for the reference to the National Health Service Act, 1946, a reference to any corresponding Act applying to Scotland ; for the reference to the Lunacy and Mental Treatment Acts, 1890 to 1930, and the Mental Deficiency Acts, 1913 to 1938, a reference to the Lunacy (Scotland) Acts, 1857 to 1919, and the Mental Deficiency (Scotland) Acts, 1913 and 1940 ; and for the reference to “ local health authorities ” a reference to “ local authorities ”.

(4) Section six shall have effect as if there were substituted—

(a) for any reference to the Minister of Education a reference to the Secretary of State ;

(b) for any reference to “ a local education authority ” a reference to “ an education authority ” ; and

(c) for any reference to the Education Acts, 1944 and 1946, a reference to the Education (Scotland) Act, 1946.

9 & 10 Geo. 6
c. 72.

11

Bijlage II (12)

CH. 19.

*Polish Resettlement
Act, 1947.*

10 & 11 GEO. 6.

(5) In the application of the Schedule to Scotland—

(a) paragraph 3 shall have effect as if the Poor Law Act, 1930, extended to Scotland ;

(b) paragraph 5 shall have effect as if the word “ summarily ” were omitted, and the reference to a time limit of one year for the institution of proceedings for recovery shall not apply.

Application to
Northern
Ireland.

12.—(1) The provisions of this section shall have effect for the purpose of the application of this Act to Northern Ireland.

(2) Section two and the Schedule shall apply as if the Unemployment Assistance Act, 1934, extended to Northern Ireland :

Provided that, in the application of that Act by virtue of this subsection, there shall be substituted, for references in that Act to the appeal tribunal constituted thereunder, to the chairman thereof and to rules relating thereto, references to the appeal tribunal constituted under the Unemployment Assistance Act (Northern Ireland) 1934, to the chairman thereof and to rules relating thereto, respectively.

(3) References in sections four to seven of this Act to persons of any description for whom the Assistance Board have power to provide accommodation under section three thereof shall include references to persons in Northern Ireland of any description for whom the Assistance Board would have power so to provide if those persons were in Great Britain.

Short title.

13. This Act may be cited as the Polish Resettlement Act, 1947.

Bijlage II (13)

10 & 11 GEO. 6.

*Polish Resettlement
Act, 1947.*

CH. 19.

SCHEDULE.

Sections 2 and 3.

SUBSIDIARY PROVISIONS AS TO ALLOWANCES FROM THE ASSISTANCE BOARD, AND AS TO CHARGES FOR ACCOMMODATION, ETC., PROVIDED BY THEM.

PART I.

Modifications of the Unemployment Assistance Act, 1934, in its application by virtue of section two of this Act.

1.—(1) Persons falling within subsection (1) of section two of this Act shall be included in the class of persons to whom the Unemployment Assistance Act, 1934 (in this Schedule referred to as "the Act of 1934"), applies, notwithstanding that the qualifications set out in subsection (1) of section thirty-six of that Act are not fulfilled.

(2) Any question whether a person is or is not a person to whom the Act of 1934 applies by virtue of this paragraph shall be determined in accordance with the provisions of section thirty-six of that Act, with the substitution, for references therein to the qualifications set out in subsection (1) thereof, of references to a person's falling within subsection (1) of section two of this Act, and without regard to the provisions of subsection (2) of the said section thirty-six or to the proviso to subsection (3) thereof (which relate only to the qualifications set out in subsection (1) thereof).

2. On an application for the grant of an allowance by virtue of section two of this Act, subsection (1) thereof shall apply in substitution for subsection (1) of section thirty-eight of the Act of 1934 (which specifies matters to be proved as conditions for the grant of allowances).

PART II.

Provisions as to charges for accommodation etc. provided under section three of this Act.

3. Payments for benefits provided for any person under section three of this Act may be required under subsection (6) of that section from that person, or, in the case of a married person, from his wife or her husband, or, in the case of a person who is under the age of sixteen years and has parents or a parent living (including in that expression the step-father of such a person who is deemed to be part of the step-father's family for the purposes of the Poor Law Act, 1930), from the parents or either of them.

4. The amounts of the payments which may be required shall be such amounts, not exceeding what appears to the Assistance Board (in this Part of this Schedule referred to as "the Board") to be the appropriate scale charge fixed under the said subsection (6), as may appear to the Board to be reasonable having regard to all the circumstances affecting the person on whom the requirement is made:

Provided that the appeal tribunal constituted under the Act of 1934 shall have power, on reference to them of such a requirement in the manner and within the time prescribed for appeals under subsection (5) of section thirty-nine of the Act of 1934, to determine what scale charge is appropriate and whether the amounts required to be paid are reasonable having regard to the circumstances aforesaid, and if they think fit, to vary those amounts.

5. Sums required to be paid in accordance with the preceding provisions of this Part of this Schedule shall, without prejudice to

Bijlage II (14)

CH. 19.

*Polish Resettlement
Act, 1947.*

10 & 11 GEO. 6.

1ST SCH.
—cont.

any other remedy be recoverable summarily as a civil debt, and proceedings for such recovery may, notwithstanding anything in any Act to the contrary, be brought at any time within one year from the time when the matter complained of arose.

6. In any proceedings for recovery of sums required to be paid as aforesaid a document signed by an officer of the Board stating the making and particulars of the requirement, whether there was any reference to the appeal tribunal duly made and, if there was, the determination of the tribunal, shall be evidence of the facts stated, and a document which purports to be so signed shall, unless the contrary is proved, be deemed to be so signed.

7. Any person who, in connection with the ascertainment of amounts which he may be reasonably required to pay under subsection (6) of section three of this Act, knowingly makes any false statement or false representation as to the circumstances affecting him shall be liable on summary conviction to imprisonment for a term not exceeding three months.

8. If it is found at any time that a person required to pay amounts under subsection (6) of section three of this Act, has, whether fraudulently or otherwise, procured by the non-disclosure or misrepresentation of a material fact that the amounts required to be paid should be less than they would otherwise have been, a further requirement may be made upon him under the said subsection in respect of the benefits in question, and the preceding provisions of this Part of this Schedule shall apply thereto with requisite modifications.

PRINTED BY SIR NORMAN GIBB SCORGIE, C.V.O., C.B.E.
Controller of His Majesty's Stationery Office and King's Printer of Acts
of Parliament

To be purchased directly from H.M. STATIONERY OFFICE at the following addresses:
York House, Kingsway, London, W.C.2 ; 13a Castle Street, Edinburgh, 2 ;
39-41 King Street, Manchester, 2 ; 1 St. Andrew's Crescent, Cardiff ;
Tower Lane, Bristol, 1 ; 80 Chichester Street, Belfast
OR THROUGH ANY BOOKSELLER

Price 3d. net

(71334)

Bijlage III

Afschrift

GE MEESTER BREDA.

Aan Zijne Excellentie Jhr. Mr. S. S. H. J.
Michiels van Verduynen,
Buitengewoon en gevolmachtigd Ambas-
sadeur voor Groot-Brittannië en Noord-
Ierland,

Hereford House,
117 Park Street,
LONDON.

Breda, 6 maart 1950.

Onderwerp: Inlichtingen over
gen. Maczek.

Lab. no. II/1950

Excellentie.

Bij is een brief gezonden, waarvan ik U hierbij een foto-
tocorie doe toekomen. Als deze feiten waar zijn, vind ik
ze nogal ernstig. Ik vraag mij af of Nederland en Breda wel
geheel aan hun verplichtingen zouden voldoen als ze deze zaak
zo lieten. Ik zou daarom zekerheid willen hebben over deze
omstandigheid, want wanneer ik de heer Maczek uit zijn werk-
kring haal, ben ik ook verantwoordelijk voor de gevolgen
daarvan.

U zou mij zeer verplichten wanneer U een onderzoek zou
willen instellen en mij van rapport zou willen dienen.
Hierna kan ik dan met het gemeentebestuur overleg plegen over
wat ons te doen staat.

Zoals U waarschijnlijk weet is Breda door de Polen be-
vrijd en is de heer Maczek het Groot-Officierschap in de
Orde van Oranje-Nassau verleend.

Gaarne zeg ik U bij voorbaat dank voor Uw moeite.

DE BURG MEESTER VAN BREDA,

get. C. A. Prinsen .

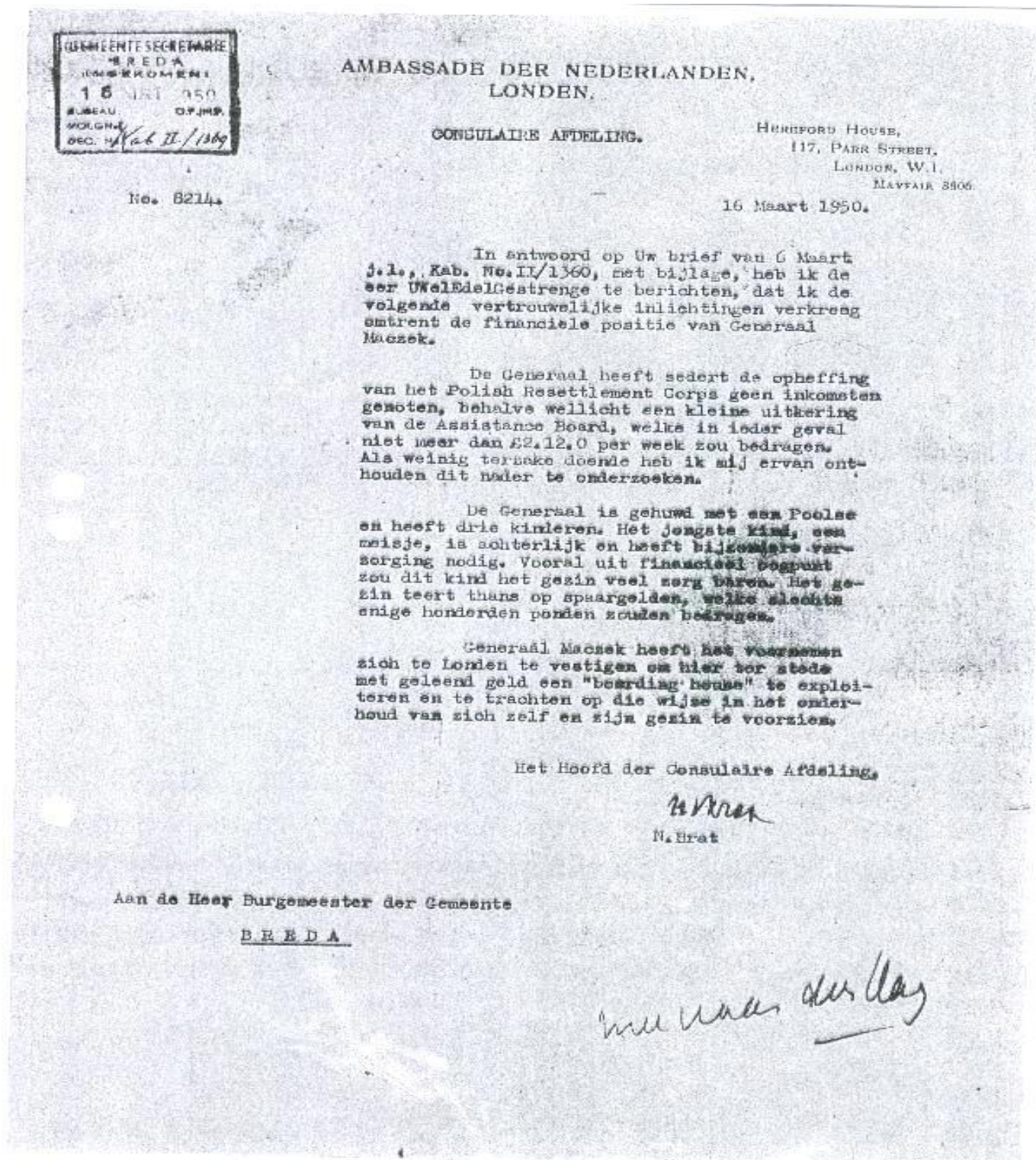
Overeenkomstig het voorafponkelijke,
DE SECRETARIS-GENERAAL VAN HET
MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN,

te S.G.

[Bron: Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1965-1974, nummer toegang 2.05.313, inven-
tarisnummer 25330]

Een brief van Claudius Prinsen, oud-burgemeester van Breda, met het verzoek aan de Nederlandse ambassadeur in Groot-Brittannië
om informatie m.b.t. Maczek's financiële positie (6 maart 1950).

Bijlage IV

[Bron: NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 65-74, 2.05.313, inv.nr. 25330]

De reactie van de Nederlandse ambassade te Londen op het verzoek van de Bredase burgemeester Claudius Prinzen naar informatie over Maczek (16 maart 1950).

Bijlage V (1)

Bijz.

GEMEENTE BREDA

BINNENL. ZAKEN
KABINET
INGEKOMEN
12 NOV 1950

Aan Zijne Excellentie de Minister van
Binnenlandse Zaken,

KABINET.

te 's-Gravenhage.

Bericht op schrijven van
ONDERWERP:

BREDA, 9 Nov 50

No. *KAB II/1878* Bijlagen:

Excellentie,

Deze week stond U de Burgemeester een zeer gewaardeerd en aangenaam onderhoud toe inzake de kwestie van het levensonderhoud van Generaal Maczek, commandant van de 1e Poolse pantserdivisie. Wij menen in Uw geest te handelen, wanneer wij deze zaak alsnog uiteenzetten.

Generaal Maczek onderscheidde zich op bijzondere wijze op zijn weg van Normandië naar Nederland, had een daadwerkelijk aandeel in de bevrijding van West-Brabant en spaarde speciaal Breda, vrij nauwkeurig ingelicht als hij werd door de Binnenlandse Strijdkrachten, welke in deze streek werkzaam waren. Hij nam daardoor bij het binnentrekken van de stad risico's welke door vreemde troepen gewoonlijk niet werden genomen. Meestal werd een stad eerst binnenge trokken na een veel schade-toebrengend bombardement en nadat de wetenschap verkregen was dat alle vijanden waren verdreven. Later had Generaal Maczek een actief aandeel in de verdediging van de stellingen langs de Maas en nog later bij de bevrijding van de Noordoostelijke provincies van ons land. De verdiensten van deze krijgsman werden door Hare Majesteit de Koningin erkend, die hem in 1946 begiftigde met het Grootofficierskruis van de Orde van Oranje Nassau. In Breda werd een Rijksmonument opgericht voor de Polen en bij de onthulling, zoals bij de periodiek terugkerende plechtigheden bij dit monument ontmoeten wij de Polen en soms ook Generaal Maczek. Daarbij is ons gebleken, dat deze Generaal in steeds moeilijker financiële omstandigheden is gekomen. Na

-zijn-

[Bron: NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 65-74, 2.05.313, inv.nr. 25330]

Een verzoekschrift van burgemeester Claudius Prinsen gericht aan de Minister van Binnenlandse Zaken om jaargeld te verlenen jaargeld aan generaal Maczek, 9 november 1950.

Bijlage V (2)

zijn ontslag uit werkelijke dienst verleende de Engelse regering hem een bonus. Hij trachtte daarvan een kosthuis (boarding-house) te beginnen in Londen, hetwelk door een nicht werd ge-exploiteerd, maar dat weinig baten schijnt of te werpen. Hijzelf was werkzaam in Edinburgh, waar hij woonde en trachtte nu eens als tramconducteur, dan weer als hulp bij een golfclub, en laatst als acquisiteur van een Russisch Reisbureau enige bijverdienste te krijgen. Het Hoofd van de Consulaire Afdeling der Nederlandse Ambassade zegt dat hij nog een kleine inkomste heeft van de Assistance Board van 2.12.0 £ per week (wij mogen verwijzen naar bijgaande fotocopie), maar ook hij meent, dat hier van nood sprake is. Eens heeft zich Mevrouw Maczek tot de Burgemeester gewend met een klacht over haar armoede, en wel op 2 April 1950: zij spreekt in dit schrijven van een "difficult financial situation" en zij vreesde, dat deze steeds slechter zou worden. En bij zijn laatste bezoek aan Breda op de bevrijdingsdag van dit jaar was zelfs aan het uiterlijk een voortschrijdende armoede te zien. Verschillende burgers van Breda hebben op deze toestand gewezen, o.a. de heer de Charro bij een brief van 2 November l.l. waarvan wij eveneens een fotocopie hierneven doen gaan. Tevens zend ik hierbij een portret van de heer Maczek, ongeveer een zestigjarige. Het zal U niet moeilijk zijn de zorg op dit gelaat te lezen. Het gezin van de Heer Maczek bestaat uit man, vrouw en drie kinderen. Twee van deze kinderen zijn tegen de volwassen leeftijd en gaan nog in Engeland op school; het derde kind is achterlijk.

Ons verzoek en ons voorstel nu is tweeledig:

1e voorstel: zou het Rijk deze van zijn Vaderland beroofde aanvoerder willen bedenken met een jaargeld, b.v. met het maximum pensioen hetwelk een Nederlands Officier na volbrachte dienstdtijd zou genieten. Wij zijn dan bereid om aan de Heer en Mevrouw Maczek van gemeentewege levenslang een woning gratis ter beschikking te stellen, de overtocht te bekostigen en, indien nodig, te zorgen, dat deze woning wordt geïnstalleerd.

2e voorstel: mocht de heer Maczek er de voorkeur aan geven in Edinburgh te blijven wonen, dan zou de gemeente bereid zijn een evenredig deel, b.v. 25 % te haren laste te nemen van het door het Rijk toe te kennen jaargeld; wij maken ons sterk, dat de Raad van Breda hiertoe zal besluiten.

Bijlage V (3)

GEMEENTE BREDA

2^e vervolgblad

Op deze wijze zou een plicht van dankbaarheid ten opzichte van een heldhaftig land en van een dapper man zijn voldaan zonder dat dit naar onze mening vele consequenties met zich zou brengen. Het lagere personeel is getrouwd en met de bevolking vermengd en kan met de gewone burgerlijke organen worden geholpen. Voor leden van andere nationaliteiten bestaat geen reden voor dergelijke uitzonderingen, daar hun eigen land voor hen voldoende zorgt. Het lijkt bezwaarlijk om de vroegere bondgenoot Engeland alleen de kosten voor Generaal Maczek te doen dragen, daar toch ook Nederland door de Polen is bevrijd.

Het zou ons buitengewoon aangenaam zijn, wanneer Uwe Excellentie deze aangelegenheid in de Ministerraad zou willen bespreken en wanneer het zou gelukken deze kwestie tot een oplossing te brengen, welke met het voortschrijden der jaren steeds pijnlijker wordt.

Burgemeester en Wethouders van Breda,

, burgemeester

, secretaris.

Bijlage VI (1)

c.c. Chef DEU
Wvd. Chef DEU
DAZ
DVB
AGO

MEMORANDUM

Van: Mr. Simons.
Aan: S.

Via DEU

GEHEIM.

Met verwijzing naar Uw memorandum No. 714 van 21 November jl. over een eventuele onderstand voor Generaal Maczek, moge het navolgende dienen.

Allereerst moge de vraag worden gesteld, of de Nederlandse Staat niet vrij is een bepaalde toelage voor bewezen diensten te verlenen aan wie hij wil. Naar het voorkomt zou door de Poolse Regering er moeilijk tegen geprotesteerd kunnen worden, dat Generaal Maczek te Breda door deze gemeente een huis wordt aangeboden en dat hem door de Nederlandse Regering jaarlijks een stipendium wordt uitgekeerd, mits deze Generaal zich slechts, zoals alle in Nederland verblijvende buitenlanders, verplicht hier te lande geen politiek te bedrijven. Indien de Polen al zouden protesteren, dan zou hen kunnen worden geantwoord, dat Nederland een Poolse onderdaan, die veel voor Nederland heeft gedaan, heeft willen eren en dat zij iemand, die gedecoreerd werd met het Groot Officierskruis in de Orde van Oranje-Nassau toch moeilijk in behoeftige omstandigheden kan laten voortleven. In dit geval zou dus de hulpverlening aan Generaal Maczek het beste open en bloot kunnen plaats hebben.

Dezerzijds kan echter niet beoordeeld worden, uit welke fondsen, ressorterend onder welk Ministerie, de uitkering het beste zou kunnen geschieden. Mogelijk zou hier zelfs een speciaal besluit voor nodig zijn, hetwelk vermoedelijk evenwel weinig tegenstand (behalve dan van de communisten) zou onder vinden.

Mocht er evenwel de voorkeur aan worden gegeven om de steunverlening aan Generaal Maczek geheim te houden, dan zou zulks het beste kunnen geschieden door aan de Generaal uit de geheime fondsen van B.Z. via Hr. Ms. Ambassade te Londen een jaarlijkse uitkering te doen toekomen. Hierbij ware dan tevens aan Gen. Maczek te verzoeken geen ruchtbaarheid te geven aan het feit van deze ondersteuning.

Waar hij evenwel een figuur is, die zeer zeker door de Poolse Ambassade te Londen in het oog wordt gehouden, bestaat toch altijd de mogelijkheid, dat een en ander op den duur zou uit lekken.

Mocht tot deze laatste vorm van ondersteuning worden overgegaan, dan zou de Burgemeester van Breda hierover vertrouwelijk dienen te worden ingelicht, opdat hij sub rosa de Bredase initiatiefnemers kan inlichten.

Een derde mogelijkheid, waarbij evenwel de mogelijkheid van geheimhouding belangrijk geringer moet worden geacht, zou

zijn....

*dit is niet
noodig. het
bestaat uit
geheim fondsen
v 132*

7863 - 50

[Bron: NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 65-74, 2.05.313, inv.nr. 25330]

Verzoek van Ministerie van Buitenlandse Zaken (Mr. Simons) aan Binnenlandse Zaken omtrent de goedkeuring en geheimhouding van het verlenen van jaargeld aan generaal Maczek, 21 november 1951.

Bijlage VI (2)

MEMORANDUM

Van :

Aan :

- 2 -

zijn, dat Generaal Maczek, indien deze bereid blijkt het hem aan te bieden huis te Breda te aanvaarden en zich aldaar te vestigen, uit de geheime fondsen van Buitenlandse Zaken wordt ondersteund, in welk geval het ondersteuningsbedrag door dit Ministerie jaarlijks aan Binnenlandse Zaken zou kunnen worden overgemaakt, welk laatste Ministerie dit weer aan de Burgemeester van Breda persoonlijk doet toekomen, teneinde het bedrag in kwestie aan Generaal Maczek uit te reiken.

Tegenover eventuele nieuwsgierigen zou de Burgemeester van Breda het dan kunnen doen voorkomen, alsof de ondersteuning afkomstig is van dankbare burgers, die niet nader met name genoemd wensen te worden.

*Goed
merk*

mf.

21 November 1951.

*Mr. J. Luyckx
Binnenlandse Zaken (indien
toekomstige overname van
is dat de partij niet kan betalen
overname van laatste alinea
H.*

Bijlage VII

MEMORANDUM

(Doorslag)

Van: A.P. van Hoevelaak

~~xxx~~ dossier Maczek 726.2

Onderwerp: Radio-actie ten behoeve dochter Generaal Maczek.

Uit de hierbijgevoegde krantenknipsels blijkt dat ten behoeve van de 22-jarige spastische dochter van Generaal Maczek via een radio-actie op 25 oktober j.l. door het Nederlandse volk een bedrag van ruim f 100.000,- is bijeengebracht.

Hiervan was een bedrag van f 18.000,- nodig om de gedurende een vakantiereis in Spanje ernstig ziek geworden dochter met een daartoe speciaal gecharterd vliegtuig naar Schotland te vervoeren.

Het resterend bedrag zal worden aangewend om de toekomst van deze hulpbehoevende dochter te verzekeren.

In de persberichten wordt gesproken van de behoeftige generaal. Uiteraard is van de toelage, die hij van de Nederlandse Regering uit de geheime fondsen ontvangt, niets bekend.

In "Trouw" wordt naar aanleiding van deze radio-actie dan ook gesproken van het inlossen van een ereschuld. Volgens het "Algemeen Handelsblad" heeft Generaal Maczek na zijn ontslag uit de militaire dienst geen enkel pensioen gekregen en moet hij proberen op alle mogelijke manieren in het levensonderhoud van zijn gezin te voorzien, terwijl Engelse en Duitse kranten zelfs zouden hebben ontdekt dat hij daartoe in een bar moet werken.

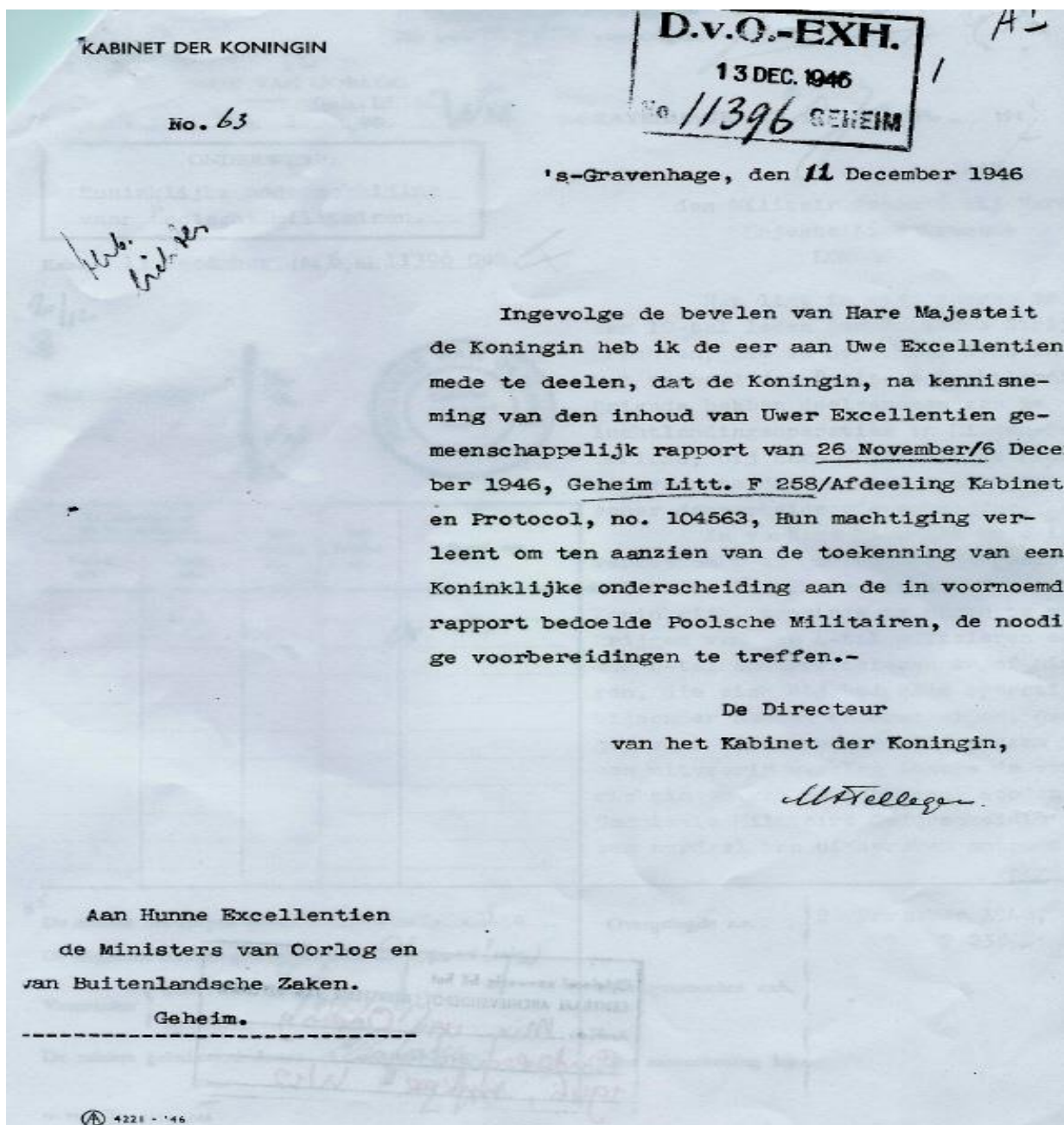
De "Haagsche Courant" weet zelfs te melden dat hij in Edinburg bar-pianist is.

1003-10-60 5-0097110-4187

[Bron: NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 65-74, 2.05.313, inv.nr. 25330,]

Intern memorandum van A.P. Hoevelaak t.b.v. het dossier Maczek 726.2 met als onderwerp: 'Radio-actie ten behoeve van dochter Generaal Maczek'. Het document geeft blijk van Nederlandse ambtenaren die het dossier van de Poolse generaal bewaken.

Bijlage VIII

[Bron: Archief 'Bureau Onderscheidingen', toegangsnummer 2.13.184, inventarisnummer 419, Semi-Statistische Archiefdiensten, Centrum Documentaire Informatie, Ministerie van Defensie Den Haag]

Verzoek van koningin Wilhelmina aan de ministeries van Oorlog en Buitenlandse Zaken op 11 december 1946 om enkele Poolse militairen te onderscheiden.

Bijlage IX

VERBODEN
Dit stuk na 5 jaren niet vernietigen. *jo. 1024*

MINISTERIE VAN OORLOG
Geh. Litt. *W12*
Afd. *A. I.* Bur. *1* Nr. *W12* 's-GRAVENHAGE, *20 Jan.* 194*7*

ONDERWERP:
Koninklijke onderscheiding voor Poolse militairen.

Exh. *13* December 1946, nr. 11396 Geh. *X*

MEDEZENDEN: *20/12*
22/12
19/1

MINISTERIE VAN DEFENSIE
Centraal Archiefdepot

AAN
den Militair Attaché bij Hare
Majesteits Ambassade
LONDEN.

Het ligt in mijn voornemen een 10-tal leden der Poolse Strijdkrachten, die in September 1944 in het verband der Poolse Luchtland Brigade hebben deelgenomen aan de luchtlandingsoperaties in Midden-Nederland, bij Hare Majesteit de Koningin voor te dragen voor toekenning eener dapperheidsonderscheiding.

In verband hiernede moge ik verzoeken U te wenden tot de Poolse militaire Instanties in het Vereenigd Koninkrijk, teneinde de namen te verkrijgen van een 4-tal officieren en een 6-tal onderofficieren en/of militairen, die zich bij bedoelde operatie bijzonder hebben onderscheiden. Der gegevens dienen verzorgd te gaan een uitvoerig verslag inzake de voorlichtingen van betrokkenen, zodat Commissie Militaire Onderscheiding een oordeel kan uitspreken omtrent

zand

Te vervolgen of ter kennisgeving		Ontvangen op:	Verzonden op:	Paraaf, enz.
Voortaf aan:	Later aan:			
	<i>A. I.</i>			
	<i>Kapt. v. d. Glas</i>		<i>X</i>	

De minute ontworpen door: *J. G. v. d. Glas*

De uitgaande stukken geschreven door: *Opmerkingen*

Verzonden { door: *21-1-47*
op: *21-1-47*

De minute geïndiceerd door: *A. B. J. v. d. Glas*
Zlw

Overgelegde n.a. { *26 November 1946,*
F 258

Terugverzochte exh. {

Ter aantekening bij {

Nr. 91a *A* 13578 - 46

[Bron: 'Bureau Onderscheidingen', 2.13.184, inv. nr. 419, Semi-Statistische Archiefdiensten, CDI, MinDef]

De daadwerkelijke opdracht van het ministerie van Oorlog aan de militaire attaché in Londen om Poolse militairen te onderscheiden

Vanaf september 2011 is dit document raadpleegbaar in het Nationaal Archief in Den Haag.

Bijlage X (1)

COMITÉ DRIEL-POLEN

Aan Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden,
Paleis Soestdijk
SOESTDIJK

*telefoon
08306,
370*

Ca H.K.G.S. Zaak-nr: 61.5015
19 SEP. 1961
Dri. 25 augustus 1961. Code-nr: 91-3-3-1-1 57.72

Geven met de grootste eerbied te kennen:
de ondergetekenden:

Majuffrouw C.W.M. Baltussen, wonende te Driel, Koningveldsestraat 12, en
A.J. Baltussen, wonende te Driel, Casimirstraat 3,
beiden de Nederlandse nationaliteit bezittende,
respectievelijk Presidente en Secretaris van het Comité "DRIEL-POLEN",

dat op zaterdag, 16 september 1961 ten 11 ure v.m. te Driel zal
worden onthuld een monument, dat wordt opgericht ter ere van de
gevallenen van de Eerste Onafhankelijke Poolse Parachutisten Brigade
Groep, die in september 1944, tezamen met de "First British Airborne
Division", de Amerikaanse "101st Airborne Division" en de Amerikaanse
"82nd Airborne Division", aan de geallieerde operatie "Market Garden"
(De Slag om Arnhem) heeft deelgenomen;

dat aan Zijne Koninklijke Hoogheid den Prins der Nederlanden met den
meesten eerbied door Harer Majesteit's Commissaris in de provincie
Gelderland is verzocht wel de plechtige onthulling van dit monument
te willen verrichten;

dat voor de gevallen van de "First British Airborne Division" te
Oosterbeek een monument werd opgericht, dat werd onthuld door Hare
Majesteit Koningin Wilhelmina;

dat het monument ter ere van de Amerikaanse "101st Airborne Division"
te Veghel werd onthuld door Hare Koninklijke Hoogheid Prinses Irene,

dat vele Nederlandse, Britse, Amerikaanse, Franse, Belgische, Canadese,
Poolse en andere geallieerde autoriteiten en legerleiders uit den
tweeden Wereldoorlog aan den Heer Burgemeester der Gemeente Heteren
hebben bericht bovenbedoelde plechtigheid te zullen bijwonen;

*W. Adm. M.H.L. Tröpper
Plein 1, den Haag*

Bron: Semi-Statistische Archiefdiensten, CDI, MinDef]

De brief van het 'Comité Driel-Polen' aan het koninklijk paleis te Soestdijk (25 augustus 1961, behandeld op 12 september 1961) met het verzoek om de Poolse militairen alsnog te onderscheiden. Dit document was een onderdeel van de inventaris *Hoofdkwartier Generale Staf 61.5015* en is eind 2007 vernietigd.

Bijlage X (2)

- 2 -

dat verscheidene leden van eerderbedoelde Amerikaanse en Britse luchtlandingsdivisies wegens daden van moed, beleid en trouw in den Slag om Arnhem, welke geacht worden te hebben gestrekt tot het belang van de Staat der Nederlanden, werden begiftigd met een Koninklijke onderscheiding;

dat het vaandel van de Amerikaanse "82nd Airborne Division" werd onderscheiden met het ereteken, behorende bij de Ridder van de Militaire Willems Orde der 4e klasse;

dat blijkens een schriftelijke mededeling van de Kanselarij der Nederlandse Orden aan Generaal Maszek en andere leden van de geallieerde Poolse land- en luchtmacht, die op of boven Nederlands territorium tegen den vijand strijd hebben geleverd, Koninklijke onderscheidingen werden verleend wegens daden van moed, beleid en trouw, die geacht worden te hebben gestrekt tot het belang van den Staat der Nederlanden, doch dat nog geen Koninklijke onderscheidingen zijn verleend aan leden van de Eerste Onafhankelijke Poolse Parachutisten Brigade Groep wegens uitstekende daden van moed, beleid en trouw, bedreven in den Slag om Arnhem in september 1944;

dat toeh, naar door deskundige en terzake bevoegde ooggetuigen - Nederlandse, Britse en Amerikaanse militairen - is verklaard en bevestigd, de Eerste Onafhankelijke Poolse Parachutisten Brigade, zowel in haar geheel, als door individuele leden, vele uitstekende daden van moed, beleid en trouw in den strijd te Driel en Oosterbeek, tezamen met de Britse strijdkrachten van de Britse Airborne Division, heeft bedreven;

dat, naar Generaal S. Sosabowski C.B.E., de voormalige commandant van deze Poolse Parachutisten Brigade, stelt op bldz. 239 en 240 van zijn boek "Ik vocht voor de vrijheid" (Uitgave: A.W. Sythoff, Leiden, tweede druk, 1960), sinds 1945 de Nederlandse Regering zich officieel heeft gewend tot de nieuwe commandant van deze Brigade met het verzoek de namen van 25 militairen dezer Brigade op te geven, die wegens hun dapper gedrag bij Arnhem voor een Koninklijke onderscheiding in aanmerking zouden kunnen komen;

dat deze commandant de namen van 25 officieren en manschappen dezer Brigade heeft opgegeven, die in den Slag om Arnhem zijn gesneuveld,

Bijlage X (3)

- 3 -

doch dat er geen Koninklijke onderscheidingen zijn verleend;

dat 1700 Polen met een parachute of een vliegtuig in Holland zijn aangekomen om deel te nemen aan de slag om Arnhem. 1310 zijn uit deze slag teruggekeerd. 95 van de in de slag gesneuvelden zijn op Nederlands grondgebied begraven;

dat de plechtige onthulling van het monument ter ere van de Poolse Parachutisten Brigade op 16 september 1961 zal worden bijgewoond door vele Poolse oud-parachutisten en andere veteranen van de geallieerde Poolse strijdkrachten uit den tweeden wereldoorlog, onder meer door de Generaals T. Bor Komorowski, W. Anders, S. Kopanski en S. Sosabowski;

dat door Generaal T. Bor Komorowski bij het monument een urn, houdende aarde van Polen, zal worden bijgezet;

dat het vaandel van deze Poolse Parachutisten Brigade tijdens deze plechtige onthulling bij het monument zal worden opgesteld;

dat ook naar de mening van het Comité Driel-Polen, waarvan ondergetekenden deel uitmaken, en hetwelk is belast met de organisatie van deze plechtigheid, dit een passende gelegenheid is de dankbaarheid van Nederland tot uitdrukking te brengen wegens de offers, gebracht door de Poolse Parachutisten Brigade mede ten behoeve van de bevrijding van ons Vaderland;

dat een eventuele - indertijd begane - ommissie met betrekking tot een voordracht tot het verlenen van een Koninklijke onderscheiding aan leden van deze Brigade kan worden hersteld, althans dat de erkenning en de beloning van daden van dapperheid en de betuiging van dankbaarheid niet aan een termijn van verjaring kan zijn gebonden;

R e d e n e n w a a r o m

ondergetekenden zich tot Hare Majesteit richten met het eerbiedige verzoek wel te willen overwegen en te besluiten het vaandel van de Eerste Onafhankelijke Poolse Parachutisten Brigade te onderscheiden met het eretekken van de Bronzen Leeuw, als bedoeld in het Koninklijk Besluit van 30 maart 1944, Staatsblad E.21 en van 9 november 1944, Staatsblad E.147.

Bijlage X (4)

- 4 -

Met eerbiedig verzoek, dat het Hare Majesteit moge behagen de
verzochte toestemming te verlenen,

hetwelk doende,
van Hare Majesteit
de zeer trouwe onderdanen,

(Maj. C. Baltussen)

(A.J. Baltussen)

Bijlage XI

Aangeboden
DOOR HET
Hoofd van de Sectie G 2
VAN DE GENERALE STAF

AAN

Ma'ori B. Koch

in dank terug. Adviseerde
Om. m. a. zich voor verdere
informatie met B. I. in verbanding te
stellen aangezien het hier geen militair
maar een politieke aangelegenheid
betreft.

'S-GRAVENHAGE.

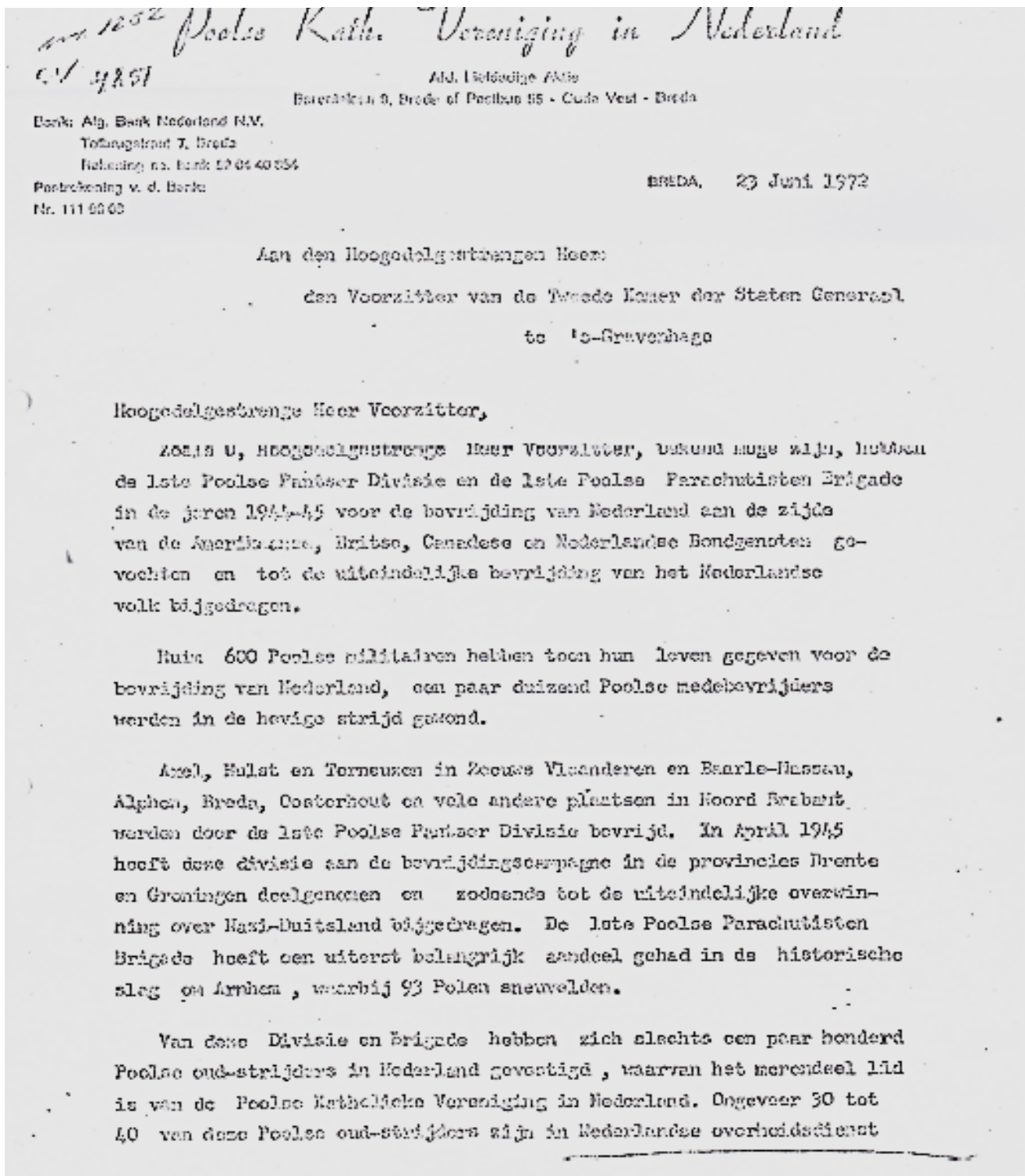
12/9/61

[Bron: Semi-Statistische Archiefdiensten, CDI, MinDef]

Begeleidingsbrief bij bijlagen X (1-4)

Dit document was onderdeel van de inventaris *Hoofdkwartier Generale Staf 61.5015*, maar is eind 2007 vernietigd.

Bijlage XII (1)

[Bron: NL-HaNA, Defensie / Militair Personeel, 2.13.5372, inv.nr. 165]

Verzoekschrift van de *Poolse Katholieke Vereniging in Nederland* aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal voor een pensioenuitkering aan de Poolse veteranen, 23 juni 1972.

Bijlage XII (2)

2

getreden, hetzij als militairen, hetzij als vrees- of geweten-
militairen. Vanzelfsprekend moeten deze Poolse oud-strijders
de Nederlandse natieplicht afzworen, welke zij hebben ver-
kregen. De verdiensten van deze Poolse medebevrijders van Neder-
land worden echter geen erkenning in de recente rijksverordenen-
ingen, militaire en burgerlijke.

De dankbaarheid van het Nederlandse volk aan de Poolse mede-
bevrijders voor de bevrijding van het Koninkrijk uit de Duit-
Duitse bezetting is op vele wijzen tot uiting gekomen. Daarnaast
in overeenstemming met het rechtvaardig en billijk zijn aan de
Poolse medebevrijders, gevestigd in Nederland, een eenmalige
uithkering of gratificatie (vrij van inkomstenbelasting) toe te
kennen ter vereringing van gedurende pensioen voor de oorlogsjaren
1940 - 45.

Ervarende het Hoofdbestuur van de Poolse Katholieke Vereniging
in Nederland noge ik U, Hoogedelgeregte Heer Voorzitter,
eerbiedig en vriendelijk verzoeken bij de Tweede Kamer stappen
te willen ondernemen om een zodanige uitkering of gratificatie
aan Poolse oud-strijders te realiseren. De financiële last voor
het Rijk zal als gevolg van een dergelijke maatregel minimaal
zijn, gezien het feit, dat het hier gaat om een 300 tot 400
Poolse oud-strijders.

Ter Uwer inlichting noge ik hieraan toevoegen, dat Frankrijk
en Canada de oorlogverdienden van de Poolse oud-strijders
volledig hebben erkend en hun oorlogsjaren als pensioen-
gerechtigde diensttijd door wettelijke maatregelen hebben
bevestigd.

Daarom spreken wij de hoop uit, dat ook Nederland deze
kwestie, die voor de Poolse medebevrijders van levensbelang is,
tot een billijke oplossing zal brengen.

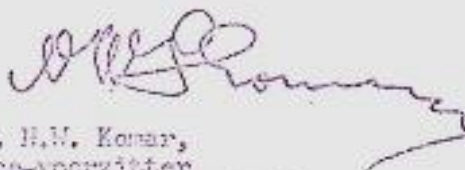
Bijlage XII (3)

3

Gezame sta ik ter Uwer beschikking voor het geven van nadere
inlichtingen, hetzij schriftelijk hetzij mondeling, indien U,
Hoogedelgastrenge Heer Voorzitter, dit nodig zoude vinden.

U vriendelijk dankend voor de welwillende aandacht, die U aan
dit request zoude willen geven,

verblijft ik met eerbiedige hoogachtung

Dr. H.M. Koser,
Vice-voorzitter,
oud-officier 1ste Poolse
Pantser Divisie.

Afschrift aan: Voorzitters van Tweede Kamer fracties.

Mr. Th.J.A.M. van Lier,
voorzitter F.O.V.I.N.,
P.A.M. Fievez, lid Tweede Kamer,
Drs. Y.P.W. van der Werff.

<h1 style="margin: 0;">MINISTERIE VAN DEFENSIE</h1>		
centrale-afdeling militaire personeelszaken	72 73	<small>De afzender aanvaardt de aansprakelijkheid voor de juistheid van de afzender afgegeven gegevens.</small>
<div style="border: 1px solid black; padding: 10px; margin: 10px auto; width: 80%;"> <p style="margin: 0;">Aan</p> <p style="margin: 0;">de Voorzitter van de Commissie voor de Versoekeschriften der Tweede Kamer der Staten-Generaal Binnenhof 7 's-Gravenhage.</p> </div>		
Uw kenmerk	Uw brief van	Dinsd. nummer 327.910/P
's-Gravenhage, 15 september 1972		
onderwerp Adres van de Poolse Katholieke Vereniging in Nederland.		
<p>Onder verwijzing naar Uw aan mijn ambtgenoot van Sociale Zaken gerichtte brief van 3 juli 1972, kenmerk CV 4269, betreffende het adres van de Poolse Katholieke Vereniging in Nederland, d.d. 23 juni 1972, houdende het verzoek een eenmalige uitkering toe te kennen aan Poolse leden van de geallieerde strijdkrachten, die als militairen aan de bevrijding van Nederland hebben medegewerkt, ter vervanging van gedeerd pensioen voor de oorlogsjaren 1940-1945, welke brief door de Staatssecretaris van Sociale Zaken bij brief van 14 juli 1972, nr. 53.232 ter behandeling aan mij en mijn ambtgenoten van Binnenlandse Zaken en van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk werd overgedragen, moge ik U - zulke onder verwijzing naar de brief van mijn ambtgenoot van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk d.d. 4 augustus 1972, nr. BP en AOR/U 8577 - mede namens mijn ambtgenoot van Binnenlandse Zaken het volgende berichten.</p> <p>De kwestie van het toekennen van militair pensioen aan geallieerde militairen en meer in het bijzonder aan ex-Poolse militairen is in het verleden reeds meer malen aan de orde geweest.</p> <p>Bij de behandeling in 1966 in de Tweede Kamer van het ontwerp van wet Algemeen Militaire Pensioenwet is deze kwestie onderaan ter sprake gebracht, waarbij door de toenmalige regering opnieuw een afwijkend standpunt werd ingenomen, in hoofdzaak hierop neerkomende: de militaire pensioenwetten bevatten in beginsel regels krachtens welke militairen - Nederlanders en niet-Nederlanders - op grond van hun dienstverhouding tot de Nederlandse krijgsmacht recht op pensioen ten laste van de Nederlandse schatkist kunnen doen gelden. Die wetten bevatten geen bepalingen, waaraan personen uitsluitend op grond van dienstverhoudingen tot de krijgsmachten van vreemde mogendheden aanspraak op Nederlands pensioen kunnen ontlenen. De toenmalige regering was niet voornemens zodanige bepalingen in het leven te roepen, waarbij zij er op wees, dat de bevrijding van bezette delen</p>		

Antwoord van het ministerie van Defensie op het verzoekschrift van de *Poolse Katholieke Vereniging in Nederland*,
15 september 1972. 249

Bijlage XIII (2)

- 2 -

van Europa gedurende de tweede wereldoorlog te danken is aan de gezamenlijke inspanning van de geallieerde mogendheden. Het behoort tot de onmogelijkheden in de waardering te treden van het individueel aandeel van bepaalde groepen militairen in de bevrijding van speciaal het Nederlandse territoir.

Thans wordt een verzoek gedaan om een eenmalige uitkering of gratificatie toe te kennen ter vervanging van gederfd pensioen van de oorlogsjaren 1940-1945. Aangenomen moet worden dat het gederfd pensioen, vergeleken met de Nederlandse wetten, wordt bedoeld, het pensioen waarop krachtens de Poolse militaire pensioenwetgeving aanspraak zou hebben bestaan. Of en in hoeverre krachtens die wetgeving bijvoorbeeld voor dienstplichtig of reserve-personeel terzake van dienattijd pensioenaanspraken bestaan is derzertijds niet bekend.

De vraag rijst evenwel waarom hier voor Nederland een taak zou bestaan. Daarbij moet worden bedacht, dat in Nederland naast deze Poolse oud-militairen, eveneens reserve- en dienstplichtige Nederlandse oud-militairen woonschtig zijn, die gedurende de oorlogsjaren en ook nog daarna onder de wapenen zijn gehouden en die eveneens in geallieerd verband als Nederlandse militair aan krijgsverrichtingen hebben deelgenomen, doch voor wie, voor zover zij na hun militaire dienst niet in overheidadienst zijn getreden, terzake van die dienattijd geen aanspraak op militair pensioen bestaat. De onderverpelijke, na de bevrijding in Nederland achtergebleven Poolse oud-militairen, die hier in Nederland een nieuw bestaan hebben kunnen opbouwen, onderscheiden zich in dit opzicht mijns inziens op geen enkele wijze van even genoemde categorie Nederlandse oud-militairen. Gezien deze feiten bestaat er tot het verlenen van een eenmalige uitkering geen aanleiding.

DE MINISTER VAN DEFENSIE,

(get.) H.J. de Koster.

Bronnen en literatuur

- Adrianyi, Gabriel en Jerzy Kloczowski, 'Catholic Nationalism in Hungary and Poland' in: The Cambridge history of Christianity. World Christianities 1815-1914 (Cambridge 2006)
- Alphen, J. van, *Breda bevrijd, oktober 1944* (Breda 1994)
- Alanbrooke, Field Marshal Lord, *War Diaries 1939-1945* (Los Angeles 2001; oorspronkelijke druk 1957)
- Anders, Władysław, *An Army in Exile. The story of the Second Polish Corps* (2e druk; Nashville 2004)
- Ashley Hart, Stephen, *Montgomery and 'Colossal Cracks'. The 21st Army Group in Northwest Europe 1944-45* (Westport 2000)
- Bakker, Poul, Sjaak Evers, Nol Hovens, Herman Snelder en Mathieu Weggeman, 'Het Rijnlands model als inspiratiebron' in: Holland Management Review, nr.103 (september-oktober 2005)
- Banaszekiewicz-Zygmunt, Edyta en Krzysztof Olendzki, *Poland. An Encyclopedic Guide* (Warschau 2000)
- Barbarski, Krzysztof, *Polish Armour 1939-1945* (Londen 1982)
- Bauer, C., *De slag bij Arnhem. De mythe van het verraad weerlegd* (Amsterdam 1964)
- Beevor, Anthony, *The Second World War* (Londen 2012)
- Bergen-Makala, Ewa van den en Jan Minkiewicz, *Het aandeel van de Polen in de bevrijding van Nederland* (Den Haag 2004)
- Beria, Sergo, *Beria my father. Inside Stalin's Kremlin* (Londen 2001)
- Biegański Witold, *Poles in the battle of Western Europe* (Warschau 1971)
- Boncza, St. J., *Joseph Pilsudski, founder of Polish national independence and chief of the Polish state* (Londen 1921)
- Boterman, Frits, *Moderne geschiedenis van Duitsland 1800-1990* (Amsterdam 1996)
- Brière, Stéphane en Michel Pépin, *l'Épopée de la 1re Division Blindée Polonaise* (Louviers 2004)
- Brave-Maks, M.H., *De Koningin in Londen* (Zutphen 1980)
- Brouwer, Jaap Jan en Piet Moerman, *Angelsaksen versus Rijnlanders. Zoektocht naar overeenkomsten en verschillen in Europees en Amerikaans denken* (Apeldoorn 2005)
- Brouwer, Marguerite J.N., *Van Polen naar Nederland en terug...* (Utrecht 2010)
- Bullock, Allen, *Hitler. Leven en ondergang van een tiran* (Utrecht 1958), oorspronkelijke titel: *Hitler: A Study in Tyranny* (Londen 1952)
- Butler, Rupert, *De geschiedenis van de Gestapo 1933-1945* (Aartselaar 2004). Oorspronkelijke titel: *The Gestapo* (Londen 2004)
- Cholewczynski, George F., *De Polen van Driel. De 1ste Poolse onafhankelijke parachutistenbrigade van generaal-majoor Stanisław Sosabowski tijdens de Slag om Arnhem* (Naarden 1969)

- Christy, Lt.Col. Howard A., USMC (ret.), 'Imperatives of Real Leadership' in: Marine Corps Gazette, Vol. 88, nr. 11 (2004)
- Churchill, Winston S., *Memoires of the Second World War* (Londen 1959)
- Clark, Lloyd , *De slag om Arnhem 17-21 september 1944. Een brug te ver* (Oosterhout 2005). Oorspronkelijke Engelse titel: *Arnhem: Operation Market Garden, September 1944* (Stroud 2002)
- Copp, John Terry, *Fields of fire: the Canadians in Normandy* (2003)
- Davies, Norman, *Heart of Europe. The Past in Poland's Present* (New York 2001)
- Davies, Norman, *White Eagle, Red Star. The Polish-Soviet War 1919-1920 and 'the miracle on the Vistula'* (Londen 2003)
- Davies, Norman, *God's Playground: A History of Poland* (New York 2005)
- Didden, J.en M. Zwarts, *Einddoel Maas. De strijd in zuidelijk Nederland tussen september en december 1944* (Weesp 1984)
- Didden, J. en Maarten Swarts, *Brabant bevrijd*, (1990)
- Dixon, Norman, *On the Psychology of Military Incompetence* (Londen 1994)
- Dröge, Philip, *Beroep: meesterspion. Het geheime leven van prins Bernhard* (Amsterdam 2002)
- Dyrda, Jerzy R., 'Arnhem, Oosterbeek & Driel. September 1944' in: Martin Middlebrook, *Arnhem 1944. The Airborne Battle, 17-26 September* (Londen 1994)
- Dziewanowski, M.K., *Poland in the 20th century* (New York 1977)
- Eglert, Julius L. en Krzysztof Barbarski, *General Maczek* (Londen 1992)
- Eisenhower, Dwight D., *Kruistocht door Europa* [oorspronkelijke Engelse titel: *Crusade in Europe*] (Wassenaar, datum onbekend)
- English, John Alan, *The Canadian Army and the Normandy Campaign* (2009)
- Erickson, John, *The Soviet High Command: a military-political history 1918–1941* (Londen 2001)
- Fasseur, Cees, *Wilhelmina. Sterker door de Strijd* (Amersfoort 2002)
- Frucht, Richard C., *Eastern Europe, an introduction to the people, lands, and culture* (Santa Barbara 2005)
- Gaulle, Charles de, *Memoires de guerre. Le salut 1944-1946* (Parijs 1959)
- Goldie, L.F.E., 'The critical date' in: International and Comparative Law Quarterly 12 (1963)
- Grudzinska-Gross, Irena en Jan T. Gross, *War Through Children's Eyes: The Soviet Occupation of Poland and the Deportations, 1939-1941* (Hoover press 1986)
- Hagen, Louis E., *Ik vocht om Arnhem. Dagboek van een zweefvliegtuig-piloot* (Nijmegen 1946)
- Hamilton, Nigel, *Monty. The Making of a General 1887-1942* (New York 1981)
- Hamilton, Nigel, *Master of the Battlefield. Monty's War Years 1942-1944* (New York 1983)
- Hamilton, Nigel, *Monty: The Field-Marshal 1944-1976* (Londen 1986)
- Halecki, Oscar, *History of Poland* (New York 1992)

- Heijden, F. van der e.a., 'Breda na de bevrijding – euforie, ontredde en starheid ineen', in: De Oranjeboom XLVII (1994)
- Hellema, Duco en Mathieu Segers, 'Tussen zelfbewustzijn en zinsbegoocheling; een bezinning op de grondslagen van het Nederlands buitenlands beleid' in: Duco Hellema, Mathieu Segers en Jan Rood (red.), *Bezinning op het buitenland. Het Nederlands buitenlands beleid in een onzekere wereld* (Clingendael publicatie, oktober 2011)
- Hellema, Duco, Ryszard Zelichowski, Bert van der Zwan (red.), *Poland and The Netherlands: a Case Study of European Relations* (Dordrecht 2011)
- Hempel, Andrew, *Poland in World War II. An illustrated Military History* (New York 2000)
- Herpen, G. van, 'Franek Mucharowski: Rode-Kruis-soldaat in Bredase St.-Josephschool' in: De Stem, Stad en Streek (19 juli 1979)
- Heuvel, Martin van den, *Tussen hamer en aambeeld. Polen en zijn bureu* (Haarlem 2005)
- Holzer, Jerzy, "The Political Right in Poland, 1918-39" in: Journal of Contemporary History 12 (1977)
- Hooker, James R., 'Lord Curzon and the "Curzon Line"' in: The Journal of Modern History, Vol. 30, Nr. 2 (1958)
- Humphrey, Grace, *Pilsudski: Builder of Poland* (New York 1936)
- Jaenecke, Heinrich, *Polen. Kleine geschiedenis van een opstandige natie* (Baarn 1982). Vertaling uit het Duits: Heinrich Jaenecke, *Polen. Träumer, Helden, Opfer* (Hamburg 1981)
- Janssen, Freek, 'Boxtels archief zorgt voor eerherstel Polen' in: Brabants Dagblad (23 december 2005)
- Jarmain, Michael, *The development of British Airborne Forces in World War two and the concepts, expectations and reality of their participation in operations Market Garden and Varsity* (Doctoraalscriptie University of Wales, september 2010)
- Jarymowycz, Roman Johann, *Tank tactics: from Normandy to Lorraine* (2001)
- Jespers J., *Levensbeschrijving van de heer Alfons Raichert* (Breda 2001)
- Katamidze, Slava, *De geschiedenis van de geheime diensten van de Sovjet-Unie* (Aartselaar 2003). Oorspronkelijke titel: *Loyal Comrades, Ruthless Killers* (Staplehurst 2003).
- Keegan, John, *Six armies in Normandy: From D-Day to the liberation of Paris June 6th – August 25th 1944* (Londen 1984)
- Kernberg, Thomas, *The Polish community in Scotland* (Glasgow 1990)
- Kershaw, Robert, 'It never snows in September'. *The German view of Market-Garden and The Battle of Arnhem, September 1944* (Hersham 2007)
- Khrushchev, Sergeï, *Memoirs of Nikita Khrushchev. Reformer 1945-1964*, Vol.2 (University Park 2006)
- Kitchen, Martin, *The Silent Dictatorship: The Politics of the German High Command Under Hindenburg and Ludendorff, 1916-1918* (Londen 1976)

- Kleffens, E.N. van, *Belevenissen I 1894-1940* (Alphen aan den Rijn 1980)
- Kleffens, E.N. van, *Belevenissen II 1940-1958* (Alphen aan den Rijn 1983)
- Klinkert, Wim, 'Noord-Brabant strijdtoneel. De gevechten in Noord-Brabant september-november 1944 in strategisch perspectief' in: *De Oranjeboom XLVII* (1994)
- Klinkert, Wim, 'Poolse bevrijders op weg naar Breda' in: *De Oranjeboom 57* (2004)
- Kozierowska, Urszula, *Ils sont morts pour la France* (Warschau 1978)
- Lamb, Richard, 'Polish at Arnhem', in: *The Times* (25 februari 1984)
- Leeuw, P. de, 'Maczek, soldaat onder de soldaten' in: *De Stem, Regio Breda* (dinsdag 13 december 1994)
- Leeuw, P. de, 'Een bescheiden bevrijder, Władysław Figlerek' in: *De Stem, Regio Breda*, (woensdag 13 juli 1994)
- Lewalski, Kenneth F., "Joseph Piłsudski: A European Federalist, 1918-1922" in: *The Journal of Modern History*, Vol. 44, Nr. 1 (Maart 1972)
- Lewis, Brenda Ralph, *The Hitlerjugend in Peace and War 1933-1945* (Londen 2000)
- Liddell-Hart, B.H., *The Rommel papers* (New York 1953)
- Lolkema, Durk-Rein, *De bilaterale spagaat tussen politiek en economie. Nederland en Polen 1945-1963*, (Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen 2009)
- Loo, Erwin van, *'Eenige wakkere jongens'. Nederlandse oorlogsvliegers in de Britse luchtmacht 1940-1945* (Amsterdam 2013)
- Loose, Ingo, *Kredite für NS-Verbrechen. Die Deutsche Kreditinstitute in Polen und die Ausraubung der polnischen und jüdischen Bevölkerung 1939-1945* (München 2007)
- Lukowski, Jerzy en Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland* (Cambridge 2001)
- Lussier, Robert en Christopher Achua, *Leadership: Theory, Application & Skill Development* (Mason 2009)
- Maczek, Stanisław, 'De bevrijding van Breda – oktober 1944' in: *De Oranjeboom XII* (1959)
- Maczek, S., *Avec mes blindés: Pologne, France, Belgique, Hollande, Allemagne* (Parijs 1967).
[Oorspronkelijke Poolse titel: Od podwoły do czołga, wspomnienia wojenne 1918-1945]
- Maczek, Stanisław, *Van paardenwagen tot tank. Oorlogsmemoires (1914-1946) van generaal Maczek* (Breda 2009)
- Manning, A.F., "Diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en Polen in de jaren veertig", in: *Kleio XX* (1979)
- McGilvray, Evan, *The Black Devils' March: A Doomed Odyssey. The 1st Armoured Division 1939-45* (Lancaster 2005)
- McGilvray, Evan, *A Military Government in Exile. The Polish Government-in-Exile 1939-1945, a study of discontent* (Solihull 2010)
- Mead, Richard, *General 'Boy'. The life of Lieutenant General Sir Frederick Browning* (Barnsley 2010)
- Mendelsohn, Ezra, *The Jews of East Central Europe Between The World Wars*, (Bloomington 1983)

- Meyer, Hubert, *The 12th SS. The history of the Hitler Youth Panzer Division: Volume 2* (Mechanicsburg 2005)
- Micewski, Andrzej, 'General Sikorski' in: *Polish Perspectives* (mei 1971) Vol. XIV, nummer 5
- Michta, Andrew A., *Red Eagle. The Army in Polish Politics 1944-1988* (Hoover press, 1990)
- Miecskowski, Zbigniew, *The Soldiers of Generaal Maczek in World War II* (2004)
- Mikołajczyk, Stanisław, *The Rape of Poland: Pattern of Soviet Aggression* (New York 1948)
- Montgomery, Bernard, *The Memoirs of Field-Marshal Montgomery* (Barnsley 2005; oorspronkelijke uitgave Londen 1958)
- Moran, Christopher, *Classified. Secrecy and the State in Modern Britain* (Cambridge 2013)
- Nater, J.P., *Katyn. De ontrafeling van een massamoord* (Rotterdam 1985)
- Nicolaas, Han en Arno Sprangers, 'Buitenlandse migratie in Nederland 1795-2006: de invloed op de bevolkingssamenstelling' in: *Bevolkingstrends* (3e kwartaal 2007), Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)
- Olson, Lynne en Stanley Cloud, *A Question of Honor: The Kosciuszko Squadron: Forgotten Heroes of World War II* (New York 2004)
- Patterson, Archibald L., *Between Hitler and Stalin. The Quick Life and Secret Death of Edward Smigly-Ridz Marshall of Poland* (Indianapolis 2010)
- Paul, Allen, *Katyn: Stalin's Massacre and the Seeds of Polish Resurrection* (Annapolis 1996)
- Peeters, Thom, *De Eerste Poolse Pantserdivisie in Nederland "Operatie Breda"* (Breda 1978)
- Peeters, Thom, *Het Poolse aandeel in de overwinning* (Rijen 1984)
- Peels, Wiesje en Gregoor Martens, *Interview met Poolse bevrijders* (Breda 2005)
- Peplonski, Andrzej en Andrzej Suchcitz, 'The Organisation and Operations of the II Bureau, Polish General Staff (PGS)' in: Tessa Stirling, Daria Nalecz en Tadeusz Dubicki, *Intelligence Co-operation between Poland and Great Britain during World War II. The report of the Anglo-Polish Historical Committee Vol.I* (Londen 2005)
- Peszke, Michael Alfred, *Poland's Navy, 1918-1945* (Cambridge 1999)
- Peszke, Michael, *The Polish Underground Army, the Western Allies, and the Failure of Strategic Unity in World War II* (Jefferson 2009)
- Pinedo, Danielle, 'Onze missie faalde, maar we gaven hoop' in: *NRC Handelsblad*, (19 september 2011)
- Poll, Frank J. van der, *Wat er aan vooraf ging en de geschiedenis van de 1e Poolse Pantserdivisie* (Capelle aan de IJssel 1996)
- Prazmowska, Anita J., *Britain and Poland, 1939-43: The betrayed ally* (Cambridge 1995)
- Ramakers, F.G.W.P., 'Leiderschap is meesterschap' in: *Carré*, vol. 32 (2009) nr. 1
- Rees, Laurence, *Achter gesloten deuren. De geheime afspraken tussen Stalin, de nazi's en het Westen* (Amsterdam 2009); oorspronkelijke titel: *World War II: Behind closed doors* (Londen 2008)

- Roetgers, Ingo, *Polen im Emsland. Displaced Persons, Befreier und Besatzer nach dem Zweiten Weltkrieg* (Hannover 2007)
- Roos, Hans, *Geschichte der Polnischen Nation 1916-1960. Von der Staatsgründung im ersten Weltkrieg bis zu Gegenwart* (Stuttgart 1961)
- Ruczynski, F., 'Het aandeel van de Poolse strijdkrachten in de bevrijding van Nederland' in: Het aandeel van de Polen in de bevrijding van Nederland, uitgave van de Poolse ambassade (Den Haag 2004)
- Ryan, Cornelius, *A Bridge too Far* (New York 1974)
- Rydel, Jan, *Die Polnische Besatzung im Emsland 1945-1948* (Osnabruck 2003)
- Sanford, George, 'The Katyn Massacre and Polish-Soviet Relations, 1941-43' in: Journal of Contemporary History Vol.41 Nr.1 (2006)
- Scholtens, Astrid, 'Opdrachtgerichte commandovoering' in: Grip4 nr.4 (April 2009)
- Schouten, P., 'Ik ben Pool, Bredanaar en Nederlander' in: De Stem, Stad en Streek (26 oktober 1994).
- Service, Robert, *Stalin. A Biography* (Cambridge 2004)
- Silbey, David, 'Connecting Culture and the Battlefield. Britain and the Empire Fight the Hundred Days' in: Wayne E. Lee, Warfare and Culture in World History (New York 2011)
- Sinke, Onno, *Verzet vanuit de verte. De behoedzame koers van Radio Oranje* (proefschrift Rijksuniversiteit Groningen 2009)
- Siuchninski, M., *An illustrated History of Poland* (Warschau 1979)
- Slangen, Noel, *Praten met reuzen. Of hoe je met leiders werkt en communiceert*, (Tielt 2009)
- Sosabowki, Stanisław, *Freely I served* (Nashville 1982; oorspronkelijke uitgave 1960)
- Stacey, Colonel C.P., *The Victory Campaign. The Operations in North-West Europe 1944-1945 Volume III* (Ottawa 1960)
- Steendam, Johan, *Zij kwamen uit Polen en vchten voor vrijheid: Poolse militairen streden ook in Nederland. Een vergeten hoofdstuk uit de vaderlandse oorlogsgeschiedenis* (Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen 1998)
- Subtelny, Orest, *Ukraine: A History* (Toronto 1988)
- Szydlowski, Col. dr. Z.M., *De strijd om Axel in September 1944* (Axel 1949)
- Thomas, Michael, 'A Polish rejoinder' in: The Times, (22 maart 1984)
- Thompson, Craig, 'Poland's avenging eagles; Poland's eagles' in: The New York Times (29 juni 1941)
- Urjasz-Raczko, Matylda, 'Intermarium – History of Polish-Lithuanian Commonwealth or an Alternative for the Future? The Polish Perspective' in: Gergely Karácsony en Péter Smuk ed., Central-European Case Studies Vol.2 (Győr, 2008)
- Urquhart, Sidney, 'Return to Arnhem' in: Quarterly journal of Military History, Vol. 19 nr. 3 (2007)
- Valentine, Ian, *Station 43. Audley End House and SOE's Polish Section* (Stroud 2010)

- Vanden Berghe, Yvan, m.m.v. Doeko Bosscher en Rik Coolsaet, *De Koude Oorlog. Een nieuwe geschiedenis (1917-1991)* (Leuven 2008)
- Verhoef, C.E.H.J., *De slag om de Ginkelse heide* (Soesterberg 2002)
- Visser, Peter, 'Generaal Sosabowski verdient onderscheiding!' in: *Trivizier* nr. 5 (2005)
- Volkogonov, Dmitri, *Autopsy of an Empire: The Seven Leaders Who Built the Soviet Regime* (New York 1998)
- Vos, Louis en Idesbald Goddeeris, *De strijd van de witte adelaar: geschiedenis van Polen (1917-2004)* (Leuven 2005)
- Wandycz, Piotr S., *France and her Eastern Allies 1919-1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference in Locarno* (Minneapolis 1962)
- Watt, Richard M., *Bitter Glory. Poland and Its fate 1918 to 1939* (New York 1998)
- Welchman, Gordon, *The Hut Six Story* (Londen 1982)
- Westerby, Robert en R.M. Low, *The Polish Gold* (Londen 1940)
- Wijkhuizen, Roel, *1939-1945: De rol van de Poolse troepen tijdens de Tweede Wereldoorlog. De 1e Zelfstandige Poolse Parachutistenbrigade tijdens de Operatie Market Garden (september 1944). Helden of lafaards: Een late erkenning* (Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Utrecht, 2008)
- Wingerden, Vaandrig drs. H. van, *Personele aspecten van het modern gevecht. Groepscohesie. Rapportage* Directie Personeel Koninklijke Landmacht, Afdeling Gedragswetenschappen (maart 1990)
- Zaloga, Steven J. en Richard Hook, *The Polish Army 1939-45* (Oxford 1982)
- Zamoyski, Adam, *The forgotten Few. The Polish Air Force in the Second World War* (New York 1995)
- Zee, Vera van der, 'De bevrijding van Breda door de Eerste Poolse Pantserdivisie. Beeldvorming en groeps cultuur' in: *Militaire Spectator*, jaargang 178, nr. 10 (2009)
- Zijl, Annejet van der, *Bernhard. Een verborgen geschiedenis* (Amsterdam 2010)

Onbekende auteur

- 'Carte blanche et tant que ça peut', in: *la Vie Aérienne* nr. 49 (8 september 1936)
- 'Work of Polish Troops in Arnhem', in: *The Times* (9 oktober 1944).
- 'Rescue party at Arnhem', in: *The Times* (14 november 1944),
- '2,000 men return from Arnhem', in: *The Times* (28 september 1944)
- 'Ereschuld jegens strijdende Polen wordt niet ingelost' in: *Volkskrant* (22 maart 1946)
- 'Poles Great Fight: Defeated Two SS Corps and Closed the Gap' in: *The Tank*, 26, (1947)
- *Documents on Polish-Soviet Relations 1939-1945*, Vol. 2 1943-1945, Nr. 239 (Londen 1967)
- Rijksvoorlichtingsdienst, 'President Polen bezoekt Nederland' (8 oktober 2004).
- 'Willemsorde voor Poolse veteranen' in: *NRC handelsblad* (31 mei 2006)

- *Youth Organizations Based in Poland*, Books LLC (Memphis 2010)
- *Societies of Greater Poland*, Books LLC (Memphis 2010)
- *Rapport Cultureel Erfgoed Migranten Collecties en beleid van openbare archiefinstellingen*, Internationaal instituut voor Sociale geschiedenis (Amsterdam 1999)

Audio- en visuele bronnen

- Documentaire: *Bloody Foreigners. The Untold Battle of Britain* (2010)
- Film: *Katyn* (2007)
- Film: *A General's honour* [Pools: Honor generala] (2008)
- Film: *Bitwa 1920 Warsawaska* (2011)
- Netwerk Televisie-uitzending, *Onderscheiding Poolse soldaten?* (3 december 2004)
- EO Televisiedocumentaire, *God Bless Montgomery– De vergeten Polen in de Slag om Arnhem* (2004).
- RTL nieuws, *Beatrix reikt nog een keer Willemsorde uit* (24 april 2006).
- NOS journaal uitzending, *Hoogste eer voor Poolse veteranen* (31 mei 2006).
- Videodocumentaire *Integratie voormalige Poolse soldaten in de Bredase samenleving* gemaakt door Ytze Brusse (Cinetone studios Amsterdam 1953) bestandsidentificatie F0108, Stadsarchief Breda

Digitale artikelen

- U.S. National Archives, Records of the United States Senate, Record Group 46, 'President Wilson's Message to Congress, January 8, 1918', raadpleegbaar op www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc62
- "The Fourth Partition of Poland", in: *The New York Times* (8 september, 1917), via query.nytimes.com
- "Archduke Charles to Govern Poland", in: *The New York Times* (14 december, 1916), via query.nytimes.com
- 'Polish President Lech Kaczynski dies in plane crash' (10 April 2010) op: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8612825.stm>
- 'Russian Parliament admits guilt Katyn' (26 november 2010) op <http://www.guardian.co.uk/world/2010/nov/26/russian-parliament-guilt-katyn-massacre>
- 'Onderscheidingen: Hans van Baalen en Frans Timmermans door Polen geridderd 13.12.2006', te lezen op www.polonia.nl
- The Avalon Project (2008), "The Versailles Treaty June 28, 1919: Part III", <http://avalon.law.yale.edu/>
- <http://web.ku.edu/~europe/hist557/lect16.htm>, Prof. Anna M. Cienciala, University of Kansas, college-aantekeningen (augustus 2009)
- Interview met Geertjan Lassche (20 januari 2005), opgetekend door Malgorzata Bos-Karczewska op www.polonia.nl

- Toespraak koningin Beatrix op 31 mei 2006, te lezen op www.koninklijkhuis.nl
- Polish Airforce Operations Record Books 1940-1947 op: <http://orb.polishaf.pl/303sqn/1940-4/1940-09-no-303-squadron-f540>
- Bartłomiej Marcinkowski, Jan Krzeminski en Stanisław Sosabowski III, Generaal-Majoor Stanisław Franciszek Sosabowski (1892-1967), Koninklijke Militaire Academie, locatie: [http://pdf.kma.nl/alg/2007-4.art073 .pdf](http://pdf.kma.nl/alg/2007-4.art073.pdf) (2007)

Geraadpleegde websites

- <http://www.bbc.co.uk/ww2peopleswar/timeline/factfiles>
- <http://www.polonia-breda.nl>
- <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1939pact.html>
- <http://www.withoutvodka.com/hist.htm>
- <http://www.debestebinnenstad.nl>
- http://www.pegasusarchive.org/arnhem/frederick_browning.htm
- <http://unpack.republika.pl/1/dok01b.html>
- <http://avalon.law.yale.edu/wwii/polsov.asp>
- <http://www.ww2.pl/The,1939,Campaign,22.html>
- <http://www.polandinexile.com/france.html>
- <http://www.ww2.pl/Campaign,in,France,137.html>
- <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1158970/BNP-shot-uses-POLISH-Spitfire>
- <http://sosabowski.com/generalcv.html>, laatst geraadpleegd 18 mei 2012

Overige documentatie

- RFE/RL 'Research Report'. Vol.2, nr.4 (22 januari 1993) en Vol.1. nr.44, (6 november 1992).
- Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2004-2006. Vaststelling van de begrotingstaten van het ministerie van Defensie. Motie van de leden Van Balen en Timmermans (25 november 2004)
- Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2004-2005. Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Defensie voor het jaar 2005. Motie van de leden Van Baalen en Timmermans 29800 X nr.57
- Antwoord op Kamerbrief 30300 X nr.58 aan minister van Defensie Henk Kamp
- *National Archives* (Londen), Correspondentie tussen Lord Beaverbrook en Minister van Buitenlandse Zaken Anthony Eden, FO954/20b/283 (26 augustus 1944)
- *National Archives* (Londen), *War Cabinet* document, *The Question of British Nationality for Polish soldiers, sailors and airmen* (5 maart 1940)

- *National Archives* (Londen), *Conclusions of the War Cabinet meeting* nr. 268, *Establishment and pay of the Polish Land Forces* (9 oktober 1940)
- Nota *Het verzoek van de minister van Defensie tot het uitbrengen van een inhoudelijk oordeel over de daden van de 1^e Zelfstandige Poolse Parachutistenbrigade tijdens de Operatie Market Garden in september 1944* (2005)

Geraadpleegde archieven

Het Nationaal Archief, Den Haag

The National Archives, Londen

Polish institute and Sikorski museum, Londen

Centrum Documentaire Informatie, ministerie van Defensie, Den Haag

Imperial War Museum, Londen

Generaal Maczek Museum, Breda

Stadsarchief Breda

Kanselarij der Nederlandse Orden, Kapittel der Militaire Willems-Orde

Geraadpleegde personen

Phil Pietrzak (2009)

Frans Ruczynski (2008-2013)

Interview met Luitenant-kolonel Bas Baars (19 juli 2008)

Interview met ex-Kamerlid Mat Herben (12 mei 2011)

Interview met opperwachtmeester Patrick Vermeulen (november 2011)

Interview met Stan Sosabowski (5 mei 2013)

Foto-en kaartverantwoording

Pagina 18

Fig.1 Józef Pilsudski (1867-1935)

[Bron: <http://siad.wordpress.com/2010/05/23/sp%C3%B8gelserne-fra-brest-litovsk-versailles-og-trianon/>]

Pagina 30

Fig.2 Poolse vrouwelijke militairen tijdens de *Wojna Bolszewicka* in 1920

[Bron: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zolnierki_1920.JPG]

Fig. 3 een Franse Renault FT-17 tank die in 1917 massaal werd geproduceerd

[Bron: <http://anonymous-generaltopics.blogspot.com/2010/07/renault-ft-17.html>]

Fig. 4 De Amerikaanse vliegers Merian C. Cooper en Cedric Fauntleroy.

[Bron: <http://reference.findtarget.com/search/Polish%20Air%20Force>]

Pagina 36

Fig. 5 optocht van de Poolse ZHP in omgeving Lwow

[Bron: *privé collectie Fam. Pasdriofski, Coevorden*]

Pagina 37

Fig.6 Scholieren in Horodenka, Oafhankelijkheidsdag, 11 november 1938.

[Bron: Aleksander Topolski, *Without Vodka: Adventures in War Time Russia* (Steerforth 2000)]

Fig.7 Poolse scholieren in Horodenka, militaire weekend oefening in voorjaar 1939.

[Bron: Aleksander Topolski, *Without Vodka: Adventures in War Time Russia* (Steerforth 2000)]

Pagina 41

Fig.8 Een Poolse grensovergang wordt ontmanteld door een Duitse eenheid.

[Bron: *Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz*]

Pagina 42

Fig.9 Een Russische militair en Duitse militairen die elkaar begroeten.

[Bron: <http://www.ww2.pl/ww2/zdjecia/112.jpg>]

Pagina 44

Fig.10 De opdeling van het Poolse gebied door Nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie in 1939.

[Bron: <http://info-poland.buffalo.edu/classroom/longhist5.html>]

Pagina 46

Fig.11 Poolse officieren die worden geëxecuteerd door Sovjetsoldaten in april 1940.

[Bron: Film *Katyn* (2007)]

Pagina 49

Fig.12 Poolse militairen in Frankrijk met Franse uniformen in juni 1940.

[Bron:<http://ww2total.com/WW2/History/Orders-of-Battle/Armed-Forces-in-Exile/Polish-Czech.htm>,]

Pagina 53

Fig. 13 Nick Griffin, partijlid van de *British National Party*, die een toespraak houdt.

[Bron: *Daily Mail*, 4 maart 2009]

Pagina 62

Fig. 14 Władysław Sikorski. Premier en opperbevelhebber van de Poolse krijgsmacht

[Bron:<http://polishgreatness.blogspot.com/2010/11/remembrance-fall-of-france.html>]

Pagina 68

Fig. 15 Generaal Władysław Anders, commandant van het Poolse 2^e Legerkorps.

[Bron: *Władysław Anders, An Army in Exile. The story of the Second Polish Corps*]

Pagina 70

Fig. 16. Generaal Stanisław Sosabowski

[Bron: www.sosabowski.com]

Pagina 71

Fig.17 Generaal Frederick 'Boy' Browning.

[Bron:<http://homeusers.brutele.be/sgteagle/welcometothealliedairborneheadquarters.htm>]

Pagina 75

Fig.18 Generaal Stanisław Maczek, commandant 1e Poolse Pantserdivisie

[Bron: *Nationaal Archief*]

Pagina 80

Fig.19 Een grove scheidingsweergave van de Geallieerde en de Duitse posities in Normandië (*kaart samengesteld door auteur*).

Pagina 86

Fig.20 De Poolse opmars tijdens operatie Tractable richting Jort, waarbij de rivier Dives werd overgestoken (*kaart samengesteld door auteur*).

Fig.21 en Fig.22 De oorspronkelijke locatie waar de Polen de rivier de Dives zijn overgestoken met herinneringssteen (*foto's auteur*).

Pagina 88

Fig.23 De dispositie van Poolse eenheden in de omgeving van Trun en Chambois (*kaart samengesteld door auteur*).

Fig.24 De Polen komende uit noordelijke richting en de 'Maczuga' (*foto auteur*).

Pagina 90

Fig.25 Het uitzicht vanaf de Poolse posities op de 'Maczuga' (*foto auteur*).

Pagina 102

Fig.26 Een visuele weergave van geallieerde landingen tijdens *Operation Market Garden* 17-28 september 1944 (*kaart samengesteld door auteur*).

Pagina 104

Fig.27 Sosabowski's positie en de Duitse reserves die hij aantrok door zijn landing in de omgeving van Driel (*kaart samengesteld door auteur*).

Pagina 113

Fig.28 De bevrijding van de stad Breda door eenheden van de 1^e Poolse Pantserdivisie op 27-29 oktober 1944 (*kaart samengesteld door auteur*).

Pagina 114

Fig.29 Montgomery onderscheidt Poolse militairen in Breda op 25 november 1944.

[Bron: Stadsarchief Breda]

Pagina 116

Fig.30 Overgave van *Kriegsmarine* aan militairen van de 1^e Poolse Pantserdivisie.

[Bron: Stanisław Maczek, *Van paardenwagen tot tank. Oorlogsmemoires (1914-1946) van generaal Maczek (Breda 2009)*]

Pagina 117

Fig.31 De opmars van de 1^e Poolse Pantserdivisie ten opzichte van het Canadese bevrijdingsleger (*kaart samengesteld door auteur*).

Pagina 120

Fig.32 Een ideaaltipe model van verschillen tussen het Angelsaksische en Rijnlandse model, vanuit een militair perspectief (*figuur samengesteld door auteur*).

Pagina 138

Fig.33 Een schematische weergave van de confrontatie tussen Browning en Sosabowski in relatie tot de Conferentie van Moskou (*figuur gemaakt door auteur*).

Pagina 150

Fig.34 De Poolse bezettingszone in het westen van Duitsland 1945-1948 (*kaart samengesteld door auteur*).

Pagina 151

Fig.35 De Poolse korporaal Tadeusz Pasdriofski bij een geallieerd waarschuwbord.

[Bron: privé collectie Fam. Pasdriofski, Coevorden]

Fig.36 De grensovergang Poolse bezettingszone in Duitsland, omgeving Coevorden (1945).

[Bron: privé collectie Fam. Pasdriofski, Coevorden]

Pagina 152

Fig.37 Een huwelijk in de Poolse bezettingszone Emsland (1947)

[Bron: privé collectie Fam. Pasdriofski, Coevorden]

Pagina 162

Fig.38 Familie Maczek in 1965

[Bron: Nationaal Archief]

Pagina 173

Fig.39 De toekenning van de Militaire Willems-Orde aan het vaandel van de *6th Polish Air Assault Brigade*, door koningin Beatrix.

[Bron: Omroep Gelderland]

Pagina 175

Fig.40 Premier Balkenende houdt een rede bij de laatste grootschalige herdenking op 19 september 2009 in Driel (*foto auteur*).

Fig.41 Poolse padvindsters van de ZHP bij de herdenkingsplechtigheid van de Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade in Driel op 19 september 2009 (*foto auteur*).

Persoonsregister

Adamczyk, Stefan, 159

Aitkin, William Maxwell, 136

Anders, Generaal Wladyslaw, 11, 70, 71, 78, 168

Attlee, Clement, 155, 185

Baalen, Hans van, 171, 172, 176, 211

Baars, Luitenant-kolonel Bas, 173, 176

Balkenende, Dr. J.P., 172, 177

Baltussen, Cora, 123, 170, 211

Beatrix, koningin, 13, 167, 172, 187

Beevor, Anthony, 127

Begin, Menachem, 70

Beria, Lavrenti, 47

Beria, Sergo, 47

Berling, Generaal Zygmunt, 99

Bernhard, prins, 12, 148, 151, 167, 170, 171, 175, 187, 189

Bethmann Hollweg, Theobald von, 24

Bevin, Ernest, 156, 157, 158

Bierut, Bolesław, 148

Birse, Majoor A.H., 134

Bohlen, Charles, 143

Brereton, General Lewis Hyde, 74

Brooke, Sir Alan, 73, 75, 130, 131, 133, 139

Browning, Frederick 'Boy', 73, 74, 75, 76, 121, 124, 126, 127, 130, 133, 137, 138, 159, 184

Bula, Jan, 159

Chamberlain, Neville, 42

Charlton, Kapitein Warwick, 124

Chmielowski, Zygmunt, 160

Chroesjtsjov, Nikita, 33

Churchill, Sir Winston, 58, 68, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 154, 155, 160, 185

Crerar, Generaal Henry, 81, 83, 84, 95, 190

Crocker, General John, 83

Curzon, Lord George, 26

Daladier, Edouard, 42

Dempsey, General Miles, 83

Dixon, Norman, 127

Dmowski, Roman, 25, 26, 27, 34, 36

Duch, Bronisław, 52

Dyrda, Luitenant Jerzy, 107

Eden, Anthony, 68, 141

Eisenhower, Dwight D., 97, 98, 204

Figlarek, Wladyslaw, 60

Flaes, Reijnier, 147

Freyberg, General Bernard, 108

Gavin, General James, 74

Gomulka, Wladyslaw, 33, 197

Gott, Generaal William, 132

Grabski, Stanislaw, 134

Griffin, Nick, 55

Hamilton, Nigel, 75, 111, 124, 131, 133

Harriman, William Averell, 134, 143

Henderson, John, 139

Henderson, Sir Neville, 42

Herben, Mat, 172

Heydrich, Reinhard, 42

Himmler, Heinrich, 45

Hindenburg, Paul von, 24

Hinsley, Harry, 101

Hitler, Adolf, 42, 45, 125
 Hopkins, Harry, 68, 141, 142
 Horrocks, General Brian, 108, 111, 133, 139
 Jaenecke, Heinrich, 44
 Jurkiewicz, Wladyslaw, 159
 Kaczynski, Lech, 49, 176, 177, 198
 Kamp, Henk, 13, 171, 172, 174
 Karl Stephan von Habsburg-Lothringen, 24
 Kershaw, Robert, 171
 Kitching, generaal George, 91
 Kleffens, Eelco van, 146, 168
 Kohutnicki, Wlad, 60
 Komar, Dr. N.W., 164
 Komorowski, Generaal Bor, 168
 Kopanski, Generaal Stanislaw, 53, 168
 Koster, H.J., 165
 Kwasniewski, Aleksander, 172, 187, 211
 Kwiatkowski, Eugeniusz, 35
 Lassche, Geertjan, 12, 167, 170, 176, 187
 Leese, Generaal Oliver, 133
 Lenin, Vladimir, 32, 189
 Lloyd George, David, 27
 Ludendorff, Erich, 24
 Lumsden, Generaal Herbert, 124, 133
 Maciejowski, Majoor Jan, 87, 191
 Maczek, Generaal Stanislaw, 13, 32, 51, 52, 54, 61, 63, 77, 82, 84, 85, 89, 95, 100, 110, 113, 115, 116, 117, 118, 139, 161, 167, 186, 190, 191, 193
 Maczek, Margareth, 162, 163, 164
 Maczek, Sophie, 162, 164
 Maisky, Ivan, 67
 Mather, Majoor Carol, 124
 Meyer, Kurt, 86
 Mikolajczyk, Stanislaw, 133, 134, 135, 140, 160, 185
 Molotov, Vjatsjeslav, 47, 134
 Montgomery, Sir Bernard, 76, 81, 83, 84, 95, 96, 97, 98, 110, 116, 121, 124, 126, 127, 130, 131, 132, 133, 138, 159, 184, 191, 192
 Mościcki, Ignacy, 35, 64
 Mozes, 70
 Mucharowski, Franek, 60
 Mussolini, Benito, 37
 Nowak, Jan, 69
 Nye, Archibald, 150
 Paderewski, Ignacy Jan, 26
 Pasdriofski, Jan, 61
 Pasdriofski, Tadeusz, 61
 Patton, George, 82
 Pavlov, Majoor Dimitri, 134
 Petlura, Symon, 29
 Pietrzak, Phil, 61
 Piłsudski, Józef, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 33, 34, 36, 179
 Platts-Mills John, 157
 Prinsen, Claudius, 161
 Raczkiewicz, Wladyslaw, 64
 Raichert, Alfons, 59, 78, 182
 Ramakers, F.G.W.P., 127
 Ridgway, General Matthew, 74
 Romer, Tadeusz, 134
 Rommel, Erwin, 123, 124, 125
 Roosevelt, Franklin Delano, 68, 69, 134, 141
 Rudnicki, Generaal Klemens, 118
 Ryan, Cornelius, 102, 123
 Rydel, Jan, 151
 Rydz-Śmigły, Edward, 32, 35
 Sherwood, Robert E., 143

Sikorski, Generaal Wladyslaw, 32, 43, 50, 51, 53, 64, 67, 68, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 133, 141, 201

Simonds, Generaal Guy, 81, 84, 89, 93, 95, 190, 191

Sinclair, Sir Archibald, 57

Skibinski, Luitenant-kolonel Fransciszek, 84

Slangen, Noël, 128

Soekarno, 148

Sosabowski, Generaal Stanislaw, 13, 32, 63, 72, 74, 76, 95, 98, 107, 109, 121, 126, 137, 138, 140, 161, 168, 169, 170, 184, 189, 191, 201, 211

Sosnkowski, Generaal Kazimierz, 75, 133

Stalin, Jozef, 32, 45, 46, 47, 49, 63, 67, 69, 99, 121, 134, 135, 139, 141, 145, 152, 154, 160, 180, 183, 185, 186, 188

Szcerbo-Rawicz, Kolonel A., 169

Szczerbinski, Edward L., 160

Taylor, General Maxwell D., 74

Teixeira de Mattos, jonkheer P.D.E., 147

Terborgh, F.C., 147

Thijssen, Mini, 61

Thomas, Generaal Gwyllim Ivor, 107, 109, 111, 205

Thomas, Michael, 150

Timmermans, Frans, 171, 172, 176, 211

Toecharsjevski, Michael, 30, 32

Topolski, Aleksander, 37

Trotsky, Leon, 32

Truman, Harry, 142, 155, 185

Tsaar Alexander III, 21

Tusk, Donald, 49, 177

Urquhart, Generaal Roy, 100, 104, 105

Urquhart, Majoor Brian, 100

Voroshilov, Maarschalk Kliment, 47

Weeks, Sir Ronald, 129

Wieliszek, Alfred, 61, 161

Wilhelmina, koningin, 12, 167, 170, 173, 175, 186

Williams, Brigadier Sir Edgar, 125

Wojcik, Jan, 176

Zangen, Generaal Gustav von, 113

Zjdanov, Andrej, 47

Zjoekov, Maarschalk Georgi, 99

Zakenregister

- 10 P.S.K, 114, 115
- 10. Pulk Strzelcow, 87
- 101st Airborne division, 188
- 10° Poolse Pantserbrigade, 52
- 10e Regiment Bereden Jagers, 60
- 12° SS Pantserdivisie, 86
- 1° Canadese Leger, 117
- 1° Poolse Grenadiersdivisie, 52
- 1° Poolse Pantserdivisie, 13, 14, 15, 41, 52, 59, 60, 61, 71, 75, 77, 78, 79, 81, 82, 85, 86, 87, 89, 93, 94, 95, 97, 113, 116, 117, 118, 119, 121, 139, 145, 151, 157, 158, 172, 189, 190, 193, 194, 264
- 1° Silesische opstand (1919), 27
- 2° Infanteriedivisie Fuseliers, 52, 53
- 2° Silesische opstand (1920), 27
- 2° SS Pantserdivisie, 89, 91
- 303° squadron, 55, 57, 188
- 3° Infanteriebrigade, 115
- 3° Silesische opstand (1921), 27
- 6th Polish Air Assault Brigade, 167, 173, 174
- 82nd Airborne, 188
- 82nd Airborne Division, 174
- 9° SS Pantserdivisie, 89, 91
- Amerikaanse 3° Leger, 82
- Amerikaanse 90° Infanteriedivisie, 89
- Amtliches Material zum Massenmord von Katyn, 49
- Anders' leger, 70, 183
- Angelsaksische model, 122, 125
- Angers, 64
- Antwerpen, 95, 96
- Ardennenoffensief, 94, 188
- Armia Krajowa, 11, 99
- Atlantikwall*, 79, 87, 191
- Audley End House, 72
- Auftragstaktik, 122
- Australië, 145, 158
- Axel, 95, 96
- Balkan, de, 44
- Baltische staten, 41
- Battle of Britain*, 11, 41, 55, 57, 188
- Bavel, 114
- BBC*, 69
- Bereza Kartuska, 34
- Bevrijding van Breda, 94, 96, 115, 116, 161, 190
- Blitzkrieg*, 41, 43, 51, 86, 182
- Boarding house, 162
- Bolsjewieken*, 28, 29, 30, 33
- Bourgondië, 52, 77
- Breda, 15, 114
- Bredase bevolking, 116, 126, 158
- Bredase Culturele Vereniging (BCV) *Polonia*, 161
- British 1st Airborne Division, 74, 76
- British Army of the Rhine (BAOR), 118
- British National Party (BNP), 55
- Britse 10° Legerkorps, 124
- Britse 2° Leger, 98
- Britse 43° Divisie, 108
- Britse 5° Legerkorps, 132
- Britse 8° Leger, 124, 125, 128, 132

Britse Gemenebest, het, 145
 Bronzen Leeuw, 173
 Bronzen Medaille van het Poolse Leger, 177
 Cadetten, 174
 Canada, 145, 158
 Canadese 2e Divisie, 117
 Canadese 2e Legerkorps, 81, 190
 Canadese 4e Pantserdivisie, 89
 Canadian 2nd Armoured Brigade, 115
 Central Intelligence Agency (CIA), 144
 Centrale mogendheden, 20, 25
 Chambois, 87, 89, 91, 92, 191
 Champagne, 52, 77
 Cichociemni, 72
 Coevorden, 117
 Comité ‘Driel-Polen’, 168, 169, 187
 Communistische regering in Polen, 13, 14
 Concentratiekamp Sachsenhausen, 45
 Concentratiekampen, 44
Conferentie van Jalta, 121, 142, 145, 149, 150
 Conferentie van Moskou, 130, 134, 135, 185
 Conferentie van München, 27, 35
 Conferentie van Teheran, 68, 135
 Conferentie van Valburg, 107
 Conferentie van Versailles, 26, 27
 Dapperheidsonderscheiding, 12, 13, 167, 168, 170, 173
 D-Day, 81, 86
 Dempsey, General Miles, 83
 Den Bosch, 117
 Dieppe, 83, 190
Displaced Persons (DP's), 151, 154, 155
 Distinguished Service Order, 116
Dives, 87, 88, 89, 191, 263
 Dorst, 114
 Doubs, 52
 Driel, 15, 104, 106, 112, 167, 168, 171, 189, 263
 Drôle de guerre, 44
 Duitse 15^e Leger, 113
 Duitse 7^e Leger, 82, 87, 89, 91, 92, 93
 Duitsland, 117
 Dweren op stelten, 128
 Edinburgh, 162, 163
 Eerste Wereldoorlog, 19, 20, 23, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 53, 63, 129, 179, 180, 181
 Egypte, 52, 70, 183
 Elden, 104
 Eleusis, 36
 Emmen, 117
Emsland, 151, 154
 Engelandvaarders, 59, 188
 Evangelische Omroep (EO), 12, 170
 Falaise, 15
 Fall Braun, 96
 Fallschirmjäger, 71
 First Allied Airborne Army (FAAA), 98, 192
 Frankrijk, 20, 23, 24, 25, 34, 41, 42, 43, 45, 50, 51, 52, 53, 54, 59, 60, 63, 64, 72, 79, 81, 94, 95, 113, 145, 156, 181, 182, 188
 Franse 4^e en 6^e Leger, 52
 Franse 52^e Divisie, 52
 Galicië, 21
 Gdańsk, 145
 Generaal Maczek museum, 10, 14
 Generaal-Gouvernement Polen, 45
 Gennep, 117
Gestapo, 42, 43
 Gibraltar, 68
 Gilze, 113
 Ginkelse heide, 15

Ginneken, 114
 Gleiwitz, 42
 Goch, 117
 Gouden Kruis van Verdienste van de Poolse Republiek, 177
 Grenadier Guards, 93
 Groot-Brittannië, 20, 34, 41, 42, 43, 44, 45, 50, 52, 53, 54, 57, 59, 60, 63, 64, 67, 69, 71, 77, 78, 100, 105, 118, 121, 123, 134, 141, 145, 149, 155, 156, 157, 161, 162, 163, 171, 181, 184, 186
 Grootofficier in de Orde van Oranje-Nassau, 162
 Groot-Poolse opstand (1918-1919), 27
 Grote Drie, de, 135
 Habsburgse rijk, 20, 179
 Haganah, 70
 Haren am Ems, 154
Heuvel 262, 91, 92
Hitlerjugend, 85, 86, 189
 Hongarije, 23, 24, 41, 44
 House of Commons, 156
 Hulst, 95, 96
 Hulten, 113
 Hurricane, 56
 Interbellum, 15, 19, 27, 33, 35, 36, 43, 51, 129, 157, 179, 180
 Irak, 70
 Israeli Defence Forces (IDF), 130
 Italië, 181
 Japan, 21, 134, 185
 Japans-Russische oorlog 1904-1905, 21
 Joden, 27, 35
 Johannahoeve, landingszone bij, 102
 Joodse minderheden, 35
 Jort, 87, 88, 89, 191, 263
 Kapelsche Veer (Sprang-Capelle), 96
 Kapittel der Militaire Willems-Orde, 167, 171, 172, 173
 Katyn, 32, 46, 47, 48, 49, 69, 74, 100, 182
 Keizerlijk Duitsland, 19, 20, 21, 24, 25
 Komisja Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych (KSSN), 23
 Koninklijke Militaire Academie (KMA), 115, 174
Kościuszko squadron, 55, 56, 188
 Koude Oorlog, 12, 160, 164, 169, 175, 186, 187, 194
 Kozielsk, 47, 48
 Kraków, 22
 Kriegsmarine, 50, 118
 Labourregering, 155
 Letland, 44
 Litouwen, 20, 28, 29, 30, 44
 Londen, 53, 64, 97, 155, 160, 162, 181, 217
 Lord Privy Seal, 136
 Lublinregering, 121, 134, 135, 139, 145, 150, 168, 185
Luftwaffe, 55, 56, 58
 Lwow, 28, 32, 150
 Maczek's pensioen, 163
 Maczkow, 154
Maczuga, 91, 92, 189, 190, 263
 Mensjewieken, 28
 Międzymorze, 28, 29
 Militaire Willems-Orde, 171, 172, 174
 Militaire Willems-Orde der 4^e klasse, 167
 Ministerie van Binnenlandse Zaken, 162, 186
 Ministerie van Buitenlandse Zaken, 162, 163
 Ministerie van Defensie, 13, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 187
 Modzie Wszechpolska, 36, 37
 Molotov, Vjatsjeslav, 47, 134
 Molotov-Von Ribbentrop Pact, 45
 Montbard, 52

Monte Cassino, 11, 71
 Narodny Komissariat Vnoetrennich Djel (NKVD), 47, 48, 49
 Narvik, 11, 52
 Nationaal-Socialistische leer, 42, 60
 Nazi-Duitsland, 11, 26, 28, 34, 35, 41, 42, 44, 45, 47, 50, 58, 59, 67, 69, 74, 75, 93, 96, 99, 110, 117, 118, 121, 145, 151, 156, 180, 181, 182, 183, 188
 Nazi-leer, 181, 182
 Nederlandse ambassade in Londen, 161
 Nederlandse regering, 12, 14, 163, 164, 167, 168, 169, 172, 175, 187, 194
 Nederlandse regering in Londen, 41
 Nederlands-Poolse betrekkingen, 145
 New York Times, 57, 200
 Niederlangen, 117
 Niedersachsen, 151
 Nieuw-Zeelandse 2^e Divisie, 108
 Normandië, 11, 15, 60, 78, 79, 81, 98, 102, 113, 191, 192
 Oekraïne, 28, 29, 30
 Olza, 27
 Omsingeling van Falaise, 81, 93, 189
 Oostenrijk-Hongarije, 20, 21, 23, 24, 26, 179
 Oosterbeek, 102, 104, 105, 107, 111, 171, 176, 188, 191, 193
 Operatie Peking, 50
 Operation Comet, 98
Operation Market Garden, 14, 94, 96, 98, 100, 103, 104, 107, 113, 121, 127, 129, 137, 138, 184, 263
Operation Pheasant, 96, 113, 190, 193
 Operation Totalize, 81
 Operation *Tractable*, 87
 Orde van Verdienste van de Republiek Polen, 176
 Ostashkov, 47, 48
 Padvinderijorganisaties, 36
 Palestina, 53, 70

Parijs, 25, 44, 50, 53, 64, 77, 87
 Perzië, 70
 Polen, 210, 256
 Polish Resettlement Act, 156
 Polish Resettlement Corps (PRC), 156, 157, 158
 Polish-American Congress, 144
 Polska Partia Socjalistyczna (PPS), 21, 179
 Polskie Drużyny Strzeleckie, 36
 Pools nationalisme, 32
 Poolse 1^e Divisie, 99
 Poolse 1^e Grenadiersdivisie, 52
 Poolse 1^e Zelfstandige Parachutistenbrigade, 13, 14, 15, 72, 73, 74, 75, 76, 95, 138, 145, 151, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 183, 186, 194
 Poolse 2e Legerkorps, 16, 53, 71, 121
 Poolse 3e Infanteriedivisie, 52
 Poolse 4e Infanteriedivisie, 52, 72
 Poolse bevolking, 24, 26, 27, 28, 29, 33, 35, 45, 129, 149, 158, 179, 180, 181, 183
 Poolse bevolkingsgroep, 27
 Poolse bezettingszone, 151
 Poolse *émigrés*, 53
 Poolse goudvoorraad, 64, 65, 66, 67, 182
 Poolse jongerenorganisaties, 38
 Poolse Katholieke Vereniging in Nederland, 164, 186
 Poolse krijgsmacht, 30, 31
 Poolse landdag, 194
 Poolse legioenen, 23, 36, 179
 Poolse luchtmacht, 50, 51, 54, 55
 Poolse migranten, 161
 Poolse militaire cultuur, 19, 121, 189, 190
 Poolse militairen, 13, 14, 24, 31
 Poolse officieren, 47, 48
 Poolse onafhankelijke Karpathische brigade, 52, 53
 Poolse onafhankelijkheidsbeweging, 23, 25

Poolse opstandelingen, 29
 Poolse overheid, 34
 Poolse padvinderij, 37
 Poolse parachutisten, 14, 73, 98, 104, 110, 121, 167, 177, 183, 191
 Poolse paramilitairen, 36
 Poolse regering in ballingschap, 12, 15, 41, 53, 54, 55, 63, 64, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 99, 121, 135, 138, 160, 168, 182, 183, 184, 185, 193
 Poolse regering in Londen, 145
 Poolse revolutionairen, 21
 Poolse senaat, de, 178
 Poolse staat, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 50, 67, 74, 121, 135, 139, 145, 160, 168, 179, 180, 181, 183, 188, 194
 Poolse veteranen, 12, 13, 14, 16, 17, 59, 145, 158, 159, 161, 167, 168, 174, 176, 186, 187, 194
 Poolse veteranengemeenschap, 16, 157
 Poolse vliegcultuur, 56
 Poolse vliegers, 11, 55, 56, 57
 Poolse volk, 19, 21, 23, 34, 42, 44, 46, 72, 180, 181
 Pools-Oekraïense oorlog (1918-1919), 27, 29
 Pools-Tsjechoslowaakse grensconflicten (1919), 27
 Postume oudedagsvoorziening, 194
 Primosole bridge, 75
 Prinses Irenebrigade, 59
 Reek, 117
 Rees, 117
 Regiment Van Heutsz, 174
 Reuzen, 128
 Rijksvoorlichtingsdienst (RVD), 172, 174
 Rijnbrug, 103, 105
 Rijnlandse model, 121, 122, 123, 130, 184, 264
 Robotnik, 21
 Rode leger, 27, 29, 30, 69, 99
 Roemenië, 44
 Royal Air Force (RAF), 41
 Royal Navy, 50
 Rusland, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 99, 179, 191
 Russificatiepolitiek, 20, 21
 Russische dwangarbeiders, 87, 191
 Russische geheime dienst, 21
 San, 43
Sanacja-regime, 33, 180, 197
 Schloss Reckenwalde, 148
Schutzstaffel (SS), 42, 45
Sejm, 33, 34
Shermantank, 78, 85, 88
 Sikorski-Maisky pact, 70, 72, 183
 Sikorski-Maisky Pact, 67
 Slag bij El-Alamein, 124
 Slag bij Tobroek, 11
 Slag om Arnhem, 12, 13, 15, 168, 169, 170, 187
 Slag om Kostiuchnowka, 23
 Slag om Londen, 57, 58
 Slag om Warschau (1920), 31
 Smolensk, 48, 49
 Sokol, 36
 Sovjet-Poolse betrekkingen, 74
 Sovjettroepen, 31
 Special Air Service (SAS), 117
Spitfire, 55, 56
 Stadskanaal, 117
 Stalag VI C Oberlangen, 117, 118
 Starobielsk, 47, 48
 Strzelec, 36
 Supreme Head Allied Expeditionary Forces (SHAEF), 97, 204
 Televisieprogramma Netwerk, 170, 171

Ter Apel, 117
Teschen, 27
Tilburg, 113, 117
Triple Alliance, 26
Trun, 89
Tsjechoslowakije, 27
Twente, 117, 119, 158
Übermensch, 85
Untermenschen, 85, 181
Valburg, 191
VARA radioprogramma ‘Van Harte’, 163, 164
Veendam, 117
Verenigd Koninkrijk, 79, 156
Verenigde Staten, 69, 121, 134, 145, 149, 170, 185
Veteraneninstituut, 167
Vichy-regime, 54
Virtuti Militari, 116
Vluchtelingenverdrag van de Verenigde Naties, 186

Volksdeutsche, 45
Volksrepubliek Polen, 160
Von Ribbentrop-Molotov Pact, 42, 43, 45
Vrije Fransen, 188
Warschau, 12, 14, 22, 25, 30, 31, 32, 45, 69, 99, 100, 110, 116, 117, 129, 137, 160, 164, 168, 185, 192
Wehrmacht., 11, 71, 85, 151
Wildervank, 117
Wilhelmshaven, 118
Wisla, 43, 49
Wisla, Het wonder aan de, 31, 180
Wojna bolszewicka, 19, 27, 28, 30, 32, 33, 35, 43, 47, 49, 55, 180, 181, 188
Zeeuws-Vlaanderen, 163
Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP), 36, 180
Związek Strzelecki, 36
Związek Walki Czynnej, 36
Zwitserland, 52, 53

Over de auteur

Florian Huiskamp werd op 10 mei 1977 geboren in Warnsveld. Na zijn eindexamen VWO aan het Dr. Nassau College in Assen studeerde hij geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen en aan *Central Michigan University*. In 2002 volgde Huiskamp de verkorte officiersopleiding aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda. Sindsdien bekleedde hij diverse operationele en staffuncties bij de Koninklijke Landmacht. In 2008 en 2010 diende hij in Uruzgan (Afghanistan). Vanaf 2014 is Huiskamp werkzaam als stafofficier bij het *1st German-Netherlands Corps* (1GNC) in Münster, Duitsland.